

Eesti Kirjanike Liidu
tõlkijate sektsiooni aastaraamat
2023

Teose väljaandmist on toetanud
Eesti Kultuurkapital

Koostaja Heli Allik
Keel ja korrektuur Katrin Hallas
Kujundus Illumeedium

SA Kultuurileht
Voorimehe 9, Tallinn
www.kl.ee

ISSN 2346-6499
Trükitud trükikojas Pakett

TÕLKIJA

XI

Eesti Kirjanike Liidu
tõlkijate sektsiooni aastaraamat

2023

Ä

Ä

I

Eesti Kirjanike Liidu
tõlkijate sektsiooni aastaraamat
2023

SISUKORD

SÜTITAV SISSEJUHATUS

7 TÖLKIMISEST ÜLDISELT. **Anne Lange**

VESTLUSRING

12 HEEBREA KEELE JA MEELE TÖLKIMISEST. Heebreakeelse kirjanduse tõlkijate vestlusring. **Margus Alver, Kalle Kasemaa, Urmas Nõmmik** ja **Ave Põlenik**. Vestlust vedas **Anu Põldsam**

ARTIKLID

27 **Katre Talviste** Ilukirjanduse tõlkija treeningplaan

36 **Heili Sepp** Pimeduses kobav tõlkija

50 **Kristjan Haljak** Apollinaire'i ja Rummo tumemeelne tripp. Uks subjekti tulevikkude palavike (ja muude kahetsuste) poole

69 **Leenu Nigu** Kui palju rahutusi.

Fernando Pessoa „Rahutuse raamatust“ ja selle tõlkimisest

78 **Alari Allik** Loodus Uku Masingu ja Rein Raua

klassikalise jaapani kirjanduse tõlgetes

96 **Kaarina Rein** Kuidas defineerida maailma ehk varauusaegsete disputatsioonide tõlkimise mõttekusest

106 **Hardo Pajula** Tõlkija tee

114 **Raili Lass** Interlingvistilise tõlke positsioon lavastuses kui intersemiootilises tõlkes ja selle mõju draamatõlkija töövõtetele

129 **Joonas Hella** Fausti evangeelium

139 **Kaia Sisask** Balzac ideoloogiatuultes: traditsioonilisest realismist kriitilise realismini

151 **Anu Põldsam, Kalle Kasemaa** Heebrea Piibli tõlkimisest

179 **Agne Pilvisto** Juan. Müstilise kogemuse tõlkimisest

INTERVJUU

197 *In spe.* **Agne Pilvistoga** vestleb **Neeme Näripä** (ja vastupidi)

KÕNE

215 **Maria Faust** Improvisatsioonist muusikas ja elus. Elu võimalikkusest vabakutselise muusikuna

AUTAHVEL

223 EESTI KULTUURKAPITAL, ILUKIRJANDUSLIK TÕLGE. Vastavad 2020. aasta preemia nominendid **Leenu Nigu, Anti Saar, Heete Sahkai, Heili Sepp**. Küsib Heli Allik

230 EESTI KULTUURKAPITAL, MÖTTEKIRJANDUSE TÕLGE. Vastavad 2020. aasta preemia nominendid **Reet Bender, Tiina Hallap, Hasso Krull, Piret Kuusk, Tiina Randus, Kristi Viiding**. Küsib Bruno Mölder

244 AUGUST SANGA NIMELINE LUULETÕLKEAUHIND. Žürii liikme Julius Ürdi kommentaar

246 ALEKSANDER KURTNA NIMELINE AUHIND. Žürii otsus

247 EDVIN JA LEMBE HIEDELI NIMELINE TOIMETAJAAUHIND. Žürii pressiteade

KROONIKA

249 NOORTE TÖLKIJATE KOOLITAMINE. VAHEARUANNE II

Sütitav sissejuhatus

TÕLKIMISEST ÜLDISELT **ANNE LANGE**

Jaan Kaplinski päev 20. jaanuaril 2023¹ oli pealkirjastatud „Kaplinski tõlkes ja kirjades“. Minul paluti rääkida tõlkimisest üldiselt. Olin teemaettepanekuga päri, see tundus Jaan Kaplinskiga sobivat. „Tõlkimisest üldiselt – Kaplinski eeskujul“ ongi alljärgnevale parem pealkiri.

Käisin Tartus ülikooli väliskirjanduse kateedri tõlkekabinetis kaheksakümnendate aastate esimesel poolel, kui seal luges loenguid alguses Ain Kaalep ja kui Kaalep tervisega kimpu jäi, siis Kaplinski. Ta rääkis Lähis-Ida aja- ja mõtteloost, peamiselt piiblist, kultuurilooliselt ja raamatute kaupa, rõhuga piibli kirjutamisel eri aastasadadel hulga inimeste poolt, nii et raamatud erinevad üksteisest konteksti, stiili, rütmi poolest, ja see historistlik ois on sõnastuses oluline. Tollased tõlkekabineti loengud on kõrvutatavad Kaplinski vabade kunstide professorina peetud loengutega Tartu Ülikoolis aastatel 2000–2001, mis on ilmunud Tartu ülikooli kirjastuses 2009. aastal pealkirjaga „Paralleele ja parallelisme“: Kaplinski noppis välja – siis tõlkekabinetis – piibellikud semiosfääris olulised mõisted ja rääkis kas Jumala nimetamisest või logosest üsna samamoodi kui Tõnu Luik filosoofiakursusel. Tõlkimise tehnilised üksikasjad, tõlkevastete vaagimine jäi kõrvale; keeleharjutusi me ei teinud. „Liigne tegelemine nimedega asjade asemel on üks vaimutegevuse kõrvalteid ja enamasti viib ta ummikusse või on ise ummiku ja tühikäigu märke. Virge vaimsus võib keele suhtes isegi veidi hoolimatu olla, väljenduslik väiklus on talle võõras.“²

Nii rääkis Kaplinski rohkem asjadest, mida on kuidagiviisi tõlgitud, fikseerides neid verbaalselt. Ent – „maailm [ei ole] semiootiline nähtus, asjad ei koosne sõnadest, tähtedest ega hieroglüüfidest. Maailma peegeldab, haarab kõige üksikasjalikumalt meie kujutus, selle tõlkimisel keelde

¹ <https://jaankaplinski.eu/uncategorized/jaan-kaplinski-paev-2023/>

² Jaan Kaplinski, Kriitilisi mõtteid lendavate kummikute asjus. Sirp ja Vasar 1980, 4. aprill.

läheb palju kaduma. Jäägu siin kõrvale küsimus sellest, kuidas tekivad ja kujunevad kujutlused, mis osa siin on aistingutel, tajudel ühelt ja teatud valmismallidel, gestaltidel teiselt poolt. Igatahes läheb palju algsest informatsioonist kaduma, see toimub aste-astmelt, teel algsest kujutlusest lõplikku keelelise, säälhulgas ka täppisteaduste formaalses keeles väljendatud vormi. Lühidalt-selgelt öeldes on siis keel suhtlemise, mitte tõeluse tunnetamise-kirjeldamise vahend.³ Tõlkimise sõna on siin, vabade kunstide professoriloengus, kasutusel nõnda, nagu Kaplinski seda peamiselt pruukis: „See, mis meie teadvuses tegelikult toimub, on tõlkimine, tõlkimine keelest keelde, kujutlusest keelde, keelest kujutlusse, piltidest märkidesse ja nii edasi. Ka nimetamine ja kirjeldamine on tõlkimine. Tõlkimise eripära on see, et enamasti saab üht asja tõlkida mitmel erineval viisil, üht olukorda, sündmust, maastikku saab kirjeldada mitmel erineval viisil, millest osa on samavõrra adekvaatsed ja ebaadekvaatsed.“⁴

See, mis meie teadvuses tegelikult toimub, on tõlkimine. Siin võib tahta rohkem teada. „Aga mis üldse toimub inimese peas, kui ta tõlgib?“ küsis Heli Allik Jaan Kaplinskilt. Kaplinski vastas: „Seda, mis tõlkija pääs toimub, ei oska ma küll seletada. Ise kaldun uskuma mingisse „eelkeelde“, „mentalese'sse“, kus pole veel selget vahet kujutluse ja sõnastuse vahel, kus nimede-nimetuste asemel on mingid muud vormid, päris sobiv sõna on soomlaste „mielikuva“. Sellest eelkeelest siis tõlgime päris keelde. Ühest keelest teise tõlkides oleks see eelkeel, „mielikuva“ keel vältimatu vaheaste, otse keelest keelde tõlkimine ei anna häid tulemusi, masintõlge on sellest hääks tunnistuseks.“⁵ Keel → eelkeel → keel, nõnda oskas Kaplinski tõlkimist seletada.

Kaplinski oli luuletaja, esseist ja tõlkija – nõnda ütleb Eesti kirjanike leksikon. Aga ta oli ka lingvist; tõlkekabinetis ütles ta mitut puhku, et on ülikoolis prantsuse filoloogia peeriala kõrval teinud läbi struktuur- ja rakenduslingvistika kõrvaleriala. „Keelefilosoofia-alaseid raamatuid lugesin nooruses hoolega,“ ütleb ta professoriloengus,⁶ ja ka edaspidi „[olen] teaduse vallas jäänud lingvistika juurde“⁷. Lingvistile on keel vorm, mitte substants. Saussure'i klassikalises sõnastuses võib „keelenähtuste tervikut, s.t keelt kujutada kui külgnevate alajaotuste seeriat, mis laotuvad korruga nii ähmaste ideede määratlematus plaanis kui ka häälikute sugugi mitte

³ Jaan Kaplinski, Paralleele ja parallelisme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009, lk 80.

⁴ Samas, lk 238.

⁵ Intervjuu Jaan Kaplinskiga. Küsitles Heli Allik, Eesti ei ole nii väike, et siia ei mahuks erinevaid arusaamu keelest ja tõlkimisest. Tõlkija hääl III, 2015, lk 147.

⁶ Paralleele ja parallelisme, lk 170.

⁷ Samas, lk 166.

vähem määramatus plaanis⁸. Ähmane idee, mõtte udukogu, saab aredad ja kokkuleppelised piirid keeles, kus „olemuslikult kaootiline mõte on sunnitud end osadeks lagundades täpsustama“,⁹ et olla suhtlemisel kasutatav. Kaplinskile on mõte mõistena „nii ebamäärane, nii hägus“,¹⁰ et ta ei osanud vastata, mis toimub inimese peas, kui ta tõlgib, üht keelt teise vastu välja vahetab, sõnadeks lagundatud mõttele teise vormi annab. „Ma ei ole nõus arvamusega, et me mõtleme mingis konkreetse keeles. Ei, mõtlemiseks pole keelt tingimata tarviski. Võin pusida parandada mingit masinavärki, teadmata ühegi osa nime, aitab arusaamisest, mis roll ühel või teisel jublakal selles masinavärgis on. Ja see arusaaminegi ei vaja keelelist sõnastust-väljendust. Usun, et mõtlemine on palju rohkem tajupõhine tegevus, et meie mõtlemine on hoopis rohkem seotud nägemise, kuulmise, kompimisega, meie keha ja meelte tegevusega.“¹¹

Kas tõlkimine on siis meelevaldne ja tõlkijal voli liigendada liigendamata mõtet omatahsi? Teist võimalust tal üldiselt ei ole, oma kognitiivsest filtrist ta ju sõltub. „Aga ma ei ole kindel,“ ütleb Kaplinski, „kas tõlkes peaks tõlkija isiksus avalduma, ise pooldan pigem neutraalset tõlkijat, kes on vahendaja ja kasutab oma võimeid pigem enese varjamiseks kui väljendamiseks.“¹²

Siinkohal tasub Kaplinski kõrvale tuua Henno Rajandi, keda kirjanike leksikon määratleb keeleteadlasena – aga tõlkija ameti järel. Temalgi on keel „„mõtte“ suhteliselt lihtne keelestatav karkass“,¹³ mõte jutumärkides. „Keelesüsteem ei kirjuta ette, mida mille kohta mõelda, järelikult ka seda, mida mille kohta öelda. Keel on mõtete ülekandmise vahend, mõtete vilddakuse või puudumise korral ka vale, rumaluse ja mõttetuse ülekandmise vahend. Keelesüsteem võib vabalt töötada tühikäigul, mida tuleb ette nii normis mõtlemise kui ka ajukahjustuse korral. Mõttekomponentide valik – see, mida mille kohta öelda – on ajus endas lokaliseeritud hoopis mujal kui kõnekeskused.“¹⁴ Üldkeeleteaduslik maailmavaade rakendab tõlkija lahti bukvalistlikust täpsusenõudest, sest mõttekeel ja suhtlemise keel ei kattu, ja ka tarvidusest kuuletuda keelt korraldavatele määrustele, sest need ei korralda kognitsiooni. Kuid üldkeeleteadus ei ütle, kuidas tõlkida, mida mille kohta kuidas öelda.

⁸ Ferdinand de Saussure, Üldkeeleteaduse kursus, tlk Tiit Kuuskmäe. Tallinn, Varrak, 2017, lk 187.

⁹ Samas, lk 188.

¹⁰ Paralleele ja parallelisme, lk 80.

¹¹ Intervjuu Jaan Kaplinskiga, lk 147.

¹² Samas, lk 145.

¹³ Henno Rajandi, Funktsionaalsus ja ülevaatlikkus keelekirjelduses. Keel ja Kirjandus, 1978, 12, lk 726.

¹⁴ Henno Rajandi, Keel: protsess ja süsteem. Keel ja Kirjandus, 1977, 2, lk 80.

Tõlketeadusest ei ole ei Rajandi ega Kaplinski arvanud kusagil midagi. „Ma ei tunne tõlketeooriaid,“ ütles Kaplinski ainult. „Olen püüdnud selle kohta midagi lugeda, aga tundus, et see kõik on rohkem teadus teaduse pärast. Tõlkijal pole neid teooriaid tegelikult eriti vaja, loeb ikka keeletunne, stiilitunne ja kõik see, mida nimetatakse andeks, vaistuks või kuidas veel.“¹⁵ Teadus teaduse pärast on siin ilmselt midagi muud kui teadus teadmise pärast, see on joonistamine vastu tormi, tähendab tulutu. Viimase *mielikuva* on sõnastanud Jaan Kaplinski Tomas Tranströmerit tõlkides. Pealegi „tõlkija töö on ju sageli, vist enamasti ikka leivatöö ja tõlkida tuleb sedagi, mis eriti ei huvita ega kütkesta. Siis vahel tõlgidki enda lõbuks ja lohutuseks midagi hoopis muud.“¹⁶ Leivatöö ja lõbu on vastuokslikud.

Vastuokslik on Kaplinskil tõlkimine mujalgi. „Paljud võõrameelsed sõnad on muidugi labusad tõlgetes ja nii on inglise-prantsusest eestindatud teoste keel veidi uuenduslikum kui hea algupärandi keel. Väikerahval on niisugust tõlkekeelt tõesti vaja.“¹⁷ Aga „kui tõlgime väga palju, jõuame selleni, et hakkame tõlkima tekstide asemel juba keelt ennast. Eesti keel hakkab kaotama oma iseolemist ja muutub rohkem tõlkekeeleks.“¹⁸ „Me võime kasutada sünonüüme, öelda luite asemel düün või kasutada segamiini eri keelte sõnu, nagu tehti tihtipäälle minu lapsepõlvkodus, kus juurvilja tihti kutsuti gemüüse“;¹⁹ mitmekeelne keel, kus mõtlemist struktureerib *mentalese* või *mielikuva*, aitab asjale lähemale, ent „olen pessimistlik, usun, et põlvkonna pärast on eesti keelest saanud SAE [*Standard Average European*] kloon, mida ametlikult kasutatakse, mille asemel noored aga ikka rohkem hakkavad pruukima inglise keelt“.²⁰ Indoeuroopa keele grammatilist interferentsi eesti keelde ta ei soovinud. Pessimism on olnud sedavõrd mõru, et selle vastu on tulnud muuta tõlkesuunda: „võtsin ja kirjutasin ühe ingliskeelse luuletuse. Neid on saand terve kogu“;²¹ „vene kirjanik olemine [on] tõeline mõnu“²². „Inimene on juba kord selline, et tahab vahel lihtsalt Midagi Muud. Keerab voodis teise külje,“ kirjutas Kaplinski oma blogis 10. jaanuaril 2021. Keerab teise külje vene keeles, poola keeles, prantsuse, võro, rootsi, inglise, saksa, hispaania, ladina, kreeka, hiina keeles, vaikuses ka.

¹⁵ Intervjuu Jaan Kaplinskiga, lk 142.

¹⁶ Samas, lk 147.

¹⁷ Jaan Kaplinski, Võimaluste võimalikkus. Keel. Looming, 1969, 5, lk 739.

¹⁸ Intervjuu Jaan Kaplinskiga, lk 150–151.

¹⁹ Paralleele ja parallelisme, lk 81.

²⁰ Intervjuu Jaan Kaplinskiga, lk 151.

²¹ Jaan Kaplinski, Minu eesti keel. Sirp 1994, 14. jaanuar.

²² Intervjuu Jaan Kaplinskiga 2015, lk 151.

Vestlusring

HEEBREAKEELSE KIRJANDUSE TÕLKJATE VESTLUSRING.
OSALEJAD: **MARGUS ALVER, KALLE KASEMAA, URMAS NÖMMIK JA
AVE PÖLENIK. VESTLUST VEDAS ANU PÖLDSAM**

HEEBREA KEELE JA MEELE TÕLKIMISEST

„Surm ja elu on keele võimuses, ja kes seda armastab, saab süüa selle vilja.“ Õp 18:21

Ze'ev Jabotinsky on öelnud, et heebrea keel on kõige ime-
lisem keel, tuhande antonüümi keel – tugev ja kõva kui teras
ning pehme ja hiilgav kui kuld. Ühtlasi on see keel, mis mahutab
endasse enam kui 2000 aasta pikkuse kirjavara, mille ühes
otsas on Heebrea Piibli raamatud ja teises uusheebreakeelsed
klassikud, nagu Šmuel Josef Agnon, Amos Oz, David Grossman
jt, ning Iisraeli kirjanduse popstaarid, nagu Etgar Keret.

Siinne vestlus heebrea keelest ja meelest toimus maikuu
Tartus, kus said kokku asendamatu Kalle Kasemaa, kes on
eestindanud heebreakeelseid tekste alates Mišnast kuni kaas-
aegse ilukirjanduseni välja, keskaegsest juudi müstikast ja
religioonifilosoofiast rääkimata, Urmas Nõmmik, kes Heebrea
Piibli tõlkimist uutele alustele seab, Margus Alver, kes tõlgib tä-
napäeva Iisraeli kirjandust ja kelle vahendusel on Eesti teatrila-
vadele jõudnud ka mitme Iisraeli näitekirjaniku teosed, ning Ave
Pölenik, kes on teinud meisterlikud tõlked PÖFFil linastuvatele
Iisraeli filmidele. Vestlust vedas Anu Pöldsam, kes jõudumööda
nii vanemat kui uuemat heebrea kirjandust tõlgib ja järeltuleva-
le põlvele heebrea keelt õpetab.

Anu Põldsam: Kui eelmises „Tõlkija hääles“ arutlesid klassikud selle üle, mis üldse tõlkimine on, siis mõtlesin, et ka meie võiksime alustada veidi filosoofilisemalt. Kui eeldada, et tõlge võiks lisaks sõnadele püüda anda edasi ka sõnade taga peituvat mõtet, siis kas teie arvates kajastub heebreakeelsetes tekstides mingisugune omalaadne heebrea mõtlemine? Ja kui jah, siis milles see seisneb ja kuidas see peegeldub teie tõlgitud tekstides?

Kalle Kasemaa: Semiidi mõtlemise eripärane on tähelepanu juhitud juba ennegi. Et see on assotsiatiivne mõtlemine, mitte rangelt deduktiivne mõtlemine nagu kreeka kultuuris ja Lääne-Euroopa keeltes, vaid assotsiatiivne, hüppeline, teatud seoste najal minnakse muule üle. Ja siis teine asi, mis silma hakkab heebrea mõtlemise puhul ja mis ka heebrea kirjanduses kajastub, on ka araablastele omane – armastus detailide vastu, tihti tähtsusetute detailide. Näiteks araabia keelega seoses tuleb pähe tavaline keelend „inimene hüppas püsti oma jalgade peale“. Meie ei pea vajalikuks nii täpne olla, kui juba hüppab püsti, no kelle jalgade peale siis veel, eks ole, mitte ju kõrvalseisja jalgade peale. Aga araabia keeles on loomulik, et „hüppas püsti oma jalgade peale“. Sellist detailide tähtsustamist seletatakse sellega, et eeldatavasti heebrealased võivad olla pärit Araabia kõrbest, aga sealsel monotoonsel maastikul äratas tähelepanu, kui mingi asi erines sellest üldisest monotoonsusest, seda erinevust märgati, fikseeriti ja anti edasi suuliselt ja kirjalikult, kui vaja. Et sellest tuli armastus detailide vastu.

Anu P.: Urmas, oled sa nõus, mõeldes Piibli heebrea keelele ja selles kajastuvale mõttelaadile?

Urmas Nõmmik: Jah, olen küll. Aga ma lisaks siia, et eks see piibliheebrea keel

on selline erijuhtum, olles varasemast ajast pärit kui põhiline osa judaismi kirjandust. Näiteks antakse narratiivi edasi üldiselt üsna napilt, võrreldes muude kirjandustega, mida ma tean. Kui tehakse mingisugune märkus näiteks mõne tegelase emotsiooni kohta, siis torkab see napil taustal järsult silma. Piibliheebrea kirjutamise stiilis tundub olevat olnud algusest peale oluline, et napilt ja kargelt antakse sisu edasi.

K. K.: Sa ütlesid just, et jäi mulje, et see on seoses just kõige vanema israeli kirjandusega, eks ole, piiblikirjandusega. Aga sama asi käib ilmselt ka teiste, veel vanemate semiidi kirjanduste kohta. Araabia kirjandus on ju uuem ja hilisem. Näiteks akadikeelne kirjandus, ega selle kohta ka öelda ei saa, et selle stiil lopsakas oleks. Akadi keele puhul oli see muidugi tingitud ka kirjutusvahenditest – kirjutamine oli tülikas ja materjali pidi ka valmistama erimenetlustega, nii ei saanud kergekäeliselt iga mõtteidu, mis pähe tuleb, kirja panna.

U. N.: Samas on Ugariti kirjandusest teada, et seal võib eepiline luule olla kohati päris lopsakas. Selliseid eepilise luule näiteid meil vanaheebrea kirjandusest pole, aga on väga tõenäoline, et nende napilt sõnastatud, peaaegu konspektiivsete juttude taustaks on ikkagi eepiline luule. See ei olnud ilmselt tundmatu nähtus. Aga kui kirjutama hakati, siis vähemasti alguses kirjutati üles napilt.

Anu P.: Ave ja Margus, kuidas teile tundub selle vanaheebrea mõtlemise kohta öeldu taustal, kas midagi sarnast kohtab ka uusheebrea tekstides peitavas mõttelaadis?

Margus Alver: Uusheebrea keel ise on suhteliselt noor. Esimese uusheebrea keele sõnaraamatu esimesed köited ilmusid alles 20. sajandi alguses, mil heebrea keel toodi välja kitsast alast,

kuhu ta seni kuulunud oli: sünaogogist ja *héder*'ist¹. Esimesed kirjanikud, kes hakkasid uusheebrea keeles kirjutama, nagu Bialik, Brenner ja Vogel, olid ise viljakad tõlkijad. Näiteks Brenner tõlkis heebrea keelde Dostojevski „Kuritöö ja karistuse“. Tolles algusaegade uusheebrea kirjanduses on seetõttu tunda vene ja prantsuse kirjanduse mõju. Jaakov Šabtai tsiteerib ohtralt Montaigne'i, keda ta oli ilmselt lugenud prantsuse keeles. Ka tänapäeva Iisraeli kirjanduses kõlavad uusheebrea keeles justkui allhoovusena (substraadina või superstraadina?) teised keeled: poola, jidiši, ungari, vene jpt. Kõigel sellel on mõju mõttelaadile ja eneseväljendusele. Võtame kas või lause „tov, jálla, bai!“ (tõlgiksin „hea küll, tšau, pakaa!“). *Tov* on väga vana sõna, mis on pärit Piiblist, kus seda kasutatakse väljendis „hea ja kurja tundmise puu“ (*ets ha-dá'at tov va-ra*). *Jállá* on araabia (*yallah*) laensõna („las käia!“) ja *bai* inglise laensõna (*bye*). Selles pealtnäha lihtlabases kõlksus on sees kihte piiblist kuni tänapäevani.

K. K.: Neid näiteid on teisiigi. Grossmani romaanis „Maailma otsa“ on ka üks sõna, „džóbnikim“. *Džob* tuleb ingliskeelsest sõnast *job*, mis tähendab tööd, ja sellele on lisatud slaavi sufiks, mille abil on ka eesti keelde tulnud sõnad nagu „aednik“ ja „mõisnik“, ja „-im“ on heebrea mitmusse lõpp.

M. A.: Noa Lazar-Keinani näidendis „Bertod ja Agnes“ (2018) on peen sõnamäng. Vanem abielupaar on seksuaalvahekorras, pärast mida ütleb naine rahulolevalt: „u-va le-tsjón bo'él“. See on parafras Jesaja raamatu kirjakohest (59:20), kus seisab „u-va le-tsjón go'él“, mis tähendab „Siionile tuleb lunastaja“ ja millest on uusheebrea keeles saanud fraseologism tähendusega „lõpp hea, kõik hea“. *Go'él*

on „lunastaja“, aga *bo'él* on „suguühtesse astuja“. See piibliväljend on tänapäevalgi kasutusel, aga tõlkijana pead sa ka muud kirjakohti ja nende parafrasid ära tundma. Nii et uusheebrea keelest ilmalikku kirjandustki tõlkides pead sa paratamatult siiski ka vanaheebrea keelt mõistma ja judaismis kodus olema, muidu võid täiesti mööda lugeda.

K. K.: Jaa, no see Piibli keel on nii palju mõju avaldanud, nagu sa ütlesid, tänapäevasele keelele, aga seda on näha ka keskaegsete käsikirjade puhul, mida kopeeriti. Keskaegsed autorid, nagu näiteks Maimonides, kirjutasid loomulikult kombel selles heebrea keeles, mis nende ajal käibel oli, ja nende tekstid sisaldavad arabisme, kuivõrd autorid elasid araabia keele keskkonnas, aga põlvkond hiljem tegutsenud kopistid, kes neid tekste endale kopeerisid, võisid parandada neid tekste. Kui mõnes selles tekstis näiteks oli meessoos mitmus antud edasi sufiksiga „-in“, siis see ei ole aramism, nagu võiks arvata, vaid see on üldsemiitlik, sest araabia keeles on samamoodi „-in“, aga kopistid võisid selle asendada heebreakeelse lõpuga „-im“, et viia tekst lähemale Piibli keelekujule. Ja muid parandusi on ka, nii et käsikirjade uurijad ütlevad, et on põhiliselt kahte tüüpi keskaegsete autorite käsikirju. Ühed, mis on palgaliste kopistide tehtud, kes on püüdnud kirjutada nii, nagu originaalis oli. Aga teine tüüp käsikirju on õpetlaste poolt iseenda tarbeks tehtud ja nendes käsikirjades võidakse parandada nii keelt kui stiili juhul, kui kopeerija leiab, et stiil ei ole temale vastuvõetav ja keel võiks Piiblile lähemal olla.

Anu P.: Ave, sina, kes sa puutud filme tõlkides palju kokku kõneldavate tekstide heebrea keelest eesti keelde ümber

¹ Hääliduspäraselt transkribeeritud heebreakeelsetes sõnades märgib rõhumärk rõhulist silpi.

panemisega, kuidas sulle tundub, kui jätta kõrvale see põhisõnavara, mis uusheebrea keelt paratamatult Piibli heebrea keelega seob, siis kas ka kõnekeele tõlkimisel on Piibli keele ja mõtte tundmisest abi?

Ave Pölenik: Täiesti suvalises noortefilmis võib sisse tulla vanatestamentlikke väljendeid, see lihtsalt on niivõrd keelekasutuses sees ka igapäevaelus. Kontekst, mis ei ole absoluutselt religioosne, võib äkitselt sisaldada hüüatust või viidet, mille päritolu ulatub 2000 aasta taha.

Anu P.: Teid kuulates meenub kangesti see, mida Gershom Scholem on kirjutanud ilmutuse ja traditsiooni vahekorra kohta judaismis. Ta nimelt leidis, et traditsioon on ilmutuse järjepidev seostamine ajaga ehk protsess, mis kutsub vastuvõtmises esile loominguilisuse. Nii nagu juudi traditsioonis ei asenda uus kihistus eelnevat, vaid kannab endas kõiki ladestusi korraga, nii kätkeb ka heebrea keel omakorda ajalist avarust ja geograafilist rikkust. Et see on ühelt poolt väga paindlik, võttes omaks ka mõjutusi väljastpoolt, nagu te ise ka juba osutasite, ja samal ajal säilitab oma tuuma, põimides välise ja sisemise elegantselt kokku.

U. N.: See elegantsus kokkusidumisel tähendab mu meelest seda, et seda ei markeerita eraldi, et see jäetakse kuulajale või lugejale taibata. On tunne, et selline viis ongi algusest peale heebreakeelses kirjanduses olemas olnud. Kui näiteks jutustatakse nii napilt, siis jääb palju ruumi sõnade vahele, tõlgendamiseks ja erinevat tüüpi mõistmiseks. Kuidagi on heebrea keeles algusest peale kaasas palju ruumi teksti ümber. Kogu aeg peab intensiivselt kaasa mõtlema ja täitma tühimikke sõnade vahel.

K. K.: Või sõnade mitmetähenduslikkus, samuti laiad tähendusväljad. Sageli aitab kontekst, aga mitte alati, mõnikord peab ise ka mõtlema. Kas *hésed* tähendab heldust või teotust, pilkamist. Araabia keeles on neid võimalusi rohkem. Selle kohta on selline klassikaline näide, et araabia keeles tähendab üks sõna nelja asja: põhitähendus, sellele vastupidine tähendus, midagi kaameliga seotud ning midagi obstsõnset. Näiteks sõna, mille üks tähendus on „palju sööma“, teine tähendus on „vähe sööma“ ja kolmas tähendus on „pruunide kõrvadega kaamel“.

Anu P.: Mulle tundub, et selline mitmetiisus on omane ka tänapäeva Iisraelis viljeltavale heebreakeelsele kirjandusele. Heebreakeelseid tekste, eriti mõtteloolaseid ja religiooniseadusega seotuid, on ohtralt kirjutatud ka väljaspool Iisraeli, kuid nii Heebrea Piibel kui ka kaasaegne heebreakeelne ilukirjandus on vahetult seotud Iisraeliga, selle aja-, kultuuri- ja eelkõige inimlooga. Iisraeli riik seisis selle loomise hetkel ühe jalaga Läänes ja teisega Idas ja sellel väiksel maalapil saavad kokku kirju etnilise tausta ja erineva poliitilise ning religioosse maailmavaatega inimesed, kelle hulgas on nii neid, kelle jaoks heebrea keel on emakeel, kuid kelle vanemate või vanavanemate emad rääkisid mõnd teist keelt, kui ka neid, kelle jaoks see on riigikeel. Mis te arvate, kas ja kuidas saaks piiritleda Iisraeli kirjandust ja kas selles on siiski mingeid eriomaseid põhihoovusi, mida mujalt ei leia?

K. K.: Siin ma tahaksin täpsustada, et millisest Iisraeli kirjandusest me räägime: me ei räägi ju loodus- ja täppisteaduslikust kirjandusest. Aga kui kõnelda tänapäevases mõttes ilukirjandusest, kas arvata sinna ka religioosne kirjandus? Kui me võtame religioosne kirjanduse, siis jaguneb see omakorda liikideks. Esmalt

on meil siin Heebrea Piibel, siis teiseks suuline Toora ehk Mišna koos kahe Talmudiga. Järgmine liik võiks olla midrašid kui omaette kirjandusliik, mis on nii ilukirjandus kui religioosne kirjandus. Eriline kirjandusliik oleks responside kirjandus ehk kuulsate rabiinlike autoriteetide vastused inimeste küsimustele, kellel tekkisid religiooni pinnal arusaamatused ja kes juhul, kui kohaliku rabi lahendus neid ei rahuldanud, pöördusid kirjalikult üldtunnustatud autoriteetide poole. Responside kirjandust on Iisraelis välja antud tohutult. Samuti saab rääkida liturgilisest kirjandusest ja luulest. Järgmine kirjanduse liik on müstiline kirjandus, mille näited on ka eesti keeles kättesaadavad. Siis võiks olla religioonifilosoofiline kirjandus, mida ei saa tingimata müstika alla paigutada. See algab juba Piiblist. Koguja raamatut on paigutatud sellise filosoofilise kirjanduse alla. Hilisematest on ka eesti keeles olemas näiteid. Ja siis muidugi omaette liigina see nii-öelda profaanne ilukirjandus, Iisraeli heebreakeelne kirjandus, mis tegelikult ei ole vana. See sai alles 19. sajandi teisel poolel alguse ja on võib-olla vaid mõne aastakümne võrra vanem kui eestikeelne ilukirjandus, kui mõelda, et Vilde esimesed jutustused ilmusid ka vist 1890. Profaanses ilukirjanduses, nii nagu Margus ütles, oli vanemate autorite teostes näha Euroopa klassikalise kirjanduse mõju. Hiljem, kuni 1950. aastateni valitses Iisraeli kirjanduses väga tugev mõõduvõtmine nõukogulikust sotsrealismist, mis kadus alles viiekümnendatel-kuuekümnendatel aastatel. Nii et neid hoovusi on ka mitmeid olnud.

M. A.: Iisraeli ilukirjanduse algusaegade kirjanikud läksid jidiši keeles kirjutamiselt üle heebrea keeles kirjutamisele. Heebrea keel ei olnud nende emakeel, vaid õpitud keel. Aharon Appelfeld õppis

heebrea keele selgeks alles teismelisena, aga otsustas kirjutada ainult heebrea keeles.

K. K.: See on ühenduses Appelfeldi saatusega. Ta sündis tol ajal Rumeeniale kuulunud Ukraina alal, kus teise maailmasõja ajal olid samuti koonduslaagrid. Ühes neist tapeti Appelfeldi isa poisi enda silmade all, kui ta oli üheksa aastat vana. Ta ise sai põgenema. Ta kodune keel oli saksa keel, aga ta oli kasvanud üles ukrainakeelses keskkonnas. Ta varjas ennast neli aastat, üheksandast kuni kolmeteistkümnenda eluaastani, metsas ja käis läbi Ukraina talupoegade, kes ei osanud arvata, et see laps on juut. Kui 1944. aastal Punaarmee liikus ida poolt lääne poole, siis ta ühines sellega ja jõudis läbi Euroopa Itaalia kaudu Iisraeli. Ja kui mõelda, et üheksandast neljateistkümnenda eluaastani oli ta kodust eemal, siis mitte ainult heebrea keele haridus ei läinud kaduma, vaid üldse kogu kooliharidus. Aga siis, kui ta Iisraeli jõudis, otsustas ta üldse oma varasemast keelest loobuda. Mina olen temaga paar kirja vahetanud. Saksa keeles küll, sest ma teadsin, et ta on saksakeelne inimene. Mulle oli üllatav kogemus, et ta kirjutas saksa keelt häälduse järgi. Seega saksa ortograafiast ei olnud tal siis enam aimu, kui ta Iisraelist mulle kirjutas, aga tal see keel oli ilmselt nii-öelda suus veel, ja siis ta kirjutas häälduse järgi.

M. A.: Holokaust on jäänud oluliseks teemaks, ent uuemal ajal on esile kerkinud vasakpoolsed kirjanikud, kes kajastavad muu hulgas Iisraeli ja Palestiina konflikti.

K. K.: Selles seoses tuleb meelde Asaf Gavron. Tal on üks raamat, kus tegevus toimub Jordani läänekaldal asunduses. See on väga terava sotsiaalse hoiakuga kirjutatud.

Anu P.: Erinevad konfliktid, sealhulgas sõjalised konfliktid, leiavad ühel või teisel moel Iisraeli kirjanduses ja filmikunstis tõesti sageli kajastamist. See teema pole võõras ka Heebrea Piiblis. Urmas, kuidas sina piibliteadlase, tõlkija ja lugejana enda jaoks määratled, mis on Iisraeli kirjandus?

U. N.: Lugejana on ikka uuemat Iisraeli kirjandust kätte sattunud, aga selge see, et töö pärast on vanem kirjandus rohkem silmapiiril. Sealjuures mitte ainult Heebrea Piibel. Tegelikult hakkab üha rohkem aru saama, kui kitsa valiku moodustab Heebrea Piibel sellest kirjandusest, mida oleks tol ajal saanud olemasolevast valida. Eriti perioodil viimased paar sajandit enne Kristust ja paar pärast Kristust. See kirjanduse mass on suur ja mitmes mõttes üllatav, kui võtta näiteks kogu apokalüptiline kirjandus, milles muu hulgas peitub palju konfliktide kajastusi ja reflekteerimist. Isegi kui see on osaliselt arameakeelne, on ta ju ikkagi sellesama autorkonna kirjutatud. Või toome näiteks sektantliku kirjanduse, mis on spetsiifiline, aga mida jõuti palju kirjutada. Või psalmid, mida jõuti ikka uuesti ja uuesti ning natuke varieeruvalt kirjutada, aramea, kreeka, süüria keeles. Kõige müstilisem asi on minu jaoks, et juudi-hellenistlik kultuur on olnud juutluse jaoks ummiktee. Selle mõjud võttis üle hoopis idakristlus. Siin on minu arvates veel palju teha tõlkimise alal. Alustades kas või Aleksandria Philonist. Ka Saalomoni tarkuseraamatu võiks uuesti ära tõlkida, kui oleks hea tundlik tõlkija, kes keerulisest kreeka keelest ja luulest suudaks teha ilusa eestikeelse tõlke.

Anu P.: Eks ka apokalüptiline kirjandus kajastab mingisugust reaalsuse kogemise ja tõlgendamise viisi. Mul on tunne, et uusaegne Iisraeli kirjandus on tegelikult samuti kaja sellele, mis ühiskonnas ja

poliitikas toimub, ja sellisena on see väga elulähedane. Samas, seda võib-olla tingituna minu lugemisvalikutest, näib mulle, et ulmet või siis apokalüptilisi meeleolusid sealtnaljal ei leia. Või ma eksin?

Ave P.: Need on kõik olemas, aga siiski kusagil äärealal. Kui Eestiga paralleeli tõmmata, siis ega siingi ulme naljalt laia tähelepanu leia.

K. K.: Ma arvan samuti, et kõik on ikka esindatud mis mujal maailmaski. Ulme on kindlasti olemas. Aga mille kohta nad ise ütlevad, mille osas on puudujääke, on see, et eri etniliste rühmade kirjandus pole võrdselt esindatud. Sefardi juutide kirjandus näiteks. Kirjandus laias laastus on endiselt askenaasi juutide pärusmaa. Et sefardi juudid on vähe esindatud, orientaalsed juudid on vähe esindatud ja siis need muud väiksemad rühmitused, mis seal võivad olla, nendest rääkimata.

M. A.: Mulle tundub, et Iisraeli riigi loomisest saadik on Iisraeli kirjanduse põhiküsimus juudiks olemine, juudi identiteet: kes me oleme ja kust me tuleme, kas Euroopast või Lähis-Idast? Näiteks sefardi kirjaniku Orli Kastel-Blumi „Egiptuse romaan“ („ha-román ha-mitsrí“, 2015), kus ta kirjutab oma suguvõsa teekonnast Hispaaniast Egiptuse kaudu Iisraeli. Võib-olla sefardi ja orientalse taustaga kirjanikel ongi läbivaks teemaks just see tagaplaanile jäämine ühiskonnas või tõrjutus.

U. N.: Nii et kas siis identiteedi kõrval ei võiks üheks märksõnaks olla adapteerumine?

K. K.: Võiks küll. Vaat selle autori nime ma ei mäleta, aga on üks naiskirjanik, kes on olnud sotsiaaltöötaja ja on kirjutanud ühe raamatu Maroko juutide järeltulijatest Iisraelis, ning seal on samuti keskmes adapteerumise küsimus. See

kajastub juba raamatu keeles – tegelased räägivad omavahel Maroko araabia keelt, aga noorem põlvkond juba seda ei oska niivõrd, koolis on ju heebrea keel, aga siis see heebrea keel, mida nad nii-öelda omavahel räägivad, see on ka üsna veider ja vigane. Ja õhkkond on niisugune, et sellesse Maroko järeltulijate perekonda kuuluva poisi ideaal, kelleks saada, on autolukksepaks – tähendab, kaugemale tema kujutus üldse ei ulatu.

Anu P.: Kohanemine ja kohanemisraskused nagu ka identiteedi küsimused on ühest küljest üldinimlikud, teisalt on need ehk ühiskonniti jällegi üsna spetsiifilised. Võib ju küsida, kas või kirjastajate seisukohast, mida näiteks Eesti lugejal on peale hakata looga Iisraelis elavast Maroko juurtega perekonnast. Mis on see, mida heebreakeelse kirjanduse eestindamine meie kultuuriruumile juurde anda saab? Ehk teisisõnu, mis te arvate, miks eesti lugeja Iisraeli kirjandust lugema peaks?

K. K.: Millised probleemid on Maroko juudi perekonna järeltulijatel, seda võib-olla tõesti eesti lugejatele vaja ei ole, aga selle küsimuse asemel, miks peaks eestlane Iisraeli kirjandust lugema, võib küsida, miks ta peaks Inglise kirjandust või Vene või Saksa kirjandust lugema. Või miks ta üldse peaks lugema? Meid on juba koolieast peale õpetatud lugema Lääne-Euroopa rahvaste kirjandusi ning Iisraeli kirjandus ei ole sugugi vaesem kui nende suuremate Euroopa rahvaste kirjandus ja seda lihtsalt ei või vaeslapse ossa jätta. Kui me juba loeme, siis tuleks lugeda ka Iisraeli kirjandust.

M. A.: Iisraeli kirjandus on ehk dünaamilisemgi. Iisraeli kirjanduses on selliseid stiilimeistreid nagu Šmuel Josef Agnon, kes on täiesti võrdväärne Lääne-Euroopa autoritega.

K. K.: Jah, võrreldes Proustiga on Iisraeli kirjandus ikka tunduvalt dünaamilisem. Agnon on muidugi täiesti ainulaadse keele ja stiiliga, mis jääb nii-öelda mineviku ja oleviku vahele. Aga kui siin stiilist ja keelest juba juttu tuli, siis tahaksin nimetada ka Anton Šammasit, kes on Iisraelis sündinud kristlik araablane ning kes praegu elab ja töötab õppejõuna USAs. Tema on tõlkinud araabia keelde Shakespeare'i ja ka Iisraeli autoreid. Aga ta on ka heebrea keeles luulet avaldanud ja kirjutanud heebrea keeles autobiograafilise romaani „Arabeskid“, mida ilmumise järel ülistati selle erakordselt kauni heebrea keele tõttu. Siinkohal tahaks öelda, et Šammasist noorem, aga sarnase taustaga autor ehk heebrea keeles kirjutav Iisraeli araablane Sajed Kašua, keda nii-öelda ette ja taha topitakse, on Šammasiga võrreldes primitiiv. Ja see tuletab seda meelde, millele on juhitud tähelepanu mitmelt poolt, et näiteks Inglise kirjanduses kirjutavad kõige rikkamat ja kaunimat inglise keelt mitte anglosaksid, vaid keldi päritolu autorid, kelle kodune keel on võib-olla olnud küll inglise keel, aga kes oma vere poolest ei ole britid.

U. N.: Iisraeli kirjandust peaks lugema kas või mõõtkava pärast. Kui tahame enda kirjandust mõista, siis peaksime selle panema näiteks sellise kirjanduse taustale nagu Iisraeli kirjandus, mis on ligi 3000 aastat vana. Siis on mõõtkava kohe selge.

Ave P.: Sama mõtet jätkates võib ju küsida, missugust teist sama pikka traditsiooni üldse ongi kõrvale panna.

K. K.: Hiina kirjandus võiks olla. Kuigi selle kaetus eesti keeles on veelgi napim, sellepärast et tegijaid on veel vähem, ja ega mujal maailmas ka asi palju parem pole. Näiteks Rootsis, mis on kümme

korda suurema rahvaarvuga riik kui Eesti, ilmus suhteliselt hiljuti klassikalise hiina romaani „Punase kambri unenägu“ tõlge, mis sai ohtralt kiidusõnu selle eest, et oli originaalkeelest tõlgitud. Isegi meist suuremates riikides, nagu Rootsi või Soome, tehakse eksootilisematest keeltest sageli kaudtõlkeid mõne teise keele kaudu. Seda ka heebrea keele puhul, näiteks ühe Joram Kaniuki rootsikeelse teose väljandes olen näinud märkust, et see on tõlgitud autori nõusolekul inglise keelest. Meil ei peeta kaudtõlget heaks tavaks, aga eks see ole kirjandustraditsiooni küsimus. Eestis on juba esimese vabariigi ajast olnud valitsev suhtumine, et tuleb tõlkida originaalist.

Anu P.: Kui palju peab aga teie arvates originaalist tõlkimise puhul jääma originaalile truuks ja kui palju tuleb seda meie lugeja jaoks selgituste ja kommentaaride varal lähemale tuua? On ka neid lugejaid, tõlkijaid, toimetajaid, kes leiavad, et joonealused märkused pigem segavad lugemist ja lugejat ei maksa alahinnata – küll ta huvi korral ise uurib.

K. K.: Kommentaare on vaja, kuna ilma nendeta on sisu edasi anda minu meelest üsnagi problemaatiline, sest ajalugu on erinev, elukeskkond on erinev, reaalsed on erinevad. Näiteks Eškol Nevo auhinnatud romaanis „Neli maja“ elavad noored inimesed oma igapäevaelu ja arutavad näiteks muusikamaitse üle, kus arutluse all olevad artistid on Eesti kontekstis võrreldavad näiteks Jaak Joalaga ja ansambliga Apelsin. Sa võid selle jätta kommenteerimata, aga minu jaoks näiteks tekitab arusaamatust, kui ma ei tea, millest jutt käib.

M. A.: Minu meelest on ka kasulik, kui vähemalt raamatu lõpuski on kommentaarid olemas. Kes ei taha, ei pea neid lugema. Aga lugeja ise ei pruugi

kõike lihtsalt leida. Kui sa ikkagi ise seda kultuuriruumi ei tunne, siis sa ei leia ega oskagi otsida.

K. K.: Jah, kõike internetist ka ei leia. David Grossmanil oli üks sõna, mis on võetud Ameerika Ühendriikide lõunaosariikide slängist, mille algupärand tuli hispaania keelest ja tähendas veinipritsemeid. Et see oli hispaania keelest võetud California slängi ja California slängist oli Grossman võtnud selle heebrea keelde.

U. N.: Aga, Ave ja Margus, teie tegelete tekstivormidega, kuhu kommentaare lisada ei saa – laval näidendis või ekraanil subtiitrites pole sellele kohta. Mida sel juhul teha?

Ave P.: See on subtiitrite puhul üks kõige keerulisemaid küsimusi, sest filmitõlge on üldse paras lühendamise kunst. Ükskõik kui hea algtekst on, tahes-tahtmata tuleb midagi välja jätta, kõik lihtsalt ei mahu tõlkesse. Kui siis veel esineb mõni eriti tore väljend või midagi spetsiifilist ja ei ole võimalust kommenteerida ega selgitada, tuleb tõesti valida, kas ütled ümber või hiilid üldse mööda, aga see, kui palju tuleb välja jätta, ajab vahel ahastusse. Iisraellaste kõnetempo eestlaste oma kõrval on enamasti täiesti teisest liigast. Lisaks mahupiirangutele peab arvestama sellega, et tekst oleks kiiresti mõistetav. Raamatulugeja veel võib joonealuse puudumisel tundmatut sõna otsima hakata, aga filmivaatajast ei saa seda kuidagi eeldada. Kui kontekst ja visuaal teksti toetavad, siis ehk saab kasutada „mikvé“, „šiv’á“ või „Me’á Še’arím“, aga mõnikord ei pääse mitte kuidagi „rituaal-sest kümbusbasseinist“, „leinanädalast“, „ultraortodoksi linnaosast“ või lausa „Jeruusalemma ultraortodoksi linnaosast“, kusagilt peab selle võrra ka kärpima.

M. A.: Nii ilu- kui ka näitekirjanduse tõlkimisel on minu jaoks kõige tähtsam

emotsiooni edasiandmine. Sa annad edasi selle emotsiooni või selle tunde, mille originaal originaalkeele lugejas tekitab. Kui allmärgust lisada ei saa, siis saab taasluua seose. Näiteks ühes näidendis on juttu kehvast õhtusöögist, kus pakutakse Rami Levist ostetud kastet. Rami Levi on Iisraelis odavkett, umbes nagu meie Säästumarket või Lidl. Seal võib tõlkes tegelane öelda „säästukast ostetud“ vms.

K. K.: Nojah, ütleme sellise tänapäevase, kas filmi või näidendi või ka proosateksti tõlkimisel saab emotsiooni edasi anda, aga Piibli puhul?

U. N.: Kui see emotsioon seal tekstis on, siis tuleb ta ikkagi edasi anda. Näiteks *figura etymologica* kasutamine, mis rõhutab teatud tegevusi – seal mõtlen alati kaua, et kuidas oleks seda kõige parem eesti keeles öelda, nii et see ei mõjuks võõralt, aga samas mõjuks intensiivselt. See on üks asi, aga teine asi on muidu, et Piibli puhul on minu arvates absoluutne kuritegu avaldada teksti ilma kommentaarideta, või siis üksikute märkustega, mis on rahvapiiblikes joone all. See kultuur peab meil muutuma. On viimane aeg hakata ka rahvapiibleid välja andma korralike kommentaaridega.

Anu P.: Ma arvan, et me kõik, kes me heebrea keelest tekste eestindame, oleme nõus, et neil on eesti kultuuriruumis koht. Seda enam, et žanriliselt on nende tekstide amplituud väga lai, ulatudes Piiblist ja religiooniseadusest üle religiooni-filosoofia ja müstika ilu- ja näitekirjanduse ning luule ja filmitekstideni välja. Ainuüksi ilukirjandust on kokku ilmunud umbes 30 teost peaaegu 20-lt eri autorilt, kui ma ei eksi. Kuid kas midagi on veel puudu? Ja kas see, mis on olemas, on piisavalt nähtav, olgu siis raamatuletidel või ajalehtede arvustusveergudel?

K. K.: Kui esmalt su viimasele küsimusele vastata, siis selle üle on üldse kurdetud, et ilukirjandustõlgete arvustused on ära kadunud. Et heal juhul võidakse uudisteid tutvustada tekstiga, mis täidab leheruumi peopesa ulatuses, ja sedagi juhul, kui kirjastus ise saadab raamatu ajalehe toimetusele.

Ave P.: Isegi kui kirjastus saadab, ei tarvitse arvustusi tulla. Tahtsingi su küsimuse peale esimese hooga küsida: millise maa kirjandust näed palju kajastatavat? Kui mõelda, kui palju Iisraeli kirjandust on eesti keelde jõudnud, siis võrreldes mõne teise keelega on Kalle aastakümnetepikkune tegevus siiski selle konkreetse keeleruumi toonud eestlastele märgatavalt kättesaadavamaks kui paljud teised keeled.

U. N.: Põhimõtteliselt võib vist üldistada, et Eesti inimese puhul, kes vähegi ilukirjandust loeb, on tõenäosus Iisraeli kirjandusega kokku puutuda suurem kui nii mõnegi teise kultuuriruumi kirjandusega, sest seda on tõlgitud meie keeleruumi väiksust arvestades suhteliselt palju. See ei tähenda, et ei peaks olema palju rohkem.

K. K.: Kui aga tulla selle juurde, mida rohkem võiks olla, siis luulet võiks rohkem olla, aga siit tekib küsimus, et kes teeb. Kristiina Rossi raamat „Uni Jeruusalemmas“ on ületamatu siinamaani. Aga noh, võiks ju veel olla, aga kes teeb.

M. A.: Näitekirjandusest võiks ehk olla veel mõni Hanoh Levini näidend. Praegu on eesti keeles üks, „Kummikauplejad“ („soharéi gúmi“, 1978; tlk Kalle Kase-maa, 2002), aga kokku on neid üle kuuekümne. Ta suri väga noorelt, aga oli hästi viljakas. Minu meelest ei ole teist sellist geeniusi nagu Levin Iisraeli näitekirjanduses veel sündinud. Kuigi Levin ise ei olnud tegelikult nõus sellega,

et teda tõlgitaks, sest enda sõnul oli ta esmajärjekorras juut, siis telavivlane ja siis iisraellane, kes kirjutas iisraellaste jaoks, et miskit oma riigis muuta. Seega leidis ta, et teda ei peaks üldse välismaal mängima ega lugema. Alles pärast tema surma lubas ta lesk tema teoseid tõlkida. Levin on huvitav ka selle poolest, et ta lähtub mingist müüdist või piibli raamatust ja jätab selle kõige olulisema telje ära. Näiteks „Iobi kannatustest“ („jisuréi ijóv“, 1981) puudub Jumal.

Ave P.: Mitmes kirjastuses töötanult ja sageli just selle pilguga lugedes, et mida veel võiks välja anda, siis esimene mõte on ikka: kes seda loeks. Kas lugejaid oleks piisavalt palju, et projekt ära tasuks.

Anu P.: Aga ideaalmaalmas, kui ei oleks vaja mõelda, et kes loeb ja kes maksab, keda siis tõlgiksite? Kuigi Kalle leidis, et Kašuat ei saa Šammasiga võrrelda, siis mulle näib, et pilk Iisraeli ühiskonnale läbi sealse araablaste silmade oleks siiski oluline. Sama oluline oleks ehk ka mõne religioosse taustaga autori teose eestindamine. Rääkimata mõjusatest naisautoritest, nagu Jehudit Katsir, kellest on meil Loomingu Raamatukogus ilmunud vaid „maitseproov“. Või maailma kontekstis üsna populaarne Meir Šalev.

K. K.: Ma ei tea, kas nüüd päris religioosse hoiakuga ilukirjandust Iisraelis on, aga religioosse taustaga kirjanikke on küll, kes kirjutavad ilukirjandust. Üks naiskirjanik, keda on päris palju tõlgitud, küll natuke vähem kui Iisraeli üht populaarsemat naisautorit Tsurja Šalevi, on Mira Magen, kes on ortodoksne juut. Ma ütlesin, et ma olen teda lugenud üsna palju. Kuid tema teostes ei ole niivõrd juttu religioonist, kuivõrd sotsiaalsetest probleemidest ja mehe ning naise vaheelistest suhetest.

M. A.: Mulle tuleb pähe kaks väga originaalset teost, mis mõlemad mind vapustasid ja mis tunduvad päevakajalised just tänases geopoliitilises olukorras. Esiteks Jišai Saridi „Mälukoletis“ („miflétset ha-zikarón“, 2017), Iisraelis poleemikat tekitanud lühiromaan (136 lk), mille minategelane on juhuslikult Poola surmalaagritele spetsialiseerunud ajaloolane, kes veedab enamiku ajast Poolas giidina. Tegu on murranguga Iisraeli holokausti-teemalises kirjanduses, väga julge sõnumi ja šokeeriva vaatenurgaga: mälust saab koletis. Iisraeli teismelised leiavad ringkäigul Auschwitzis, et selleks et ellu jääda, tuleb ka Iisraellastel olla „natuke natsid“ ja käituda araablastega nagu natsid juutidega. Minategelasele, kes tunneb end surmalaagrites, mille pisimaidki detaile ta une pealt teab, mugavamaltki kui omaenda peres, hakkab tunduma, et vägivaldale saab vastata ainult vägivaldaga. Teoses, mis on jõudnud ka Iisraeli rahvusteatri Ha-bima lavale (2021), on Iisraeli ühiskonna ja selle silmakirjalikuse teravat kriitikat, musta huumorit ja eneseirooniat. Teiseks Aharon Appelfeldi lihtsas, ent lummavas paatoseta keeles romaan „Hämning“ („timahón“, 2017). Peategelane, 27aastane viljatu ukraina talunaine Irõna, kelle kogu pere on alati vihanud juute ja kelle mees teda igal öösel vägistab, avastab hommikul, et üleaedne juudi perekond on öösel maha lastud. Naine otsustab samal hommikul üksi kodunt lahkuda. Veendunud, et Jeesus oli juut ja et igaüks, kes juute ründab (romaan kirjeldab halastamatult ukraina perevägivalda, alkoholismi ja igipõlist antisemitismi), ründab Jeesust, alustab Irõna siltidega „Judenrein“ palistatud maastikul müstilist teekonda, teekonda iseendani, silmitsi küsimusega, kas holokaustijärgne maailm on üldse võimalik. Olen samuti vaimustuses Tsurja Šalevist ja Eškol Nevost.

U. N.: Vanaheebrea keele puhul ütleksin, et Piibel ise vajab kogu aeg tõlkimist. Hea näide on Vana Testamendi Psalmid, mida on viimase saja aasta jooksul jõutud eesti keelde tõlkida vähemalt viis korda, mistõttu valitseb tervistav tõlgete mitmekesisus. Aga see ei tähenda, et neidki ei võiks jälle uuesti tõlkida, ülejäänud Vana Testamendi kirjandusest rääkimata. Teine asi on muidugi, mida enne ei ole eesti keelde tõlgitud – juudi-hellenistlik kirjandus. Ja midrašid kahtlemata. Või ka Mišna traktaatid kas või sellepärast, et juutide kohta on ju ühiskonnas palju stereotüüpe liikvel. Näiteks midrašide või Mišna traktaatide lugemine oleks tervistav, sest need näitavad, et algusest peale on tõlgendustraditsioon olnud mitmekesine. Sellise varase juudi tõlgenduskirjanduse tõlkimine oleks üldse Eesti ühiskonna jaoks oluline praegu, mil on valjuhäälsed inimesi, kes kipuvad Piibli sõnaga käima ringi vastutustundetult, sest rõhutavad üht kitsast tõlgendusvõimalust. Eesti keeles on hea näide Vello Salo oma Psalmide tõlkega. Ta on tõstatanud kõige teravamalt Piibli tõlkimise küsimusi, sest on tõlkinud julgelt, eesti keeles lausutavuse, laudavuse huvides. Algtekstist on kohati mindud üsna kaugele. Paradoks on selles, et heebrea keele väljendusviis võimaldab seda kõike, saab minna igasugustes suundades.

Anu P.: Sinu sõnasabast kinni võttes olekski ehk hea võimalus tulla korraks veel heebrea keele enda ja sellest tõlkimise eripärade juurde, ja pidada silmas, et me kõik tõlgime või oleme tõlkinud ka teistest keeltest peale heebrea – siis mille poolest heebrea keele tõlkimine teie jaoks eristub? Minu jaoks on heebrea keel vormilt napp, aga sisult lõpmata avar, kätkedes korraga igapäevast ja püha. Ja täiesti subjektiivselt võttes on

see minu arvates lihtsalt otsatult ilus keel.

M. A.: Juba selle poolest, et heebrea keeles puuduvad vokaalimärgid ja suur-tähed, mistõttu on tõlkijal kogu aeg oht libastuda. Ja siis juba eespool mainitud kihistused, mis sunnivad ikka ja jälle üle kontrollima, ega mõni sõna või väljend pole pärit hoopis Piiblist või Mišnast või on autor ise selle välja mõelnud või on tegu slängiga. Iisraelis kasutatakse väga palju armeeslängi. Kõik, nii naised kui ka mehed, läbivad ajateenistuse ja sõjaväesläng jääb kasutusele kogu eluks. Eestis ei pruugi naised sõjaväeslängis kodus olla ja on küsitav, kui suures mahus omakeelset armeeslängi meil üldse esineb. Iisraelis aga on olemas isegi selline käsiraamat nagu „Räägime Iisraeli kaitsejõudude keelt“ („medabrim tsahalit“, 2019). Ning muidugi registri tabamise küsimus. Etgar Keret on rääkinud sellest, kuidas ta enda teoste ingliskeelsete tõlgete valmimisel kogu aeg kätt pulsil hoiab ja selles protsessis osaleb, andes oma „ihutõlkijatele“ pidevalt suuniseid just registri kohta, lastes midagi kas pehmeneda või just võimendada.

U. N.: Eriti uuema Iisraeli kirjanduse puhul ei ole kahtlustki, et registrit on raske tajuda. Aga vanema, nagu piiblikirjanduse või sellega lähedalt seotud kirjanduse tõlkimisel on see häda, et kuna väljendusviis on napp, siis peab eesti keeles paratamatult midagi lisama. Ja siis on kogu aeg küsimus, kas lisatu peaks olema lahutamatu lause osa või sulgudega markeeritud või hoopis joone all märkusena. Väljakutse, et napist tekstist üldse eesti lugeja jaoks mõistetav tekst teha, on piiblikirjanduse puhul tugev. Peab paratamatult tõlgendama, aga samas on ka vastutus suur. Olemasolevate piiblitõlgete puhul jääb mõnikord mulje, et kirjutatakse pool juurde, et lugedes ei tekiks küsimusi.

K. K.: See on muidugi tõlketehnika küsimus ja otsatu teema, nii et sellega seoses tuleb meelde üks Pärsia kirjandusest pärit näide, kus on tõlgitud pärsia keelde 20. sajandi alguses ühe 19. sajandil idamaades elanud inglise kirjaniku raamat, mille tegevus toimub Iraanis, ning seal ingliskeelses tekstis on neli tekstirida, aga 20. sajandi alguses tehtud pärsiakeelses tõlkes on poolteist lehekülge. Kui semiidi keelte juurde tulla, siis kunagi on Tartu Ülikooli Vana Testamendi õppejõud Alexander von Bulmerincq oma loengus öelnud, et heebrea keel on hästi lõhnav lilleke semiidi keelte õitsval aasal. Aga minu jaoks, võiks öelda, on see lahjendatud araabia keel – tükk maad lihtsamaks ja lahjemaks tehtud. Muidugi see lihtsustamine tähendab ka seda – kui nõustuda Pent Nurmekunna hoiakuga –, et ta on lagunened, võrreldes algse semiidi keelega, mille tulemusel väga palju asju on nii-öelda üksteisega kõrvuti, kõik otsad ei olegi kokku viidavad, on lahtised, araabia keel aga on väga sümmeetriline ja selge struktuuriga.

Ave P.: Sina tood võrdlusesse araabia keele ja heebrea keele kui lihtsustunud araabia keele, mina istusin ja mõtlesin just, et iseenesest uusheebrea keel on peaaegu nagu lihtsustatud vanaheebrea keel.

M. A.: On äratundmishetki, midagi Joyce'i epifaania taolist, mil näen ja kuulen uusheebrea keeles justkui taustakohinana näiteks poola keele struktuuri või konstruktsioonide mõju, kusjuures samasse keelekatkesse on pikitud sõna Piiblist. Siis hooman järsku meeliülendavat, pisarateni liigutavat ilu.

Ave P.: Aga võrreldes heebrea keelest tõlkimist üldiselt tõlkimisega teistest keeltest, siis kui originaalkeele

sõnamoodustus on nii paljude võimalustega, siis väga-väga tahaks samasuguseid asju eesti keeles teha, aga need ei toimi. See pidev tasakaalu otsimine, kui palju originaali vormi püüda edasi anda ja kust piir läheb. Minu jaoks jääb ilmselt keerukaks just sõnamoodustus, tahaksin ka jube põnevaid konstruktsioone tekitada, aga tuleb end talitseda. Hästi konkreetset enda mätta otsast ehk filmitõlgetest rääkides veel: Iisraeli filmid jõuavad Eestis enamasti linale PÖFFi ajal ja seal jookseb võistlusprogrammis osalevatel filmidel ekraanil eestikeelne tekst koos ingliskeelsega. Mina tõlkijana lähtun originaalist, aga näen, et inglise tõlkija on teinud midagi hoopis muud, kui mina tahan teha. Saalitäis inimesi näevad ingliskeelset tõlget ja saavad aru ainult sellest, mitte originaalist, nii et kui lahknem väga ingliskeelsest tekstist, panen end olukorda, kus saalitäis inimesi mõtleavad, et loll tõlkija.

Anu P.: Tore, et sa selle võrdlusmomendi välja tõid. Mulle meeldib tõlkides võimalusel võrrelda algteksti tõlkeid ka teistesse keeltesse ja näib, et heebrea keelest eri keeltesse tõlkimisel võib kohata eri lähenemisi. Näiteks minu kogemuses üritavad sakslased väga algtekstile truuks jääda, samal ajal kui inglise keelde tõlkijad kipuvad mõnikord nurki siluma, struktuuri muutma või koguni keerulisemaid lauseid välja jätma. Kuidas teiega on, kas võrdlete ja mida täheldanud olete?

Ave P.: Filmiga tuleb üldjuhul ingliskeelne tekst kaasa, nii et tahes-tahmata näen seda. Ja loomulikult eriti just piltlike kujundite puhul huvitab, kas on tõlgitud otse, mis oleks alati kõige huvitavam variant, kuigi tahaks võib-olla joonealust, mille lisamise võimalust ei ole, või on kuidagi kohandatud, muudetud. Lähtun pigem sellest, mida kuulen, kuigi tekitan

mõlemaid subtiitreid lugeva vaataja jaoks dissonantsi, et kus see tõde siis nüüd on.

M. A.: Võrdlen ka alati hea meelega, aga tuleb ettevaatlik olla, sest inglise, prantsuse või saksa tõlkija teeb ju sama-sugust tööd mis sina. Ta ei pruugi sinust alati targem ega kogenum olla. Väga ebameeldivalt üllatas mind Etgar Kereti tõlkija Ana María Bejarano, Barcelona ülikooli hebraistika professor. Tema tõlgitud kogumikus „Kissingeri igatsedes“ lähevad koolilapsed Volõõnia Juutide Majja, kus on holokaustiteemaline püsinäitus. Heebrea keeles on see *bet jehudéi vohlin*. Bejarano on tõlkinud „la casa de Yehudi Wohlin“ („Jehudi Wohlina maja“)², nagu oleks tegu sellenimelise mehe majamuuseumi või lausa elukohaga. Volõõnias (hispaania keeles Volinia) hukkusid teises maailmasõjas natside ja kohalike elanike käe läbi peaaegu kõik juudid. Ometi selline vigane tõlge avaldati ja seda auhinnati.

K. K.: Ka mina võrdlen ja sellepärast, et kui tekib dilemma, kas sõnastada midagi nii või teisiti, rääkimata sellest, kui on segane koht, siis ikka tekib tahtmine vaadata, kuidas teised on teinud. Sakslased tõlgivad täpsemalt, see on üldmulje küll. Aga võib oleneda ka – kaks David Šahari tõlget on vene keeles ilmunud ja on uskumatult täpselt tehtud. Šahari kohta öeldakse ka, et ta on väga viimistletud stiiliga ja ta kasutab ka selliseid sõnu, mis ei ole sagedased, ja venekeelses tõlkes näiteks, kui sõnaraamatust vaatad, on mitmel juhul mäрге juures, et arhaism.

M. A.: Tõlkija on võtnud vaevaks otsida. Eesti kirjakeele noorus alati kõike ei võimaldagi. Näiteks André Markowicz (snd 1960), kes on prantsuse keelde uuesti

tõlkinud kõik Dostojevski teosed, vaatab alati prantsuse keele seletussõnaraamatust järele, kas prantsuskeelne vaste, mida ta Dostojevskit tõlkides kasutada kavatses, oli originaali ilmumise ajal juba kasutusel. Eesti keeles jääksime hätta ja meil tuleks sõnavarast puudu.

K. K.: See tuletab seda meelde, et Linnart Mäll ja Jaan Kaplinski on mõlemad tõlkinud hiina keelest Daodejingi ja vahe on selles, et Mälli tõlge on vaieldamatult täpsem, aga ka puisem, eks ole, ja kohati tundub, et konstrueeritud. Aga Kaplinski on juhindunud mõttest, et sellise vana teksti puhul mitte tarvitada sõnu, mis on eesti keelde tulnud alles 20. sajandil.

U. N.: Ei tea siis, mida piiblitõlkijad peaksid tegema, kui tahaksid leida samal ajal kasutusel olnud sõnu. Aga jah, ka mina võrdlen palju. Pean praegu panema liobi raamatut ka inglise keelde ja selle käigus on olnud momente, et põrandal on korraga lahti 15 tõlget ning nuputan, kuidas ma siis ise tõlgiks. Mind huvitab, millist väljendusviisi saaks üldse teatud puhudel kasutada. Või siis keeruliste kohtade puhul, mida keegi ei oska nagunii eriti tõlkida, on äkki mõni väga hea lahendus juba kusagil olemas. Õnneks on piibli-kommentaaries avaldatud palju tõlkeid. Kaasaegse ilukirjanduse tõlkimisel sellist eelist tihti ei ole, et oleks võimalik hulgaliselt kommentaare kasutada.

K. K.: No ühe Agnoni jutustuse puhul küll on üks saksakeelne väljaanne, tekst ise on umbes 80 lehekülge, aga koos kommentaariga 120 lehekülge.

Anu P.: Kommenteerimine nõuab kindlasti enam kui vaid keeleoskust. Heebrea keele puhul, nagu korduvalt on meie jutust ka läbi käinud, nõuab see nii kaas-aegse Iisraeli kultuuri ja ajalooga kursis

² E. Keret, *La chica sobre la nevera, Pizzeria Kamikaze y otros relatos*. Tlk A. M. Bejarano. Barcelona, 2013, lk 120.

olemist kui ka orienteerumist juudi religioosses kirjanduses, et ära tunda osutusi ühele või teisele tekstile. Kui mõelda, et siin laua taga istub viis inimest, kes selleks suutelised on, siis kas seda on rohkem kui küll, või võiks meil Eestis olla rohkem heebreakeelsete tekstide tõlkijaid? Ja kuidas on lood järelkasvuga? Meist neli on tulnud usuteaduskonnast ehk alustanud vanaheebrea keelest.

K. K.: Noh, Eestis ei kujuta ette seda, et esimene keel oleks uusheebrea keel, eks ole, ja siis tuleks piibli heebrea keel alles.

U. N.: Meil on nii väike kultuuriruum, et siin peab ühte inimesse kokku sattuma palju positiivseid eeldusi, et temast tuleks järelkasv. Ma ei ütleks, et me ei paku võimalust järelkasvule heebrea keelega põhjalikult tegeleda. Küsimus on pigem selles, et kust need inimesed tulevad, kellel on kõik need eeldused olemas, kes on andekad, töökad, süvenemisvõimelised, kellel on majanduslik taust piisavalt hea, perekondlik taust lubab jne. Võiks lisada, et olukord ei ole lootusetu, sest ülikoolis näeme ju iga päev, et Eestis on väga palju andekaid noori inimesi.

Anu P.: Ehk siis, seni kuni järelkasv end oodata laseb, peavad olemasolevad tõlkijad oma tööd jätkama ja siit ka meie tänase vestluse viimane küsimus – mis praegu teoksil?

K. K.: Hiljuti sain valmis Maimonidese ühe traktaadi tõlke. Mida veel teeksin? Meelsasti tõlgiksin Joram Kaniuki „1948“, milles Kaniuk – kes 17aastase noorukina läks vabadussõtta – lammutab kaks käibivat müüti: selle, et Iisraeli relvajõud koosnesid superkangelastest, ning araablaste *nákba* („õnnetus, katastroof“) – müüdi, nagu tahtnuks juudid paalestiina araablastel kavakindlalt hävitada.

Samuti tõlgiksin Ajelet Gundar-Gošeni (sнд 1982) „Lõvide äratamise“, mis on maailmas head vastukaja leidnud. Sami Mihaeli „Viktoria“ kujutab ilmekalt juudi perekonnaelu Iraagis, ning selle naispeategelane Viktoria on üks muljetavaldavamaid naisekujusid minu poolt loetud kirjanduses. Amos Ozi kõrval on võrreldava suurusega Abraham B. Jehošua, kellelt võiks veel mitu teost tõlkida (tema „Härra Mani“ on isegi leedu keeles olemas).

M. A.: Käsil on Orli Kastel-Blumi jutu-kogumik „Vabad radikaalid“ („radikálim hofšijím“, 2000) Loomingu Raamatukogule. Ja teatrile loodetavasti peagi üks Hanoh Levini näidend.

U. N.: Juba mitu aastat tõlgin aeg-ajalt jälle mõne peatüki Genesisest või Psalmidest. Ja Jesaja raamatut olen aeg-ajalt tõlkinud. Väiksed prohvetid on hakanud ka viimasel ajal rohkem huvitama. Mõte, et sarjas „Piibel kontekstis“ võiks jälle midagi ilmuda, innustab.

Ave P.: Heebrea keelest midagi mahukamat praegu ei tee.

Anu P.: Tsiteeriksin lõpetuseks Marju Lepajõe, kes on juudi kirjanduse kohta öelnud, et seda iseloomustab „märkimisväärne suutlikkus kujutada eluküllust, näha lopsakaid tüüpe, teha seda sügava inimliku mõistmise ja soojusega, huumoriga, meisterlikult valitseda sõna“.³ Ma julgen väita, et see kõik iseloomustab ka teid, kes te tänaseks vestluseks aega ja tahtmist leidsite. Aitäh.

³ Marju Lepajõe, Kalle Kasemaa keeled ja kirjandused. Akadeemia, 2013, nr 8, lk 1380.

Artiklid

ILUKIRJANDUSE TÕLKIJA TREENINGPLAAN¹ **KATRE TALVISTE**

Looduselt kaasa saadud füüsiliste võimete ilmutamisel on minu tippsoorituseks see, kui ükskord kukkusin õhtusöögi ajal tooli pealt laua alla. Lihtsalt juhtus. Laudkondseid üllatas üliväga, mind ennast tõtt-õelda mitte eriti. Täpselt nii polnud varem juhtunud, aga sellega, et kuidagi nii võib iga hetk juhtuda, on tulnud eluaeg arvestada. Üllatuma hakkasin ma siis, kui paari aasta eest esimest korda elus *ei* juhtunud, ehkki kõik tingimused olid loodud, tooli ja laua asemel selge kiilasjää ja puha. Üllatuma selles mõttes, nagu üllatud, kui koged midagi seniolematut, ja mõtled, et vaat siis, või niimoodi näeb see seestpoolt välja.

Selle peale, et sinna seniolematusse on võimalik jõuda, ma ei üllatu. Elukutse on selline. Rajaneb eeldusel, et inimene esialgu ei oskagi asju, aga et oskused on edasiantavad ja õpitavad. Spordipedagoog selgitab: „Oskuste õppimine tähendab õppimise tagajärjel toimunud muutusi oskuste sooritamisel. [...] Kui noor odaviskaja parandab odaviske tulemuse 25 meetrilt 30 meetrini, siis selline muutus peab olema stabiilne ja suhteliselt püsiv ja seda ei tohi põhjustada näiteks kehalise võimekuse areng. Kehalisest arengust tingitud muutused [...] ei ole seotud oskuse paranemisega, mis toimub oskuse õppimise tagajärjel. [...] Selleks, et saaksime rääkida oskuse õppimisest, on oluline, et see saavutaks teatud stabiilsuse, mis ei sõltuks enam niivõrd ajast, sooritamise kohast jms-st.“² See, et kirjandustekstiga töötades, näiteks seda tõlkides, on tulemust keerulisem lühidalt näitlikustada kui odaviske puhul meetritega, ei muuda midagi ei oskuste ega õppimise-õpetamise põhimõttes. Saame rääkida oskusest, kui inimene mõistab

¹ Uurimistööd on toetanud Eesti Teadusagentuur (PRG1106).

² V. Hein, Spordipedagoogika. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011, lk 35–36.

midagi teha, ning oskuse õppimisest ja õpetamisest juhul, kui ta mõistab algul kehvemini ja hiljem paremini teha ning selleni on viinud sihipärane töö kellegi asjatundlikul kaasabil. Need spordipedagoogid, liikumisõpetajad, treenerid, kelle puhul saab õppimisest-õpetamisest rääkida, on olemas. Ega mina oma aruga ja juhusliku vedamise läbi ei ole õppinud libedal teel püsti ja koduse mööbli keskel elus püsima. Järelikult peaks omalt poolt olema ette näidata mingi mõtestatud vahendite valik ja tegevuskava juhuks, kui keegi tahab tõlkijana areneda, kas või päris algusest.

Huvilised algajad on olemas. Kui inimest just kapis kinni ei hoita, siis ei kasva ta tänapäeva Eestis ükskeelseks kultuuritarbijaks, kellel ei teki küsimust, kuidas miski tema muukeelsest maailmast emakeeles kõlaks. Aga puht käsikaudu katsetades ei tarvitse edeneda ei sooritus ega oskused, ja lisaks on kõhe olla. Kui algajad katsetavad, siis käib katsega alailma kaasas küsimus:

„Kas nii tohib?“

Mõnes mõttes on see väga tabav ja läbinägelik küsimus, ainult et sageli püüab algaja kirjandus- ja tõlkehuviline selle abil läbi näha tekste. Tekstid sellest sugugi rohkem läbi paistma ei hakka. Seda, mis kas-tohib-küsimuse valgel läbi paistma hakkab, seletab suurepäraselt André Lefevere raamatus, mis võiks kuuluda algaja lugeja ja tõlkija kohustusliku lektüüri hulka – „Kirjandusliku kuulsuse tõlkimine, ümberkirjutamine ja mõjutamine“ (1992)³. Lefevere'i tuntakse tema panuse järgi kultuurilisse pöördesse tõlketeoorias, sh kultuurilise pöörde mõistestamise järgi koostöös Susan Bassnettiga 1990. aastate alguses⁴. Seda, eelnenud aastakümnete suundumustel ja uurimustel põhinevat mõtteliini esindab ka „Kirjandusliku kuulsuse tõlkimine...“, milles Lefevere eritleb ja näitlikustab meeleolukate sissevaadetega maailma kirjanduslukku kogu seda keerukate kultuurisuhete ja -tasandite võrku, millesse tõlked ja tõlkijad on mässitud ja mille sees ringipusimiseks pole mingit arukat peab-ja-tohib-nõu olemas. Nii palju Lefevere siiski möönab, et on küll „üks tasand, millel tõlkimine jääb normitavaks tegevuseks: tõlkijatel oleks tark sõnastiku sõna kuulata ning mitte tõlkida Catulluse „passer’it“ (pääsuke) näiteks „jõehobuks“⁵,“ kuid see mööndus üksnes rõhutab, kui võimatu on tõlkijale min-geid kindlaid käike normina kätte õpetada. Sõnastik on vältimatu ja väärt

³ A. Lefevere, *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. Routledge, 2017. Kasutan siin Kindle'i väljaannet ja viitan sestap peatüki täpsusega.

⁴ Vt lähemalt nt P. Torop, *Ideoloogia väli tõlketeooria ja tõlkeloo dialoogis*. Methis, 2020, nr 25. DOI: 10.7592/methis.v20i25.16565.

⁵ A. Lefevere, *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*, 8. ptk.

abimees, sealt muidugi tuleb vaadata, mida mõni sõna üleüldse tähendada võib. Aga mida selle teadmisega peale hakata, sõltub juba sõna ümbrusest lauses, lause ümbrusest tekstis, teksti ümbrusest kultuuris, kust ta tuleb, ja kultuuris, kuhu ta siirdub, ning mitte kuidagi üleüldiselt ja abstraktselt, vaid parajasti siis ja seal, kus kogu see tegevus toimub. „Keeled on erinevad ning seda erinevust ei kaota mitte mingi tõlkijakoolitusega. Tõlkijakoolitusega saab aga juhtida tõlkijate tähelepanu tõlkepoetika suhtelisusele ning strateegiatele, mida on võimalik kasutada mitte keelte erinevustest „üle saamiseks“ – need erinevused on paratamatud –, vaid selleks, et näidata originaalist „oma“ pilti, mida võivad mõjutada mitmesugused kaalutlused, mitte ainult ideoloogilised ja poeetilised, vaid ka tõlke sihtrühma puutuvad. Need strateegiad ei kuulu mitte mingil juhul ainult lingvistika valda,⁶ arutleb Lefevere peatükis „Tõlge: keel. Catulluse arvukad värvukesed“. Värvukeste lugu on alati hea vastuseks jutustada, kui algaja küsib, kas nii või naa tohib tõlkida. Mõnikord on see vastusena tinglikum, mõnikord üsna üks ühele, näiteks kui kord kerkis küsimus, kas Whitmanit tohib tõlkida riimilisse värssi, korrapärase rütmi- ja stroofiliigendusega vormi. Vastupidiseid näiteid, s.t meetriliselt korrastatud värssi tõlkimist vabavärsiks, ühe meetrumi tõlkimist teiseks jne, leiab nii meilt kui ka mujalt hulganisti. Catulluse värvukeseluuletusel⁷ on 19. sajandist mitu sellist ingliskeelset tõlget.⁸ Kas tohib? Muidugi tohib, on ju tehtud ja tehakse veel. Noore odaviskaja puhul peab natuke vaatama, et endal või ligimesel odaga silma peast ei pista, aga tekst ei tee inimesele midagi, kui temaga mängida.

Iseasi, kust tuleb tung mingil moel tõlkida ning mis juhtub, kui siis ühel või teisel moel tõlkida. „Poeetika kohta võib öelda, et see koosneb kahest komponendist: üks on kirjanduslike võtete, žanrite, motiivide, prototüüpsete tegelaskujude ja olukordade varamu; teine on arusaam sellest, mis rolli kirjandus mängib või peaks mängima sotsiaalses süsteemis tervikuna,⁹“ resümeerib Lefevere peatükis „Süsteem: poeetika“ mõnes mõttes kogu raamatu läbiva idee: tõlkija töötab keelelis-poeetiliste ressursidega, mida valdab, ning ühtlasi kultuurisituatsiooniga, kus ta tegutseb, ja suhtluseesmärgiga, mille on endale seadnud. Kui ta tõlgib näiteks luulet, mõjutab teda esiteks see, mida tema kaasaegsed ja -keelsed luulena ette

⁶ A. Lefevere, Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame, 8. ptk.

⁷ Catullus 2, e.k August Sanga tõlkes (*Väike värb, minu piiga silmarõõm sa...*) leitav nt TÜ klassikalise filoloogia osakonna Antiigiaknast (<https://antiik.ut.ee/tolked/catullus/index.html#c2>).

⁸ A. Lefevere, Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame, 8. ptk.

⁹ Sealsamas, 3. ptk.

kujutavad (milles muidugi omakorda mängib rolli see, mida nad muu maailma luulest ja luule ajaloost teavad), teiseks see, kuidas tema arusaamist mööda paigutub nende ettekujutuste taustale tõlgitav tekst ning kuidas ta ise selle teksti tõlkega sinna paigutada tahab. Kui oleks selge eesmärk tõlkida Whitmanit näiteks kirjandusloolise lugemiku jaoks, kust peab välja tulema, miks tema loomingut võib käsitada lääne vabavärsitraditsiooni algusena, võiks öelda, et ei tohi seda sinna mingis muus vormis tõlkida, muidu tekib põhjendamatu tunnetuslik ebakõla. Ent väljaspool sellist selget eesmärgiseadet tekitavad vabavärsi staatus Whitmani ja meie päevil ning elevus, mille on esile kutsunud praegune lihtsa rütmiga riimilise luule esiletõus, hulga küsimusi vormide staatuse vastavusest. Me nüüd võib-olla lausa peaksime Whitmani vabavärsist midagi muud tegema, et liiga taltsas ei tunduks.

Seda, kas tegelikult peab, tohib või ei tohi, otsustab see, kelle väljaanne on. Annad ise välja, otsustad ise. Aga igal juhul võib iga lugeja, kes jaole saab, teatada, et võeh, nii nüüd küll ei tohiks. Need on mehhanismid, mida Lefevere'i raamat võiks aidata algajal mõista, et nendega elutegelikkuses paremini toime tulla. See, et kindlalt kätteõpetatavat on vähe, tähendab peaaesjalikult seda, et keegi ei ütle ette, mille eest kiita saab (peale selle kõige elementaarsema tasandi, et kui sõnastikkugi lahti ei tee, siis ilmselt kiita ei saa). Ülesanne ja voli on luua tõlgitavast teosest see „oma“ pilt ning seada see lugejate ette, kellel kõigil on samaväärne voli pildis kahelda, kui mõnel on samast teosest teistsugune pilt või ta lihtsalt ei salli selliseid pilte, nagu näidati. Tõlkija isegi võib aja möödudes kahtlema hakata ning tunda tungi luua varem tõlgitud teosest uus pilt, kui ta eelmist enam ei usu, aga teos on endiselt või uuesti toises või elulises päevakorras.

Kohustuslikku lektüüri on lihtne määrata ja Lefevere'i looming, sealhulgas „Kirjandusliku kuulsuse tõlkimine...“, võiks algaja tõlkija lektüüri hulka kindlasti kuuluda. Muuseas seepärast, et nagu raamatustki tunda ning autori kolleegid on meenutanud, algajad läksid Lefevere'ile korda. Ta tegeles nendega ja mõtles nende peale. „Kirjandusliku kuulsuse tõlkimine...“ kõneleb tõlkijaks õppimisest (seda ma märkasin tänavu üle lugedes) ning tõlkimisest õppijale arusaadaval moel (seda ma märkasin sajandi alguses ise üsna algajana esimest korda lugedes). Lektüüri määramisest keerulisem on öelda, mis peaks olema praktilised baasharjutused, mida teha, et piltide relatiivsuse ning sellest paratamatult johtuvate arusaamatuste vastu valmistuda. Õnneks on suured meistrid mõne harjutuse ette näidanud.

„Kes see ilukuduja on? peame küsima“

1868. aasta algul, jaanuari keskpaigast märtsi keskpaigani, saatis Kreutzwald Koidulale nende veel õige värskel kirjavahetuse käigus neljaosalise kommentaari¹⁰ luulekogule „Emajõe ööbik“. Pärast seda, kui nad 1867. aasta lõpul olid kõige esimesi kirju vahetades jõudnud ääri-veeri äratundmisele, et Kreutzwald on Koidula luuletusi lugenud ning need talle meeldivad, pani ta ise ette, et kui aega saab, annab nõu, kuidas need tema arvates „keele poolest [...] teisiti oleks võinud käia“¹¹. Tsitaati on kärbitud vabama käega, kui päriselt peaks. Nende fraaside vahel arendab Kreutzwald oma mõtet hoopiski ühe vastunäitega luuletusest, mis keeleabi ei vaja, kuid neist nähtub, mis on tema eesmärk ja meetod: probleemi käsitleb ta keeleprobleemina, ning lahendamata asub ta seda tõlkija kombel, s.t loob algse teksti põhjal uue. Teoks saab ettevõtmine „Emajõe ööbiku“ valitud värsside kommenteeritud tõlkena Koidula keelest Kreutzwaldi keelde. Näiteks luuletuse „Su oma südant“ alguse kirjutab Kreutzwald ümber nõnda:

Miks tahad sa maailma
 Au, kiitust otsida?
 Kui libled lähvad lendama
 Nad iga tuulega.¹²

Muudab ta sellega kolmandat ja neljandat värssi, mis Koidula algupärandis kõlasid: „Kui põhk nad pöörvad kõrva / Tõest' iga tuulega“¹³, ning seletab: „Sõna *libled* on õrnem ja kergem kui *põhk*, seega lendumiseks hoopis kohasem, pealegi annab sedaviisi muudetud värss ka hea alliteratsiooni, mis eesti keeles veel tähtsam on kui riim, nagu me seda oma kõige parematest rahvalauludest iga päev õppida võime.“¹⁴ Põhu motiivi taha

¹⁰ M. Lepik (toim), Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus, V. Eesti Riiklik Kirjastus, 1962, lk 40–49, 55–63, 89–97, 117–125.

¹¹ Kreutzwald Koidulale 17. detsembril 1867. M. Lepik (toim), Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus, V, lk 31.

¹² M. Lepik (toim), Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus, V, lk 45.

¹³ L. Koidula, Luuletused. Eesti Raamat, 1969, lk 83.

¹⁴ M. Lepik (toim), Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus, V, lk 45. Tlk Betti Alver. (Kreutzwald vabandas Koidula ees juba ette, et rahuldava metakeele väljatöötamiseni ta pole eesti keeles veel jõudnud: „Tuleval korral, kui jumal jõudu ja tervist kingib, peab Teie „Emajõe ööbikust“ pikem jutt tulema, aga kahetsedes pean ütleva, et seda võõral keelel saan tegema, sest et mul kogunist võimalik ei ole oma mõtteid emakeelel nõnda välja ütelda, kuidas ma soovin.“ – Kreutzwald Koidulale 7. jaanuaril 1868, M. Lepik (toim), Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus, V, lk 38.)

takerdub tal lugemine ka luuletuses „Uus rahu“, mis luulekogus algupärasel kujul näeb välja nõnda:

Ta jälle kevadine ilu koob
Ja mured peitvad end' kui tuisk ja põhk;
Ta jälle pisarast ja päävast loob
Maailma uueks taeva armuõhk.¹⁵

Kreutzwald arutleb:

„Kes see ilukuduja on? peame küsima. Teeb ilu ise nimetatud tööd või seisab üks teine kangur nägemata temal selja taga? Minu arvates võiks lugu viimasel viisil sündida. Peaks see arvamine Teie mõttega ühte jooksuma, siis tuleks ütelda:

„Ta jälle meil' kevadist ilu koob
Ja mured peidavad kui tuisk ja *tolm*.“

Põhu pärast, mis õhule siin riimiks võetud, olen Teile esimesel õhtul oma mõtted avaldanud; aga kust õhule paremat vastanikku peame võtma? küsite Teie. Jäägu õhk minu pärast vastanikuta, kui temale paremat ei ole pakkuda, kui pihutäis põhku (*Streu*)! Tahaksime pooliku riimiga leppida, kuidas riimita loodud eesti keeles sagedast sünnib, siis ehk võiksime ütelda:

„Maailma uueks taeva armuhõlm.“

Et õhul ja hõlmal loodud vahe on, teab igaüks, aga piltlikus kõnes ei ole vaheseinad iial nii kindlad kui muidu.¹⁶

Sisuliselt teeb ta midagi, mis kontseptualiseerimist ning seejärel rakedust ka tõlkeõpetuses leidis alles üksjagu hiljem: tõlgendab ja tõlgib Koidula teksti kognitiivse keeleteaduse vaatevinklist, üsna selles vaimus, nagu 1980. aastail hakkasid freimisemantika mõistetele tõlkeanalüüsis rakedust otsima Mia Vannerem ja Mary Snell-Hornby, kelle eeskujule toetub

¹⁵ L. Koidula, Luuletused, lk 101. Tsiteerin Eva Aaveri koostatud tekstikriitilisest väljaandest, et redaktsioon oleks võimalikult lähedane sellele, mida Kreutzwald kasutas, aga loetavuse mõttes läbimõeldult moderniseeritud. Selles tsitaadis olen siiski tekstikriitilise väljaande ühe paranduse 1867. aasta algkujule tagasi viinud, et Kreutzwaldi mõttekäigu lähtekoht kaotsi ei läheks. 1867. aasta väljaannet lehitseda ning vaadata, mida Kreutzwald täpselt nägi, on võimalik „Eesti vanema kirjanduse digitaalses tekstikogus“, https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=tekst_detail&tid=6593.

¹⁶ M. Lepik (toim), Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus, V, lk 58–59. (Kommentaari teisest osast alates on Kreutzwald kirjutanud ikkagi eesti keeles ning pöördunud saksa keele juurde tagasi alles viimase, neljanda osa lõpus.)

muuhulgas ka André Lefevere Catulluse värvukeste võrdluses. Selles käsituses¹⁷ on freimiks keelend tekstis ning stseeniks kogemussisu, mille see keelend aktiveerib ning mis keelendit kasutanud autoril ning tema lugejatel, sh tõlkijatel, võib olla erinev. Miks ei tule isegi üsna sõnasõnalised tõlked kahel tõlkijal ühesugused? „Põhjust ei tule otsida erinevatest sõnastikest, mida tõlkijad kasutavad, vaid selles, mida nad ette kujutavad. [...] Kokkuvõttes näitab traditsiooni analüüs, et Catullus 2 tõlkijad on pakkunud lugejale vahel väga eriilmelisi stseene, mille on aktiveerinud sama freim.“¹⁸ Teisisõnu, teksti põhjal tekib kujutluspilt, Kreutzwaldil näiteks Koidula teksti põhjal sõna otseses, s.t visuaalses mõttes pilt lendavast põhust. Uut teksti püüab tõlkija seejärel luua nii, et lugejal tekiks sarnane pilt, või Kreutzwaldi-Koidula juhtumi puhul vastupidi – et tekiks parem pilt kui lendavast põhust. Kreutzwald peab ka enesestmõistetavaks, et luules ei opereerita nende piltidega tingimata tavapäraste tähistusseoste järgi. Maamajanduslikult ei ole põhk ja libled sama materjal, poeetiliselt aga samaväärne materjal, mille sobivuse määrab see, kuidas ta sellisena, nagu me teda tunneme ja ette kujutame, mõjub stseenis, milles ta meile teksti mõjul heiaistub.

Mitult puhku seisneb Kreutzwaldi keelenõu Koidulale niisiis selles, et ta katsub stseenid korda teha, kui need tema meelest rikkis on. Ilukudumise stseeni kohta märgib küll toimetaja Mart Lepik, et seal on Kreutzwald ise kõigepealt lause valesti kokku lugenud: „Kr-i on siin eksitusse viinud Koidula vanas kirjaviisis tarvitatud „Ta“, mis peab olema „Taa“, s. o. taas, jälle.“¹⁹ Juhtus see siis puhtast südamest või vana kirjaviisi narritamiseks, on juhtum seda õpetlikumgi, vähemalt mis tõlkeõpetusse puutub. Seda juhtubki. Esiteks seda, et loetakse midagi valesti välja või kokku, s.t võetakse kasutusele freim, mida tegelikult ei ole, ja lugeja ees võivad lahti rulluda seninägematud stseenid, nagu näiteks kord ühes mulle ette puutunud tõlkekäsikirjas see kits jões, kelle abil teose tegelane enesetapu lavastas. Teiseks juhtub seda, et tõlkijale tundub nagu Kreutzwaldilegi, et stseen on

¹⁷ M. Vannerem, M. Snell-Hornby, Die Szene hinter dem Text: ‚scenes-and-frames semantics‘ in der Übersetzung. Rmt-s: M. Snell-Hornby (toim), Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung. Francke, 1986, lk 184–205. Selle tõlkeanalüüsi kohandatud rakenduse taustaks tasub tutvuda Haldur Öimu ja Madis Saluveeri ülevaatega freimi mõiste teoreetilise potentsiaalidest ning rakenduslikust probleemsest (H. Öim, M. Saluveer. Freimid keelekirjelduses. Akadeemia, 2002, nr 12, lk 2663–2678). Rakendusest endast annab eesti keeles kompaktse ülevaate Terje Looguse käsitlus kultuuriliste konnotatsioonide tõlgitavusest (T. Loogus, Miks eestlane sööb sireliõisi ehk kultuuriliste konnotatsioonide tõlgitavus. Acta Semiotica Estica, 2013, X, lk 60–78).

¹⁸ A. Lefevere, Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame, 8. ptk.

¹⁹ M. Lepik (toim), Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus, V, lk 64.

rikkis. Ei saa aru, mis toimub. Mis kits, mis jões? peame küsima. Esimene käik sel puhul muidugi ongi, et loe üle ning lihtsamal juhul selgub, et jões hulpiski hoopis ülekuub – eelmisel lugemisel mõni täht tähele panemata jäänud, vahetusse läinud, kirjaviis silma ära petnud. Keerulisemal juhul on keeruline lause. Või lause taga mingisugune tundmatu maailm, mille kohta tuleb uurima ja nuputama hakata, mis asju seal aetakse. Ei ole õieti vahet, kas tõlkija või tõlgendaja ei saa aru isikliku eksituse või teadmatuse või trükivea tõttu või ongi tekst segane. Niipea, kui algab mingi arusaamatu ilukudumine, peab küsima, kes koob, mis asjus koob jne. Ja nagu Kreutzwald, seni küsima ja eri võimalusi kaaluma, kuni mingi pilt koorub.

Praktiline baasharjutus algajale tõlkijale seega: ole nagu Kreutzwald. Muidugi vaata sõnastikust, mis tähendab *kuduma* ja kuidas see mõnes teises keeles on, aga päriselt tegele küsimusega, kes mida koob ja miks koob ning kas on üldse oluline, et just *koob*. Ning pea selle kohta inimestega mõtte- ja kirjavahetust. Autoriga, nagu Kreutzwald Koidulaga, iga kord ei saa, ehkki võimaluse korral ikka tasub. Selle võimatuse korral aga kellega tahes, kes vähegi viitsib aidata asju ette kujutada, ning samuti nendega, kes võivad teada, mis on ette kujutatud asjade nimed, kui neid ise ei tea. Seda harjutust saab niisama lugedeski teha, ei ole tarvis teksti tõsimeeli ega täismahus tõlkima asudagi, vaid lihtsalt treenida süvenemist sellesse, mida tekst mingi lause, fraasi, kõla- või kõnekujundiga meist õieti tahab ja mis seal toimub. Kreutzwaldi näide jäi peamiselt semantika valda, tekstidel on teisi tahtmisi veel ning midagi põhu lendamisest palju põnevamat võib toimuda hoopis muul, näiteks kõla või kõneteo tasandil. Aga midagi seal igal juhul toimub, milles tuleb enese jaoks selgust saada, et seda siis omakorda esile kutsuda.

Küsimusele, mis kirjandustekstis toimub, ei vasta ükski sõnastik ega teatmeteos. Need, nagu paljud muudki allikad, on töövahendid, ja ka nendest saadav teave on töövahend. Lisaks vahenditele on tööks tarvis ka võtteid. Võtte omandamine erineb põhimõtteliselt vahendi omandamisest. Vahendi võib poest osta või nurgast võtta, abstraktsema vahendi – näiteks sõnaseletuse sõnastikust – järele vaadata või pähe õppida, s.t on võimalik, et ühe korraga omandad ning edaspidi on olemas. Võtet on vaja palju kordi harjutada. See ei tähenda, et võtte on väärtuslikum kui vahend või vastupidi. Odaviskajal ilma odada poleks midagi visata, aga odaga inimest ei maksa jätta käsikaudu katsetama, mida sihtida ja kui kaugele lendab. Keegi ei taha, et tuleks välja ükskõik kuidas, ent kui kuidagi ei tule ning huvi hääbub, siis see oleks raiskamine. Nii ka tekstide ja tõlkimisega. Siit ei koorunud mahukat ja vahetult rakendatavat harjutusplaani, aga kaks

suunda, kus neid plaane arendada tuleb, on ehk visandatud. Peame õppima algajasõbralikult õpetama nii seda, kuidas toimib kultuur kui institutsioon ja suhete süsteem tekstide ümber, kui ka seda, kuidas suhete süsteemid tekstides väljenduvad ja tekstide kaudu teostuvad – tagama tõhusama üldhariduse kognitiivse tähendusõpetuse, pragmaatika ja poeetika vallas. Tõlkijad ei tule ju kuskilt tõlkijate kasvandusest, vaid elust enesest ning alustavad pusimist nende vahendite ja võtetega, mis neile koolist külge on jäänud. Hiljaaegu voogas üle kogu maa suur ärevus selle pärast, mis saab siis, kui inimesel jääb edaspidi koolis lugemata mõni teos, mida seni on kõik seal lugema pidanud. Küsimus vajabki tähelepanu, aga on seda ka heldelt saanud võrreldes küsimusega, mis saab siis, kui inimesel tuleb kõigi jaoks tõlkida teos, mida mitte keegi teine ei ole lugenud. Päris nii igal tõlkijal iga kord muidugi ei lähe, aga põhimõtteliselt siiski – tõlkija töötab teosega alati seal, kus kedagi teist ei ole, sest ühtedel on selle teosega suhe kuskil eelmises kohas ja teiste oma siin alles tekib, kui tõlge ilmub. Et nad satuks kohe alguses sinna üksindusse mõningate oskustega, millega seal midagi pihta on hakata, selleks tegelikult praegu plaani pole. Tuleb teha.

PIMEDUSES KOBAV TÕLKIJAJA HEILI SEPP

Aafrika eestkõnelejad rõhutavad globaalse põhjaga suheldes ikka ja jälle: „Africa is not a country.“ Aafrika ei ole tõesti [üks] maa. Selle ühes nurgas kehtiv ei ole automaatselt ülekantav kogu mandrile. Paradoksaasel kombel tugineb järgnev mõtisklus siiski just *üldistustele*, mida olen teinud Aafrika ja selle diasporaa kirjanduse tõlkijana.¹ Romaanid, mille eestindamise käigus (ja – oh tagantjäreletarkust! – ka järel) siia kirja saanud mõtted settsid, on Chinua Achebe „Kõik vajub koost“ (1958; edaspidi KVK), Tsitsi Dangarembga „Närvilised olud“ (1988; edaspidi NO), Zakes Mda „Suremise viisid“ (1995, edaspidi SV), Yvonne Vera „Kivineitsid“ (2002; edaspidi – KN) ning Bernardine Evaristo „Tüdruk, naine, keegi teine“ (2019, edaspidi TNKT).

Neli sahtlit

Mul on neli mõttelist sahtlit, mis kannavad sümboolseid silte: a) suulisus, b) keeleline hübriidsus, c) kultuurispetsiifilisus ja d) „glossid“. Kasutan neid märksõnu ka teatava „kontrollnimekirjana“. Niisiis on tegu ühe väga olulise ja isikliku töövahendiga.

---

¹ Minu tõlgitud romaanid: Chinua Achebe, *Kõik vajub koost*. Toimetanud Krista Kaer. Varrak, 2018 (originaal: *Things Fall Apart*); Zakes Mda, *Suremise viisid*. Toimetanud Katrin Kern. Kultuurileht, 2019 (*Ways of Dying*); Tsitsi Dangarembga, *Närvilised olud*. Toimetanud Lauri Eesmaa. Kultuurileht, 2021 (*Nervous Conditions*); Bernardine Evaristo, *Tüdruk, naine, keegi teine*. Toimetanud Ene-Reet Soovik. Rahva Raamatu Kirjastus, 2022 (*Girl, Woman, Other*); Yvonne Vera, *Kivineitsid*. Toimetanud Mathura. Allikaäärne, 2023 (*The Stone Virgins*). Achebe on Nigeeria, Dangarembga ja Vera Zimbabwe ning Mda Lõuna-Aafrika Vabariigi kirjanikud. Evaristo on Nigeeria-Inglise päritolu Briti autor, kelle teose tegevus hõlmab Aafrika diasporaad laiemalt. Olen tõlkinud ka kaks Zimbabwe novelli, mis ilmusid ajakirjas *Vikerkaar*, 2019, 7–8.

Suulisuus. Aafrika kirjandust toidab endiselt oratuur,² isegi kui see joon muutub ajas aina hägusamaks. Suulise traditsiooni mõju avaldub nii poeetikas kui ka sisus. See võib ilmutada end jutustajahäälana (KVK, SV, NO, aga ka KN); keel võib mõjuda rohmakana, näiteks korduste tõttu (KVK ja SV), või hoopis pompöösselt ja/või raskepäraselt (NO ja KN). Tekst peaks jõudma latusasse eesti keelde algteksti (seeläbi ka lähtekultuuri) erisusi kaotamata. Aafrika vestlustraditsioonile on omane kaudsus (*indirectness*), mis tähendab mh kaalutletud pause, tuumale ringiga lähenemist, kujundlikkust (vanasõnu, metafoore), retoorilisi küsimusi jms.³ Strateegiliselt keerutav tekst tuleks eestindada nii, et see tunduks loogiline, aga poleks täpsem, kui autor taotles. Selle stiili näiteid leiab kõigist neljast Aafrika romaanist. Oratuurimaigulise kirjanduse tõlkimise põnevus ei seisne aga sageli mitte selles, *mida*, vaid *kuidas* väljendatakse. Olulised on ka mittelingvistilised elemendid, nagu hääletoon, rütm, muusika, žestid ja ilmed, isegi vaikus. Tõlge peaks *kostma* õigesti.

Keeleline hübriidsus. Juba suulise narratiivi ülekandmist ilukirjandusse võib käsitleda keelesisese tõlkena: autor liigub esmalt suuliselt tekstilt kirjalikule ja siis põliskeelest koloniaalkeelde. Tõlkija peab vahendama kõiki neid kihte. Chinua Achebe emakeel oli igbo, Tsitsi Dangarembga ja Yvonne Vera emakeel oli/on šona ning Zakes Mda emakeel koosa. See ei iseloomusta autorite keeleoskuse taset (nad omandasid hariduse ja õppisid kirjutama just inglise keeles), vaid seda, *kuidas* nad inglise keelt kasutavad. Euroopa keeltes kirjutamisse on Aafrikas suhtunud mitmeti. Mulle isiklikult pakub jätkuvalt enim huvi lähenemine, et koloniaalkeeles loomine on teatud mõttes koloniseeritu vastupanuakt. Mõtlen neist autoreist kui keelegeriljadest, kelle agentsus väljendub keelemanipulatsioonides. Aafrika põliskeelte ja sotsiokultuurilise reaalsuse rikastav ja moondav mõju inglise keelele avaldub näiteks moondunud süntaksis, kohalikest keeltest pärinevates tsitaatsõnades või Aafrika vanasõnade ja fraseologismide sõnasõnalistes tõlgetes põliskeelest (iseäranis KVK-s). Mõjusaima „keeltevahelise mõõduvõtu“ tegin kaasa NO-d tõlkides. Siin Aafrika tekstide põimkeelsus aga ei ammendu. Nii nagu paljumeelses „päris“-Aafrikaski, vahelduvad ilukirjanduslikus Aafrikas lektid ja aktsendid, lülitatakse kirjakeelelt kõnekeelde, kreooli või hoopis muusse keelde (nn *code-switching*). Tõlkijana pean leidma iga kord nipi, kuidas see polüfoonia eesti keeles kõlama

² Triinu Pakk, Aafrika romaani tiigrikssaamine. Vikerkaar, 2019, 7–8.

³ Paul Bandia, Translation as Reparation. Writing and Translation in Postcolonial Afrifa. Routledge, 2008, lk 53.

panna. Aafrika diasporaa keelelopsakuse nõudlikem näide oli minu praktikas TNKT.

Kultuurispetsiifilisus. See „sahtel“ sisaldab avastamisrõõmu pakkunud kraami, aga ka hoiatust vältida eksotiseerimist: lähteteksti kultuurile ei tohi omistada midagi kurioosset, mida seal ei ole. Ära eelda midagi, kontrolli kõik üle, ole järjepidev. Mõnel juhul on tõlkija eneseharimine elementaarne – näiteks taime- või loomanimetused, Aafrika köök, muusikariistad ja ma-japidamisesemed, kohaliku põllupidamise ja haridussüsteemi erisused jne. Eriline on ka Aafrika ajakäsitlus. Antropoloogilist ja etnograafilist põnevust pakub pereelu ja sugulust puudutav (nt pärisnimede tähendused, pöördumised ja tiitlid, staatusjärjestused, abieluga seotud erisused), aga sageli ka mõne meile argisena tunduva tegevuse rituaalne külg. Kosmoloogiast, religioonist, nõiakunstist ja rahvameditsiinist ei hakka rääkimagi. Pühaduse ja/või maagiaga seonduva tõlkimisest ja sellest, kui tähtis on siin säilitada kultuurirelativistlik hoiak (sõnades varitsevad hinnangud on üllatavalt salalikud!), tuleks kirjutada eraldi. Ning muidugi ei saa mööda nn rassiteemast: näiteks tuleb otsustada, mida teha rassistlike või aegunud väljenditega või kust leida naha eri tumedusastmeid või afrojuukseid puudutav sõnavara.

„Glossid“. Millal varustada tekst allmärkustega? Muidugi võiks küsida: „Kas üldse?“ Kommentaare on ju nimetatud tõlke ebaõnnestumise märkiks.⁴ Kõiki minu tõlkeid saadab tugev paratekst. See otsus ei kohanud ühegi mu toimetaja vastuseisu. Aafrika teose tõlke varustamist märkustega ei tauni muide ka Aafrika diasporaa mõtlejad. K. A. Appiah on kirjutanud postkoloniaalse kirjanduse „tihedast tõlkest“ [*thick translation*], mis võimaldab paigutada teksti annotatsioonide ja selgitavate märkuste abil rikkalikku kultuurilisse ja lingvistilisse konteksti. Selline tõlge aitaks muu hulgas tõrjuda rassismi ja arendada informeeritud lugupidamist Teise vastu.⁵ P. Bandia on ettevaatlikum, leides, et paratekst võib hakata narratiivilt tähelepanu eemale juhtima. Mõõndes aga distantsi Aafrika tegelikkuse ning Euroopa kultuuri vahel, tõdeb temagi, et kui lähtekultuuri lingvistiliste ja kultuuriliste joonte väljendamiseks ei leidu sihtkeeles piisavaid vahendeid, siis tuleks anda algtekst edasi selle sotsiokultuurilist tausta oluliselt kohan-damata, lisades vajadusel kommentaare, sõnastikke, etnograafilisi epilooge jms, et tagada selle täielik arusaadavus.⁶ Aafrika anglofoonse kirjanduse

⁴ Anne Lange, *Tõlkimise aabits*. Tallinn, 2008, lk 3.

⁵ Kwame Anthony Appiah, *Thick Translation*. Callaloo, 1993, 4, On “Post-Colonial Discourse”, lk 816–819.

⁶ Paul Bandia, *Translation as Reparation*, lk 236–237.

eestindamisel võib paratekste „vabandada“ mitmeti. Eesti keel ei ole koloniaalkeel ja seega võib vahel sõnavarast nüansside edasiandmisel nappida. Ka ei pruugi eesti lugejale olla enesestmõistetavad kõik sotsiaalsed ja kultuurifenomenid, millega on harjunud endistel „emamaadel“ üles kasvanud kaasläänlased. Usun, et vahendades kultuuriliselt, ruumiliselt ja vahel ka ajalisel nii kaugeid tekste, väljendan kõige paremini oma lugupidamist nii autori kui ka lugeja vastu sellega, et annan lugeja käeulatusse – võimalikult neutraalselt – teose mõistmist soodustava konteksti.

Kaks järgnevat mõttekimpu annavad mu „sahtlite“ sisust pisut lähemat aimu.

Ululeerimine, skandeerimine ja hammaste lutsimine

Aafrika proosas kohtab mitmeid kommunikatiivseid fenomene, mida eesti või ka lääne tekstides eriti ei näe. Mõnel juhul on vaste leidmine lihtne, sest tegevus/väljend on teada, üksnes kasutuskontekst on võõras. Näiteks nõudis harjumist KVK tegelaste komme (füüsiliselt, mitte ülekantud tähenduses) hambaid krigistada (*to grit/gnash teeth*).

Keerulisem oli teise mittelingvistilise väljendusviisiga, millele eesti keeles head vastet pole, aga mida Aafrika diasporaas nimetatakse hammaste suudlemiseks – *kissing one's teeth* (ka *kiss-teeth*).⁷ Aafrika mandri kirjanduses öeldakse enamasti: *suck one's teeth* (hambaid imema).⁸ Minu tõlgetest esines see paradoksaalselt vaid ühes. Dangarembga, kes on lugejaga sama kannatlik (ja kohati etnograafiline) kui Achebe, kasutas NO-s selle kohta kirjeldavat fraasi:

Nyasha sucked air between her teeth. „Tss! Don't worry about my mother,“ she answered bitterly.

Nyasha imes läbi hammaste õhku. „Tsk! Ära mu ema pärast muretse,“ vastas ta mõrult.⁹

⁷ J. R. Rickford, A. E. Rickford, Cut-Eye and Suck-Teeth: African Words and Gestures in New World Guise. *The Journal of American Folklore*, 1976, 89, lk 294–309; Peter L. Patrick, Esther Figueroa, Kiss-Teeth. *American Speech*, 2002, 4, Winter 2002, lk 383–397.

⁸ Fraasi *suck [one's] teeth* olen kohanud näiteks aastail 2008–2019 ilmunud Uganda, Lõuna-Aafrika Vabariigi, Zimbabwe, Ghana, Senegali, Nigeeria ja Sambia taustaga autorite romaanides. Variatsioone on kasutanud ka Gambia autor D. Forster romaanis „Reading the Ceiling“ (2007) – *sucking spit between her teeth* „imes oma hammaste vahelt sülge“, ja Somaalia päritolu Nuruddin Farah' romaanis „Links“ (2003) – *sucked at his teeth*.

⁹ Tsitsi Dangarembga, Närvilised olud, lk 85. Hiljem on Dangarembga kasutanud ka muid väljendeid, nt *sucks her teeth* ja *They suck air in through their teeth* „nad imevad läbi hammaste õhku“. Tsitsi Dangarembga, *This Mournable Body*. Faber&Faber, 2020, lk-d 24, 60, 77.

Võrdluseks võib tuua pisut hilisema Ben Okri romaani „Näljutatud tee“, kus on vaheldumisi kasutatud väljendeid *kiss one's teeth* ja *suck one's teeth*, eestindatuna lihtsalt: *hambaid lutsima*.¹⁰ Tõlkimisel on riskikohaks see, et hääliitsus võib kõlada nii venitatuna kui ka väga lühidalt.¹¹ Tagantjärele targana tõden, et kuigi toona tundus suupärasem panna autori *tss* ümber *tsk*'iks, võis see olla viga, kuna sedasi muutus hääliitsus napimaks (millekski selliseks, mida tähistab ingliskeelne verb *tut-tut* ja eestikeelne onomatopoeetiline *tsk-tsk-tsk*). Õige vaste leidmine sõltub kontekstist; näiteks ei pruugi muidu suupärane *hambaid lutsima* anda alati hästi edasi hääliitsuse reaktiivsust, kuna mõjub kestva tegevusena.

Teine tähenduslik mitteverbaalne hääliitsus, mida ingliskeelsetes Aafrika tekstides regulaarselt kohtub, on *ululation* (verb *ululate*). Naised toovad siis kuuldavale pika, valju ja kõrge trillerdava heli, mis sarnaneb huilgamisega. See muusikaline sotsiaalse suhtluse fenomen,¹² mis väljendab enamasti kas rõõmu või leina, pole ainuomane Aafrikale, vaid kuulub kogukondlike rituaalide juurde mitmetes maailma paigus. Sõna *ululate* etümoloogia viib ladinakeelse verbini *ululo*, mis tähendab ulgumist. Kontekst, milles see väljend on esinenud varasemas eestikeelses tõlkes (algupärandis küll mitte sõnana *ululate*, vaid *u-lu-lu*), viitab arhailisele kasutusele:

When other birds are still the screech owls take up the strain, like mourning women their ancient u-lu-lu.

Kui teised linnud vaikivad, võtavad oma luulutuse üles värbsärtsud nagu muistsed nutunaised.¹³

¹⁰ Ben Okri, *Näljutatud tee*. Tõlkinud Anne Lange. Kupar, 1998, lk-d 92, 429, 579, 630.

¹¹ Šoti – Sierra Leone päritolu Aminatta Forna romaanis kogeb ghanalane Attila hääliitsust järgmiselt: „Naine imes läbi hammaste õhku [*sucked her teeth*]. See heli oli Attilale tuttav varasemast lapsepõlvest: see võis anda edasi millist tahes tuhandest eri tähendusest, alates sügavaimast kaastundest kuni põrgulikema needuseni. Kogu tähendus sõltus kaasnevast žestist“ (A. Forna, *Happiness*. Atlantic Monthly Press, 2018, lk 35). Seda hääliitsust võib teha järskude sisinatena [*in harsh hisses* – T. Dangarembga, *This Mournable Body*] või pikalt ja sügavalt (*long and hard* – J. Makumbi, Kintu. Kwani Trust, 2014). Keenia kirjanik Binyavanga Wainaina mõtiskles Lagoses kohalikku taksojuhti kuulates: „Keenia *mssslp* on lühike ja õrn [*short and soft*] ning selles kõlab vaid resignatsioon. *Mpslp*, oh, ma olen nii kurb, mu õlad vajuvad longu, mis siin enam parata? Lääne-Aafrika *mssssssslp* algab... keele tagaosas, sülje valjusti sisse tõmmates, pikalt ja aegamisi, sisina sissehingamine. See on üleolek, põlastus“ (B. Wainaina, *One Day I Will Write about this place*, Granta, 2011, lk 205). H. Sepa tõlked.

¹² Joel C. Kuipers, *Ululations from the Weyewa Highlands (Sumba): Simultaneity, Audience Response, and Models of Cooperation*. *Ethnomusicology*, 1999, 3, lk 490–507.

¹³ Henry David Thoreau, *Walden*. 1854. <https://www.gutenberg.org/files/205/205-h/205-h.htm>. Tõlkinud Erkki Sivonen. *Hortus Litterarum*, 1994, lk 148.

Aafrika kirjanduses kohtab seda häälightsust aga sageli väga tänapäevastes oludes.¹⁴ Harva, kui autor häälitsemisprotsessi füüsiliselt kirjeldab, nagu seda on teinud Maroko-Ameerika kirjanik Laila Lalami: „Azizi ema tõi kuuldavale pika lullituse [*broke into a long ululation*], keel võnklemas [*wagging*] hambutus suus küljelt küljele.“¹⁵ Pisut sagedamini ilmestab häälightsust helimatking, nt „Alalalalala“ või „Elelelelele!“¹⁶ Minul tuli *ululation/ululate* tõlkida kahes teoses – SV-s ja NO-s. Mõlemal juhul sai häälightsust seostada olukorra tseremoniaalsusega: SM-s kõlas see poliitagitatsiooni üritusel, NO-s aga perekondlikel koosviibimistel. Kõigil juhtudel väljendati sellega teatud mõttes ülistust.

Esimest korda tõlkisin seda sõna Mda romaanis: „Ligikaudu tunni aja pärast sõidab kooli hoovi suur must Mercedes-Benz ja selle järel mitu väiksemat autot. Naised *huilgavad rütmiliselt* [*ululate*] ja mehed hõiguvad loosungeid.“¹⁷ Tõlkevaliku tegemisel sai määravaks püüd anda edasi tegevuse auditoorset efekti. Kuna kasutuskordi oli vaid üks, polnud otsest survet käepärase ühesõnalise vaste leidmiseks, ja otsus langes lühikese kirjelduse kasuks.

Paar aastat hiljem sai „ululatsioon“ mu jälle kätte. Nüüd oli sel juba kahes stseenis kokku kuus kasutuskorda, lisaks väljendas autor sama häälightsust ka verbiga *shrill*. Dangarembgale omaselt püüdis ta kirjeldada ka häälitsemise füüsilist poolt¹⁸ ning täiendas tegusõna mitmel korral onomatopoeetilise efektiga „Purururu!“¹⁹ Viimase mõjul kaalusin esmalt vastena sõna *trillerdama*, toimetamise faasis sai põrgatatud ka sõnu *huilgama*, *huikama*, *laulma*, *purulurutama* ja *ululeerima*; paradoksaalsel kombel ei tulnud toona jutuks ülal viidatud lullutamist, mille avastasin hiljem. Diskussiooni toimetajaga paistab olevat lõpetanud minu viimane märkus:

¹⁴ *Ululation* kõlab näiteks Zimbabwe autorite S. G. Ndlovu, N. R. Tshuma ja T. Dangarembga, Lõuna-Aafrika autorite Z. Mda ning N. Sithole, Tansaaniast (Sansibar) pärit A. Gurnah, nigeerlase A. A. Ibrahim, Sambia-Nigeeria-Jamaica päritolu N. Omokhodion-Kalulu Banda, etioopia päritolu M. Mengiste, sambia päritolu M. Kalimamukwento, Eritreast pärit S. Addonia, keenialase S. Gazemba ning Somaaliast pärit Nuruddin Farah' Aafrika-romaanides, mis on ilmunud aastail 2000–2020.

¹⁵ Laila Lalami, *Hope and Other Dangerous Pursuits*. Algonquin Books, 2005, lk 159. H. Sepa tõlge.

¹⁶ M. Kalimamukwento, *The Mourning Bird*. Jacana Media, 2019; S. Addonia, *Silence is My Mother Tongue*. Graywolf Press, 2018.

¹⁷ Z. Mda, *Suremise viisid*. Lk 136.

¹⁸ „...mu suu tõmbus juba prunti, et tuua kuuldavale üks valjuhäälnel lullitus. / „Ära mitte üritagi,“ sisistas Nyasha, lüües mind laua all jalaga. Lasin huuled prundist valla.“ T. Dangarembga, *Närvilised olud*, lk 166.

¹⁹ Tambu-triloogia kolmandas osas kõlas see aga „U-u-u!“ (T. Dangarembga, *This Mournable Body*, lk 278).

„Leidsin sõnaraamatutest sõna „lullitama“ – ’vibreerivalt, tooni vaheldades häälitsema’. On nagu see... Kui see ei sobi, siis ehk ikka trillerdama või huilgama.“ Ilmunud tekstis on kasutatud häälitseuse kohta seitsmel korral *lullitama/lullitus* ja ühel korral *huilgama*.

Muusikaline mõõde on teiselgi Aafrika kirjanduses tihti esineval sõnal *chant*. Puutusin selle verbiga, millele eestikeelse vaste leidmisel tuleb hinnata alati konteksti,²⁰ kokku kolmes esimeses tõlkes (KVK, SV ja NO). Lullitusega sarnaselt iseloomustab *chant*’i rütmilisus. Mu esimene toimetaja Krista Kaer pakkus – eesti regilaulutraditsiooniga paralleeli tõmmates – sõna „leelutama“, mis jäi mu tõlgetesse püsima. Näiteks:

„Rohutirtsud laskuvad,“ leelutati rõõmsalt kõikjal... (KVK, lk 54).

„Mukoma Nhamo tuli, Mukoma Nhamo tuli,“ leelutas [Netsai] ja keksis välja õue (NO, lk 60).

Siis olid nad põleva sara ümber tantsinud ning laulnud ja leelutanud sellest, kuidas nad olid saanud jagu kogukonda pikalt terroriseerinud kõrilõikajaist (SV, lk 52).

KVK-s ja NO-s on „leelutamise“ kõrvale sattunud ka „leelotamine“ (KVK, lk 93, NO, lk 196).

KVK XI peatükis kasutas Achebe preestrinna Chielo stseenis vaheldumisi sõnu *chant* ja *sing*. Tõlkes olid kasutusel mh järgmised variandid:

„Agbala do-o-o-o! Agbala ekeneo-o-o-o-o!...“ Chielo asus uuesti poollauldes oma jumalat tervitama [*began .. to chant greetings*]. .. Alles siis adus ta ehmatusena, et Chielo oli laulmise [*chanting*] lõpetanud. .. Chielo leelotamiste [*outbursts*] vahel andis ööle elu metsaputukate kime võbin, mis oli kootud pimeduse kangasse. .. Aga just sel hetkel tõusis Chielo hääle taas tema seestunud laulus [*possessed chanting*], ning Ekwefi kokkus tagasi, sest kuuldus puudus inimlikkus (KVK, lk 92–95).

Kui siin, eelmise sajandivahetuse müstilises õhustikus, võinuks kaaluda vastena ka *loitsima*, siis 20. sajandi lõpu oludes on asjakohasem *skandeerima*. Viimast kasutasin Lõuna-Aafrika poliitagitatsiooni ürituste (SV) ja Rodeesia perekondlike sündmuste (NO) kontekstis. Esimesel juhul kombineerisin seda sihilikult arhailiselt mõjuva leelutamise ja, et püsiks side kahe rütmilise väljendusviisi vahel (n-õ oratuurne järjepidevus). Seose hoidmine traditsioonilise ja moodsa (leelutamise ja skandeerimise) vahel

²⁰ Näiteks B. Okri „Näljutatud tees“ on tõlkevasteteks mh *loitsima*, *skandeerima*, *laulma* ja *hõikama*.

oli hädavajalik juba peategelase Toloki tõttu, kelle missioon oli seotud just ajatute rituaalidega.²¹

See kõik meenutab noid poliitilisi matuseid, kus tantsivad Noored Tiigrid, rütmi andmas eestlaulja ja koori vahelduv skandeerimine [*dance to a call-and-response chant*]. Mõnd, kes nende leelutuste [*chants*] tähendust ei mõista, võib hämmastada, ehk šokeeridagi, kuidas küll need noorukid matusel nii rõõmsad suudavad olla. .. Iga kõne järel ergutavad Noored Tiigrid rahvast laulu ja tantsuga. Nad leelutavad kiitust [*chant praises*] poliitilistele juhtidele, kes on aastaid vangistuses ja pagenduses kannatanud, võideldes rahva vabaduse nimel. Ühtlasi skandeerivad [*chant*] nad karmi hukkamõistu neile, keda nimetavad juudasteks (SV, lk 135 ja 137).

NO-s ei olnud traditsioonilisuse rõhutamine narratiivi seisukohalt alati oluline ning heli rütmilisus ilmnis juba kontekstist, mistõttu sai kasutada lihtsamaid variante:

„Ba-ba-mu-ku-ru! Ba-ba-mu-ku-ru!“ skandeerisime [*chanted*] joostes ja hüpates .. Shupikai oli .. hakanud nutma, aga tuias ikka kaasa ja skandeeris [*chanted*] läbi nuuksete (NO, lk 41).

[Vend] muudkui naeris ja hõikus [*chanted*]: „Du-du-muduri, kache! Rwavi muduri kache! Tambu muduri, kache! Tambi aga tublilt, samal ajal kui mina söön misjonis kartuleid!“ (NO, lk 55).

Must ja valge: kui poliitkorrektsusest jääb väheks

Aafrika post- ja dekoloniaalse kirjanduse keskmes on pingeline suhe kultuurilise Teisega. Selle teemaga seotud sõnad on sageli väga laetud ning neisse kogunenud ajaloost ja hoiakutest rasked. Oma hoiakud on ka autoril ja tegelastel, viimaks lugejalgi. Aga tõlkija – kuhu jääb oma ajaloo ja hoiakutega tema?

Tõlkija vastutusele on mind kõige sügavamalt mõtlema pannud just need tõlkedilemmad, mis on seotud subalternusega. Just siis komistan tavaliselt vastu sõnavara piire ja hakkam aimama tähendusspektrite küündimatust. Naiivne on arvata, et kultuuriliselt kauge (või lausa autorist „teistsugususe vastaspoolel“ asuv) tõlkija suudab panna algteksti ümber nii, et tema enda hoiakuist või sihtkeelde kodeeritud hinnanguist jälgegi

²¹ Vrd Z. Mda, Suremise viisid, lk 86: „Surnuaias istub Toloki ühele viiest mullakünkast ning ägab ja ulub ja toob kuuldavale teisi uusi hääliitsusi, mille leiutas hiljuti just spetsiaalselt poliitilise alatooniga massimatuste tarbeks. Need hääliitsused tuginevad üldjoontes samadele leelutustele [*chants*], mida noorukid esitavad poliitilistel rahvakogunemistel.“

ei jää. Küll aga saab ta teadvustada oma erinevat etnokultuurilist tausta ja emakeele lõkse ning anda endast parima, et ta ei lisaks ega kaotaks midagi kaalukat, mis puudutab tõlgitavas teoses teisesust.

Võib kõlada jaburalt, aga otsin iga tõlketöö alul elektroonilise algteksti läbi sõnatüvedega *black, white, dark* ja *light*. Enamasti saab nende kasutusviisist (sagedus, kontekst jms) aimu, kui tähtis teema on tõlgitavas teoses eri nahavärvidega inimeste vastandumine ja ebavõrdsus ning seega – kui palju tähelepanu see tõlkimisel nõuab.

Dark/light vastandpaar võib tähistada dialoogi misjoni- ja koloniaalnarratiiviga (vaimu)pimedast kontinendist²² või Joseph Conradi 1899. a romaaniga „Heart of Darkness“ (eestikeelses tõlkes „Pimeduse süda“)²³. Viimasel juhul olen eelistanud tõlkides Conradi teose eestikeelse pealkirja tõttu *pime*-tüvelisi sõnu *tume*-tüvelistele. *Pimeda* kasutuselevõtt tõrjub küll kõrvale sõna *dark* teise tähenduse (*dark* kui *tume* nahavärv), aga vahel aitab seda kompenseerida *valge/valgus* samatüvelisus, mida pole jällegi lähtekeeles:

Misjonis oli teistmoodi veel see, et seal oli palju valgeid inimesi [*white people*]. .. Nemad ajasid siin pimedaimas [*darkest*] Aafrikas Jumala asja. Nad olid jätnud maha iseene kodude mugavuse ja turvalisuse, et tulla ja valgustada meie pimedust [*lighten our darkness*]. .. Mis toob meid tagasi vennaarmu, oma panuse andmise ja kõiksugu pimeduste valgustamise juurde [*lightening of diverse darknesses*] (NO, lk 109–110).

Ka sõnapaar *black/white* „must/valge“ pole ühemõtteline. Nahavärvi kõrval viitavad need sõnad sageli sotsiaalsele staatusele, kultuurifenomenidele või muudele „nahast sügavamatele“ aspektidele. Kuigi eesti keeles kõljab öelda lihtsalt *valge* (*inimene*), on *mustast* justkui viisakam nimetus *mustanahaline* või *tumedanahaline*. Täheandustasandite paljususe nimel üritan üldiselt liidet „-nahaline“ siiski vältida, kui just autor seda ise ei lisa (nt *black-skinned*).

Ta ütles, et ta on üks nende seast, nagu nad võivad ka tema nahavärvist ja keelest mõista. Ka teised neli musta meest on nende vennad, kuigi üks neist ei kõnele ibo keelt. Ka valge mees on nende vend, sest nad kõik on Jumala pojad (KVK, lk 126).

²² H. M. Stanley 1878. a reisikirjast „Through the Darkest Continent“ levima läinud nimetuse *The Dark Continent* [pime/tume manner] eestikeelne vaste on Must Manner.

²³ Joseph Conrad, Pimeduse süda. 1) Tõlkinud Leo Anvelt. Loomingu Raamatukogu, 1963. 2) Tõlkinud Riina Jesmin. Varrak, 2002.

[P]astor James Smith .. mõistis härra Browni kompromissi ja kohandamise poliitika avalikult hukka. Tema silmis olid asjad mustad ja valged. Ja must oli kurjast [*black was evil*]. Tema silmis oli maailm lahinguväli, kus valguse lastel [*children of light*] tuli pimeduse poegadega [*sons of darkness*] igavesti elu ja surma peale võidelda (KVK, lk 165).

Amma arvates süüdistas ta neid selles, et nad on liiga valged või parimal juhul – võltsilt mustad [*in-authentically black*], ta oli sellega ka varem kokku puutunud, välismaalastega, kes samastasid inglise aktsenti valge nahaga [*whiteness*], tal tekkis alati kihk sõna võtta, kui vihjati, et mustad britid [*black Brits*] on afroameeriklaste, aafriklaste või kariiblastega võrreldes alaväärsed (TNKT, lk 97).

[K]ool, kus ta vennad käisid, oli .. nagu meie misjonikool, kus said soovi korral käia nii mustad kui ka valged lapsed. Aga teisest küljest oli see ka väga erinev, sest seal oli vähe musti lapsi ja palju valgeid. Oli imelik mõelda valgete inimeste koolist, kus võisid soovi korral käia mustad (NO, lk 111).

...valget tüdrukut, kes kõnnib koos musta tüdrukuga, peetakse alati musta-mehe-sõbralikuks .. (TNKT, lk 77).

...tema lapselapsed näevad välja pigem valged kui mustad, sest Sonny ja Ada Mae abiellusid valgete inimestega / keegi neist ei identifitseeri end mustana ja tal on kuri kahtlus, et nad esitlevad end valgete pähe [*pass as white*] (TNKT, lk 368).

Pikemat vastet eelistan siis, kui homonüümia (*must* „tume“ ja *must* „ebapuhas“) hakkaks selgelt häirima:

Ja nüüdsel ajal on veelgi hullem, ühelt poolt mustanahalise elu viletsus [*poverty of blackness*], teiselt poolt naiseks olemise needus (NO, lk 22).

talle meenub, kuidas nad valasid lavastajale, kelle etenduses jooksid poolalasti mustanahalised naised [*black women*] laval ringi nagu idioodid, pindi õlut pähe .. (TNKT, lk 10).

Poliitkorrektoori õhinas ei peaks tõlkides aga unustama, et ka inglise keeles on sõnal *black* „ebasoovitavaid“ varjundeid, mida („mitte-valge“) autor soovib ehk just meelega rõhutada:

siis alustas Nzinga loengut sellest, milline varjatud rassiline tähendus peitub mustale uksematile astumises selle asemel, et sellest üle astuda, mustade sokkide mitte kandmises (miks astuda omaenese rahva

peale?), ärge eales kasutage musti prügikotte, instrueeris ta, ja kui veel võtta must turg, mustalt töötamine, must masendus, must maagia, mustad lambad, must südametunnistus [*blackmail, blackball*],²⁴ *black mood, black magic, black sheep, black-hearted*], ma ei kannu kunagi musti aluspükse, näiteks, miks iseenele sittuda? (TNKT, lk 92).

Mis puudutab otseselt nahavärviga seotud sõnavara, siis on tõlkijal valida rohkem ja vähem neutraalsete vastete vahel. Seda dilemmat ilmestab hästi näide „Pimeduse südame“ tõlkimisest. Romaani ühes kuulsaimas lauses – *Suddenly the manager's boy put his insolent black head in the doorway and said in a tone of scathing contempt* – „Mista Kurtz – he dead – teatab teener härra Kurtzi surmast. Esimeses eestikeelses tõlkes pistab ta ukse vahelt sisse *oma musta jultunud näo*, teises *oma ülbe murjaninäo*.²⁵ Algteksti *black head* on rassilises mõttes neutraalne. Neutraalne on ka varasem tõlge, hilisem kõlab aga vähemalt tänapäeval juba küsitavalt.

„Must“, „mustanahaline“ ja „aafriklane“ on Aafrika autorite tekstides üldiselt neutraalsed väljendid. On aga ka sõnu, mille puhul sõltub konnotatsioon sellest, kes ja millal seda kasutab. Nii jõudsid näiteks TNKT afroameeriklasest Slimi suhu eestikeelsed sõnad *neeग्रिराहवस* [*the Negro*] ja *neeग्रिड* [*negroes*] (lk 374–375), lausutuna umbes 1960. aastail; esimesel juhul räägib ta üldistatult afroameeriklastest, teisel juhul pöörduv oma pere poole. Mõlemal juhul on tajuda teatavat trotslikku uhkust. Näiteks romaani saksa- ja itaaliakeelsetes tõlgetes²⁶ ei ole aga „N-sõnaga“ riskitud, kuigi see on keeles olemas. Esimesel juhul läheneti ühtviisi: *der Schwarze* [*mustad*] ja *popolo nero* [*must rahvas*]; teisel juhul kaotati itaalia variandis etniline aspekt täielikult:

so *negroes, please, hold it down* ..
nii et, *neeग्रिड, palun, ohjeldage ennast* ..
also, *schwarze Kameraden* [*mustad seltsimehed*], haltet bitte mal den rand ..
quindi, *ragazzi* [*lapsed*], *per favore piantatela con le lagne* ..

Halvakspaneva varjundiga on sama sõna aga siis, kui seda kasutati 20. sajandi alguse Põhja-Ingliise maakogukonnas Grace'i kohta:

most had never seen a Negro before ..
enamik neist polnud kunagi varem neeग्रिट näinud .. (TNKT, lk 408).

²⁴ *Blackmail* – väljapressimine, *blackball* – põlu alla panema, maha või välja hääletama (ingl k).

²⁵ Joseph Conrad, Pimeduse süda. 1963. aasta tõlge, lk 101; 2002. aasta tõlge, lk 151.

²⁶ B. Evaristo, Mädchen, Frau, Etc. Saksa keelde tõlkinud Tanja Handels. Tropen, 2021; B. Evaristo, Ragazza, donna, altro. Itaalia keelde tõlkinud Martina Testa. SUR, 2020.

Sarnase sõnaga ilmestatakse ka Grace'i majateenija suhtumist: „Grace'ile oli ilmselge, et sel rāpaka plikanārul .. polnud eladeski kavas kuuletuda korraldustele, mis pärinesid / segavereliselt [*a half-caste*], neegrilt [*a negress*]“ (TNKT, lk 410). Saksa keeles on mõlemal juhul taas kasutusel riskivaba *must* [*eine Schwartze*]; itaalia keeles aga vastavalt *persona nera* [must inimene] ja *una negra*.

Selgelt rassistlikke väljendeid olen tõlkinud NO ja TNKT puhul. Esi-
mest korda ilmuvad NO-s valged tegelased siis, kui väike Tambu on õpe-
tajaga linnas maisi müümas; teda asub „päästma“ valge Doris; järgnevas
stseenis kostavad ühe valge noormehe suust repliigid (lk 35):

The <u>mund</u> being cheeky?	They're <u>kaffirs</u> ..
Kas <u>mund</u> ajab nina püsti?	Nad on <u>kahvrid</u> ..
Werden <u>die Schwarzen</u>	Das sind <u>Dummköpfe</u> [lollpead] ..
[<u>mustad</u>] frech?	
La <u>ragazzina</u> [<u>väike tüdruk</u>]	Sono tutti <u>cafri</u> [<u>kahvrid</u>] ..
le da fastidio?	

Eestikeelses tõlkes on mõlema Lõuna-Aafrika taustaga väljendi – tsitaat-
sõna „mund“ ja võõrsõna „kahver“ – tähendus (sh solvav varjund) selgi-
tatud lahti allmärkuses. Seevastu saksakeelses tõlkes on rassistlik värving
peaaegu täielikult, itaaliakeelses tõlkes aga osaliselt eemaldatud.²⁷ Samad
väljendid korduvad ka hiljem (lk 209), kui Tambu onutütar osatab valgete
kõnepruuki. Sedapuhku on saksa- ja itaaliakeelses tõlkes jäetud üks fraas
lihtsalt välja:

Her voice took on a Rhodesian accent. „He's a god boy, a good mund. A
bloody good kaffir,“ she informed in sneering sarcastic tones.

Tema hääel omandas Rodeesia aktsendi. „Ta on hüva poiss, hea mund.
Pagana hüva kahver,“ kuulutas ta põlglikult sarkastilisel toonil.“

.. „Er ist ein guter Junge [poiss], ein verdammt guter Schwarzer [must],“ ..

.. „Lui e un bravo ragazzo [poiss], un dannato cafiro [kahver] come si
deve,“ ..

Dorise-stseenis on teinegi rassistlik sõna. Valge naine ütleb Tambu kohta *a
plucky piccannin*, mis sai eestikeelseks vasteks „vahva väike murjan“ (NO,

²⁷ T. Dangarembga, *Aufbrechen*. Saksa keelde tõlkinud Ilija Trojanow. Orlanda Buchverlag
UG; 2 tr, 2019; T. Dangarembga, *La Nuva Me*. Itaalia keelde tõlkinud Claudia di Vittorio.
Edizioni Goree, 2010.

lk 35). Ilmselt portugali või hispaania juurtega sõnal on üle ilma mitu esinemiskuju (nt *pickaninny*). Suurbritannias, Lõuna-Aafrika Vabariigis ja Rahvaste Ühenduse riikides on see olnud valgete patroneeriv ja halvustav väljend mustanahalise lapse kohta.²⁸ Romaani saksakeelses tõlkes on see varjund näiteks kadunud (*tapferes Mädchen* „vapper tüdruk“; vrd it k *piccola negretta coraggiosa* „väike vapper neegritar“). Kui aga sarnaseid kreoolkeelseid sõnu *pickney* ja *pikin* kasutavad oma järglaste kohta TNKT afrokariibi ja Nigeeria tegelased, siis tähistavad need lihtsalt last²⁹.

TNKT-s haavati Shirleyt ja ta vendi nimetusega *Sooty* (*soot* „nõgi, tahm“). Otsides hüüdnimele sobivat vastet, kaalusin nii „nõge“ kui ka tunnetuslikult leebemat „tahmanägu“. Peale jäi esimene, kuna seda kasutatakse Eestis rassistlikus kontekstis. Kõhkclus aga jäi, sest *Sooty* ei mõju inglise keeles nii terava ja tüüpilise rassistliku solvanguna kui „nõgi“ eesti keeles. Lisaks oli sündmuste ajal (ca 1960. aastail) Inglismaal populaarne BBC lastesaade, mille peategelaseks oli armas *Sooty*-nimeline mõmmik. Tagantjärele küsin endalt, kas jäin tõlkijana piisavalt neutraalseks või sai mus võitu soov rõhutada arvatavat „sõnumit“. Näiteks saksa keeles oli tõlkevasteks *Schornsteinfeger* „korstnapühkija“, itaalia keeles aga *scimmia* „pärdik“. Esimest pean iseäranis õnnestunud leiuks, sest see säilitab solvangu lapseliku tasandi.³⁰

Eeltoodud näidetest pole keeruline järeldada, et minu tõlkestrateegia on rassistlike väljendite puhul sirgjooneline. Kui autor kasutab – sündmustiku ajalist ja ruumilist konteksti arvestades – neutraalset sõna, teen seda minagi; kui algtekstis on sõnal hinnanguline varjund, siis peab see ka sihtkeelde jõudma. Tõlkijana olen esmalt truu autorile, aga samas ei näe ka põhjust olla lugeja suhtes patroneeriv. Eeldan, et kui originaal tekitab (anglofoonses) lugejas ebamugavust, siis küllap oli see autori soov. Minu kui tõlkija ülesanne on anda sama võimalus ka eesti lugejale. Ja kas polegi post- ja dekoloniaalsete Aafrika tekstide üks eesmärke „loksutada“ lääne lugeja mugavusstsoonist välja, iseäranis n-ö rassiküsimuses? Solvangute välja filtreerimisel libiseks tõlkest välja emotsioon, mida nende sihtmärk tundis, ning lugeja kaotaks võimaluse kogeda häirivat stseeni kogu selle vastuolulisuses. Kui autor vahendab tänapäeval sobimatuid, kuid ometi kunagi varem kehtinud hoiakuid, siis oleks sõnavara „kohitsemine“

²⁸ H. L. Mencken, Designations for Colored Folk. *American Speech*, 1944, 3, lk 161–174.

²⁹ B. Evaristo, Tüdruk, naine, keegi teine, lk-d 279, 281. *Pickney* ja *pikin* on tõlketekstis tsitaatsõnadena.

³⁰ Tegu on tsitaadiga pilkavast saksa lastelaulukesest „Neger, Neger, Schornsteinfeger“. Hans Massaquoi, *Destined to Witness: Growing Up Black in Nazi Germany*. W. Morrow, 1999. *Kindle*-versioon.

võrreldav ka ajaloo võltsimisega. Halvemal juhul võib rassistlike väljendite „neutraliseerimine“ mõjutada lausa narratiivi.³¹

Solvavad sõnad on aga vaid jäämäe tipp. Nagu ülal öeldud, iseloomustab Aafrika retoorilist traditsiooni ja seetõttu ka kirjandust „sihilik ebasihipärasus“. Nii antakse seal rassismi jms hoiakuid sagedamini edasi sellega, mis jääb neist sõnadest väljapoole – konteksti ja tonaalsusega. Mda ja Vera vahendavad mustade ja valgete, põlismaiste inimeste ja koloniaalvõimu esindajate vastastikuseid hoiakuid just nimelt *kaude*. Esimene kirjeldab apartheidiaegse Lõuna-Aafrika rassistlikku õhkkonda vastuolulise huumori abil; teine annab segregeeritud Rodeesia karmi reaalsust edasi imedelikaatse pintsliiga³². Neis stseenides pole valge inimese kohta ainsatki halba sõna, aga ometi saab lugeja aru, millest jutt. Õigete varjundite leidmine ja doseerimine nii, et autori mõõdetud ebamäärasuse ja tõe tasakaal tõlkesse jõuaks, oli taas üks usumatult põnev väljakutse.

Polüfoonsus ja tähendustasandite paljusus teeb Aafrika kirjanduse tõlkimisest seikluse võõral maal. Nagu iga seikluse puhul, sünnib suurim põnevus ikka ohtudega mängimisest. Nagu ikka võõral maal, on siingi oluline austus kohalike vastu. Ka siin leiab reisimees end vahel kahtlemast, kas ta tuli toime eheda suhtlusaktiga või millegi täiesti kohatuga. Jäägu seda edasiviivat ebalust tähistama praeguse kirjatüki pealkiri või veelgi parem – üks väike anekdoot.

Lisasin „Närviliste olude“ tõlkija märkustesse šonakeelsete taimenimetuste eestikeelsed vasted. Teiste seas leiab lugeja sealt neegri-hiidhirsja ja kahvri pasapähkli³³. Tekitab küsimusi? Suurepärase. See isetekkeline joo-nealune diskursus on hea näide sellest, kuidas Aafrika romaan astub Eesti kultuuriga dialoogi ja sunnib esitama küsimusi, mille peale varem ei tulnudki – küsimusi meie enda keele kohta.

³¹ Näiteks S. Lewise romaani „Kingsblood Royal“ (1947) tõlkeid analüüsid on leitud, et kuna rassistlikud solvangud mängivad narratiivis Ameerika mustade ja valgete suhete iseloomustamisel olulist rolli, siis muutis antagonismi kahandamine (s.t rassistlike väljendite tõlkes kaotamine või leevendamine) vähem tähenduslikuks peategelase leppimise oma etnilise pärandiga. (Romaanis avastab ja avalikustab end valgeks pidanud peategelane musta esivanema; sellest peale hakatakse teda kohtlema kui mustanahalist.) Janko Trupej. The significance of racial terms in Sinclair Lewis's Kingsblood Royal and its translations into German, Serbo-Croatian and Slovenian. AAA, Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik, 2017, 1, lk 132.

³² Z. Mda, Suremise viisid, lk-d 48–49 ja 50–51. Y. Vera, Kivineitsid, osa „1950–1980“.

³³ T. Dangarembga, Närvilised olud, allmärkused 9 ja 63.

APOLLINAIRE'I JA RUMMO TUMEMEELNE TRIPP. UKS SUBJEKTI TULEVIKKUDE PALAVIKE (JA MUUDE KAHETSUSTE) POOLE¹

KRISTJAN HALJAK

	Le voyageur	Rändaja
	A Fernand Fleuret	Fernand Fleuret'le
1	Ouvrez-moi cette porte où je frappe en pleurant	Tehke lahti see uks mida ma nuttes taon
2	La vie est variable aussi bien que l'Euripe	Elu on muutlik nagu Euripose väin
3	Tu regardais un banc de nuages descendre	Sa vaatasid kuidas pilvelahmakas laskub
4	Avec le paquebot orphelin vers les fièvres futures	Suurt orbunud aurikut saates tulevikkude palavike
5	Et de tous ces regrets de tous ces repentirs	Ja kõikide patu ja muude kahetsuste poole
6	Te souviens-tu	Kas mäletad
7	Vagues poissons arqués fleurs surmarines	Ähmased kaarduvad kalad pealveelilled
8	Une nuit c'était la mer	Õõ oli meri
9	Et les fleuves s'y répandaient	Ja temasse laiusid jõed
10	Je m'en souviens je m'en souviens encore	Ma mäletan mäletan ikka ja jälle
11	Un soir je descendis dans une auberge triste	Ühel öhtul ma astusin sisse kuhugi nukraste kõrtsi
12	Auprès de Luxembourg	Luxembourg'i külje all
13	Dans le fond de la salle il s'envolait un Christ	Saali kaugemas otsas paistis tiibu sirutav Kristus
14	Quelqu'un avait un furet	Kellelgi oli seal tuhkur
15	Un autre un hérisson	Kellelgi siil

¹ Artikkel on valminud tänu Eesti Teadusagentuuri rahastatud uurimisprojektile PRG1206 („Tõlkimine ajaloos, Eesti 1850–2010: tekstid, tegijad, institutsioonid ja praktikad“).

16	Lon jouait aux cartes	Mõni kaarte mängides istus
17	Et toi tu m'avais oublié	Ja sina enam ei mäletanud mind
18	Te souviens-tu du long orphelinat des gares	Kas mäletad raudteejaamade pikka orbudekodu
19	Nous traversâmes des villes qui tout le jour tournaient	Linnu mida me läbisime ja mis päev läbi pöörlesid
20	Et vomissaient la nuit le soleil des journées	Ja öösel öökisid välja oma päevade päikest
21	Ô matelots ô femmes sombres et vous mes compagnons	Oo madrused oo naised tumemeelsed ja teie mu kaas- lased
22	Souvenez-vous en	Pidage seda meeles
23	Deux matelots qui ne s'étaient jamais quittés	Kaks madrust kes iial ei jätnud teineteist maha
24	Deux matelots qui ne s'étaient jamais parlé	Kaks madrust kes iial ei vahetand ainsatki sõna
25	Le plus jeune en mourant tomba sur le côté	Noorem neist surres kukkus külili maha
26	Ô vous chers compagnons	Oo te mu kaaslased kallid
27	Sonneries électriques des gares chants des moissonneuses	Elektersignaalid jaamades naiste laulmine vihke köites
28	Traineau d'un boucher régiment des rues sans nombre	---
29	Cavalerie des ponts nuits livides de l'alcool	Sildade ratsavägi ööd alkohoolsed näost hallid
30	Les villes que j'ai vues vivaient comme des folles	Iga linn mida nägin elas otsekui peast hull
31	Te souviens-tu des banlieues et du troupeau plaintif des paysages	Kas mäletad neid aguleid ja maastike kaeblikke karjasid
32	Les cyprès projetaient sous la lune leurs ombres	Küpressid heitsid kuupaistesse oma varje
33	J'écoutais cette nuit au déclin de l'été	Hääbuv suveöö kandis mu kõrvusse lõputu müha
34	Un oiseau langoureux et toujours irrité	Laialt tumedalt jõelt ja üha ja üha
35	Et le bruit éternel d'un fleuve large et sombre	Rahutu linnu ärritunud karje
36	Mais tandis que mourants roulaient vers l'estuaire	Ent samas kui surijad suudmealadele
37	Tous les regards tous les regards de tous les yeux	Suunasid kõik oma kõik oma pilgud kõigi laugude alt
38	Les bords étaient déserts herbus silencieux	Tühjad rohtunud kaldad seisid vagusalt
39	Et la montagne à l'autre rive était très claire	Ja mägi teispool oli väga hele
40	Alors sans bruit sans qu'on pût voir rien de vivant	Ja siis mäeseinale äkki karatult heitsid
41	Contre le mont passèrent des ombres vivaces	Varje ähmased hiiglased terve vägi
42	De profil ou soudain tournant leurs vagues faces	Kord profilis kord näost näkku neid nägin
43	Et tenant l'ombre de leurs lances en avant	Ehkki nad piikide varjude taha end peitsid
44	Les ombres contre le mont perpendiculaire	Habemeis varjukujud selgel püstloodsel foonil
45	Grandissaient ou parfois s'abaissaient brusquement	Kord kohutav-suured kord vajudes päris alla
46	Et ces ombres barbues pleuraient humainement	Aeglaselt edasi liikudes päästsid valla
47	En glissant pas à pas sur la montagne claire	Pisarad ja nutsid nutsid inimtoonil
48	Qui donc reconnais-tu sur ces vieilles photographies	Tunned sa kedagi ära neil vanadel fotodel
49	Te souviens-tu du jour où une abeille tomba dans le feu	Mäletad mesilast kes kord tulle kukkus
50	C'était tu t'en souviens à la fin de l'été	Suve lõpul see oli kas mäletad
51	Deux matelots qui ne s'étaient jamais quittés	Kaks madrust kes iial ei jätnud teineteist maha
52	L'ainé portait au cou une chaîne de fer	Vanemal oli kaelas rauast kett
53	Le plus jeune mettait ses cheveux blonds en tresse	Noorem põimis oma heledad juuksed patsi
54	Ouvrez-moi cette porte où je frappe en pleurant	Tehke lahti see uks mida ma nuttes taon
55	La vie est variable aussi bien que l'Europe	Elu on muutlik nagu Euripose väin

Kui jätta välja „Suitsu nurk“, projekt, mida kirjandusteadlane Joosep Susi üksi või vahelduvate kaaslastega ühes juba mõnda aega Sirbis veab, ei ole üksikluuletuste arvustamine miski, mida kohalikus ajakirjandusruumis harilikult ette tuleks – ja kus see üldse tavaks ongi? Põhjused on ilmsed: luule küllaltki marginaalne ja/või elitaarne positsioon, avaliku huvi vähe- sus – ning ülesande komplitseeritud iseloom, tema nõudlikkus, ajamahu- kus, lõppeks tänamatuski. Kõigil eelnevatel põhjustel – küll ehk vaid in- tensiivsemalt – on tõkeluuletuse analüütiline arvustus veelgi võõristavam nähtus, kuuludes parimal juhul ülikoolide filoloogiasakondadesse², kui enam sinnagi. Arvan siiski, et just nimelt sedasorti lähilugemine võimal- dab pääseda ligemale nii originaali ja tema autori kui ka tõlkija poeeti- ka tuumsetele struktuuridele, ning ütleb – nn epistemoloogilisest vaate- punktist – tagatipuks ühte-teist ka analüüsija enda eelistuste, huvide, tema

² Otsides Google'ist informatsiooni Apollinaire'i „Le voyageuri“ kohta, tuli kohe teise vastena 7-leheküljeline anonüümne analüüs Aix-Marseille' ülikooli kodulehelt, mis pärineb – vähemasti failinime järgi – 2021. aasta 3. septembrist (või prantsuspäraselt siiski 9. märtsist). Enam-vähem samal ajal jõudis minu huviorbiiti ka Rummo-Tamme tõlge seoses August Sanga nimelise tõlkepreemia žüriis osalemisega. Samal varasügisel pöördus minu poole ka Joosep Susi ettepanekuga Rummo ja Tamme 2020. aasta 8. Loomingus ilmunud Apollinaire'i tõlkeid koos analüüsida. Ning just Aix-Marseille' ülikoolis olin ma möödunud kümnendi esimeses pooles ka lühemat aega õppinud. Seda pealegi just aastal 2013, täpselt sajand pärast „Alkoholide“ ilmumist. Ning oli ju Apollinaire praeguse siinkirjutajaga 1913. aastal ka nii umbes-täpselt sama vana, Jeesuse eas! Ja siis kerkib mõttesse hoopis Kaljo Põllu 1973. aasta portree Paul-Eerik Rummost, mille kohta Veidemann ütles: „[---] seal on ta nagu Jeesus Kristus, kes vaatab tühjusse, aga sealt hõikab talle vastu lootus.“ („R. Veidemann: noor põlvkond võiks alustada tutvust Rummoga luulekogust „Saatja aadress““. Kultuuriportaal, 21.1.2022, <https://kultuur.err.ee/1608472967/veidemann-noor-polvkond-voiks-alustada-tutvust-rummoga-luulekogust-saatja-aadress>.) Ja „Saatja aadressis“ sisaldub luuletus „KUMMITUS“, mis algas „Üheksateist- või kahekümneaastaselt / kirjutasin luuletuse [---] Annan ta nüüd trükki, et teistega jagada / piinlikkust tema pärast“ – ja 20. eluaastal ilmus Rummo G. A. – ja seda „kummitust“ ma „Illuminatsioonide“ (2020) 3. tsükli ka kaunis piinlikult parafraseerin. Jne. Jne. Laiemas ajalises kontekstis sobiks ka tõmmata paralleeli käesoleva kümnendi algust räsitud koroona ja – tõsi küll, temast märksa surmavama – hispaania gripi vahele: oletatavasti suri I maailmasõja veteran Apollinaire 38. eluaastal ju just nimelt sellest viirusest tingitud tüsistuste tagajärjel. Ent olgu nende näilikut märgiliste kokkusattumustega nagu on – kes analoogiaid näha otsib, see näeb, on sel mõtet, ei tea, nägijale endale küllap ikka, sürrealistidele kindlasti. Siin vabade assotsiatsioonide ja sünkroonsuste dimensioonis võiks, kui juba algust teha, lõputult trippida. On muidugi võimalik, et Apollinaire'i ja Rummo puhul on tegemist sedavõrd tähelepanuväärsete ja risoomjalt üle 20. ja 21. sajandi laotuvate luuletajatega, et mõnda keelelis-kultuurilisse sfääri sisenedes on sünkroonsed kontaktid ja Baudelaire'i või Swedenborgi laadis *concordances*'id-vastavused paratamatud.

Prantsuse keele oskajate jaoks lisan siia lingi mainitud analüüsile: https://www.pedagogie.ac-aix-marseille.fr/upload/docs/application/pdf/2021-03/le_voyageur_explication_lineaire_2021-03-09_19-46-8_359.pdf.

vaimu ideoloogilise ülesehituse ja (hetkeomase) psüühilise dünaamika kohta.

Ujudes hooga vastuvolu, vaatame siinses kirjatöös Paul-Eerik Rummo tõlget Guillaume Apollinaire'i luuletusest „Rändaja“, mis ilmus 2020. aastal Loomingu augustinumbris kõrvuti „Rongkäigu“ ja „Sügiskrookustega“. Tõlgete puhul on oluline ära märkida, et Rummo sihtkeelsed luuletused valmisid Triinu Tamme eeltõlgete abiga – sestap tuleb meeles hoida lõpptulemuse kollektiivset, ent retroaktiivselt resultaadist personaliseeritud osadeks teisendamatu iseloomu. Lihtsamini väljendudes: takkajärele pole võimalik Tamme eeltõlke lõplikku panust määrata.

Tõlketeoreetilises hermeneutilises liikumises kerkib esile rikkalik probleemidering, mis seob isikliku tahte ja juhuse ning kultuuriliste ja diskursiivsete sattumuste puntrasse tõlkijad ja luuletajad, tõlked ja originaalid koos kõigi kaasnevate potentsiaalsete kontekstidega. Ent esmatähtsana – kronoloogiliselt ja tunnetuslikult – torkab seesuguses liikumises silma esialgne otsustus mingi tekst või autor tõlkimiseks võtta. Rummo puhul on intentsionaalsed selgitused varnast võtta: poeet kirjutab, kuidas 1962. aastal sattusid talle kätte Jaan Krossi tõlgitud katkendid Apollinaire'i „Zone'ist“, mis ilmusid Tartu ülikooli õppematerjalide sarjas.³ See, mis lektüüri käigus seesmises kogemuses aset leidis, on illuminatsioon: „Siinkirjutajale andsid need ilmutusliku äratundmise, et elav luule (rõhuga mõlemal sõnal) on võimalik ka 20. sajandil ja ehk siis edaspidigi. See Guillaume Apollinaire'i tunne ja need otsemaid pähe jäänud värsid on mind nüüdseks pool sajandit saatnud, nagu ka kavatsus vanema kolleegi pooleli jäänud kiirtöö lõpule viia.“⁴ Siit nähtub, kuidas Apollinaire ja tema „Alkoholid“ asetuvad noore, 20-aastase luuletaja jaoks tema praktiliste, teoreetiliste ja metafüüsiliste otsingute keskmesse, luues ühe hüpoteetilise raamina toimiva kaardi kogu tema edasise luuletajatee mõtestamiseks – tõsi, sellise haardega ettevõtmist käesolevas kirjatöös me läbi hammustada ei soovi ega suudagi, ent sissepääsuna ühe võimaliku tõlgendusliku raja juurde sobib sedagi ust ehk mäluokraanile skitseerida.

Rummo enda intentsiooni analüüsides kerkib kõige olulisemana pinnale tema tõlkimise seisukohast üpris radikaalne, (post)modernistlik poeedihoiak, mis aproprieerib tõlgitava teksti tõlkijast autori idiosünkraatilisse omaloomingulisse korpusesse. 2012. aastal Postimehele antud juubeliintervjuus ütleski Rummo Rein Veidemannile otsesõnu järgmist: „Lõppude

³ XIX–XX sajandi väliskirjanikke. 3. vihik: Valik luulet. Koost. Villem Altoa ja Liidia Kaljuvee.

⁴ Paul-Eerik Rummo järelsõna luuletuse „Vöönd“ tõlkele. Akadeemia 2012, nr 1, lk 24–25.

lõpuks on minu arust nii, et ükskõik, kas sa luuletad ise x keeles või tõlgid y, z ja nii edasi keeltest luulet x keelde – tulemuseks on igatahes x-keelne luule ja mingis mõttes just sinu luule.⁵ Seda mõttekäiku pisut edasi arendades ning püüdes hoomata siin peituvaid implitsiitseid järeldusi ka luuletaja kui subjekti enda kord koonduvate, kord pihustuvate karakteristikute kohta, muutuvad ehk selgemalt tähenduslikuks ka teised analoogiad, peegeldused ja sünkroonsused, millele käesolevas kirjatöös „Rändaja“ proto- või pseudosürrealistlikku konteksti toonitades tähelepanu juhime.

Enne päris tekstianalüüsini jõudmist sobib heita põgus pilk veel ühele paratekstilisele uksele, mida Apollinaire ise lugejaile paotas. Nimelt on luuletus pühendatud Fernand Fleuret'le (1883–1945), vähem tuntud prantsuse kirjamehele, Apollinaire'i viimase elukümnendi ühele kõige lähedasemale sõbrale, kes elas oma kaaslaste küll pikalt üle, ent sumbus elu lõpus hullumeelsusesse, pidades vaimuhaigla üksinduses une ja ärkvelolu piiril vaakudes lõputuid jutuajamisi nähtamatute külaliste – teda kiusavate vaimudega.⁶ Soovi korral võib nendes vaimudes näha sarnasusi „Rändajas“ kujutatud teispoolsuse varikujudega. Seda küll üksnes siis, kui lugeja tunnetust ja intellekti satub kõnetama too sürrealistide *le hasard objectif* ehk objektiivne juhus, mis loogilise ja temporaalse põhjus-tagajärg-suhte kunstis ja elus ümber pöörab. Selle kontekstuaalseks selgituseks piisab, kui mõelda Giorgio di Chirico 1914. aastal tehtud portreele Apollinaire'ist, mis – vähemasti autori, portreeritava ja kaasaegsete jaoks – ennustas poeedi mürsukilluga peast haavatasamist 1916. aastal, saades seeläbi lõplikuks pealkirjaks „Ritratto [premonitore] di Guillaume Apollinaire“ („Guillaume Apollinaire'i ettenägelik portree“). Tumenenud mõistusega Fleuret'd olevat painanud ka hirm kristliku põrgu ees, mis sundis teda noorpõlve loomingust lahti ütlema⁷; ka siin aduks agar interpretaator tollesama *le hasard objectif*'i toimeprintsiipe, sest just koos Apollinaire'i ja Louis Perceauga koostas Fleuret 1913. aastal bibliograafia Prantsuse rahvusraamatukogu kurikuulsast keelatud, moraalselt ja poliitiliselt transgressiivsete teoste osakonnast ehk „põrgust“.

Järgnevalt proovime värss haaval inspekteerida üht Apollinaire'i – ja Rummo – poetilist retke, mida modernistliku poetika mitmikustuvat

⁵ Rein Veidemann, Paul-Eerik Rummo 70: erakorraline luuletaja, korraline poliitik. Postimees 19.1.2012, <https://kultuur.postimees.ee/708892/paul-eerik-rummo-70-erakorraline-luuletaja-korraline-poliitik>.

⁶ Umbes sellise kirjelduse pakub Christophe Dauphin ajakirjas Les Hommes sans Epaulés (nr 52, 12.10.21; http://www.leshommessansepaules.com/auteur-Fernand_FLEURET-865-1-1-0-1.htmlnet, vaadatud 12.6.23).

⁷ *Ibid.*

subjekti iseloomustavate psühheedsete allhoovuste ajendusel sobiks mõningaste mõõndustega ristida ka tripiks, üritades muu hulgas eritleda, millisel moel ilmub tekstis nn modernistlik protsessuaalne ja pihustuv subjekt, too rimbaud'likku elaanu sajandialguse vaimus kajastav „rändaja“ – ning kuidas suhestub teksti protosürrealistlik poeetika mälu, traditsiooni ja tulevikuga.

1. värss. Esimese küsimusena kerkib esile temporaalne ning saatja ja adressaadiga seotud probleemistik: keda kõnetatakse? Kelle poole lausumise subjekt initsiaalse imperatiiviga pöördub? Uksele tagumine leiab aset olevikus, seega ka nutmine on praegu.

Ukse kujundi tähenduslik ja viiteline rikkus on ilmne – midagi tema taga on okultset, looritatut, ahvatlevat. Et minasubjekt sinna „nuttes taob“, avaneb siit teatav emotsionaalne kahetisus: kas tahetakse välja või sisse, et saada ebamõnu ja ebaõdususe eest pakku või hoopis ligi ihaobjektile – ja koos temaga ka temas varjuvale ning oma äärmuslikkuses ähvardavale potentsiaalsele *jouissance*'ile? Uks võib viidata ka William Blake'i müstitsistlikele taju-ustele – siit siseneb teadvust muutvaid taimeande käsitleva Aldous Huxley meskaliinilise „*doors of perception*’iga“ üheskoos „Rändaja“ poeetilisele lavale ka „eksplitsiitsemalt“ psühheedne temaatika.

Vormiliselt on esivärsis tegu aleksandriiniga (6/6), mida luuletuse vahel vaheldatakse vabama värsimõõduga, mängides sedasi modernistlikule prantsuse luulele omast traditsiooni ja uuenduse piiril võbelevat ning toonasele lugejaskonnale veel transgressiivsema mõjuvat mängu nn *vers libre*'i võimalustega. Tõlkes on esimeses värsis tõepoolest traditsioonilist prantsuse aleksandriini edukalt jäljendatud (6/6), mujal on tihti valitud vabamaid lahendusi – see on ka mõistetav, arvestades prantsuse ja eesti keele kõlalis-rütmilisi, morfoloogilisi, süntaktilisi ja ajaloolisi erinevusi⁸. Ning võttes arvesse just nimelt Apollinaire'i modernismile omast mängu alles sündiva vabavärsilise traditsiooni võimalikkustega, on Rummo poeetiliste lahenduste valik igati õigustatud, teenides nõnda ka luuletajast tõlkija isiklikku programmi.

⁸ Kes soovib prantsuse aleksandriini eesti keelde tõlkimise ajaloo ja probleemistikuga lähemalt tutvuda – sest, nagu Katre Talviste nendib, „arutelu prantsuse värsi, iseäranis aleksandriini tõlkimise põhimõtete üle“ on kohalikus kultuuriväljas toimunud 1930. aastatest saadik –, siis soovitangi alustuseks Katre Talviste 2013. aasta 13. Methises ilmunud artiklit, millest pärines ka eelmine tsitaat: „Eesti luuletaja päris oma prantsuse luuleraamat. August Sanga, Jaan Krossi ja Ain Kaalepi loomingu 1960. aastail“ (vt ka <https://ojs.utlib.ee/index.php/methis/article/view/1092/1126>, vaadatud 12.6.23) – nimetatud artikli kasutatud kirjanduse loetelust leiab huviline küllaldaselt materjali, mille abiga koduse aleksandriini eripäradesse põhjalikult süüvida.

„Alkoholides“ esineva poeetilise vormi võttis Rummo ise kokku, nentides kontsiisselt, kuidas „fraseeringu aleksandriinipõhisus ei takista lähedust argikõnele, riime on väga puhtast väga kaudseni või puuduvad need sootuks“.⁹ Olgugi et mainitud tsitaadis peab tõlkija pigem silmas luulekogu avaluuletust „Vöönd“, kehtivad tähelepanekud tervikkogu kontekstis laiemalt.

2. värss. Olevikuline sedastus – kinnitatakse justkui igikestvat eksistentsiaalset tõde. Euripose väin annaks esimese topoloogilise markeri – Vahemere idaosa, Kreeka – eriskummaliselt tugeva vooluga väin (Vahemere kontekstis), mis muudab suunda ligikaudu neli korda päevas, olles nõnda ka Rummo enda sõnul „suurepärase metafoori maailma ja inimes(t)e saatuse heitlikkusele, mis on üks G. A. loomingu pidevaid taustamotiive“.¹⁰

Esimesed kaks värssi moodustavad refrääni, raamides nõndaviisi sisevaadet mälu-piltide teatrisse; selle olevikulise ja kestva raamiga kinnistatakse subjekti positsioon igikestvasse praegusesse.

3.–6. värss. Kõnetatakse ainsuse teises isikus; kes on see „sina“ – lausumise subjekti kõige tüüpilisem projektsioon? Minevik, imperfekt, mis vastandub alguse värsipaarile.

Oluline „orvu“ motiiv; riimub mõneti ka rändaja metafüüsilise teemaga, mis pealkirjas välja kuulutati. Võib-olla kõlalisel ja valikulisel pisut kummastav tõlkevaste: „tulevikkude palavike“ – samas on potentsiaalne võõristus põhjendatav sooviga poeetilisi registreid nihutada ning kompenseerida sedasi ka mujal originaalis esinevaid üllatuslikke ja keeleliselt ambivalentseid elemente.

Võimalikke (ja toonitatult mitmuslikke) tulevikke kirjeldatakse üksnes morbiidsete atribuutidega, raamides neid allakäigu (*descendre* – laskuma) ja palavikuga. Siin avaldub Apollinaire'i „Alkoholidele“ omane mitmetine suhtumine nii „hiilgavasse minevikku“ – mida esindavad kristlus ja antiikkultuuri pärand – kui ka tehnoloogia-usku, edumeelsesesse progressi.

Prepositsioon „de“ (5. v) tekitab kohatise kahtlusi tõlke adekvaatsuse kohta (sest poleks grammatiliselt korrektne: „vers de tous ces regrets“ – prepositsioon on sellise tõlgenduse järgi üleliigne). Võimalik, et tuleks vaadata koos järgmise värsiga „kas mäletad?“ – enesekohane verb *se souvenir*

⁹ Akadeemia 2012, nr 1, lk 26.

¹⁰ Apollinaire'i luuletuste „Rändaja“, „Rongkäik“, „Sügiskrookused“ tõlge ja järelsõna. Looming 2020, nr 8, lk 1124.

nõuab CDI-d ehk kaudsihitist. Ümber sõnastatuna oleks siis näiteks nii: „Est-ce que tu te souviens de tous ces regrets... ?“ Ehk: „Ja kõiki patu- ja muid kahetsusi sa / Kas mäletad“. Sisuliselt väljendataks: „pilvepank las- kub koos aurikuga tulevaste tulevike poole“. Rummo on teinud teatava ümberasetuse, mis põhimõtteliselt ei muuda tähendust just eriti palju, ent ei anna justkui midagi uut ka juurde – tähendusnihe toimub, ent on pea- asjalikult motiveerimatu, mõjudes esmajoones üksnes tähelepanematuses- tõukunud eksitusena.

Põhimõtteliselt jätkub sina-projektsioon; mälu, nostalgia, kahetsus. *Regrets* ja *repentirs* – algriim; „re-“ kordumine, mis toimides prefiksina, viitaks semantiliselt ka ise omakorda kordusele. *Repentir*’iga seostub ot- seselt religioosne tähendus¹¹, mis tuleb läbi ka eestikeelsest „patukahet- susest“.

Mäletamise temaatika läbib tervet luulekogu „Alkoholid“ ning esineb ka raamatu tuntuimas luuletuses „Mirabeau sild“¹², mille kolmas värss on „Faut-il qu’il m’en souvienn“ – asesõnade kontekstuaalne mitmetimõis- tetavus võimaldab ka selles, otseselt mäluiga töötavas tekstis aimata „Rän- dajaga“ sarnast subjektiivset paljusust. Tähelepaneliku poeedi ja tõlkijana tajus seda ka Rummo, sõnades 2012. aasta esimeses Akadeemias ilmunud „Vööndi“ tõlke järelsõnas, kuidas Apollinaire’i „varjamatult isiklik autori- hoiak võtab grammatiliselt kord ainsuse esimese isiku, kord ainsuse või mitmuse teise isiku kuju“¹³.

7.–9. värss. Potentsiaalne mitmetimõistetavus (7. v): *vagues* võib olla nii substantiiv („lained“), kui ka „kalade“ juurde käiv adjektiiv (nt „ähma- sed“, nagu valis Rummo); *arqués* ehk „kaarduvad“ käib positsiooni tõttu küll tõepoolest kõige tõenäolisemalt „kaladega“ kokku; värss sisaldab n-ö sürrealistlikku kokkuasetust, justkui „vabadel assotsiatsioonidel“ põhine- vat nimekirja, mida samas saaks tõlgendada ka nn jätkuva metafoorina (prantsuse uurija Michael Riffaterre’i mõiste „la métaphore filée“, mille abiga saab tema arvates teoreetiliselt selgitada suuremat hulka „sürrealist- likust“ luulest¹⁴).

Mis puudutab adjektiivi *arqués*, võib siin mängu tulla üks lisatähendus

¹¹ 1. RELIG. Regret douloureux de ses péchés avec le désir de les réparer et de ne plus y retomber (Trésor de la langue Française informatisé, edaspidi TLFi).

¹² Eri autorite versioonid „Mirabeau sillast“ ilmusid 2004. aastal luuletõlkeajakirja Ninniku 7. numbris: <https://www.eki.ee/ninniku/index2.php?n=5> (vaadatud 12.6.23).

¹³ Akadeemia 2012, nr 1, lk 26.

¹⁴ Michael Riffaterre, La métaphore filée dans la poésie surréaliste. Langue française 1969, N°3, La stylistique. Lk 46–60.

merendussõnavarast¹⁵; seega ilmneb, et see võib viidata ka õnnetuse, viletsa ülesehituse või vanuse tõttu kahjustatud alusele. Vt ka *corydoras arquatus*.

Adjektiiv *surmarines* on Apollinaire'i neologism; võttes arvesse, et just Apollinaire lõi omadussõna *surréaliste*, siis võiks põhimõttelise võõrapäramise ja analoogia huvides pakkuda siinkohal tõlkevasteks ka neologistlikku ja toonitatult võõristavat „sürmariinset“.

Originaalis (8. v) on öö umbmäärase artikliga (*une nuit* – üks öö, mingi öö); samuti avaneb originaalis veel mõningane mitmemõttelisus seoses „öö“ positsiooniga lauses; on see siin ajamäärus või alus? Kas „ühes öös oli meri“ (nagu hiljem: „ühel õhtul ma astusin sisse [---]“ [värss 11, Rummo]) või „üks/mingi öö oli meri“? Detailidest hoolimata on peamine see, et nii ambivalentsus kui obskuursus lähevad tõlkes mõneti kaduma, asendudes vähemasti lingvistilisest aspektist tugeva määratletusega; ometi mõjub Rummo pakutud „öö oli meri“ oma konkreetsuses ja analogistlikus samastumiskihus Apollinaire'istki endast „sürrealistlikumana“ ning seeläbi võib seda tõlkevalikut nn kompensatsiooni-printsipi silmas pidades adekvaatseks ja põhjendatuks lugeda.

Öö ja meri ilmnevad samas potentsiaalselt mõlemad kui teadvustamuse sümbolid. Jõed, mis sinna „laiuvad“ (*se répandre*; võib olla ka kui „laiali valguma“ ja „üle ujutama“, „üle kallaste ajama“) võivad kujundina samuti seostuda mälega – samas võib neid samastada ka isikutega, individualiseeritud teadvustega, kellega subjekti teed ristuvad – ning kes tema teadvust täidavad, võib-olla seda lausa joobnustavad.

10. värss. Mäletamise topeldamine on markeeritud ka eesti keeles; võib-olla on oluline toonitada, et originaalis figureerib asesõna *en* – ehk ma mäletan „seda“. Kas „selle“ all on mõeldud eelnevas kolmikvärssis esitatud „sürreaalset“ kujutluspilti – või hoopis on see vastus üle-eelmise katrääni lõpus esitatud küsimusele, mis puudutas möödaniiku kahetsusi – nostalgilise kujutisena esitatud pattu ning süüd, mille kristlikku tausta markeerib otseselt sõna *repentir* (haakudes luuletuse üldise tonaalsusega, ilmub just nimelt umbmäärase artikliga märgitud Kristus kui päästja või lunastaja ka kohe järgmise stroofi kõrtsipildis).

11. värss. Prantsuse keeles tekib paralleel 3. värssi „laskuva“ pilvepangaga

¹⁵ 6. MAR. Vaisseau arqué, quille arquée. Navire arqué. „Lorsque, par suite d'accident, de faiblesse ou d'âge il n'est plus dans ses lignes de construction.“ (Robert Gruss, „Petit dictionnaire de marine“, Editions Maritimes et d'Outre-mer, 1952) (TLFi).

(*descendre – je descendis*¹⁶); eesti keeles on verbil „laskuma“ teine tähendusväli, mis ilmselt ei võimaldanud siin seda topeldust täpselt markeerida. Luuletuse subjekti seisukohast luuakse siin ometi ka paralleel nii „minu“ kui laskuva „pilvelahmaka“ vahele; samuti toob *descendre* sisse mõningase dekadentliku motiivi, rõhutades subjekti – küll üksnes pealispindset ja romantiseeritud – allakäiku (viited patu(kahetsuse)le ja kõrtsile näivad seda üksnes kinnitavat).

Värsi algus loob originaalis ka paralleeli 8. värsiga (*Une nuit – Un soir*), võimaldades laiendada oletatava tervikliku subjekti diapasooni hõlmamaks merd, ööd, sind ja pilvepanka – projektiivne pihustumine, milles implitsiitselt avalduvad libidinaalsed ihad ja panpsüühiline-animistlik tunnetus.

12. värss. Teksti sugeneb teine konkreetne topoloogiline marker: „Luxembourg“. Seeläbi tekib paralleel 2. (ja 55.) värsis ilmuva Euripose väinaga, mis läbi rõhutatakse veelgi enam teksti „euroopalikku“ iseloomu. Tegelikult juba „Alkoholide“ avaluuletuses „Vöönd“ („Zone“) luuakse euroopalik raam, dialoog antiigiga, mida soovitakse katkestada, samuti kõnetatakse kristlust ja seatakse kahtluse alla tema ideoloogiline valiidsus ja võimutaotlus kaasaegses Euroopas.

13. värss. Võrreldes originaaliga tekib tõlke puhul kolm tähenduslikku küsimust. 1) *s'envoler* on tõlgitud kui „tiibu sirutama“, mis põhimõtteliselt võiks sobida, ent millega markeeritud semantiline ruum erineb siiski mõneti prantsuskeelsest; võib-olla tuleksid siin kõne alla ka selle verbi teisesed, kujundlikud tähendused, mis viitaksid „ära kadumisele“, „plehku panemisele“ – või hoopis „(vaga surma) suremisele“¹⁷; 2) „paistis“ – tõlkes on selle verbiga alla joonitud vaatleva-meenutava subjekti positsiooni ning selle samastumist n-ö jutustuse subjektiga, kes mälupildis kõneleb; prantsuse keeles seda perspektiivi eraldi verbiga ei rõhutada. 3) *un Christ* – originaalis on Kristuse ees umbmäärane artikkel, see oleks seega „üks/mingi“ Kristus, mitte tingimata üks ja ainus messias Uuest Testamendist. Ometi lisab nimele ambivalentstust suuralgustähe ja umbmäärase artikli kokkusaamine. Samas võiks *un christ* tähistada ka krutsifiksi – tõsi, ka sel juhul oleks ootuspärasem väike algustäht.

¹⁶ Descendre dans un hôtel, chez qq. Y aller (en descendant de voiture) afin d'y séjourner (TLFi).

¹⁷ [Le suj. désigne une pers.] Mourir, d'une mort douce ou pieuse (TLFi).

14.–16. värss. Stroofi läbiv umbmäärasus kestab ka siinses kirjelduses, kus jätkatakse 13. värssis alustatud loeteluga, mis asetub taas vähemasti pealispindselt sürrealistlike assotsiatsioonide rajale, seades kõrtsiolustikku pealtnäha sobimatuid külalisi (siil, tuhkur, messias) kõrvuti ootuspärasemate kaardimängijate ja luuletuse mälusobjekti endaga. Subjekti positsiooni seab küsimuse alla ka kaardimängimisega seotud umbisikuline asesõna „l'on“, mis potentsiaalselt võiks mängijate sekka hõlmata nii „minu“ kui „sinu“, ent samas jätta nad ka umbisikulisteks.

Aga siiski: miks siil, miks tuhkur? Teispoolse kujutelmadega seostus siil näiteks Vana-Egiptuses – seal ilmus ta ka vähetuntud siili-jumalanna Abaseti kujul¹⁸. Võimalik, et siili seosed taassünniuskumustega on seotud tema võimega pikki perioode n-ö hiberneeruda talve- või suveunne jääd. Põhimõtteliselt muutuks seda mõttelist rada järgides mõistetavamaks tema sinne assotsiatsioneerimine Kristusega.

Tuhkru ehk *le furet'* puhul tekib võimalik seos tuntud lastelaulu ja -mänguga „Il court, il court, le furet“, samuti ka verbi *fureter* kujundliku tähendusega¹⁹: kuhugi tungima ja seal tuhnima lootusega miskit leida²⁰. Niiviisi astub tuhkruga stroofi kujundiväljale mäluabürintides eksinud poeetilise subjekti fantaasias üha uuesti esile tungiv iha kaotatud libidinaalse objekti järele, mida tuleb ikka ja jälle uuesti leida – tema otsimine ongi tungi igavene siht.

Tähelepanuta ei saa jätta ka seda, et ei tuhkur ega siil ei esine üksinda, vaid ikka kellegi anonüümsega koos, mistap nende teisesust ja looritatud päritolu veelgi enam alla joonitakse.

17. värss. Originaalis *oublier*, mitte *se souvenir* nagu näiteks 6. värssis (tõlkes mõlemad „mäletama“; „ära unustama“ ja „mitte enam mäletama“ oleksid justkui erineva intensiivsusega verbid, ent võimalik, et see nõuaks pikemat analüüsi; praegu jääb erisus üksnes individuaalse tunnetuse tasandile). Oluline on tajutatav muutus grammatilise ainsuse teises isikus – enam pole kindel, kas tegu on poeetilise subjekti endaga, kellele mälu küsimus projitseeritakse, või hoopis mõne libidinaalse objektiga, võimaliku (kunagise)

¹⁸ Walid Shaikh Al Arab, *The Hedgehog Goddess Abaset*, *Papyrologica Lupiensia* 2019, nr 28; <http://siba-ese.unisalento.it/index.php/plup/article/view/22961>. Vaadatud 12.6.23.

¹⁹ Au fig. S'introduire quelque part et y fouiller partout dans l'espoir de découvrir quelque chose (TLFi).

²⁰ Psühhoanalüütilisest vaatenurgast on tuhkru sümboolikat ja selle – küll üksnes prantsuse keelele eriomaseid – seoseid subjekti struktureeriva, igavesti pageva ihaobjektiga uurinud Jean-Jacques Leconte artiklis „Objet où es-tu?“ (*Analyse Freudienne Presse* 2005/2 (nr 12), lk 9–18; <https://www.cairn.info/revue-analyse-freudienne-presse-2005-2-page-9.htm>). Vaadatud 12.6.23.

sõbra, armastatu – või sugulasega? Mis puutub grammatilisse aega poeemisisese unustamise kontekstis, siis siin asetub akt ise enneminevikku, kujundades mäletamise, meenutamise, unustamise tsüklilist vormi, mis seab kahtluse alla ka igasuguste mälupiltide tõeväärtuse, adekvaatsuse – kõnekas on see ka just nimelt vaadeldava, nn vabadele imaginaarsetele asotsiatsioonidele toetuva stroofi kujundlikus raamis.

Taoti võiks väita, et subjekti polüvalentsus ja määratlematus on miski, mis on modernistlikule poetikale väga omane – Lautréamonti ja Mallarmé näitel kirjutas sellest põhjalikult Julia Kristeva oma doktoritööna esitatud põhjanevas uurimuses „Luulekeele revolutsioon“.²¹

18. värss. Ainsuse teisele isikule suunatud küsimus meenutamise kohta asetatakse taas olevikku; subjekti hüljatust ja tema interpersonaalse kommunikatsiooni tsentrifugaalset üksindust rõhutatakse mäletamise imaginaarse objektiga: „raudteejaamade pikk orbudekodu“. Nii luuakse paralleel ka 4. värssi „orbunud aurikuga“. Nn jätkuva sürrealistliku kujundi ratsionaalse ja loogilise tõlgendusena võiksime siin näha metafoori rändurielu üksindusele, spetsiifilisemalt poeetilise subjekti lahtirebitust vanematest – Oidipuse kompleksi potentsiaalset salgamist, mitte ületust isaga samastumise kaudu, vaid paine enda sublimatsiooni korduvas võimudiskursuse salgamises, mida väljendatakse ikka ja jälle nii Euroopa ajaloo kui kristluse eksplitsiitses kriitikas.

19.–20. värss. Mängu tuleb mitmuse esimene isik, mis peaks hõlmama nii minasubjekti kui kõnetatud „sind“ ning tõstma esile nüüd nende ühiseid kogemusi. Tõlkes on eelmises värssis esitatud küsimus mäletamise kohta seotud otseselt siinses värssis ilmuvate linnadega; originaalis võiks arvata esitatavat ka uut kindlas kõneviisis ja lihtminevikus väidet: „me läbisime linnu [---]“.

Personifitseeritud linnad ilmuvad mütologiseerunud metafoorina, oksendades öösel välja päevade päikest. Nende linnade „läbimist“ võib samuti psühhoanalüütiliselt tõlgendada seksuaalse metafoorina ning „päevade päikese öine öökimine“ (Rummo kompensatoorsed algriimid) annab kujundina taas edasi nn dekadentsi diskursusega haakuvaid toone: kõik, mis on varjatu, allasurutud nii psüühes kui ühiskonnas, tuleb öösel pinnale (olgu unes või ilmsi, taju-ulmas või kõrtsis – või luuletuse fiktiivses fantaasias).

---

²¹ Seuil, 1974.

21.–22. värss. Kõnetatakse madruseid ja „tumemeelseid“ naisi, ent nendega koos ka lüürilise „mina“ määratlemata kaaslasi – neile suunatakse käsk „meeles pidada“, mäletada ja mitte-unustada, neile antakse ülesanne hoida mälus alal just nimelt seda ajuti pinnale kerkivat psüühe allasurutud materjali, mida eelmises värssis kujundina representeeriti.

Sombre võiks siin tähistada lisaks „tumemeelsele“ ka „salapärasest“ – tumedast nahavärvist rääkimise puhul on *sombre* küll haruldasem, kuid põhimõtteliselt siseneb seegi võimalus Apollinaire'i eksootilise-eksotiseeriva „tumeduse“ tähendusvälja.

Käsk meenutada loob paralleeli kõigi eelnevate ja järgnevate mäletamist-meenutamist otseselt formuleerivate värssidega (verbil *se souvenir* on kokku 8 esinemisjuhtu värssides 6, 10 (2x), 18, 22, 31, 49, 50), luues sedasi variatiivse refrääni, mis lisandub vormilise täpsusega korduvaile luuletuse algus- ja lõppvärssipaaridele.

23.–25. värss. Eraldi tertsetina esitatakse diakrooniliselt välja venitatud kujutluspilt kahest madrustest; originaalis kolm riimuvat aleksandriini tsesuuriga pärast kuuendat silpi, tõlkes on lõppriimi ja ühtlustavat rütmi osaliselt jäljendatud, ent otsest vormilist kopeerimist aset ei leia. Madruste liidetust väljendatakse enneminevikus: nad ei olnud iial teineteist jätnud, nad ei olnud iial teineteisega rääkinud; tõlkes lihtminevik. Noorema madruse surmaga seostuv „maha langemine“ tõmbab paralleeli 3. ja 11. värssi laskuva pilvelahmaka ja minasubjektiga.

26.–30. värss. Uues stroofis kõnetatakse taas „kalleid kaaslasi“, ent sedapuhku ei toonitata originaalis, et tegu oleks kõneleva subjekti enda kaaslastega – puudub 21. värssis kasutatud *mes* ehk „minu“. Tõlkes seevastu on siingi värssis juttu „minu kaaslastest“.

Järgnevalt esitatud nimekiri näib osati defineerivat subjekti eelmainitud kompanjone, andes mõista, et nende kujul ei ole sugugi tegu kindlalt fikseeritud individidega, vaid pigem umbmäärasemate tajufenomenidega. Kõrvuti asetatud mälopildid sarnastuvad osati taas freudistliku-eelsürrealistliku vaba assotsiatiivsusega.

Tõlke seisukohast ilmneb kõige kummalisem puudujääk just selle stroofi keskel, terve 28. värss on mingil põhjusel jäänud Tammel-Rummol kahe silma vahele: „Traîneau d'un boucher régiment des rues sans nombre“, mis vabamas tõlkes võiks kõlada umbes nii: „Kellegi lihuniku regi arvutustest tänavatest rügement“.

Loetus ilmuvad motiividena taas alkohol, öö, linnad ja hullumeelsus,

toonitades sedasi tungide kaootilist dünaamikat, mis leiab kujundliku väljenduse moodsate linnade joobumuses. Samuti saab ilmsiks, et „kaaslased“, kellest poeetiline subjekt räägib, keda kõnetab, on ühtpidi küll väliskeskonnast tajuärritustena antud, ent omavad väärtust üksnes soodsa pinnasena isiklike tungide ja ihade projektsioonide jaoks, peegeldades modernse subjekti nonkonformistlikku lõhestatust ja keeldumust kindlasest identiteeti püsima jääda.

31. värss. Taas kõnetatakse ainsuse teist isikut; meenutuse objektidena esitatakse seekord „aguleid ja maastike kaeblikke karjasid“. Originaalis on „kari“ ainsuses (*troupeau*).

32. värss. Haakudes eelnevalt esitatud tõlgendusega, milles väitsime, kuidas subjekti tungid ja ihad pihustatakse väljapoole, mistõttu peamine viis suhteks teisega on projektsioon, ilmuvad 32. värsis küpressid, kes kuuvalguse käes „projitseerisid/heitsid“ (*projetaient*) oma varje. Siin tuleb võtta arvesse nii küpressi kui varjuga traditsiooniliselt seostuvaid sümboolseid tähendusi; neist esimene assotsieerub – vähemasti prantsuse traditsioonis – surma, leina ja kahetsusega, samas kui vari esindab Carl Jungi analüütilise psühholoogia kontekstis otseselt teadvustamatusega seonduvat arhetüüpi. Siinjuures ei saa jätta tähelepanuta ka värsi kujundlikku triaadi lõplikustavat kuud, mille nokturnsed, somnambuulsed ja lunaatilised konnotatsioonid on ilmsed.

33.–35. värss. Positioneeritakse poeetilist tajusubjekti (*j'écoutais* – ma kuulsin); sedasi luuakse paralleel 30. värSIGA (*les villes que j'ai vues* – linnad, mida nägin). Tõlkes on näha mõningaid struktuurseid ümberpaigutusi, mis teenivad tõenäoliselt tõlkija idiosünkraatilisi kõlalis-riimilisi eesmärke. 33. värsi puhul tekib juba varemgi kerkinud küsimus ajamäärusest ja objektist (*cette nuit au déclin de l'été*); Rummo tõlkes on „hääbuv suveöö“; samas tunduks, et originaalis käib *déclin* pigem suve, mitte öö juurde; järelikult võiks olla mõeldud „seda ööd lõppevas suves“. Ühtpidi: „Ma kuulsin sel öösel suve lõpus“, teisalt: „Ma kuulsin seda ööd lõppevas suves“ vms (siinkirjutaja oletaks, et – nagu eelnevatelgi juhtudel – on tõlgenduslikult täpsem just nimelt esimene variant, kus *cette nuit* markeerib aega, mitte kuulamise objekti).

Samas 34. ja 35. värsis on ilmselt tegemist kuulatavate objektidega, mille atribuudid on kõlaliste ja vormiliste ümberasetuste tõttu osaliselt tõlkes paigast nihkunud: (34) „roidunud (*langoureux*) ja alati ärevil/ärritunud

(*irrité*) lindu“ / (35) „ja laia ja tumeda jõe lõputut müha“. Siin on ehk just oluline omadussõna *langoureux* kaotsimine, eriti selle tähendusväli, mis puudutab teatavat armastusele ja müstilisele kirele avatud õrna ning melanhoolset roidumust²², mille edasiandmisega „rahutus“ ja „ärritus“ päriselt hakkama ei saa; „lai ja tume jõgi“ asub samas kõnelusse 9. värsis teadvustamatuse merre valguvate jõgedega, samuti ka 21. värsis võimalike libidinaalsete ja eksootiliste objektidena esitatud „tumemeelsete naistega“.

Värsistruktuurilt on originaalis tegu lõpp- ja süliiriimiliste (ABBA) aleksandriinidega (v 32–35); tõlkes on riimiskeemi järgitud, ent aleksandriini asemel eelistatud korrapäratumat värsistust, mis toetab tõlke semantilist täpsust (ja on ometi ka kooskõlas Apollinaire’ile väga omaste *vers libre*’iga seotud vormiliste taotlustega, mistap ka aleksandriin täidab tema poeetikas taoti hoopis vabavärsi eripärasid rõhutava võrdlusaluselise rolli).

36.–39. värs. Sarnaselt eelnevaga lõppriimilised (ABBA) aleksandriinid; riimiskeemi on järgitud, ent silbistust ja rütmi varieeritud, soosides nõnda ka siin mõttetäpsust.

Astudes kõnelusse eelmises stroofis leina sümboliseerinud küpressidega, ilmuvad selle neliku esimeses värsis tajutavalt umbmäärased-määratlemata surijad (artikli puudumine torkab originaalis silma); 37. värsis kordusega keskmesse asetuvad surijate pilgud loovad paralleeli ka luuletuse minasubjekti pilguga, mille minevikulist aktiivsust toonitati 30. värsis – niiviisi seostub ka kogu luuletuse keskmes oleva „rändava subjekti“ enda fiktiivse psüühe kogemuslik plaan otseselt surmaga, mis mälupiltidest üha uuesti esile kerkib.

Taas kerkib esile ka jõe-kujund, siin näib toimivat otsene vihje arhetüüpsile siin- ja sealpoolsust eraldavale jõe. „Teisel kaldal“ ehk teispoolsuses surijaile ilmuvat mäge, jungiliku tõlgenduse kohaselt jumalikku arhetüüpi, kirjeldatakse kui „väga heledat“, luues sedasi vastanduse siinpoolsuse dekadentsi, languse ja teadvustamatuse tumedate-tungiliste varjudega, sh ka otsese leksikaalse vastanduse „tumemeelsete“ (*sombres*) naistega, ning rõhutades potentsiaalset ja müstilist ühtesaamist absoluudiga, mis fiktiivseile surijaile – või siis projektsiooni teel poeetilisele subjektile endale – avaneb. Mäe eriline heledus võib seostuda ka „põleva mäe“ motiiviga, samuti nn transtsendentse valgusega, mis mõnes pärimuses surijaile ilmub.

²² Littér. Qu’une passion amoureuse ou mystique (réelle ou feinte) a plongé dans un état de douce mélancolie (TLFi).

40.–43. värss. Representatsioon surijate ja/või luuletuse minasubjekti pilgule avanevast teispoolsuse mäest on fookuses ka selles stroofis (originaalis aleksandriin, ABBA; tõlkes ABBA ja vabam värss). Originaalis rõhutavad transtsendentset tähendusvälja 40. ja 41. värssis vastandina esitatud *rien de vivant* („ei midagi elusat“) ning *des ombres vivaces* („elavad/eluküllased/vitaalsed varjud“) – sedasi hakkab toimima teatav sürrealistlik-alkeemiline *coniunctio oppositorum*, vastandite kooseksisteerimine, mis siinsel juhul puudutab nii ontoloogiliselt kui eksistentsiaalselt kõige põhjanevamaid binaarseid opositsioone nagu elu/surm, olemine/olematus, teadvus/mitteteadvus. Seda elu ja ebaelu dünaamikat tõlkes eksplitsiitselt kajastatud pole. Tõlkes ilmuvad efemeersete tegelastena lavale ka „ähmased hiiglased“, kes tõenäoliselt peaksid peegeldama originaalis mäe peal ilmuvaid varje – näib, et tõlkija on visuaalselt imposantse stroofi tõlkinud oma teadvuses kujutluspildiks, mille seejärel poeetilist analoogiat lootvasse vormi tagasi tõlkinud; sedasi ilmneb otseselt tõlge kui üks partikulaarne interpretatsioon, mis – tõstes fookusesse ühe võimaliku semiootilise keskme teiste seas – peab paratamatult heitma kõrvale midagi, mis teise interpretaatori pilgule on esmatähtis.

Lisaks eelmainitud „elu“-tüveliste (*viv-*) sõnade tähenduslikult ambivalentsele topeldamisele duubeldatakse originaalis ka psüühe dünaamika seisukohast märgilise tähtsusega „varju“: „varjud“, mis liiguvad vastu mäge, hoides ees oma – freudistlikus sümboolikas rõhutatult fallilist tähendust kandvate – piikide varje (viimasest võib näha ka vihjet seksuaalsuse kui libidinaalse energia edasikestmisele sealpoolsuses). Lisaks ilmneb originaalis isikuline umbmäärasus, mis võimaldab oletada, et tõlkes „hiiglastega“ asendatud „vitaalsed varjud“, mis liiguvad vastu transtsendentse valguse mäge, on samastatavad eelmise stroofi algusesse positsioneeritud surijatega, kes sealjuures võiksid ühtida ka poeetilise minavormis vaataja/nägija subjektsusega. Tähelepanu võib juhtida ka sellele, et kui tõlkes kirjeldatakse mäeseinale ilmuvaid hiiglasi kui „ähmaseid“ (luues vastavuse 42. värssis näo (*face*) juurde käiva epiteediga *vagues* (ähmased)), siis originaalis on „ähmased“/„looritatud“ üksnes varjude näod, mis ajuti ja ootamatult vaataja poole pöörduvad.

44.–47. värss. Ka selles stroofis (originaalis aleksandriin, ABBA; tõlkes ABBA ja vabam värss) on keskmes mägi ja tema vastu libisevad varjud, kusjuures mõlemad on topeldatud: *le mont perpendiculaire* (püstloodis mägi, v 44) ja *la montagne claire* (hele/ere mägi, v 47 – peegeldab v 39; tõlkes pole mäe heledust topeldatud); *les ombres* (v 44, 46).

Nii psüühe allasurutud ja peidetud topograafiat kui ka surnu ihust varikehana lahkunud hinge sümboliseerivad varjud on esitatud füüsilisel, viirilisel ja inimlikustatud kujul („Et ces ombres barbus pleuraient humainement“ – otsetõlkes: „Ja need habetunud varjud nutsid inimese kombel“). Nii selles kui ka eelnevas stroofis rõhutatakse nende varjude ilmumise äkilisust (42. v „soudain tournant“ – „äkitselt pöörates“; 46. v „parfois s’abaissaient brusquement“ – „vahel äkiliselt langesid“); tõlkes ei ole nende mõnetise aeglusega (47. v; „En glissant pas à pas“ – „Samm-sammult libisedes“ (Rummol: „Aeglaselt edasi liikudes“ [46. v])) kokku käivat äkilisust toonitatud.

48.–50. värss. „Need vanad fotod“, millele minasubjekt hüpoteetilisele „sinule“ suunatud küsimuses viitab, tähistaksid justkui viimastes stroofides esitatud unenäolisi-assotsiatiivseid pilte, kuhu, nagu nägime, mahutuvad nii teispoolsuse kujutelmad, psüühe nihestatud positsioneeritud kui ka libidinaalsed ihad, agressioon – ja tagatipuks lein. Küsimus on suunatud ühtaegu nii poeetilisele minasubjektile endale, võttes arvesse ajalisi-mälulisi variatsioone, tema fragmenteerunud projektsioonile kui ka hüpoteetilisele lugejale.

Tulle kukkunud mesilane haarab seostevõrku juba mainitud langusmotiivid (*tomba*), ent samuti ka Ikarose müüdi ja subjekti hävitava morbiidse iha. Originaalis ei puuduta küsimus mitte otseselt mesilast, vaid päeva, mil sündmus aset leidis – metonüümses tõlgenduses on esialgu fookusesse langenud ajamarker kadunud.

Stroofi viimases värssis pannakse ajaliselt paika mäluobjektide ruum, mis asetub suve lõppu, luues assotsiatsioone saabuva sügise ja kaduvikuga – nostalgiline miljöö iseloomustab mõtteliselt tervet „Rändajat“, mälupiltide, kõnetuste, ebamäärasuste ja ambivalentsuste rütmistatud sümboolika väljendab algul kindla suunata tungide ja ihade kontekstuaalseid variatsioone. Kui merd sobib harilikult vaadata arhetüüpse teadvustamatuse kujundina, siis Euripose väinas suunda muutev hoovus sümboliseeriks kristevalikku subjekti-eelset tungide koori, mille keelde tõlkimise kallal läbi poeetilise teksti modernistlik projekt peajasjalikult töötabki²³.

Siiski tuleb nentida, et kuigi ajastuomaselt võib Apollinaire'i poetikas leida peegeldusi Kristeva kirjeldatud luulekeele revolutsioonist, on Apollinaire siiski võrdlemisi traditsiooniline, ebaradikaalne ja konservatiivse stiili, hääle ja võttestikuga autor – avangardsed diskursiivsed kajad kumavad tekstikoest läbi, kuid ei domineeri vormilt ja motiividelt peajasjalikult

²³ Vt Julia Kristeva, *op. cit.*

19. sajandi romantilis-sümbolistlikes traditsioonides püsivat poeetilist protsessi.

51.–53. värss. Peegeldab tertsetti 23–25, esimesed värssid on identsed. Potentsiaalselt võiks kahes madruses näha vastu kajavat luuletuse minasubjekti ja pühendatud, autorit ja adressaati. Rauast kaelakett viitaks orjusele, alandlikkusele; samas heledad põimitud juuksed toonitavad naiselikkust – karakterid on tekstile omaselt ähmased, üksnes skitseeritud; ometi on eelmises madruste tertsetis mängitud läbi juba noorema madruse surm.

54.–55. värss. Identne algusega, sedasi luues petliku mulje ringilisest liikumisest, muutumusest, rändava subjekti samasusest iseendaga; tekib illusioon identiteedist, mida ülejäänud luuletuse libisev isesus, mälufragmentide umbmäärasus ja assotsiatsioonide näilik meevaldsus tasalülitavad, olgugi et prevaleerivad riimis aleksandriinid ning romantilised ja arhetüüpsed motiivid paistaksid pigem kinnistavat teose traditsioonilist ja mitteavangardset positsiooni. Näilik algpunkti tagasipöördumine loob ka leinaliku-kahetseva liikumise raami, ihade ringi, kus subjekti libiido peab pöörduma kaotatud objektilt – ajalt, ruumilt, ihalt, *telos*'elt – tagasi iseenda minale.

Niisiis läbib „Rändajas“ poeetiline subjekt füüsilisi ja unenäolisi, assotiativseid maastikke, püüeldes algse, kaotatud ihaobjekti juurde tagasi, suutmata ometi tema täpseid parameetreid tõsikindlalt fantaasias fikseerida. Protsessi iseloomustab modernistlik vaatepunktide ja poeetiliste positsioonide libisemine, ratsionalistliku identiteedipaine ümberasetus. Arhetüüpse motiivistiku ja geo-psüühilise topoloogia abiga tuuakse mängu hingeliste metamorfooside, surma ja taassünni temaatika, mis toonitab apollinaire'iliku rändaja liikumiste hingelist, jungiliku individuatsiooniga haakuvat tähendusvälja. Mõneti nähtub seesuguse psüühilise protsessi kaardistamises rohkem või vähem varjatud kristlusekriitikat n-ö kristluse enda positsioonidelt. Sest üks väga tugevasti lihtsustades võiks ju öelda, et nii kristluse kui psühhoanalüüsi kõige markantsem ühisjoon on usk hingelisse arengusse, psüühilise muutumise võimalikkuse tunnistamine, kahetsuste tähenduslikustamine ja minevikust selgelt diferentseeruva tuleviku jaatus. Apollinaire'i rändaja näilik pöördumine algpunkti, luuletust raamiva ukse juurde naasmine on justkui subjekti tagasitulek lapsepõlve fantastilis-ideaalset terviklikkust peitva objekti juurde, millele iha varieeruvate tungide kaasabiga kuni surmani ligipääsu nõuab.

Tulevik on tumemeelne, sest kajab kokku kahetsuste, traumade, kannatustega – ning peegeldab seeläbi meie mitte-kristlikule rändajale siiski igasuguse sügavama hingelise muutusega kaasnevat valu, sinna juurde kuuluvat sundust vaadata iseenda psüühe tumedusse. Paul-Eerik Rummo ja Triinu Tamme tõlge annab meile selleks uue võimaluse, lülitades lugeja sajanditaguse, küll juba väga vanamoodsa moodsuse vooluvõrku ning sundides vaatama ühe väga erineva, alles sündiva modernsuse tumedusse, kus tänase subjekti aktuaalne tulevik, üks tema määratlematu potentsiaal ju eosena juba sisaldub.

KUI PALJU RAHUTUSI. FERNANDO PESSOA „RAHUTUSE RAAMATUST“ JA SELLE TÕLKIMISEST **LEENU NIGU**

Pessoa Eestis, soojenduseks

Veiko Õunpuu 2007. aasta filmi „Sügisball“ ühes stseenis küsitakse šveitsler Theolt: „Kas sa Pessoaat oled lugenud?“ (rõhuga autori nime esimesel silbil). See küsimus ja Pessoa luuleread käivitavad tegelase katsed leida mõistmist ja inimlikku lähedust, mis aga jooksevad tragikoomiliselt liiva. Ühest küljest võib väita, et Fernando Pessoa looming on olnud eesti kultuuris juba pikemat aega kohal. Ain Kaalepi luulevalimik „Autopsühhograafia“ ilmus Loomingu Raamatukogus 1973. aastal, mis on ka muu maailma mastaabis tegelikult tavatult vara. Katketega „Rahutuse raamatust“ Tõnu Õnnepalu tõlkes said lugejad tutvuda 1995. aasta Vikerkaare novembrinumbris. Ja Jüri Talvet on tõlkinud laaste samast teosest Pessoa-kogumikus pealkirjaga „Sõnum. Valik loomingut“ (2010).

Teisalt aga on Fernando Pessoaat ja tema „Rahutuse raamatut“ andnud eesti keelde väga pikalt oodata ja autorina ei ole Pessoa meile teab mis tuttav. Teda on palju loetud teistes keeltes, peamiselt inglise, aga ka prantsuse keele vahendusel. Keelebarjääri tõttu on Pessoa looming olnud eesti lugejale midagi sellist nagu Orient oma unistustes Bernardo Soarese, „Rahutuse raamatu“ minajutustaja jaoks – kauge maa, kuhu kunagi ei jõuta, ja sestap võib sellele projitseerida kõik oma unelmad ja ihad. Igaühel on oma Pessoa ja mõnel ka oma Pessoa.

Tundmatu Fernando Pessoa

See ei ole tingimata etteheide, sest mõnes mõttes tundmatuks on Pessoa jäänud tänini ka Portugalis, mis sest et ta on tänapäeval kõige tuntum portugali keelne autor terves maailmas. Tema isiku ja loominguga ümber on praeguseks tekkinud pühalik ja müütiline aupaiste, mis ei pruugi peegeldada autori enese loomust.

Peamine häda Pessoa loominguga mõistmisel tuleb sellest, et ta oli krooniline alustaja ja paadunud unistaja. Pessoa ühe tuntuima heteronüümi Álvaro de Campose ühe tuntuima luuletuse „Tubakapood“ avastroofis leidub rida „kannan endas kõiki maailma unistusi“¹. „Rahutuse raamat“ minajatustaja Bernardo Soares tunnistab aga: „Plaanid – neid olen teinud kõige jaoks.“² Sarnaselt oma heteronüümidega võttis päris-Pessoagi palju ette nii elus kui ka kirjanduses. Elavhõbedana püsimat ja laia huviveringiga inimesena tegutses ta nii äri kui ka astroloogia vallas, tegeles ühtaegu antiikluule tõlkimise kui ka reklaamindusega. Aga läbi lüüa või avaldada tal oma eluajal eriti ei õnnestunud. Mõnes mõttes elas ta kirjutamisele, kirjutamine (ja eriti ilukirjandus) on üks unistamise puhtamaid vorme. Avaldamise suhtes olid tema tunded märksa vastakamad. Pessoa tõlkija ja biograaf Richard Zenith on võrrelnud tema loomingut ehitamata linnaga, mille rajaja on niivõrd ametis aina uute ehitiste vundamentide loomisega, et praktiliselt mitte miski ei tõuse kõrgemale kahest esimesest korrusest³.

Suutmatus alustatuga lõpule jõuda, kirjutatule punkt panna tingis selle, et pärast surma leiti Pessoa valdusest kirst (tegelikult isegi mitu), milles oli ühtekokku üle 30 000 dokumendi portugali, inglise ja prantsuse keeles. Nende dešifreerimisega tegelevad asjatundjad tänapäevani. Või nagu ütleb praegusaja üks tunnustatumaid Pessoa-eksperte Jerónimo Pizarro: „Fernando Pessoa on mitu mitte ainult heteronüümide tõttu, vaid ka tema tuhandete paberite pärast [---] Sestap on Pessoa uurimine alati detektiivitöö, kus leidub valejälgi ja tupikuid ning aeg-ajalt avastatakse mõni paberitükk, mis võib täielikult muuta meie arusaama sellest, kes see luuletaja õieti oli.“⁴ Asja ei tee lihtsamaks ka Pessoa kurikuulus ja raskesti loetav käekiri.

¹ Tlk Tõnu Õnnepalu, luuleajakiri Ninniku veebiväljaanne (4.7.2023). <http://www.eki.ee/ninniku/Ninniku5/luule/Pessoa%20Onnepalu.htm>.

² Fernando Pessoa, Rahutuse raamat. Salv, 2022, lk 221.

³ Richard Zenith, Pessoa. An Experimental Life. Penguin Books, 2021, lisa: ptk 28, viide leheküljenumbriteta e-raamatule.

⁴ Carlos Pittella & Jerónimo Pizarro, Como Fernando Pessoa pode mudar a sua vida. Tinta-da-china, 2017, lk 14.

Fernando Pessoa (1888–1935) ei vasta ei persooni ega biograafia poolest levinud stambile külmetavast kunstnikust, nagu teda mõnikord paista lastakse, ehkki rahahäda kimbutas luuletajat alatasa. Kaotanud 5-aastaselt isa tuberkuloosile, kasvas Pessoa üles ema uue perekonna keskel Durbanis, praeguses Lõuna-Aafrika Vabariigis. Koolihariduse omandas ta seal inglise keeles ja see seletab ka seda, kuidas sai Pessoaast mitmes keeles luuletav poet. 17-aastaselt naasis ta Lissaboni, et jätkata õpinguid, kuid jättis need õige pea pooleli. Saanud vanaemalt priske päranduse, kavatses ta rajada Ibise-nimelise trükikoja ja kirjastuse, mille avaldamisplaan oli üpris suurejooneline. Kuid need jõudsid minna pankrotti, enne kui üksainuski raamat oleks jõudnud trükki. 1915. aasta oli portugali kirjanduses märgiline, sest just siis ilmus Pessoa ja tema sõpradest mõttekaaslaste legendaarne ajakiri Orpheu. Ja ehkki omaaegses meedias tekitas väljaanne paraja skandaali ning ajakirjas avaldatud autoritel soovitasid kaasaegsed pigem hullumajja suunduda, panid ilmunud kaks numbrit ometi aluse portugali keelsele modernistlikule kirjandusele. Samuti oli omas ajas (1920. aastatel!) vastuoluline ka kuus aastat hiljem rajatud kirjastus Olisipo, mis esimesena avaldas varjamatult geikirjandust. Pärast lapsepõlve Lõuna-Aafrikas ei lahkunud Pessoa Portugalist täiskasvanueas enam kunagi. Ehkki talle omaselt reisiplaane tegi ta ohtrasti.

Pessoa avaldas puhuti oma loomingut eri kirjandusajakirjades ning literaatide kitsamas ringis oli ta hinnatud autor ja kaaslane. Samuti võib teda nimetada tänapäeva mõistes arvamusiidriks või avalikuks intellektuaaliks, kes oli võimeline avaldama meedias aramusartikli ja järgmisel päeval mõne teise nime all sellele vastulause kirjutama. Kalambuure ja paradokse armastava inimesena on ta üpriski oscarwilde'ilikult ja eneseirooniliselt nentunud: „Üksnes pealiskaudsetel inimestel on sügavad veendumused.“⁵

Vilkast ja lakkamatust kirjanduslikust tegevusest hoolimata ei jõudnud Pessoa avaldamiseni praktiliselt kunagi. Ainus tema eluajal portugali keeles ilmunud raamat kannab pealkirja „Sõnum“ (1934) ja seegi oli pigem mõjukate sõprade korraldatud abiaktsioon, et aidata kirjanik auhinna kohale patriootlikul kirjanduskonkursil ja seeläbi välja ainelisest kitsikusest. Ja nagu kirjandusauhinate ja -konkursside puhul sageli, jäi „Sõnum“ lõpuks teisele kohale. Võitjaks kuulutati teos, mida praeguseks ei mäleta eriti keegi.

Pessoa loomingut kirjeldades tuleks sellest rääkida õieti mitmuses. Sest

⁵ Richard Zentih, Pessoa. An Experimental Life. Penguin Books, 2021, ptk 36, viide leheküljenumbriteta e-raamatule.

Fernando Pessoa nime kõrval on vähemasti sama kuulsad tema heteronüümid. Nende seas on kõige tuntumad kolm nime: Alberto Caeiro, Ricardo Reis, Álvaro de Campos. Kõik need kolm sündisid ühekorraga inspireeritud kirkastumushetkel 1914. aasta märtsis ja on jätnud maailmakirjandusse oma selge jälje. Kuid nende kõrval on asjatundjad loendanud kokku vähemalt 136 hetero- ja pseudonüümi, kelle nime all on Pessoa elu vältel kirjutanud (või plaaninud kirjutada). Nende seas on lapsepõlves loodud Chevalier de Pas, kes kirjutas emale lapselikke armastusluuletusi, aga ka näiteks Raphael Baldaya, kelle nime all koostas Pessoa nii endale kui ka teistele (sh ka oma heteronüümidele) horoskoope. Muide, kogu selle väljamõeldud rahvasumma seas oli ainult üks naine. Olga Bakeri nime abil plaanis Pessoa, kellel endal polnud teadaolevalt ainsatki intiimset suhet, kirjutada raamatu, „mis tooks raha sisse“ ja räägiks sellest, kuidas õigesti rõivastuda ja olla hea koduperenaine ja ema. Heteronüümide paljusust ja nende omavahelisi suhteid arvesse võttes polegi midagi üllatavat Álvaro de Campose sõnades: „Rangelt võttes pole Fernando Pessoa olemas.“⁶ Pessoa oli oma loojanatuurilt dramaturg, kes mõtles välja mitte ainult uusi tegelasi, vaid lausa uusi autoreid. Üks kaasaegne on kirjeldanud Pessoa kui poeet-kaheksajalga, kellest sirutuvad välja heteronüümid kui eluka arvukad haarmed.

Milline „Rahutuse raamat“ on õige?

Pessoale omane mitmuslikkus kehtib ka „Rahutuse raamatu“ puhul. Me ei tea, milline oleks see teos, kui see oleks ilmunud autori eluajal. Pessoa alustas „Rahutuse raamatut“ postsümbolistliku päevikuna, mis oli mõjutatud 19. sajandi tuntud päevaraamatute ja pihtimuste žanrist. Kuid lõppeks sai sellest kogum väljamõeldud isiku mõtisklusi, päeviku asemel muundus teos üksildase arveametniku portreeks, mida on võimatu eristada Lissaboni linnast. Seejuures kirjutas Pessoa „Rahutuse raamatu“ laaste mitme kümnendi vältel. Esimese perioodi sümbolistlikke ja metafüüsilisi hõllandusi pani ta kirja aastail 1913–1920. Kõige esimene katke pealkirjaga „Võõrandumise mets“ ilmus Fernando Pessoa nime all kirjandusajakirjas *Águia* 1913. aastal. 1920. aastatel jäi projekt ligi kümneks aastaks soiku, et siis kümnendi lõpul ja 1930. aastate esimesel poolel taas hoopis uuel kujul ellu ärgata. See teine „Rahutuse raamatu“ periood (1929–1934) kujutab enesest eksistentsialistlikku Lissaboni laulikut, milles (vähemasti

⁶ Álvaro de Campos, *Notas para a recordação do meu mestre Caeiro*, viidatud teoses: Richard Zentih, *Pessoa. An Experimental Life*. Penguin Books, 2021, ptk 73, viide leheküljenumbriteta e-raamatule.

minu jaoks) jääb kõlama nukker inimarmastus ja teatav luhtumise, elule alla jäämise ilu. Võrdluseks ja taustaks saagu öeldud, et umbes samal perioodil kirjutatud „Tubakapoe“ algne pealkiri olevat olnud „Alistumise marss“. „Rahutuse raamatu“ nii-öelda teisel perioodil ilmub kokku 11 lõiku raamatust. Pessoa kuulsast kirstust leitud „Rahutuse raamatu“ laastude koguarv on kõikum, olenevalt väljaandest ja selle koostaja tõlgendusest, kuid ühtekokku on neid kindlasti üle 400.

Algul pidi teose minajutustajaks olema heteronüüm nimega Vincente Guedes. Teisel perioodil sai selleks aga Bernardo Soares, Lissaboni kesklinnas töötav üksildane arveametnik. Tihtilugu aetakse Soares segi Pessoa enesega, kuid päris nii lihtne see ei ole. Tõsi, sarnaselt Soaresega tegi Pessoaagi aegajalt erinevatele kompaniidele kaastööd, aidates tõlkida ärikirju. Kuid ta tegi seda alati täpselt nii palju või vähe, kui rahaline olukord parajasti kannatas, et panna lõviosa oma ajast kirjandusliku loomingu alla. Olles Soaresi kirjeldatud kontorites sage külaline, käis ta neis siiski vabagraafiku alusel, võttis pikki pause lähedalasuvas kõrtsis või kohvikus ja kasutas kontoritarbeid mh ka oma loominguliste projektide heaks. Pessoa ise nimetas talle omaselt eneseirooniliselt ja paradoksaalselt Soarest semiheteronüümiks. Ühes kirjas selgitas ta oma noorele biograafile, et Soaresi „isiksus pole minu oma, kuid pole sellest ka erinev, pigem on see minu loomuse sandistatud versioon. See on mina, kui ära võtta mõistus ja tunded.“⁷ Samuti on Pessoa selgitanud, et „Soares ilmub välja alati siis, kui olen väsinud ja unine“⁸.

Pessoa plaanis „Rahutuse raamatu“ kindlasti avaldada, kuid ta soovis esimesel perioodil kirjutatu toimetada Soaresi iseloomule ja stiilile sobivaks. Oma loomusele truuks jäädes ta aga avaldamiseni ei jõudnud. Esimest korda ilmus „Rahutuse raamat“ portugali keeles 1982. aastal, 47 aastat pärast autori surma. Praeguseks on leitud, et esimeses väljaandes oli vigu, ja sellele on järgnenud hilisemad üllitised. Nimekamad neist on Richard Zenithi (1998) ja Jerónimo Pizarro (2013) koostatud. Minule teadaolevalt ilmus viimane uus väljaanne 2015. aastal Brasiilias ja selle koostaja on Teresa Rita Lopes. Eri toimetajad on rakendanud teose puhul erinevaid koostamispõhimõtteid, küll temaatiliselt, küll kronoloogiliselt, küll fiktiivsete autorite kaupa. Nende põhjal on välja antud arvukalt tõlkeid teistesse keeltesse, mis on omakorda eri mahus ja leiutavad oma avaldamisloogika.

Võib-olla kõige autoritruum versioon „Rahutuse raamatust“ avaldati

⁷ Fernando Pessoa kiri Adolfo Casais Monteirole 13.1.1935. Leitav <http://arquivopessoa.net/textos/3007>.

⁸ Samas.

hoopis Inglismaal 2017. aastal, kui väikekirjastus Half Print Press⁹ avaldas käsitööväljaandena karbitäie köitmata lehti, kus Soarese mõtisklused olid prinditud argiobjektidele ümbrikest kirjamarkide ja mängukaartideni. Müüki läks sellest eriväljaandest tubli 50 eksemplari.

Mida tõlkida ja kuidas?

Kui üht kindlat originaali ei ole ja me ei tea, millisena autor lõpuks oleks oma teose trükki toimetanud, siis on paratamatult tõlkija silmitsi võimatu küsimusega – mida ülepea tõlkida? Kirjastaja soov oli anda välja „Rahutuse raamatu“ tekstide esinduslik valikkogu. Tõlkijale anti vaba voli tekstid välja valida. See ülesanne pole nii lihtne, kui pealtnäha paistab: mida siis tõlkida ja mida vahele jätta? Millisest väljaandest tõlkida? Nagu öeldud, on tekstide järjestus väljaandeti erinev ja toimetamisel tekitab see omajagu peavalu. Mõni lõik on mõnes väljaandes pikem, teisel aga lühem, kolmandas on pikk tekst lõõdnud sootuks kaheks. Paljud Pessoaast järele jäänud paberilehed on tähistatud märkega „LdoD?“¹⁰ – autor polnud ise ka kindel, kas paneb konkreetse teksti „Rahutuse raamatusse“, viskab välja või ehitab sellest midagi hoopis muud. Ja autori kavatsusi teadmata on tegelikult võimatu rääkida „õigest“ tekstist. Kas me näiteks peaksime mõne teise autori puhul „täielikuks“ versiooniks teose sellist köidet, kuhu on koondatud kõik teksti mustandid?

Sellele kitsikusele lisaks on erinevate väljaannete toimetajad mõningaid sõnu tõlgendanud ja/või käsikirjast välja lugenud kardinaalselt erinevalt (ikka see neetud käekiri). Siin vaid mõned näited:

Nova vs. nua – „uus“ või „alasti“
 armsama kohta: *viril vs. irreal* – „mehelik/viriilne“ või „ebareaalne“
Morte vs. menos – „surm“ või „vähem“
Nossas vs. novas – „meie“ või „uued“
Dissidência vs. clarividência – „dissidentlus“ või „selgepilgulisus“
Entender vs. eternidade – „mõistmine“ või „igavik“
Rosto vs. sonho – „nägu“ või „unistus“
Fortuna vs. aspirina – „fortuuna“ või „aspiriin“

Võib-olla kõige naljakam lahknevus on koht, kus veepinnal pulbitsevad ühes versioonis meremaod ja teises hoopis mullid.

Tõlkijana oleksin täiesti hullunud, kui sellesama küsimusega poleks pead murdnud juba teised ja internetis puuduks sait¹¹, kuhu Coimbra üli-

⁹ Vaata lähemalt <https://thebookofdisquiet.wordpress.com/>.

¹⁰ Akronüüm teose portugali keelsest pealkirjast „Livro do Desassossego“.

¹¹ <https://ldod.uc.pt/>.

kooli teadlased on koondanud kokku kõik „Rahutuse raamatu“ versioonid, mida saab omavahel võrrelda.

Nagu alguses öeldud, on mõningatest „Rahutuse raamatu“ lõikudest juba eesti keeles kaks erinevat tõlget ja seda väga austatud autoritelt Tõnu Õnnepalu ja Jüri Talveti kujul. Kas teha juba olemasolevate kõrvale veel üks versioon? Eriti teades, et tegelikult on tulekul veel üks, Indrek Koffi sulest. Esiotsa tõlkides jätsin need lõigud kõrvale, kuid et eesmärk oli välja anda esinduslik valikkogu, said lõpuks mõned neist siiski tõlgitud, sest tegu on lihtsalt nii märgiliste ja/või ilusate tekstidega, et nendeta tundus raamat mõeldamatu. Nii et nüüd on paarist „Rahutuse raamatu“ tekstist eesti keeles kolm versiooni ja tuleb ilmesti veel ka neljas. Võrdleva tõlkeuurimuse jaoks on siin potentsiaalset ainet mitme magistri- või doktoritöö jagu. Tõlkijale on aga päris hirmutav olla taolise võrdlemise üpris kaitsetuks objektiks, eriti nõnda väarikate kolleegide kõrval. Alguses muretsesin „verejanuliste filoloog-tõlkeuurijate“ tulevaste arvamuste pärast päris palju. Rahunemine või leppimine tuli alles siis, kui jõudsin arusaamani, et selline mitmuses olek, ka tõlgetes, ongi Pessoa autoriloomusele kõige omasem. Paljusus on parim viis, kuidas Pessoa loomingut eesti keeles taasluua. Igaühele oma Pessoa.

Valik peamurdmisülesandeid

Põhiline tõlketöö jäi paari aasta tagusesse aega, nii et kõige värskemad ja valusamad muljed tööprotsessist on praeguseks juba tuhmunud. Samuti kehtib „Rahutuse raamatu“ üks tuntuimaid maksime „elada on olla teine“¹², mis rõhutab inimloomuse püsitust, ka tõlkija enese kohta. Küllap lahendaksin praegu tõlkides nii mõnegi olukorra sootuks teisiti kui toona. Oma kunagisi märkmeid üle vaadates jäi aga silma järgmisi asju:

Neologismid ja pessoanismid, mida paistab olevat kasutanud üksnes Pessoa ja ainult „Rahutuse raamatus“. Näiteks:

Infinitupla, mille võiks tõlkida kui „lõputukordselt“ => langen sihitult, lõputumalt ja tühjalt.

Numa revirgindade perpetua da emoção => alatises tunnete taasneitsitumises. (Aga võiks olla ka „uusneitsilikkuses“ vmt.)

Retrovei-me. Trovar tähendab „värse, ballaade looma või laulma“. Sellele on lisatud eesliide *re-* ja enesekohane sufiks *-me*. „Ja suletud silmil lõin end lauldes uuesti.“ (Aga võiks olla ka „taasluuletasin end“ vms.)

¹² Fernando Pessoa, Rahutuse raamat, lk 28.

Desmeando-a de novas emoções. Mear tähendab „poolitama“, sellele on liidetud vastupidist väljendav des-eesliide => Kirjutan küsimuse üles, mähin selle uute lausete sisse, *liidan* sellele uusi tundeid.

Kõlamängude puhul sai kohati originaalist teadlikult eemaldatud. Näiteks

Rebuçado debruçadamente. *Rebuçar* tähendab „varjama, (nägu) kinni katma“ ja *debruçar(-se)* kallutama, kalduma => **püüdl**ikult **küü**rutamas.

Aga ka kompenseeritud kõlamänge mujal:

Fraasi *Nas águas que são mais giro que águas* otsetõlge oleks „vetes, mis on suurem pöörlemine kui veed (ise)“ => pööraselt pöörlevate.

Portugali keelele ajastuomased reaaliid, millest tekstis on juttu ja millele meil otsene vaste puudub. Näiteks:

ortografia sem ipilon võiks tõlkida kui „y-täheta õigekiri“. Kuid lõpuks jäi eestikeelsesse tõlkesse lihtlabane „kirjavigu“, sest meil pole tegelikult olnud sarnast õigekirjareformi, nagu on paar korda ette tulnud portugali keeles 1911., aga ka 1990. aastal. 1911. aasta ortograafiareformile oli Pessoa selgelt vastu, eelistades n-õ vana kooli kirjpilti. Näiteks Pessoa sõbratar Ophelia Queiroz asus oma nime 1911. aasta reformi järel kirjutama nii: Ofelia. Aga tänapäeval kirjutataks seda hoopis nii: Ofélia. Pessoa adresseeris kõik oma kirjad kangekaelselt Opheliale, nagu nägi ette reformieelne kirjpilt. Võib-olla oleks võinud siin kaaluda viitamist just vastupidisele y-tähe kasutamisele eesti keeles, nagu vahel mõndadel kirjutajatel tavaks (Uku Masing, Lauri Sommer jt), kuid lõpuks tundus see liialt kodustav.

Kõige rohkem on aga meelde jäänud siiras häda lopsakate põimlausete intellektuaalse ja poeetilise tulevargi mõistmisel ja siis eesti keeles võimalikult adekvaatsel edasiandmisel. Selle häda vastu ei aitagi muu, kui teksti võimalikult süvenenult sisse elada ja lugeda kõike, mis kätte satub, nii autorilt endalt kui ka tema kohta. Ilmselgelt tuli ette võtta mitu portugali-keelset „Rahutuse raamatu“ väljaannet, lisaks vaadata võrdluseks tõlkeid teistesse keeltesse, tutvuda Pessoa biograafiate ja teiste tema kohta kirjutatud tekstidega. Nii pealtnäha sündmusvaene kui Pessoa elu ka ei olnud, on temast kirjutatud tänaseks vähemalt kaks biograafiat, millele lehekülgi julgelt üle tuhande. Üks neist ilmus hiljuti inglise keeles ja on väga hea, nii et kõigile kartmatutele pessoanidele tasub Richard Zenithi biograafiat „Pessoa. An Experimental Life“ kindlasti soovitada.

Tekst ise juhendab, kuidas seda tuleb tõlkida

Kimbatusest hoolimata oli kogu aeg tunda, et see tekst on oma kurvameel-suses tegelikult ütlemata ilus ja tõlkijal tuleb vaid püüda võimalikult hästi järgida teksti enese sisemist loogikat ja minajutustaja kreedot. Stiil on siin keskne või nagu ütleb Soares ise „Rahutuse raamatus“: „Jumalad on üksnes stiiliküsimus.“¹³ Ta viitab siin sellele, et küsimus mono- või polüteismist taandub sellele, kas kirjutada „jumal“ või „jumalad“. Kumb on eelistatum, kas kaks või kolm silpi, selle dikteerib tekst ise vastavalt oma vajadusele. Või teisel: „Jälestan halvasti kirjutatud lehekülge nagu päris isikut, vildakat süntaksit nagu inimest, kes väärrib keretäit, kirjavigu nagu süljelärakat, mis ajab mul südame pahaks olenemata, kes selle välja sülitas.“¹⁴ Ja veel mujal: „Jah, sest õigekiri on ka inimene. Sõna on terviklik nähtus, mida näha ja kuulda. Ja Kreeka-Rooma transliteratsiooni rüütatuna kannab see tõeliselt kuninglikku keepi, mis teeb sõna käskijaks ja kuningannaks.“ Pessoa oli kahtlemata terve elu (eelkõige portugali keelse) sõna truu teener.

Samuti tasub olla tähelepanelik rütmi suhtes ja pidada silmas selle olulisust proosa tõlkimisel. Pessoa märkmetest on leitud tähelepanek: „Na prosa o rythmo existe; na poesia o rythmo é“, mille võiks tõlkida nõnda: „Proosal on (kindel/oma) rütm, luule on (üleni) rütm.“¹⁵

Pessoa tõlkis palju ja mitmest keelest, eelkõige inglise ja prantsuse, aga ka näiteks kreeka keelest, seda päriselt oskamata. Ja tõlkimise kohta on ta ise kirjutanud, et tõlkimine nõuab „sellist reinspiratsiooni, ilma milleta pole tõlge muud kui parafraseering teises keeles“¹⁶. Niisugust reinspiratsiooni vajab iga tõlkija igasuguse teksti puhul ning sestap kehtib see tähelepanek ilukirjanduse tõlkimisel üldisemalt. Kuid Pessoa kirjeldatud reinspireerumist / taasvaimustumist / omakorda innustumist nõuab „Rahutuse raamat“ oma tõlkijalt veel eriti.

¹³ Fernando Pessoa, Rahutuse raamat, lk 62.

¹⁴ Samas, lk 120.

¹⁵ Viidatud teoses: Carlos Pittella & Jerónimo Pizarro, Como Fernando Pessoa pode mudar a sua vida. Tinta-da-china, 2017, lk 253.

¹⁶ Samas.

LOODUS UKU MASINGU JA REIN RAUA KLASSIKALISE JAAPANI KIRJANDUSE TÕLGETES¹ **ALARI ALLIK**

78

Artiklid

Ökokriitilise teooria populaarsuse kasvades on pööratud üha enam tähelepanu sellele, kuidas tõlked vahendavad lähtekeeles kirjeldatud spetsiifilisi looduskeskkondi ja selle mõtestamise viise, mille kirjeldamiseks sihtkeeles tihtipeale puuduvad üksühesed lahendused. Tõlkijad liiguvad autentsema looduskirjelduse huvides üha täpsemate linnu-, looma- ja taimenimede kasutamise poole, mis võib väljenduda kolmel viisil: leitakse sihtkeeles võimalikult lähedane liiginimi, kasutatakse lähtekeelset nimetust tsitaatsõnana või tõlgitakse nimi leksikaalse tähenduse põhjal ning lisatakse kommentaar. Täpsete liiginimede poole liikudes ei tohiks aga tõlkija unustada, et vanematesse kõrgkultuuridesse paigutuvad autorid võivad teadlikult rõhutada oma kaugenemist lihtsast maaelust ja kasutada lindude, taimede ja loomade nimesid pelgalt kirjandusliku efekti pärast tegelikke olendeid ja nende elukeskkondi täpselt tundmata, mistõttu kohati võib olla õigemgi rõhutada autori teatavat üleolekut loodusest kui loomulikust (ja seega rafineerimata) elukeskkonnast. Oluline on tõlkeprotsessi käigus mõista, kuhu tõlgitav tekst loodusläheduse ja -kauguse skaalal täpselt paigutub, ning võtta seejuures vajadusel arvesse erinevaid konkureerivaid kultuurikoode – Jaapani puhul näiteks Hiinast

¹ Artikkel on valminud Eesti Teadusagentuuri rahastatud uurimisprojekti PRG1206 („Tõlkimine ajaloos, Eesti 1850–2010: tekstid, tegijad, institutsioonid ja praktikad“) toetusel.

importitud kõrgkultuurile omast looduskäsitlust, mis mõjutas kõiki keskaegseid kirjanikke.

Teoses „Neli aastaega“ väidab Columbia ülikooli professor Haruo Shirane, et erinevalt üldlevinud arusaamast, justkui tegeleks Jaapani kirjandus autentse looduskogemuse vahendamisega, oli Heiani ajastu (794–1185) aristokraatlik kõrgkultuur tegelikult märkimisväärselt looduskauge.² Öukon-nakirjandus sündis suures osas keisrilossi suletud seinte vahel, kus taimed, linnud ja loomad olid eelkõige mustriid riietel, lükandseintel ja riisipaberil, ning ümbritsevas keskkonnas tegelikult toimuvast enamasti ei räägitud, sest elitaarne kultuurikood ei lubanud suuremat hulka elusolendeid ega loodusnähtusi tekstis mainidagi. Seepärast pakub Shirane välja, et teeksime Jaapani kirjandusest ja kultuurist kõneldes vahet esmasel (*ichijiteki*) ja teisesel (*nijiteki*) loodusel. Esmane loodus on tema käsitluse kohaselt kättesaadav näiteks põllumeestele, kes mõistavad erinevaid tegeliku eluga seotud protsesse – siin on taimedel, loomadel ja lindudel sisuline seos praktiliste tegevustega –, samas kui teisese looduse tasandil moodustavad loodusnähtused pigem tähtsa osa öukondlaste enesekirjeldusest, kus on olulised hoopis nende võimalikud assotsiatsioonid inimese tunnete ja esteetikaga. Ta ütleb:

Keiserlikes luuleantoloogiates ja jutustustes on loomade maailm piiratud üksikute lemmikloomadega (nt kassid), hirvede, laululindude ja -putukatega. Öukonnaluules kujutab loodus endast alati elegantset maailma, kus pole kohta ei mets- ega koduloomadel. [...] Linnud, putukad ja hirved, mida me luuletustes kohtame, on sinna valitud kas leksikaalsete assotsiatsioonide tõttu (nt *matsumushi* on „männiritsikas“, aga ka „ootusritsikas“) või siis nende ilusa lauluhääle pärast. Nende häälitsemisest rääkides kasutatakse tegusõna *naku*, mis tähendab „nutma“ ja „halama“ ning osutab asjaolule, et need loomad on inimeste siseilma ja afektiivsete seisundite väliseks kehastuseks.³

Peamiselt etteloeatud kirjandus kujutas endast Heiani ajastul kõige olulisemat meelelahutuse vormi ning pakkus kaitstud linnakeskkonnas elavale lugejale looduskirjeldust, kus ohtlikud metsloomad või loodusjõud ilmusid haruharva ja ka siis turvaliselt raamistatud kujul. „Padjamärkmete“ autor Sei Shōnagon kirjeldab näiteks kasse, koeri ja kaariku ette rakendatud härgi, aga kordagi pole juttu teistest loomadest, keda ta rännakul mõnda kaugemasse templisse kohata võis. 12.–13. sajandi luules aga võib rändmunk Saigyō lugejaid rabada isiklikule kogemusele

² H. Shirane, *Japan and the Culture of the Four Seasons: Nature, Literature, and the Arts*. New York, Columbia University Press, 2012, lk 2–4.

³ Samas, lk 17.

tugineva realistliku kirjeldusega raskustest mägedes, kus keset ööd kostab hirmuäratav öökulli huik või ähvardav ahvide kriiskamine. Tema luuletusi lugevad daamid võisid õukonna siseruumide õdusas miljöös kujutleda hirmsaid kogemusi pahaendelistel mäenõlvadel, kuid olla samas kindlad, et sedasorti ähvardav tegelikkus neid kuidagi ei ohusta. Saigyō enda looduskogemus võiks Shirane välja pakutud mõistelises raamistikus kuuluda küll *esmase looduse* valda, aga lugejad võtavad selle tekstina vastu hoopis teises registris – nende jaoks on see eelkõige *teisese looduse* tasandile kuuluv meelelahutus, mis lubab veidi ärevusest õlgu võdistada ja õnnelik olla, et ei pea ise hirmuäratavate olukordadega silmitsi olema. Autorit käivitavaks impulsiks oli anda edasi intiiimset kogemust päris loodusest, aga kommunikatsiooniahelas teisesenes sõnum lugeja jaoks paratamatult millekski muuks.

Kuna peaaegu kõikide klassikalises kirjanduses mainitud olendite puhul rõhutavad autorid ainult neid füüsilisi aspekte, mis on otseses seoses nende nimetusega, siis peaks tõlkija eelkõige keskenduma neile, kuna lindude, taimede ja loomade muud kvaliteedid polegi tihtipeale tekstis olulised. Kas keegi tahtiski üldse teada, milline õukondlaste jaoks nii armastusväärne *matsumushi*, kelle nime võib tõlkida männi- või ootusriitsikaks (*Xenogryllus marmoratus*), päriselt välja näeb või kuidas ta tegelikult elab? Tema välimust (nt ladinakeelses nimes esinevat marmorimustrit) ega elulaadi ei kirjeldata teostes kunagi, ja on väga kaheldav, kas mõni õukonnapoet oleks selle putuka teiste hulgast üldse ära tundnudki, sest kirjandustraditsioonis väärib tähelepanu vaid tema nukker tšin-tširo-rinlauluhääl⁴, mis oma pikkade pausidega väljendab tolleaegsete arusaamade järgi täiuslikult inimesele omast ootust ja igatsust taaskohtumise järele armsamaga (jällegi nimest „ootusriitsikas“ tulenev assotsiatsioon). Putuka endaga pole inimese peas tekkivatel seostel muidugi midagi pistmist ja meil tuleb zhuangzilikult tõdeda⁵, et tema kurbusest ja rõõmust ei tea me paraku tuhkagi. *Matsumushi*'t vaadatakse läbi inimese prillide, talle omistatakse elegantne meelenukrus (*aware*), mis teeb ta just nimelt inimtunnete võrdkujuna lugejatele armastusväärseks. Esmase looduse valda kuuluv marmor-riitsikas ise tegelikult tekstis olulise tegelasena ei figureeri ja marmorustridki polnud kuigivõrd olulised, kuna seda kivimit tolleaegsetes Jaapani interjöörides ei kasutatud.

⁴ *Matsumushi* lauluhäält võib kuulata siin: <https://www.youtube.com/watch?v=cvHudPmlsw4>.

⁵ „Zhuangzi ja Huizi kondasid Hao jõe sillal. Zhuangzi ütles: „Viidikad ujuvad ja hüppavad mõnusasti veest välja. See on kalade rõõm.“ Huizi ütles: „Sina pole kala, kust sa tead kalade rõõmu.“ M. Ott (tlk), Zhuangzi: sisepeatükid, Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2002, lk 27.

Siit võiks järeldada, et tõlkevalik peab võtma arvesse, milliseid mainitud olendi aspekte peeti oluliseks lähtekeelses tekstis (siin peab silmas pidama ka teksti kohalikku retseptiooni), ja küsima, kas neid eripärasid on võimalik ülepea sihtkeeles edukalt edastada. Lihtsalt öeldes: kui lähtetekstis pole esmane loodus üldse oluline, siis pole selle edasiandmist vaja nõuda ka tõlkijalt. Samas aga ei tohiks üht kirjanduskoodi teisega asendades päris rappa minna – kui Jaapani kirjanduses suvekuulutajana tuntud kauni lauluhäälega väikekägu (*hototogisu*) ei kuku, siis ei saa ta paraku ka kukulind olla,⁶ kuigi Uku Masingu prantsuse keelest tehtud tõlgete vahendusel ta meile ette vahel sellisena ilmus. Järgmiseks vaatangi lähemalt eespool visandatud mõistelises raamistikus, kuidas on Rein Raud ja Uku Masing Jaapani vana kirjandust tõlkides lindude ja taimede nimede tõlkimisega seotud probleeme lahendanud. Kohati kõrvutan nende pakutud variante ka enda tõlgetes esinevate lahendustega, aga seda peamiselt seetõttu, et sageli olen enda valikud teinud dialoogis varasemate tõlgetega ning usun, et need aitavad laiendada arutelu erinevate võimalike tõlkevariantide üle.

Uguisu: kas lõõritav lõokene, laksutav õõbik või pesapunujast põõsalind?

Rein Raud on jaapani luule antoloogia „Süda on ainuke lill“ järelsõnas tõlkinud katkendi Ki no Tsurayuki kuulsast eessõnast „Uuema ja vanema jaapani luule kogule“ (*Kokin wakashū*, 905), kus luulet või laulu (*uta*) on võrreldud inimesele ainuomase väljendusviisiga, mis sarnaneb „lilledes laulva õõbiku“ või „vees elava konna häälega“.⁷ Selle eessõna kujul on tegu Yamato⁸ luule (*waka*) manifestiga, mis vastandab jaapanlaste lauluhäält hiinlaste omale – justkui oleks tegu kahe täiesti erinevalt häälitseva olendiga. Heiani ajastu alguseks (8. saj) olid Hiina teadmised õukondlikku kultuuri integreeritud sel määral, et tekkis teatav iseteadlikkus ja tahtmine tuua esile jaapani kultuuri tugevaid jooni, mis selgelt hiina traditsioonidele vastanduksid. Ki no Tsurayuki kirjeldab hiina keeles kirjutamist hiinapärase *häälitsemisega* (tegusõna *naku* „häälitsema, nutma, laulma“ on kasutusel kõikide olendite puhul) ja jaapani keeles kirjutamist jaapanikeelse *häälitsemisega* – need väljenduslaadid kuuluvad orgaaniliselt jaapanlase ja hiinlase kui füüsiliselt erinevate liikide loomuliku eneseväljenduse juurde. Jaapanlase süda (*kokoro*) leiab loomuliku väljenduse jaapanikeelses luules ja hiinakeelse luule

⁶ U. Masing tõlgib suvekuulutajast *hototogisu* vahel käoks, vahel kukulinuiks: „Ainult kukulind, / kukulind!... hommik tuli / nii mu sõnades“ (vt U. Masing: „Haikud. Jaapani luulet Uku Masingu tõlkes“. Ilmamaa, 1997, lk 91). Rein Raud on jäänud läbivalt „kõo“ juurde.

⁷ R. Raud (tlk). Süda on ainuke lill. Eesti Raamat, 1992, lk 259.

⁸ Jaapani vana nimetus, mida imperialistlikus kontekstis kasutati ka 20. sajandil.

(*kanshi*) kirjutamine oleks võrdväärne sellega, kuidas konn matkib ööbiku laulu – isegi kui see pole päris võimatu, mõjuks see ebaloomulikult. Eessõna kuulsaim löik kõlab Rein Raua tõlkes nii:

Yamato luule seemneks on inimese süda ja sealt hargneb ta kümneks tuhandeks sõnaleheks. Palju mitmesugust on inimese ümber ning selle, mida ta oma südames mõtleb, ütleb ta luules välja sellistes seostes, nagu tema seda näeb ja kuuleb. Kuuldes lilledes laulva ööbiku [*minu asendus* – AA]⁹ või vees elava konna häält (*hana ni naku uguisu, mizu ni sumu kawazu no koe o kikeba*), jääd mõtlema: kes kõigist neist, kes elavad ja hingavad, ei laula oma laulu?

Taimemetafoor rõhutab bioloogilist determinismi: kuna lehed peavad järgima seemne omadusi, siis saavad jaapanlase südamest võrsuda ainult teatud kujuga sõnalehed (*koto no ha*). Keel on niisiis väga tihedalt seotud jaapanlase füüsiliste iseärasustega ja tema spetsiifilise omailmaga. Ja loomulikult sobib *uguisu* kui kõige kaunima lauluhäälega kohalik lind jaapanlase kaunist lauluhäält edasi andvaks tiivuliseks. Kuidas seda lindu sellises kontekstis tõlkida? Kas oluline on edasi anda täpset liiki, et me teaksime, kuidas kõnealune lauluhäält täpselt kõlab, või on siinkohal oluline hoopis mingi muu kultuuriline aspekt?

Uguisu ladinakeelsed nimed on *Horornis diphone* või *Cettia diphone*, keda eestikeelses täpses terminoloogias nimetatakse võsa-rädilinnuks või suur-rädilinnuks.¹⁰ Sõna *diphone* osutab pisikese linna kahenoodilisele melodilisele laulule, mille kõla on Jaapanis ammustest aegadest seostatud mahajaana budismi olulise tuumteksti „Lootossuutra“ („Hokkekyō“) nime mantraliku kordamisega: kekjo-kekjo-hoo-hokkekyō. Kuna tegu peab olema arhetüüpse laululinnuga, siis on Raua tõlkevastena välja pakutud „ööbik“ (nt luuletuses *ploomioksale / laskunud ööbik hõiskab: / tulnud on kevad! / sellegipoolest üha / sajab ja sajab lumi*¹¹) igati sobilik. Ta selgitab sissejuhatuses: „„Ööbikuks“ olen selles raamatus tõlkinud kevade põhilinnu, *uguisu*, keda Eestis ei esine. Ta on kuulus oma kauni laulu poolest, seostub loodusest bambusesalu ja oruga.“¹² Ööbik on tõlkes pandud ka „hõiskama“, mis võimendab suhet Eesti vanema romantilise

⁹ Olen parandanud siin väikese näpuvea, mis raamatu „Süda on ainuke lill“ toimetajal kahe silma vahele jäi, ja asendanud käo (*hototogisu*) algtekstis esineva *uguisu*’ga, mida Rein Raud tõlgib läbivalt ööbikuks (vt lk 4). Sama viga esineb ka kogus „Täiskuu taeva all“ (LR 10–11, 1985, lk 65). Tuleb arvesse võtta asjaolu, et nende kogude ilmumisajal polnud veel ühtegi klassikalist jaapani keelt oskavat toimetajat.

¹⁰ Vt <https://www.eoy.ee/ET/23/birdnames/>.

¹¹ Süda on ainuke lill, lk 37.

¹² Samas, lk 12.

luulega.¹³ Tähelepanelik lugeja saab niisiis raamatut hoolikalt lugedes teada, et valitud vaste on tinglik ja viitab laululinnu keskele positsioonile kirjandustraditsioonis. Tõlkija peab tähtsaks *uguisu* rolli kevadekuulutajana.

Uku Masing kasutab *uguisu* vastena „lõokest“, mis esineb näiteks järgnevas Matsuo Bashō haikus: *Oh, väike lõoke, / lõõritad päeva läbi. / See on ju nii pikk!* (lk 15). Kuigi kommentaare luuletuse juures pole, võib arvata, et vaste on leitud prantsuskeelse *alouette*'i vahendusel, mida kasutavad Kuni Matsuo ja Émile Steinilber-Oberlin 1936. aastal ilmunud valikus „Matsuo Bashō et disciples „HAÏKAÏ““, kus kõnealust luuletust on tõlgitud nii: *L' alouette, / comme elle chante sans cesse... / Pourtant la journée est si longue!*¹⁴ Lõõritav lõoke annab väga hästi edasi linnukese muretut iseloomu. Kaheldav, kas rädi- või põõsalinnu kasutamine siia nii hästi sobiski. Yosa Busoni haiku *Ööpik on kuskil / kogu perekond / söömas õhtulist* tõlkimisel kasutab Masing „ööpikut“. Samasuguses kirjapildis ilmub see ka Kobayashi Issa haikus: *Ööpikuga koos / koduhoidjaks jätan su, / viinamäetigu.*

Nii hõiskav ööbik kui ka lõõritav lõoke annavad väga hästi edasi ideed, et tekstides on tegu eelkõige poetilise laululinnuga.¹⁵ Mõlemad valikud järgivad ka sõjaeelsete inglise, saksa, vene ja prantsuse tõlgete kehtestatud traditsiooni, mis keskendus eelkõige lindude rollile luuletraditsioonis. Uuemates tõlgetes on aga liigutud täpsema nimetuse (inglise keeles nt *bush warbler*) juurde, kuid siin tekib uus probleem – lugeja ei pruugi seda nimetust lauluga seostada, hääle asemel hakatakse hoopis põõsastele või võsale mõtlema. Eestikeelses nimevariandis esinev „rädi“

¹³ Süda on ainuke lill, lk 37.

¹⁴ Jaanus Valk kirjutab mainitud U. Masingu tõlkekogumiku „Haikud“ järelsõnas: „Masingu jaapani-huvi 1930. ja 1940. aastatel Eestis, keelt oskamata, oli võimalik prantsuse keele vahendusel. Põhiliselt on ta kasutanud, näiteks, G. Bonneau' „Anthologie de la poésie japonaise“, Kuni Matsuo ja E. Steinilber-Oberlin'i „Haikai de Bashō et de ses disciples“ ja M. Revon'i „Anthologie de la Littérature Japonaise des Origines au XX siècle“ (lk 118–119). Ta tõdeb, et leidis ühe luuletuse, kus Bonneau väljaande jaapanikeelsele transliteratsioonile oli „kono michi“ peale kirjutatud „see tee“. Kuna mul oli võimalus kõnealuseid väljaandeid ka ise sirvida, siis tuleb tõesti tunnustada, et enamasti on hariliku pliiatsiga sõnade tähendused kirjutatud prantsuskeelsetele variantidele.

¹⁵ Kui ööbik on Lydia Koidula luules ja mujalgi küllaltki kirklik lind, kes veidi talitsetumaid tundeid väljendavasse luulesse vahel ei sobi, siis lõoke võiks hästi seostuda ka budistliku kaduvuse ja püsituse (*mujō*) ideega, mis seoks tõlkevastet ehk eespool mainitud „Lootossuutraga“. Nimelt esineb ta vanas rahvalaulus, kus maisest vähehaaval ilma jäädakse: „Liiri-lõõri lõokene, / piiri-pääri pääsukene, / kos su kulla pesakene? / Minu pesa pedajen, / kuiva kuuse ossa pääl. / Kos tu kuju kuus jäi? / Vanamiis maha ragusi. / Kos tu vanamiis jäi? / Ära tema kuuli.“ Kuigi keeruline on ette kujutada, et tänapäevane lugeja sellist seost tegelikult tajuks.

oleks õukonnakirjanduse kontekstis mõnevõrra õnnetu valik, sest tekiks kujutlus väga ebaelegantselt keskkonnast, millega väarikad palee-elanikud end kuidagi siduda ei sooviks. Heianlastele tundus lummas just see, kuidas lind end lehtede vahel või helerohelises bambusesalus varjab – väga raske on teda ülepea märgata –, rõhk polnud ei rädil ega põõsal, vaid nähtamatuse ideel endal. Lind seostus pigem puhta helerohelise kevadise värskusega. Tsurayuki luulemääratluse kontekstis on oluline just see eeterlik „lõõritamine“, mis kostab justkui teisest vallast. See on ilu, mis on omane jaapani keele kõlale. See on melodiline hääl, sõnade muusika, mis kerkib otse jaapanlase südamest ja on tema kehalisusega orgaaniliselt seotud. Meile tahetakse öelda, et hiinlane võib küll jaapani keele ära õppida, aga ta ainult matkiks sel juhul jaapanlase häält, sest tema süda (*kokoro*) oleks teistsugune.¹⁶ Luule on inimliigile omane, aga nii nagu leidub erinevaid linde ja konni, nii on ka erinevaid inimesi, kelle häälitsusviisid pole samasugused – ainult mõned neist kõlavad lauluna. Lõokene lõõritab, ööbik laksutab, konn vilistab¹⁷, inimene luuletab. Rahvuslikus ja ülevas registris tunduvad ööbik või lõoke olevat seetõttu täiesti omal kohal. Kahtlane, kas rädi- või põõsalind sedasorti arutluskäiguga haakuksid. Samas võib end rädis või põõsas varjava linnu kujutluspilt väga hästi sobida erakuluulesse, kus poeet tihti mainib, et ta „põimib endale okstest ja rohust“ ajutise eluaseme. Näiteks minu tõlgitud Saigyō luuletus, kus ta räägibki „pesakeses“ elavast põõsalinnust (pangem tähele, et lauluhäält siinkohal ei mainita):

*haru hodo wa / waga sumu io no / tomo ni narite
furusu na ide so / tani no uguisu*

Terve kevade / olid mulle kaaslaseks / mu onnielus –
põõsalind, ära jäta / vana pesakest orus¹⁸

Kui ülevas registris võib *uguisu* tõesti olla teisese looduse valda kuuluv lõõritajalind, siis sedasorti tekstides, kus kirjeldatakse veidi intiimsemat suhet loodusega, võib tõlkevasteks sobida ka liiginimele täpsemalt vastav rädi- või põõsalind. Haruo Shirane on rõhutanud, et erakukirjandusele

¹⁶ Jaapani natsionalistlikus retoorikas on sedasorti väiteid hilisematel perioodidel palju kasutatud. Tihti väidetakse, et Jaapani süda (*Nihon no kokoro*) on mõistetav ainult kohalikele.

¹⁷ Õukonnakirjanduses oli konn jõe ülemjooksul puhtas vees istuv *kawazu*, kes kutsus kauni vilistava lauluga oma kaasat. Krooksumiseks ei saa seda tõlkida. Tsurayuki kasutab kõikide olendite puhul sama tegusõna „naku“.

¹⁸ Saigyō, Mägikodu. Tallinna Ülikooli kirjastus, 2012, lk 70.

omane mägikodu-loodus vastandub küll linnamaja-loodusele, aga on ikka õukondlaste pilgu läbi konstrueeritud teisese looduse tüüp.¹⁹ Kui suvila-laadsed eraklad õukonnas populaarseks muutusid, suurenes ka mägede ja mäenõlvade tegelikku elu kirjeldavate tekstide hulk, aga üldjuhul polnud viisakas kohalikku elu liiga palju märgata. Aeg-ajalt mainitakse mõnda „räämas kalurihütti“ või „laiuvat riisipõldu“, aga need on enamasti lihtsalt osa rustikaalsest vaatest.

Mägiküla-loodus pretenderib küll autentsusele, vahetumale loodusekogemusele. Kas võiks siis öelda, et linnas kuulnud ööbik või lõokene osutub mägikülasse (esmase looduse rüppe) kolides põosalinnuks? Igapäevase elu tasandil muutub eraku looduskogemus tõesti küllaltki radikaalselt, kuid samas tuleb tähele panna, et isegi Saigyō kasutab põosalindu isiklike emotsioonide väljendamiseks²⁰ – tegelikult on ju tema see, kes peab edasi rändama, kes ei saa reisiva erakkirjanikuna kunagi paigale jääda. Nii et põosalinnust enamgi on siin juttu „pesalinnust“, s.t sedasorti stabiilsest sedentaarsest olendist, kes rajab kodu ja jääbki sinna. Küll võiks elu olla rahulik, kui südames tärkav nomaadlik *wanderlust* ei rebiks sind igal kevadel rännuteedele, näib autor mõtlevat. Teisest küljest ei kao kuskile ka Saigyō varasem identiteet, tema silmapaistev karjäär keisri eliitsõjaväeüksuses, nii et paljudel juhtudel nutab ta taga palee kauneid aedu, kus ööbikulaul seostus tema jaoks õukondliku elu meelelahutustega. Siin on üks selline luuletus Rein Raua tõlkes (lk 120):

*Segases kehas / kuulda ja igatseda / ööbiku laulu
summutava udu seest / mägedes koidu ajal*

Kuna tekstides võib sarnane stseen perspektiivist ja emotsionaalsetest rõhkudest sõltuvalt olla erinev (Saigyō jaoks on tähtsad nii pesa ehitav põosalind kui ka hõiskav ööbik), siis võiks ka tõlkimisel lähtuda kahest erinevast vaatenurgast, mida võiks nimetada maalähedaseks ja linnakeskseks

¹⁹ H. Shirane, *Culture of the Four Seasons*, lk 15–16.

²⁰ Saigyō luuletusi ökokriitilise pilguga uurides võib märgata, et ka kõige maalähedasemates tekstides seab ta iseennast kirjeldavatest olenditest ettepoole. Erak-kirjanikuna loob ta endale erinevaid sõpru (hirved, putukad, männid jt), kes on talle kaaslasteks onnielu üksinduses, aga nõndaviisi neid isikustades jäävad täielikult varju nende olendite erinevad elud, nende omailmad. Budistlikul kirjandusel peaks olema tugevad eeldused igale olendile eriomase kannatuse mõistmiseks, aga paraku piirduakse enamasti ikka üsna lihtsakoelise antropotsentrilise lähenemisega. Sedasorti antropotsentrismi, kus ümbersüüdi loomana nähakse negatiivsena, on budismi puhul korduvalt tähele pandud (vt nt Damien Keown, *Buddhist Ethics: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2005, lk 40).

tõlkeks. Maalähedane pretendeerib vahetule looduskogemusele, loomade, lindude ja taimede tegelike omaduste kirjeldamisele. Linnakeskne tõlge rõhutab kõrgkultuuri ja seoseid hiina traditsiooniga. Maalähedane tekst proovib liikuda lähemale esmasele loodusele (päriselt selleni siiski jõudmata) ja olla võimalikult autentne. Linnakeskset teksti aga esmane loodus ei huvita. Luuletuse puhul tuleks eelkõige märgata, kumb nendest perspektiividest on parajasti olulisem, ja teha tõlkevalikud vastavalt sellele.

Uhked podokarpused ja piinlevad piiniad

Kui lindude juurest taimede juurde liikuda, siis muutub olukord veelgi keerulisemaks, sest variatsioone ja lahendusi on siin rohkem – tsitaatsõnadele jaapanikeelsetest lähtetekstidest on Masingu luuletõlgetes lisandunud tsitaatsõnad prantsuskeelsetest abimaterjalidest. Kuigi kasutatud antoloogiate kaudu tekstidesse rännanud läänelikud toorlaenud tekitavad esmapilgul võõrastust, loob eespool selgitatud teoreetiline raam võimaluse näha nendes valikutes ka pooljuhuslikult leitud strateegilist võtet, mille võimalikele positiivsetele külgedele püüangi alljärgnevas tähelepanu juhtida.

Üks selline mõnevõrra juhuslik leid tuleb Uku Masingu tõlgitud Jakureni luuletuses (1139?-1202), mis kuulub Fujiwara no Teika koostatud miniantoloogiasse „Sada luuletust, sada luuletajat“ („Hyakunin isshu“, 13. saj, luuletus nr 87):

*murasame no / tsuyu mo mada hinu / maki no ha ni
kiri tachinoboru / aki no yūgure*

Sügiseõhtu / uduvihma piiskadest / alles märgadelt
podokarpuse okkail / udu hajub hõredalt²¹

Jaapani keeles esinevast *maki*'st (真木: jugapuu, seeder, küpress) on siin saanud „podokarpus“. Kuigi olemasolevates käsikirjades pole see nimetus kirjutatud märkidega, vaid foneetilises silpkirjas (*hiragana*), säilib kõnealuse sõna puhul alati tema algne tähendus „tõeline puu“ (eesliide *ma-* „hea“, „tõeline“ ja *ki* „puu“). Tegu on sõnaga, mida kasutati erinevate igihaljaste puude puhul – tegu võis olla nii küpressi kui ka seedriga. Lisaks kasutatakse jaapani keeles sõna *ha* „lehed“, nii et sõnasõnaliselt saaksime *maki no ha* tõlkida „igihalja tõelise puu lehtedeks“.

Jakuren, ilmikunimega Fujiwara no Sadanaga, oli oma ajastu tuntuma luuleteoreetiku Fujiwara no Shunzei (1114–1204) vennapoeg. Ühest

²¹ U. Masing (tlk), Tankad. Ilmamaa, 1997, lk 18.

küljest oli ta eespool mainitud Saigyō hea sõber ja üks jaapani erakuluule arendajatest, aga teisest küljest oli ta seotud õukonnaluule juhtfiguuridega, sest tegutses Mikohidari luulekoolkonnas ja oli ka üks keiserliku antoloogia „Uue vanema ja praeguse jaapani luule kogu“ („Shin kokin waka shū“, 1205) koostajatest. Niisiis tuleb ülalloodud luuletuse puhul taas mõelda, kas eesmärk on olnud anda edasi vahetat rännukogemust või sümboliseerib udus paistev igihaljas puu siinkohal midagi muud.

Tsiteeritud *waka* puhul võib panna tähele tušimaalile (*sumi-e*) omast monokroomsust, mis eriti hästi sügisest meelenukrust (*aware*) esile toob. Okastel pärlendavad vihmavee tilgad ning hiiglaslike seedrite ja küpresside vahelt kerkiv udu tekitab aukartust looduse ees. Millist loodust siin kujutatakse? Ühest küljest on tegu õukondliku teisese loodusega – tahtakse edasi anda elegantset Hiina kultuuri, millel on kõrge esteetiline tase; teisest küljest aga näidatakse meile pilti kuskil tuttavalt mäenõlval mõne eraku kodupaigas. Igihaljad puud ja udu on nii elavad, et võivad mõjuda lausa ähvardavalt – kõik on ajutine, pidevas ohus, samas aga kestab elu kõike seda trotsides edasi. Sellisest perspektiivist on siin tuntavalt kohal ka esmane loodus – udu võib ju olla viide vääramatute loodusjõudude toimimisele ja sügisõhtu hämarus viitab inimese ajalikkusele. Võib-olla ongi see hea luuletus just seetõttu, et kõnetab kahte erinevat perspektiivi – Hiina elegantssele tušimaalile omane looduspilt (teisene loodus) löikub isikliku vahetu kogemusega kraesse tilkuvast jäisest vihmaveest, mis tuletab meelde inimkeha tühisust. Ja kõige selle ajaliku keskel kestab edasi igihaljas dharma, Buddha seadmus, mis on üleajaline ja -ruumiline. Seda näib edasi andvat nii vihm, mis esineb ka *tendai* koolkonna keskses tekstis „Lootos-suutras“ *buddha-dharma* võrdkujuna, kui ka kujutlus igavestest metsadest, kus kõrged puud elavad kauem kui inimesed. Utagawa Kuniyoshi (1798–1861) kuulsal illustratsioonil on kujutatud Jakureni ülemmungana, kes uitab looduses ringi oma poissteenija (*chigo*) saatel. Õhkkond on pigem ülev ja vihmahoos märjakssaanud *maki*'d jäävad pildil tagaplaanile – paisatab, et rändajad märjaks ei saagi. Kuigi pilt on pärit tunduvalt hilisemast perioodist kui luuletus ise, annab see küllaltki hästi edasi seda, milline oli kõnealuse teksti retseptisioon.

Sellisesse tõlgendustraditsiooni sobib Masingu pakutud „podokarpus“ minu meelest üllatavalt hästi. Tõlge vahendab meile meditatiivset malbet pilti – jalutuskäiku udusel õhtupoolikul, kus tibutaks justkui veidi seenevihma. Kuigi jaapanikeelses tekstis esinev *murasame* (sõna-sõnalt: küla-vihm) kujutab endast tegelikult äkilist vihmavalingut, mis kiiresti möödub, antakse siin edasi pigem rahulikku ja väarikat õhkkonda. Tsitaatsõnana

hakkab „podokarpus“ tööle võõramaist registrit rõhutava sõnana, mis aitab tuua esile kogu teksti pingestavat dialoogi Hiinast pärit kultuuriga, mis üldjuhul läheb tõlkes täielikult kaduma. Tekstis on kohakuti hiinapärase maalide maastik ja tegelikult Jaapanis avanev metsavaade. Tuntav on dialoog kahe keskkonnakogemuse ja erinevate keeleliste väljendusvahendite vahel – lisaks maastike paljususele satuvad tekstis kõrvuti ka tummfilmina mõjuvad hiina märgid ja jaapanikeelsele kõnele osutav silpkiri. Sõna „podokarpus“ aitab oma võõrapärasuses sellist keelelist dissonantsi teataval määral imiteerida, kuigi pikto- või ideogrammide visuaalne mõju jaapanikeelses tekstis on tunduvalt tugevam.

Kui aga valida veidi teistsugune strateegia ja proovida anda edasi looduse vääramatut jõudu – hoovihma, mis ootamatult võib igauht tabada, siis võiks tõlkes rohkem rõhutada jõulist valingut, mille sahmakas autorile mägirajal kraesse kallatakse – vihma möödumise järel auravad nii okkad kui ka kuivavad riided. Sellisel juhul võiks tekst kõlada ka umbes nii:

Vihmasahmaka / piiskadest märgadele / seedriokstele /
tõuseb tihedat udu / sügisõhtu hämaras.

Sellisena võiks tõlge anda edasi rändaja isiklikku kogemust. Ülev pidulik teisese looduse register asenduks teatava ohutundega, mis võimendaks viimase värssi „sügisõhtu hämaras“ tähendust ja mõjule pääseks teksti eksistentsiaalne mõõde.

Samamoodi on huvitav vaadata, milliseid tõlgendusvõimalusi pakub männipuu (*matsu*) tõlkimine piiniaks. Ka see sõna on Masingu tõlgetesse jõudnud prantsuskeelsetest antoloogiatest. Vaatame kõigepealt Fujiwara no Okikaze (9.-10. saj) luuletust Teika kogus „Sada luuletust, sada luuletajat“:

*tare o ka mo / shiru hito ni sen / Takasago no
matsu mo mukashi no / tomo naranaku ni*

Keda võtta veel / sõbraks nüüd ma mõistaksin, / kui *Takasago*
piiniad ei saa olla / mu vanuse kaaslased.²²

Pinus thunbergii ehk Thunbergi mänd (jaapani keeles mustmänd) on üks levinumaid männiliike Jaapanis, kuid mõjub vaatamata sellele pidulikult. Takasago on kaunite mändide poolest kuulus koht, mis esineb juba Ki no Tsurayuki eespool mainitud eessõnas „Kokinshū“ antoloogiale: „[luuletaja]

²² Masing, Tankad, lk 71.

võib mõelda Takasago ja Sumi-no-e mändidele, mis üheskoos sirguvad [---].²³ Kooskasvamine (*aioi*) muutus kirjanduses oluliseks teemaks (vt nt hilisem Zeami nõ-näidend „Takasago“, kus esineb *aioi-no-matsu* „koossirgunud mänd“), mida alguses kujutati poeedi ja männi kooskasvamisenä, aga hiljem hakati üha enam rääkima kahe suure männi – üks võrsus Takasagos ja teine Sumi-no-e’s – ühissirgumisenä, kus neis kahes nähti mehe ja naise liitu.²⁴ Lõpuks hakati seda kujutama Takasago pühamu valdustes kasvava ühe tüvena, mille seest võrsuvad mustmänd ja punamänd. Luuletust lugedes tekib küsimus, miks vanamees ja mänd ei saa kaaslased olla. Tänapäeva lugejale on asi selge – mänd on tore puu, aga vanas eas temast samasugust kaaslast pole kui mõnest vanast sõbrast. Jaapanis aga arvati, et iidsed mändid olid inimesega sõbrustamiseks kas liiga õilsad või ükskõiksed.²⁵

Kuna mänd (*matsu*) on samakõlaline sõna tegusõnaga „ootama“ (*matsu*), siis on luuletuses rõhk ka surmaks valmistumise aspektil. Viimaseid päevi õhtusse veeretades mõtleb autor, kui paljud on juba lahkunud – vanast ajast tuttavaid nägusid on tema ümber järele jäänud vähe ning tihti võtab võimust piinav üksindustunne. Jääb üle vaid oodata, millal jõuab kätte tema hetk.

Ladina keelest eesti keelde kandunud tõlkevaste „piinia“ mõjub pidulikumalt kui lihtsalt mänd või mustmänd. Vahemereline õhkkond toob teksti kohe teisese looduse tasandile, kus olulised on puu kultuurilised ja religioossed assotsiatsioonid. „Takasago piiniad“ on tõepoolest uhked olendid, kes kasvavad ehk pühamu valdustes ja mitte mõnes suvalises kalurikülas. Lisaks annab „piinia“ tõlkevastena võimaluse siduda see tegusõnaga „piinlema“ ja nii proovib Masing anda edasi *matsu* kahetähenduslikust, mida jaapani kirjanduses on väsimatult kasutatud. Seda näeme eriti hästi järgmises tõlkes, kus tal on õnnestunud vahendada sõnamängu, mis on jaapani luules väga levinud: mänd tähendab ühtlasi piinlemist kellegi pärast, igatsemist ja ootust:

tachi-wakare / Inaba no yama no / mine ni oru
Matsu to shi kikaba / ima kaeri-kon

Nüüd ma lahkun küll, / ent, kui kuulen piiniat / Inaba harjal
kohisedes piinlevat, / kohe tulen tagasi.²⁶

²³ M. Ozawa (koost), *Kokin wakashū*. Tōkyō, Shōgakukan, lk 55.

²⁴ J. Mostow, *Pictures of the Heart: The Hyakunin Isshu in Word and Image*, University of Hawai'i press, 1996, lk 243.

²⁵ Samas, lk 244.

²⁶ Masing, Tankad, lk 89.

Inaba mägi asub praegusest Kyōtost põhjas. Yukihira saadeti 855. aastal Inaba alale maavalitsejaks. Kohanime Inaba-no-yama (Riisilehtede mägi) võib lugeda ka tähenduses „kui-peaksin-lahkuma-mägi“. Kui Yukihira ametiaeg Inabas täis sai (maavalitseja ametisse määrati enamasti neljaks aastaks), läks ta tagasi pealinna. Selle luuletuse oli ta kirjutanud lahku-miskingiks. Kui mitte lisada tegusõna „piinlema“ ja harjutada inimesi mõttega, et piinia tähendus on seotud ootuspiinadega, siis võiks saavutada samasuguse kahetähenduslikkuse nagu lähtetekstis.

Käesoleva artikli teemaga seoses on oluline ka märgata, et riisitaim (*ine*), mis kohanimel Inaba peidus on, toob esile mägikülas valitseva argielu – esmase looduse, mida vaadatakse distantseeritud linlase pilguga, kes näeb küll põllul töötavaid inimesi, kuid ei mõista päriselt nende eksistent-si olemust. Masingu tõlkes see kahjuks esile ei tule. Piinia annab edasi õukondlase piinavat igatsust lihtsa elu järele, mida sümboliseerivad põllud, riisitaimed ja lihtsad maainimesed, kes pole kunagi lugenud ei hiina kirjandust ega õukonnaluulet. Kaks looduspilti on kohakuti – ülev ja madal –, mõlemal oma võlud. Igatsusmänd kohtub riisivõrsetega.

Taimed Kamo no Chōmei „Hōjōki“ tõlkes

Uku Masingu avaldamata tõlge Kamo no Chōmei (erakunimega Ren'in, 1155–1216) olulisest erakukirjanduse traditsiooni (*inton-bungaku*) kuuluvast tekstist „Kymne ruutjalgse osmiku raamat“²⁷ (*Hōjōki*) valmis käsikirjalisele tekstile märgitud daatumi järgi aastal 1947, kuid laiema publiku ette jõudis see ehk alles 1979. aasta 23. märtsil, kui Vanemuise rõdusaalis tuli esmaettekandele Jaan Toominga koostatud kirjanduslik teatrikava „Kolm vana meest“, kus lisaks Chōmei tekstile loeti ka Juhan Peegli lugu „Vanaisa“, Linnart Mälli tõlgitud Kontšok Tänpa Dönme (18. sajand) juttu „Targa vanaäti õpetussõnad ehk Piinatute hüvele juhtimine“ ning Karl Eduard Söödi, Hendrik Adamsoni ja Anna Haava luuletusi.²⁸ Kuigi tekst pole taas tõlgitud originaalist, vaid on valminud prantsuskeelse tõlke põhjal, siis on ikkagi märkimisväärne, et klassikaline *zuihitsu*-žanris proosa

²⁷ Michel Revoni prantsuskeelses tõlkes „Livre d'une hutte de dix pieds de côté“. Rmt-s: Anthologie de la Littérature Japonaise des Origines au XX siècle, Paris, Librairie Delagrave, 1923, lk 216. Tekstist on Jaapanis säilinud mitu versiooni. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses eelistati *saga-bon*'i, mis lõpeb luuletusega. Revon on kasutanud seda ja nõnda on luuletus jõudnud ka Masingu tõlkesse. Minu tõlge „Ülestähendusi erakuonnist“ (Vikeraar 1–2, 2003) järgib *daifukukōji-bon*'i, mida on viimasel ajal peetud kõige autentsemaks käsikirjaks. Kirjarulli algusesse on märgitud: „Kirjutatud Chōmei enda käega“ (*Chōmei jihitsu*).

²⁸ Osades Heikki Haravee (jaapani vanamees), Ants Ander (eesti vanaisa), Lembit Eelmäe (tiibeti vanaätt) ja Enn Hango (nooruk).

jõudis eesti publikuni tunduvalt varem kui Rein Raua esimesed tõlked jaapani keelest 80ndatel.

Paljud Jaapani 20. sajandi intellektuaalid on Chōmei pisikest teksti (Masingu tõlgegi on kõigest 10 masinakirjalehekülge pikk) pidanud teoseks, mis oma ülestunnistusliku iseloomu tõttu võiks seista kõrvuti Augustinuse „Pihtimustega“, sest tekstis tuleb lisaks püüdlikule Buddha õpetuse järgimisele esile ka teatav resignatsioon – võimetus olla ülesande kõrgusel – ja kahtlused, kas mitte erakuelust pole saanud üks järjekordne mõnuallikas, mis aheldab autorit selle maailma külge. See vana tekst kõlas üllatavalt hästi kokku 20. sajandi alguses tegutsenud Jaapani autorite vajadusega leida üles isiklik ülestunnistuslik hääl²⁹ – olla modernse lääneliku subjektina valmis muutma oma nõrkused ja puudused kirjanduse toormaterjaliks. Samas on jaapanlased „Hōjōkis“ läbi ajaloo näinud tüviteksti, kus üsna realistlikult kirjeldatakse looduslikke katastroofe – maavärinaid, torme, näljahädasid ja kõike muud, millega saareriigi elanikud aastasadu on pidanud toime tulema. Paljud tuntud kirjanike teosed, kus käsitletakse kataklüsmilisi sündmusi (nt Akutagawa Ryūnosuke kirjeldused 1923. aasta Kantō suurest maavärinast või Hotta Yoshie tekstid Tōkyō pommitamisest) tõukuvad oma väljenduslaadis just sellest lühikesest keskaegsest tekstist. Jaapani riikliku raamatukogu andmete põhjal on selgelt näha, et iga kord, kui elanikkonda tabab suurem katastroof, kasvab märkimisväärselt „Hōjōkiga“ seotud publikatsioonide arv.³⁰ Niisiis võib öelda, et tegu on teosega, mis toob edukalt esile looduse kõige süngema külje. Samas oli Kamo no Chōmei, kes vanas eas erakuelu alustades võttis endale dharm-nimeks Ren'in, ikkagi hingelt õukonnakirjanik, kes tasakaalustab õõvastavat juttu esmase looduse hirmsast olemusest õukonnakirjandusest inspireeritud kirjeldustega mägede ilust ja kenadest pastoraalsetest jalutuskäikudest eraklat ümbritsevatel aladel.

Juba „Hōjōki“ kuulus sissejuhatav lõik käsitleb inimelu kui hääbuvat loodusnähtust – vahtu vee pinnal või kastet õiel. Masingu tõlkes kõlab see nii:

Jõe vool hoovab peatumata, kuid vesi ei ole sama; vaht, mis ulbib keerasmikus, kord kaob, kord synnib uuesti, kuid ei pysi kunagi kauaks. Säärased on selles elus inimesed ja nende elamud. [---] Ühed surevad hommikul, teised sünnivad õhtul. Säärane on elu: vaht veel. Need inimesed, kes sünnivad või kes surevad, kes teab kust nad tulevad ja

²⁹ Vt täpsemalt Karatani Kōjin, *Origins of modern Japanese literature*. Duke University Press, 1993.

³⁰ C. G. Pradhan, *Sekaibungaku to shite no Hōjōki*. Kyōto, Hōzōkan, 2022, lk 73.

kuhu lähevad? Selles ajutises elamus, kas nad teavad seda, mille järgi nad vaevlevad või millega nad võluvad oma silmi? Ei peremehest ega elamust saa öelda, kumb on muutlikum. Nad mõlemad on nagu kaste asagoel. Vahel variseb kaste ja õis jääb alles: aga õis närbub hommiku-päikeses. Vahel õis närtsib, aga kaste pysib: aga kaste kaob enne õhtut.³¹

Kamo no Chōmei on kirjelduses tõukunud „Vimalakirti nirdeša sūtrast“, mis on üks Ida-Aasias levinumaid mahajaana tekste. Selle suutra järgi pole inimelu muud kui vaht või virvendus veepinnal.³² Budistlikus traditsioonis ongi asjade ajutisest iseloomust mõeldud eri loodusnähtuste kaudu. Rupert Gethin võtab raamatus „Budismi alused“ paljud neist kokku: „[---] dharmad on nagu unenäod, maagilised illusioonid, kajad, peegelpildid, miraažid, ruum; nagu vees peegelduv kuu, võluloss, vari või imeväel loodu; nagu tähed, kastepiisad, mull, välgusähvatus või pilv – need on olemas, kuid samal ajal neid pole olemas, ja kui me tahame neid kätte saada, pole meil millestki kinni hoida.“³³

Masingu tõlkes tuleb jõe, vahu ja kaste olemus kenasti esile, aga sisesejuhatuse mõju nõrgestab mõnevõrra *asago*e (õige oleks *asagao*) õie tähenduse tõlke või selgituse puudumine.³⁴ Asagao (lehtertapp) tähendab sõnaliselt hommikunägu ja on seega sisulises seoses eelnevas lauses esineva kirjeldusega „hommikul sünnivad, õhtul surevad“. Inimesed ise pole midagi muud kui haprad lehtertapu õielehed, mis esimese päikese käes ära kuivavad.

Teksti lähemal uurimisel näeme taimenimede tõlkimisel erinevaid strateegiaid. *Asagao* on jäetud tõlkimata ning ka kilpjalad on Masingu tõlkes *warabi*-sõnaljalad.³⁵ Nii nagu eespool toodud luulenäidetes, on ka „Hōjōkis“ kasutatud võõrapäraseid ladina tüvesid – glütsiiniad, imperatad, dioskorea mugulad, aga teinekord sisaldab tekst ka eestikeelsed vasted, nagu sajakoorsepuu või vesiputk.³⁶ Järgnevas olustikku kirjeldavas lõigus tuleb nende mitmekesiste valikute mõju kõige selgemalt esile:

Mäe jalamil on üks oksadest onn, milles viibib metsavaht. Tal on noor poeg, kes vahel tuleb vaatama mind. Kui mul on igav, läheme uitama temaga. Ta on kuueteistaastane ja mina kuuekümnene, kuid hoolimata

³¹ U. Masing (tõlk), Kymne ruutjalgse osmiku raamat [käsikiri K. Kasemaa erakogust], lk 142.

³² B. Watson (tõlk), Vimalakirti sutra. Columbia University Press, 2000.

³³ R. Gethin, Budismi alused. Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 302–303.

³⁴ Michel Revoni tõlkes „visage-du-matin“ (hommikunägu), kuid kommentaari lisatud ka „açagao“. Anthologie de la Littérature Japonaise des Origines au XX siècle, Paris, Librairie Delagrave, 1923, lk 247.

³⁵ Masing, Kymne ruutjalgse osmiku raamat, lk 147.

³⁶ Samas, lk 147–148.

sellest suurest vanusevahest me naudime koos samu lõbusid. Vahel nopime imperata itteid või kaljupirne, dioskorea mugulaid või vesiputke lehti. Vahel läheme riisipõldudele, mis on laiali mäe all, ja nopime langenud päid, et neist punuda kõrtekimpe. [...] Tagasitulekul, nagu aastaaeg lubab, lõikame kirsipuudelt oksi või võtame kaasa vahtra punaseid harusid, korjame sõnajalgade lehti või kogume puuvilju. Ma pakun Buddhale tema osa ja jäägi me säilitame.³⁷

Nagu eespool tsiteeritud Jakureni luuletuseski tekib siin kujutlus väarikast õpetlasvanamehest, kes koos noorukiga looduses ringi uitab. Tegu on veidi hiinapärase elegantse kujutluspildiga jõudeaega veetvast haritlasest, kes selle maailma kärast eemal suudab rõõmu tunda lihtsatest asjadest. Seda sorti stseenide puhul oli Jaapani autoritele suureks eeskujuks Tangi ajastu luuletaja Bai Juyi (772–846). Prantsuskeelse tõlke kaudu teksti rännanud imperatad ja dioskoread³⁸ võiks siin taas siduda Chōmei kirjelduse selle üleva hiinaliku registriga, mis lähtetekstis on selgelt tuntav. Kui aga lugeda teksti intiimse looduskogemuse võtmes, siis võiks ju otsida veidi suupärasemaid vasteid, kuigi taimenimedele andmebaasi poolt pakutud alang ja jamss (vt tabel 1) seda eesmärki tegelikult ei täida.

Teatud juhtudel on vanadele jaapani taimenimedele pakutud vasted tinglikud, mistõttu sõnaraamatute kasutamisega võib päris rappa ka sattuda. Näiteks on vesiputk mürgine taim, mida toiduks tarvitada ei kõlba. „Hōjōki“ tekstis oli arvatavasti tegu vesiselleriga (*Oenanthe javanica*), mille noored lehed kuuluvad Ida-Aasias levinud seitsmetaimepudru retsepti hulka. Kuigi paljud tööriistad aitavad tänapäeva tõlkijal leida täpseid vasteid, pole kaugelki mitte kõik liigid vanades tekstides selgelt tuvastatavad ja seetõttu pole andmebaasidest teinekord kasu.

³⁷ Samas, lk 148.

³⁸ Michel Revoni prantsuskeelses tõlkes esinevad järgmised variandid: „pousses d'impérate“, „poires de rocher“ (lisatud kommentaar: *iwanaishi*), „rhizomes d'igname“ (lisatud kommentaar: „*kako*, la dioscoré du Japon“). M. Revon, Anthologie de la Littérature Japonaise des Origines au XX siècle, Paris, Librairie Delagrave, 1923, lk 260.

Tabel 1. Masingu „Hōjōki“ tõlkes esinevad taimed ja nende vasted

Klassikaline keel	Moodne keel	Ladina keel	Taimenimed andmebaas ³⁹	Masingu vaste
岩梨 <i>ivanashi</i>	地梨 <i>jinashi</i>	<i>Chaenomeles japonica</i>	Jaapani ebaküdoonia	kaljupirn
茅花 <i>tsubana</i>	茅・チガヤ <i>kaya, chigaya</i>	<i>Imperata cylindrica</i>	harilik alang, alang-alang	imperata itted
零余子 <i>nukago</i>	ヤマノイモ <i>yama-no-imo</i>	<i>Dioscorea japonica</i>	Jaapani dioskoor / jamss	dioskorea mugul
芹 <i>seri</i>	セリ <i>seri</i>	<i>Oenanthe stolonifera</i>	vesiputk	vesiputke lehed
藤 <i>fuji</i>	フジ <i>fuji</i>	<i>Wisteria floribunda</i>	rohkeõieline sinivihm	glütsiinia
まさき <i>masaki</i>	ツルマサ <i>tsurumasaki</i>	<i>Euonymus fortunei</i>	Fortune'i kikkapuu	sajakoorne

Lõpetuseks

Uku Masing on öelnud: „Jaapani sõnad on ju iseendast juba hoopis teistsugused lõiked tõelusest kui meie omad ja assotsiatsioonid erinevad päris põhjalikult meie omadest [---]. Nõnda peab laul andma inimesele võimaluse kujutella väga paljusid asju, see on nagu nõiasõna, mis avab inimesele nägemiseks ja kuulmiseks päratud võimalused, sunnib inimest looma endale maailma.“⁴⁰ Ta oli seega väga teadlik, et jaapani „nõiasõnu“, mille tähendusväli võib olla Euroopa keeltes levinud vastetest väga erinev, tuleb austada, ja proovis liikuda lähtetekstile nii lähedale, kui see talle käepäraste vahenditega võimalik oli. Nägime, et lindude ja taimede tõlkimise puhul kasutas ta samas nii kodustavaid kui ka võõrapärastavaid strateegiaid.

Kui Rein Raud seab oma tekstides esiplaanile kirjanduse, s.t poetiline toime tekstis on primaarne, siis Uku Masingu tekstides on märgata tahet liikuda kirjanduse kaudu lähemale ka floorale ja faunale. Vahel otsustab ta nime tähenduslikud komponendid tõlkida (*ivanashi* = kaljupirn), vahel jätab nimetuse sisse tsitaatsõnana (nt *asagao*), vahel kasutab Eestis levinud vastet, aga mõnikord kasutab ka võõrsõnu, mis on pärit prantsuskeelsest tõlgetest. Selline mitmekesisus tuleneb küllap osalt ka sellest, et tal puudus juurdepääs klassikalise jaapani keele sõnaraamatutele ja teistele täpsust võimaldavatele teatmeteostele. Samas teevad need lahendused tõlked huvitavaks ja kummalisel kombel võivad just sellised tõlked rõhutada asjaolu, et ka Jaapani keele enese sees on teatav pinge võõrapärase hiina ja kodusema jaapani kirjasüsteemi, rahvalike ning aristokraatlike linnu- ja taimenimed vahel. Me võime seda näha ühe tõlkes avastatud strateegiana, mis toob esile jaapani kirjanduse sees peituvat unikaalset võitlusvälja.

Kui lähtuda Haruo Shirane ideest, et Jaapani kirjandustraditsioon kuulub pigem üleni teisese looduse valda, siis võib olla nii, et just dioskorea-mugulad ja podokarpused aitavad esile tuua seda teatavat võõristusefekti ja distantseeritud elegantsust, mida jaapani tekstides täidavad hiina märgid ja intertekstuaalsed viited. Kui *warabi*-sõnajalad (kilpjalad)

³⁹ Eestikeelsete taimenimed andmebaas (taimenimed.ut.ee). Eesti Loodusuurijate Selts.

⁴⁰ Masing, Tankad, lk 111.

või *asagao* õied (lehtertapud) – tõlkevasted, kus teksti on jäetud jaapani-keelsed sõnad – viitaksid justkui jaapani kultuurile, siis ladina keele kaudu teksti jõudnud sõnad võiksid rõhutada seda suurt kultuurilist teist, kelle varjust Jaapani autorid kunagi päriselt välja ei pääse. Kui mõelda, et hiina keel täitis jaapani kultuuris sama rolli, mida meie kultuuris on täitnud ladina keel (või ka saksa keel), siis annavad Masingu tõlked kahtlemata mõtteainet edasiseks tõlketööks.

KUIDAS DEFINEERIDA MAAILMA EHK VARAUUSAEGSETE DISPUTATSIOONIDE TÕLKIMISE MÕTTEKUSEST¹ **KAARINA REIN**

96

Artiklid

Disputatsioonidest meil ja mujal

Disputatsioon ehk akadeemiline väitlus oli varauusaegse teadustöö kõige levinum väljund. See koosnes nii kirjalikust kui suulisest poolest, millest suuline esitus on meile paraku kaduma läinud, kuid trükitud disputatsioonid on Euroopa varauusaegsetest ülikoolidest ja gümnaasiumitest säilinud omajagu. Kirjalik tekst koostati enamasti ladina keeles, kuigi leidis ka kreeka- ja heebreakeelseid dispuute.

Viiteid ideede üle väitlemisele disputatsiooni vormis võib kohata Molière'i 1673. aastal esietendunud näidendis „Ebahaige“, kus noor arst Thomas Diafoirus ulatab oma pruudile disputatsiooni, milles ta on esitanud oma vastuargumendid 17. sajandil välja käidud imetajate vereringe teooriale, sõnades: „Olen kaitsnud ringvoollaste vastu väitekirja, mida ma, härra loaga, julgen ulatada aulisele preilile austuse märgina, mida ma talle võlgnen oma

---

¹ Artikli valmimist on toetanud Postimehe Fondi Noor-Eesti teadusgrant POST108 „Tartu ülikooli esimesed teadustööd. Disputatsioon kui kirjandusžanr Academia Gustaviana ajal“.

vaimu esiktooteist.² Molière on parodeerinud nii disputatsiooni stiili kui ka arsti maailmavaadet, kes eitas üht 17. sajandi meditsiini olulisimat avastust.

Kõige sagedamini kutsuti neid 16.–18. sajandi akadeemilisi trükiseid disputatsioonideks (*disputatio*), kuid tiitellehel võis olla kirjas ka „dissertatsioon“ (*dissertatio*), „diskursus“ (*discursus*) või lihtsalt „teesid“ (*theses*). Nähtuse olemus nimetusest suurt ei muutunud, kuigi 17. sajandi teisel poolel nimetati dissertatsioonideks pigem pikemaaid töid. Eestikeelses tõlkes enamasti säilitataksegi tiitellehel olevaga sarnane nimetus, kuid üldistatult kutsutakse selliseid varauusaegseid töid disputatsioonideks, eristamaks neid ükskõik millistest muudest väitekirjadest ja dispuutidest. Ilukirjanduses mõistagi ei pea ranget joont hoidma ja nii on Molière'i näidendi tõlkes esinev sõna „väitekiri“ (pr k *thèse*) kõigile arusaadav, nagu seegi, et seal kaitstakse tagurlikku ideed.

Tuntuim ja maailma enim mõjutanud on ilmselt Martin Lutheri disputatsioon indulgentsidest ehk 95 teesi,³ Lutheri eestikeelsete tõlgete kogumikus näeb lisaks sellele tööle ka tema „Heidelbergi väitlust“⁴, mis ei ole ründav, vaid filosofeeriv ning antiikautoritele ja piibli kirjakohtadele toetuv. Mõlema disputatsiooni tõlkijad, vastavalt Urmas Petti ja Meelis Friedenthal, on neid ladinakeelseid töid vahendanud pieteeditundega, lisades nurksulgudes nii eestikeelseid sõnu, mis arusaadavust hõlbustavad, kui ka ladinakeelseid sõnu ja väljendeid. Näiteks on Lutheri 59. tees indulgentside küsimuses eesti keeles edasi antud kui „Püha Laurentius on öelnud, et Kiriku aardeks on tema vaesed, kuid ta ütles seda tema-aegse keelepruugi kohaselt [*sed locutus est usu vocabuli sua tempore*]“.⁵ Selle ladinakeelse fraasi tõlkimisel on tõesti võimalikud variatsioonid, nt „ta rääkis seda omaaegset sõnavara kasutades“, kuid üldiselt on eestindus üsna täpne ega vajakski võib-olla täpsustavaid väljendeid originaalist. Heidelbergi väitluses on originaali toel peamiselt termineid täpsustatud. XXI tees ütleb nii: „Auhiilguse teoloog [*theologus gloriae*] nimetab halba heaks ja head halvaks. Risti teoloog [*theologus crucis*] ütleb, kuidas asjad on.“⁶ Siin on hea teada ka vastavaid ladinakeelseid väljendeid ja seega ei ole nende lisamine liigne. Mõistagi hoiab see lisaks ära eestikeelse sõna „risti“ käsitamise määrsõnana.

² Molière „Ebahaige“. Tlk Aleksander Aspel. Rmt-s: Näidendid. Eesti Raamat, 1974, lk 776. Prantsuse keeles vt nt Molière. *Les Femmes savantes*, *Les Précieuses ridicules*, *Le Malade imaginaire*. Booking International, 1993, lk 199.

³ Vt Martin Luther, Väitlus indulgentside väe selgitamiseks ehk 95 teesi. Rmt-s: Valitud tööd. Koost. Urmas Petti. Ilmamaa, 2012, lk 9–18.

⁴ Martin Luther, Heidelbergi väitlus. Tlk Meelis Friedenthal. *Ibid.*, lk 25–50.

⁵ *Ibid.*, lk 15.

⁶ *Ibid.*, lk 39.

Liivimaalt pärit varauusaegse disputatsiooni tõlke näiteks võib tuua Olaus Hermelini ja Daniel Bratti disputatsiooni „Teraviljapuudusest ja selle vältimise abinõudest“, mille algupärand on trükitud Tartus aastal 1695⁷. Selles Epp Tamme tehtud latusas tõlkes jäävad silma arvukad viited antiik- ja varauusaegsetele autoritele, mõnikord on tsiteeritud ka piiblit. Eraldi aga tahaks esile tõsta disputatsiooni lõpus olevaid väitlejale pühendatud luuletusi, mis on edasi antud eeleegiliste distihhonidena, nagu need ka algupärandis esinevad. Need on eesti keelde vahendanud Ain Kaalep ja siinkohal ka näide:

Ei enam maasikapuust ei toitu me, vaid teraviljast,
 Cerese teene on see, ning teda austame kõik.
 Ent kes näidanud on, kuis hooldada Cerese ande,
 väiksemat au meie poolt väärt pole põrmugi küll.⁸

Luuletuse juhatab sisse pöördumine „Võrratule härrale Daniel Bratt’ile, kes suurepäraselt arutleb viljapuuduse üle“. Niisiis on selle disputatsiooni tõlkijaid koguni kaks, kellest üks on keskendunud väitekirja sisulisele osale, teine aga sellega kaasnevale luuleloomingule. Lisaks teaduslikule tähtsusele võib disputatsioonil olla ka kirjanduslik väärtus ning tõlge võib seda kas esile tuua või varjutada. Ainult teadusliku sisu edasi andmisel jäetakse tõenäoliselt tõlkimata nii luuleread kui ka disputatsiooniga seotud isikute tiitlid ja ülistusadjektiivid. On ka vastupidist lähenemist – väärtustada võib ka ainult disputatsiooni juurde kuuluvaid luuletusi ja väitekirja enda jätta tähelepanuta. Esimest lähenemist kohtab näiteks koguteoses „Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798“, kus on nii mõnegi rootsiaegse Tartu ülikooli väitekirja sisu põhjalikult refereeritud, sageli on tegu ka osalise tõlkega.⁹ Teine lähenemine iseloomustab juhuluule antoloogiat „O Dorpat, urbs addictissima musis...“, milles on tõlgitud ka mitmeid disputatsioonide juurde kuuluvaid luuletusi, disputatsioonidel endil pike-malt peatumata.¹⁰

Nii ongi varauusaegse disputatsiooni kui terviku tõlked üsna harvad, tavaliselt eeldavad need spetsiifilist konteksti või eesmärki. Enim on neid

⁷ Olaus Hermelin; Daniel Bratt, Teraviljapuudusest ja selle vältimise abinõudest. Tlk Epp Tamm. Akadeemia nr 8/1989, lk 1709–1748.

⁸ *Ibid.*, lk 1747.

⁹ Vt Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798. Koost. Helmut Piirmäe. Valgus, 1982. Eelmainitud Daniel Bratti väitekirja kokkuvõtte leiab selles teoses lk 195–196, kus tuuakse välja, et töö paistab silma majanduselu, sealhulgas ajaloolis-sotsiaalse analüüsiga.

¹⁰ Vt O Dorpat, urbs addictissima musis... Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet. Koost. Kristi Viiding, Jana Orion, Janika Päll. EKSA, 2007.

varauusaegseid akadeemilisi trükiseid tõlgitud Rootsi ja Soome kultuuri-ruumis, kus disputatsioon on suhteliselt vähe. Saksamaal, kus varauusaegseid disputatsioon on väga palju, on keskendunud suurtele nimedele, nagu on eespool mainitud Martin Luther. Eesti keelde tõlgitud disputatsioon on avaldatud ajakirjas Akadeemia ja Vikerkaar¹¹, samuti on need ilmunud üliõpilaste kraaditöodes¹². Kokkuvõttes on disputatsioonide tõlkimine nii meil kui mujal pigem marginaalne teema.

Disputatsioonide uus elu

Kaua ongi disputatsioon peetud väheväärtuslikeks üliõpilastöödeks. Baltisaksa arsti ja estofiili Georg Julius von Schultzi (Dr. Bertrami) kirjapanduna võib rootsiaegse Tartu ülikooli kohta lugeda: „Peale mõningate vähetähtsate dissertatsioonide pole sellest parukate ja patside ajastust ühtki vaimse elu ja tegevuse nimetamisväärsset jälge. Ülikool kidus, kuni kuhtus sisemise elujõu puudumise ja välise surve tõttu.“¹³

20. sajandi lõpust alates on suhtumine vähehaaval siiski muutunud ja disputatsioon on hakatud väärtustama ideede ajaloo allikaina. Samuti on välja toodud, et see on eraldi kirjandusžanr, mida siiani on üsna vähe uuritud. Meie kultuuri-ruumis pärinevad disputatsioonid lisaks rootsiaegsele Tartu ülikoolile ka samal ajal tegutsenud Tallinna akadeemilisest gümnaasiumist ja Riia akadeemilisest gümnaasiumist. Kohalike disputatsioonide sisu on ilmselt kõige rohkem refereeritud eelmainitud 1982. aastal ilmunud Tartu ülikooli ajaloos, toomaks esile, millised ideed olid Tartus levinud Tartu ülikooli algusaegadel. Ka viimase kümne aasta jooksul ilmunud teadusartiklites on Eesti varauusaja uurijad disputatsioonidele tähelepanu pööranud.¹⁴

16.–18. sajandi disputatsioon oli midagi teadusartikli ja kraaditöö vahepealset, kuigi tegelikult ei kumbki neist. Võib öelda, et tegemist ongi omaette kirjandusžanriga. Varauusaegne disputatsioon algas tiitellehega, kus oli märgitud disputatsiooni eesistuja-professori ja väitleva üliõpilase nimi, vahel ka parasjagu ametisoleva rektori nimi. Lisaks eesistuja ja

¹¹ Lisaks juba kirjeldatud disputatsioonile vt Johannes Raicus, Füüsikalise-meditiiniline pühendusdisputatsioon. Akadeemia nr 2/2016, lk 210–235 ja Andreas Arvidi, Johannes Eri, Loodusteaduslik disputatsioon taimedest. Vikerkaar nr 7–8/2020, lk 4–26.

¹² Vt nt Merle Kand, Georg Manceliuse teoloogina juhendatud disputatsioonide põhjal. Magistritöö. Tartu ülikool, 2010. https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/15022/kand_merle.pdf.

¹³ Dr. Bertram, Balti visandid. Värvikaid lugusid 19. sajandi Eesti- ja Liivimaalt. Saksa keelest tõlkinud Pille Toomper. Kirjastus Bertram, 2022, lk 213.

¹⁴ Vt nt Meelis Friedenthal, Varauusaegsete disputatsioonide läbiviimisest, ülesehitusest ja teemadest. Keel ja Kirjandus nr 10/2021, lk 865–885.

väitleja nimele oli esilehel kirjas ka disputatsiooni teema, valdkond, õppeasutuse ja trükkali nimi ning väitluse toimumise koht ja aeg. Tiitellehe pöördel olid märgitud sponsorite nimed ehk need, kellele disputatsioon oli pühendatud, ning siin oli oluline osa ülistusadjektiividel. Disputatsiooni põhiosa koosnes nummerdatud teesidest, mis olid kas lühemad või pikemad, ja sellele võisid järgneda ka küsimuste või väidete vormis lisad, mille üle tõenäoliselt disputatsiooni suulisel ettekandel väideldi. Nii mõnigi kord olid töö lõpus (harvemini alguses) ära trükitud sõprade ja kaasmaalaste sulest pärinevad luulevormis õnnitlused. Nagu juba öeldud, ei taheta tänapäeval disputatsioone tavaliselt autentselt ja tervikkujul edasi anda, pigem püütakse lühidalt edastada tõlgendaja jaoks oluline sisu, vahel ka muud olulised detailid, nagu näiteks disputatsioonidega kaasnev juhuluule. Disputatsioonist kui tervikust selline lähenemine siiski pilti ei anna.

Kui minna tõlkimise juurde, siis siin kohtab varauusaegsete disputatsioonide vahendamisel mitmeid takistusi. Tavaliselt eeldatakse tõlkimisel võimalikult soliidse algupärandi olemasolu. Varauusaegsete disputatsioonide puhul valikut eriti ei ole, sest heal juhul on valida paremini säilinud ja halvemini säilinud eksemplari vahel. Halvemini säilinud eksemplar võib tähendada seda, et tekstist on lehekülgi puudu või on teksti sees mõni fraas või koguni lause muutunud loetamatuks. Kuna tekst oli mõeldud suuliseks esituseks, on kirjapandu sageli elliptiline ja täis lühendeid, mille lahtimõtestamine ongi ehk disputatsioonide tõlkimise juures kõige keerulisem. Samas on sellise tõlgendamise juures põnevus garanteeritud, siin ei teki isegi kahtlust selles, et tõlkimine on teadustöö.

Varauusaegsed autorid toetusid kirjutistes nii antiikautoritele ja piiblile kui ka oma kaasaegsetele korüfeedele. Piiblitšitaatidega on lihtsam, need leiab üles eestikeelsest piiblitõlkest. Muude tsitaatidega on keerulisem. Disputatsiooni tekstis ei ole tsitaadile alati osutatud ja põhimõtteliselt võib tänapäevaselt väljendudes ulatuslikke löike disputatsioonides nimetada plagiaadiks. Aga paraku pole eesti keelde sageli tõlgitud ka seal tsiteeritud antiikautoreid, seega jõuavadki nende mõtted vahel Eesti kultuuriruumi just 17. sajandi disputatsioonide vahendusel. Varauusaegsetest populaarsetest teadlastest võivad nii mõnedki olla oma kuulsuse minevanud ja nende teoste eestikeelseid tõlkeid pole meil ammugi. Lisaks ei pruugi eesti keeles olla tollast teadusterminoloogiat ja see tuleb alles luua.

Ka on varauusaegsete disputatsioonide kontekstis raske vahet teha reaalaralade ja humanitaaralade tekstidel ning nende vastandamisel ei ole erilist mõtet. Loodusteadusi õpetati filosoofiateaduskonnas ja ka lähene mine meditsiinile võis lähtuda pigem humanitaariast. Samas on rootsiaegse

Tartu ülikooli päevil koostatud disputatsioon pealkirjaga „Elust ja surmast“¹⁵, mis on pigem reaalteaduslik ja toetub Aristotelese filosoofiale.

Filoloogiat kui eraldi teadusharu toona ei tuntud, kuid esitlusele tulev teema defineeriti vastava sõna etümoloogia, homonüümia ja sünonüümia kaudu. Disputatsioonid olid reeglina ladinakeelsed, kuid sageli pikiti sinna sisse kreeka keelt, eriti terminite edasiandmisel. Need kreekakeelsed sõnad ja väljendid on disputatsiooni autor(id) sageli ise paralleelselt ladina keelde tõlkinud, seega on kreeka keel seal pigem dekoratsiooniks, et autori eruditatsiooni demonstreerida. Tõlkimisel on kombeks autentsuse edasi andmiseks kreeka keel alles jätta ja vajadusel varustada see tõlkega viidetes. Sama kehtib heebreakeelsete terminite puhul. Lisaks teiste keelte sisse toomisele erines ka meile tuttavate teadustermine tähendus varauusaegses kontekstis nii mõnigi kord tänapäevasest ja seega vajavad needki kommentaari.

Ülesehituselt olid sellised disputatsioonid paljuski sarnased, kuid erinesid siiski autorite stiililt. Rootsiaegse Tartu ülikooli alguspäevil oli disputatsiooni pikkus reeglina 8–24 lehekülge kvartformaadis ning suurem osa neist olid üliõpilaste harjutustööd, vähem oli disputatsioone, mis olid esitatud magistrakraadi saamiseks. Paljuvaieldud küsimus on, kas disputatsiooni autor oli selle esitanud tudeng või hoopis eesistujaks olnud professor. Sellistele küsimustele võibki anda vastuse stiilianalüüs – kas disputatsioon sarnaneb pigem professori või tudengi ülejäänud töödega. Ka tõlkimine saab siin selgusele kaasa aidata.

Rootsiaegse Tartu ülikooli disputatsioonide eestindamine

Noor-Eesti teadusgrandi „Tartu ülikooli esimesed teadustööd. Disputatsioon kui kirjandusžanr Academia Gustaviana ajal“ raames tuuakse eesti keelde varasemast rohkem disputatsioone, et demonstreerida selle žanri viljelemist tänapäeva Eesti alal. Järgnevalt tähelepanekuid disputatsiooni erinevate osade eesti keelde vahendamisest.

Alustades disputatsiooni tiitellehel ja selle pöördel olevast tekstist, tuleb tõlkimisel meelde tuletada kõikvõimalikud variandid ülistuse väljendami- seks. Professor võis küll olla töö tegelik autor, kuid disputatsiooni trükiku- lud pidi maksma tudeng, kes omakorda vajas selleks toetajaid. Loomulikult pidi tudeng oma sponsoreid kiitma, et tema disputatsioon saaks rahastatud. Nii võibki väitekirja algul täheldada tüüpilist barokiaegset väljendusviisi, kus metseenide nimede ette kuhjatakse tunnustavaid epiteete ja fraase nagu näiteks: „Riia postijaamade laitmatule prefektile“; „Liivimaa ja Ingerimaa

¹⁵ Petrus Schomerus, Bothvidus Rising, De vita et morte. Dorpati Livonorum: J. Pistorius, 1634.

hoolikaimale kammerhännale“; „väarikaimale heebrea ja kreeka keele professorile ja Jaani koguduse ärksaimale pastorile“ või pikemalt: „suursuguste, õilsatele, väga toimekatele, kõrgeaulistele, äärmiselt asjatundlikele, hiilgava sünnipäraga, vooruslikele ning õpetatutes ja tegudes ülimalt suurepärasele meestele ja isandatele“. Eriti suurejoonelised epiteedid kuhjati valitseva monarhi nime ette, nii võib Tartus kuninganna Kristiinale pühendatud disputatsiooni tiitellehe pöördelt lugeda: „võidukale, jumalakartlikule, õnnelikule, suursugusele emandale ja leebeimale kuningannale, helgeimale ning võimsaimale valitsejale jne“.¹⁶ Ülistusadjektiivid on disputatsioonide algupärandis ladina keeles enamasti ülivõrdes, eesti keeles saab valida, kas kasutada samuti ülivõrret või valida algvõrde ette sõnad „väga“, „ülimalt“, „äärmiselt“ vms, mõnel juhul piisab ka lihtsalt adjektiiviga algvõrdest. Originaalis varieerub ka kirja suurus, suur- ja väiketähtede kasutamine. Millest on aga tõlkes raske vabaneda, on säärase väljendite koomilisus eesti keeles. Laiem küsimus võiks olla, kuidas vahendada barokiaegset väljenduslaadi sellisesse kultuuri, millele see pole omane.

Pärast pühendusi võib disputatsiooni stiil kardinaalselt muutuda, kuid vahel jätkatakse ka teesides sama suurejooneliselt. Lühemate teesidega disputatsiooni tõlkimine, kui korraga esitatakse üksainus väide, on üldjuhul lihtsam, näiteks: „Inimlikud seadused soodustavad inimeste mugavust ja kasu“¹⁷ või „Nägemist väidetakse välismeeltest teenitult olevat õilsaima ja väljapaistvaima“¹⁸. Samas võivad teesid olla ka pikemad ja rohkem lahti räägitud, nagu järgnevast võib lugeda: „Maa-aluseks tuleks nimetatakse sellist tuld, mis tungib esile maa õõnsuste alt, sest see tuli on hajutatud Maa koobaste kaudu, mis on ilmne kuumadest vetest, termidest, samuti suitsust ja lekidest, mida Maa kõikjal välja paiskab, nagu kirjutab Vergilius Sitsiilia Etna kohta. Teised viitavad hõõguvale Kampaania mäele Vesuuvile, mille suitsu ja leekide kätte kirjutatakse Pliniust olevat lämbunud.“¹⁹ Siinkohal on eelduseks antiikkirjanduse tundmine ja üliõpilasele oli see võimalus õpitud teadmisi eksponeerida.

Tartu ülikoolis 17. sajandi esimesel poolel kaitstud disputatsioonid tegelevadki enamasti mingi nähtuse defineerimisega ja sõna tähenduse määratlemisel toetuvad nad suuresti vanadele keeltele. Seepärast on kõige

¹⁶ Sebastian Wirdig, Andreas Arvidi Stregneensis, *Disputatio medica de natura et constitutione medicinae*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1648, lk A1v.

¹⁷ Laurentius Ludenius, Johannes Newhausen, *Disputatio politica de legibus*. Dorpati Livonorum: Lit. acad, 1642, lk A2.

¹⁸ Johannes Eriki Stregneensis, Faderus Arvidi Uraelius, *Disputatio physica de visu*. Dorpati Livonorum: Typ. acad, 1643, lk A3

¹⁹ Heinrich Oldenburg, Jonas Lannerus, *Disputatio physica de natura ignis*. Dorpati Livonorum: J. Pistorius, 1633, lk A2v.

parem, kui varauusaegse disputatsiooni tõlge avaldatakse koos originaaltekstiga, sest siin ei asenda ükskõik kui meisterlik tõlge algupärandit. Mõned näited defineerimise kohta varauusaegsetes disputatsioonides ja seda eetika, õigusteaduse ja astronoomia vallas.

Disputatsioon „Vaprusest“:

Mis puutub sõna etümoloogiasse, siis vaprus – *Fortitudo* – tuletatakse ladina keeles sõnast *ferendo*, sellepärast, et tugev on võimeline ränki ja raskeid asju kandma ja välja kannatama: kreeka keeles aga on see sõna ἀπό τοῦ ἀνδρός, see tähendab pärineb mehest, mitte et vaprus, nagu keegi arvab, on omane mehele ja seetõttu naistele vaevalt võib osaks saada, vaid kuna see ainsana kõigist voorustest on mehele vägagi kohane.²⁰

Disputatsioon „Abielust“:

Sõna „abielu“ öeldakse loori sisse mässimise (*nuptu*) ja mõrsjalooriga katmise (*nubendo*) või varjamise (*operiendo*) järgi. Sest kui emandad viiakse mehe koju, kaetakse nad teatud liiki looriga, nimelt ruugevärvilisega ja nõnda looritavad nad nägu häbelikkuse ja allumise märgiks.²¹

Disputatsioon „Päikese teooria“:

Ladina keeles öeldakse *Sol*, kuna ta on ainuke (*solus*) ja paistab teistele peidetud tähtedele: kreeklastel on ἥλιος, justkui ἄλιος, κατὰ τὸ ἀλίζειν kokku toomise järgi, et pärast seda, kui ta on tõusnud, inimesi kokku kutsuda. ... Veel heebrea tähtedega שֶׁשֶׁשׁ, valguse juhtimise järgi.²²

Kui sõnade etümoloogia selgitamisel tuleb ladinakeelsed tuletusalused eestikeelses tõlkes paratamatult sulgudes või muul moel juurde lisada, siis kreekakeelsed sõnad ja väljendid on disputatsiooni autorid valdavalt ise tekstis ladina keelde ära tõlkinud. Sisulist tähendust ei pruugi selle keele kasutamisel olla, see on pigem stiiliküsimus. Tänapäeval kordub sama ladina keele kasutamisega, ka ladinakeelseid fraase puistatakse ju teksti eelkõige oma haridustaseme näitamiseks.

Varauusaegsete teadusterminite kohta, mis ilma kommentaarita ei ole

²⁰ Johannes Gezelius, Andreas Arvidi Stregnensis, Disputatio ethica de fortitudine. Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1648, lk A2v.

²¹ Heinrich Hein, Andreas Fridzberg(ius), Disputatio juridica de nuptiis. Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1654, lk A2.

²² Laurentius Ludenius, Johannes Erici Stregnensis, Theoria solis. Lit. acad, 1638, lk A2.

arusaadavad, võib tuua järgmise näite: „Kuna galeenilised terminid on arstikunstis kasutatuna siamaani tõepoolest tavalisemad, tõlgin hermeetilise meditsiini ainete kohta kasutatavad terminid galeenilistesse terminitesse.“²³ Galeeniline märgib siin Rooma tuntuima arsti Galenose nimest tuletatuna antiikaegset meditsiini, hermeetiline aga Egiptuse müstiku Hermes Trismegistose nimele viidates varauusaegset ehk toona siis kaas-aegset meditsiini. Kuna sõnadel „galeeniline“ ja „hermeetiline“ on tava-päraselt eesti keeles mõnevõrra teistsugused tähendused, on kommentaar siin paratamatu. Kokkuvõttes ongi varauusaegse disputatsiooni tõlkimine eelkõige varauusaegse haritud inimese arusaamade vahendamine.

Kirsiks tordil on osa disputatsioonidega kaasnev juhuluule, kus sõbrad õnnitlevad kaaslast disputatsiooni pidamise puhul. Need luuletused viitavad disputatsiooni sisule ning kiidavad autorit teemavaliku eest. Nende luuletuste tõlkimisel on raske ületada Ain Kaalepi taset, kes tõlkis disputatsiooni juurde kuuluvad luuletused algupärandi värsimõõtu, nagu eespool näha. Enamasti tehakse sellistest gratulatsioonidest siiski vabavärsiline tõlge. Üks omapärane võte neis õnnitlusluuletustes on anagrammid disputantide latiniseeritud nimevariantidest, millest sai moodustada erinevaid muid ladinakeelseid väljendeid. Eestikeelsete vastete leidmine ei ole siin päris võimatu, kuid see eeldab ka nimede endi muutmist. Keelemängud ilukirjanduses ja teaduskirjanduses ei ole siiski päris ühesugused.

Seega võib nentida, et disputatsioonide juures ei asenda originaali siiski miski.

Teadusmõte disputatsioonides ja tõlkimise vajadusest

Nagu ka mujal maailmas, lähtutakse Eestiski oma kultuuri seisukohast oluliste tekstide tõlkimisel nii mõnigi kord kirjatöö autori tuntusest. Nii on 19. sajandi dissertatsioonidest eestindatud need, mille on kaitsnud Carl Ernst von Baer ja Friedrich Robert Faehmann, ja seda paljuski nende autorite panuse tõttu Eesti teadus- ja kultuurilukku. Varauusaegsed disputatsioonid siinsel alal pärinevad peamiselt 17. sajandi Tartu ülikoolist, kuid nende autoreid on seni seostatud pigem Saksamaa, Rootsi, Soome või Läti kultuuri- ja hariduseluga. Samas annab see võimaluse otsida teadus- ja kultuurisidemeid eri maade vahel, sest Tartus rajatud ülikool kandis vilju muu hulgas seal kaitstud disputatsioonide kujul. Loomulikult pole välistatud ka mujal koostatud oluliste disputatsioonide tõlkimine.

Sel ajal, kui Molière oma teoseid lõi ja nendes ka disputatsioonide üle

²³ Johannes Raicus, Füüsikalise-meditiiniline pühendusdisputatsioon. Akadeemia nr 2/2016, lk 215.

naeris, olid Tartu ülikooliski sarnased disputatsioonid olemas. Siingi võib muiata tööde üle, kus on näiteks kirjas, et Maa on universumi keskpunkt või et Tartu kandi elanikud kannatavad sapi rohkuse all. Edumeelset ja kaasaegset teadusmõtet ei pruugi tollastest Tartu töödest alati leida, küll aga näeb seal rohkelt antiiksetele autoriteetidele toetumist. Kuigi teadusideede seisukohast võivad disputatsioonid sageli pettumuse valmistada, avardavad siinsed disputatsioonid samamoodi Eesti kirjandus- ja mõtte- maastikku, nagu seda teevad 17. sajandi eestikeelne juhuluule ja tollased piiblitõlked.

Mis aga eristab disputatsiooni tõlget ilukirjanduslikust tõlkest, on originaali kohalolu vältimatus. Originaali sõnakasutus tungib sisse nii etümoloogias, terminites kui ka sõnamängudes ja tundub, et on mõttekas see seos säilitada. Loomulikult leiab virtuoosne tõlkija kõigele eestikeelse vaste, kuid küsimus on rohkem selles, kas sellel on alati mõtet. Pigem tahetakse siin ju edasi anda seda, kuidas mõtlesid varauusaegsed haritlased, selmet iga hinna eest näidata, millise meisterlikkuse ni on eesti keelde tõlkides võimalik jõuda. Meenutagem, et ladina keel ei olnud disputatsioonide autorite emakeel, vaid tollane universaalne hariduskeel. Kui eestikeelses vahenduses on tunda õpetatuse hõngu, peaks see omaaegse teaduskeelega hästi haakuma. Siia võib veel lisada, et 17. sajandi Tartu ülikooli professorid ega tudengid poleks uneski osanud ette kujutada, et nende teadustöid kord eesti keelde tõlgitakse.

Võib-olla igas kultuuriruumis polegi mõtet varauusaegseid disputatsioone ümber panna. Ent tundub, et Eestis õigustab end selline rootsiaegse kõrvalpilgu sissetoomine ja maailma asjade defineerimine, nagu seda disputatsioonides võib kohata. Lisaks haridus- ja teadusmõttele on neis tekstides omajagu nii poeetikat kui pateetikat ning see võiks rikastada ka Eesti tõlkekultuuri. Omaette väljakutse oleks disputatsioonide suulise esituse taastamine, sest väitluskunst on jätkuvalt aktuaalne teema.

TÕLKIJA TEE¹

HARDO PAJULA

Pärastlõuna punanurgas

Minu tee esimese tõlkeramatute poole algas Kesk-Sahhalini pärapõrgus. Ma arvan, et see oli 1986. aasta kevadel. Gorbatšov oli igatahes juba ametis ja tuuritas hoolega mööda ilma ringi, muutuste hõng ulatus isegi väeosa värava taha. Palju ma sellest tollal aru sain, on muidugi omaette küsimus, igatahes hakkasin ma käima sagedamini punanurgas lehti lugemas. Kord sattus mulle seal pihku Komsomolskaja Pravda, kus räägiti, et meil on nüüd selline asi nagu majandus ja seda olevat võimalik isemajandada. Tolles ajas ja kohas mõjus see mõte uudsetl.

Olin kaks aastat varem lõpetanud Rakvere 1. keskkooli matemaatika ja füüsika eriklassi ning läinud pärast seda TPIsse õppima tööstus- ja tsiviil-ehitust. Me elasime Rakvere KEKi keskuses, olin kraanasid varem näinud ning ehitus tundus matemaatika ja füüsikaga ka kuidagi seotud olevat. Pärast avaaktust saadeti meid umbes kuuks ajaks kartulipõllule, sellele järgnes paar nädalat õppetööd, siis tuli minna sõjaväkke. See polnud mõistagi kuigi innustav väljavaade, aga kõrvaleviilimiseks puudus ka pealehakkamine. Praegu mõtlen, et suure tõenäosusega oleksin ma need kaks aastat kulutanud enda jaoks veel kahjulikumalt.

Kui ma 1986. aastal Sahhalinilt tagasi sain, olid meil juba majandus ja fosforiidisõda, öölaulupidu ja rahvasaadikute kongress. Kraanad, segumasinad ja joonestuslauad kaotasid alanud formatsioonivahetuse käigus oma veetluse. Võtsin paberid ehitusteaduskonnast välja, sõin pool aastat proleleiba ning sain 1987. aasta sügisel üle noatera sisse TPI majandusteaduskonda.

Kui piirid aegamisi irvakile vajusid, hakkasin käima hoolega inglise keele kursustel. Edasist elukäiku mõjutas oluliselt Harry Paalberg, kes juba oskas inglise keelt ja rääkis meile mingis aines, mille nimi oli vist

¹ Peatoimetaja Heli Allik palus mul varustada allolev kirjatöö akadeemilise viiteaparatuuriga. Mu sisemus keeldus tema palvet täitmast. Ma ei taha seda mängu mängida. Loodan lugeja ja peatoimetaja mõistvale suhtumisele.

sotsiaalmajanduslik planeerimine, mida ta viimasel ajal lugenud oli. See oli väga huvitav. Kuulsin temalt esimest korda Keynesist, Schumpeterist ja teistest majandusmõtte ajaloo suurkujudest. Veidi pärast seda ostsin endale Robert Heilbroneri raamatu „The Worldly Philosophers: The Lives, Times And Ideas of the Great Economic Thinkers“. Lugesin seda sõnaraamatu abiga oma poolteist aastat. 1991. aasta jaanuaris – vaevalt viis aastat peale pärastlõunat punanurgas – istusin Leningradis lennukile, mis viis mu lõpuks töötatud maale. Mäletan elavalt, kui JFK lennujaama terminali uksed lahti läksid ja mu ees avanes vaade New Yorgile.

It wasn't no Sakhalin.

„Tee orjusesse“ (2001)

„Praegu on vaja välja ütelda vastumeelne tõde, et meie ees on mõnetine oht korrata Saksamaa saatust. On tõsi, et see oht ei ole vahetu ning et olukord Inglismaal ja Ühendriikides on veel nii erinev Saksamaa viimaste aastate omast, et meie liikumist samas suunas on väga raske uskuda. Kuid olgugi tee pikk, on see selline, millelt on peale edasiliikumist raske tagasi pöörduda,“ kirjutab Nobeli majandusauhinna laureaat Friedrich Hayek oma 1944. aastal ilmunud raamatus „Tee orjusesse“. Hayeki sõnul on riiklik sekkumine kodanike eraellu ennast ise võimendav protsess. Kui sellele teele on kord astutud, siis on sealt väga raske maha tulla. Ta nägi lääne sõjajärgsetes hoolekanderiikides samu suundumusi, mida oli tunnistanud sõjaeelses saksa kultuuriruumis, ja juhtis nendele aegsasti tähelepanu.

Hayek otsis terve elu vastust küsimusele, kuidas ja miks langes tema sünnimaa Habsburgide Austria-Ungari mõne kuu jooksul kõrgtsivilisatsioonist metsluse. Üheks põhjuseks oli tema arvates naiivne usk teaduse kõikvõimsusesse, mis rajaneb omakorda ekslikul käsitusel inimarust. Hayek väitis, et kõikvõimalikesse teooriatesse ja teoreemidesse kängitsetud selgesõnalised teadmised toetuvad sõnatule vundamendile, mis koosneb tavadest ja kommetest. Seetõttu teame alati rohkem, kui oleme võimelised sõnadesse panema. 1945. aastal ilmunud artiklis „Teadmiste kasutamine ühiskonnas“ kirjutab Hayek: „Me kaldume unustama, et teaduslik teadmine ei ole ainus asjakohane teadmine. Võib nõustuda, et kuni räägitakse teaduslikust teadmisest, siis on sobivalt valitud ekspertide komisjonil tavakodanike ees parem positsioon, kuid see lükkab loomulikult vaid probleemi edasi – oleneb, kuidas eksperdid valitakse.“

Need sõnad kõlavad täna võrdlemisi päevakajaliselt. USA filosoofi Matthew B. Crawfordi sõnul on pandeemia toonud küsimuse ekspertide võimu poliitilisest legitiimsusest masside teadvusse. „Me elame ajastul,

mil me ei saa oma eksperte usaldada,“ sekundeerib talle füüsikust fondijuht ja *podcaster* Eric Weinstein, „ja kuna me ei tea, keda usaldada, siis pole meil võimalik sellest sõgedast palavikuunest üles ärgata.“

Mul on väga hea meel, et mul avanes võimalus Hayeki hoiatusraamat 2001. aastal maakeelde ümber panna. See oli mu esimene tõlge. Ettepaneku tegi mulle Reformierakond, kes pidas end siis liberaalse turumajanduse eestkõnelejaks. Raamatule kirjutas eessõna partei tollaegne esimees Siim Kallas. „Nüüdsel ajal on oluline näha neid üldinimlikke ja sotsiaalseid tegureid, mis ikka ja jälle taastoodavad ihalust sotsialismi ja totalitarismi järele. Ning just neid Hayek vaatleb,“ kirjutas ta oma sissejuhatuses.

Vaktsiinipasside, massilise järeleusuuskimise, tsensuuri ja riikliku hirmutamiskampaaniani oli jäänud vaevalt üks inim põlv.

„Firma, turg ja õigus“ (2003)

Järgmised neli tõlkeraamatut olen saanud ise valida. Kaks aastat hiljem ilmus kirjastuses Pegasus teise Nobeli majandusauhinna laureaadi Ronald Coase'i artiklikogumik „Firma, turg ja õigus“. Lugesin seda raamatut magistriõpingute ajal. See on ainuke majandusteoreetiline teos, mis mind pea öö läbi üleval on hoidnud. Coase arutles ja kirjutas lihtsalt niivõrd teistmoodi kui kõik ülejäänud majandusteadlased.

Coase märgib oma Nobeli kõnes, et Adam Smithi „Rahvaste rikkuse“ ilmutumisele järgnenud kahe sajandi jooksul tegelesid majandusteadlased sisuliselt Smithi loodud süsteemi lünkade täitmisega. Nad parandasid osaliselt tema vigu, kuid eelkõige muutsid ta käsitlemisviisi määratult eksaktsemaks ja formaliseeritumaks. Selle tagajärjel muutus suur osa majandusteooriast sisuliselt rakendusmatemaatikaks. „Minu nooruses öeldi: millest on liiga rumal rääkida, sellest võib laulda. Moodsas majandusteaduses võib selle panna matemaatikasse,“ kirjutab Coase kogumikku kuuluvas artiklis „Märkusi ühiskondliku kulu probleemi kohta“.

Coase on Hayeki hingesugulane. Mõlemad on elukauge tahvliökonomika lõikavad kriitikud. Ma ise vedasin ligi kahekümne aasta vältel Estonian Business Schooli tahvlitele umbes kuuesaja kilomeetri väärtuses kõikvõimalikke graafikuid. Pisut matemaatilist loogikat ei tule ilmselt kellelegi kahjuks, aga reaaleluliste probleemide maskeerimine matemaatilise sigrimigriga on osa kahetsusväärsest nähtusest, mida prantsuse filosoof René Guénon nimetab „kvantiteedi võimuks“. Selle järgi on kui tahes jabur arvuline tulevikuprognos alati tõelisem või parem kui verbaalne käsitus. Olgugi et kõne või luuletus võivad korrigeerida meie ilmavaadet ja ellusuhtumist viisil, mida ükski Excel kunagi ei suuda.

Majandusteadus on kartesiaanliku filosoofia hiline õis. Inimene on tarbija ja tarbija on omakorda healufunktsioon – matemaatiline eeskiri, kus paremal pool võrdusmärki on ostukorvid ja vasakul pool nendele vastavad *arvuliselt mõõdetavad* healutasemed. Coase'i arusaam on sootuks teistsugune. „Majandusteooria ratsionaalne heaolu maksimeerija ei sarnane inimesega Claphami bussis ega tegelikult mitte ühegi inimesega mitte üheski bussis. Meil ei ole põhjust arvata, et enamik inimesi üldse midagi maksimeeriks või kui, siis oma kurbust, ja sedagi vahelduva eduga,“ kirjutab ta oma artiklikogumiku ühes kõige meeldejäävamas lauses.

Coase juhtis ökonomistide tähelepanu sellele, et vahetusega seotud riskide vältimiseks on inimtegevuse käigus läbi aegade tekkinud mitmesugused institutsioonid – formaalsed ja mitteformaalsed reeglid, mis on kehtestatud omavahelise suhtlemise ettearvatavuse suurendamiseks. Koos sunnimehhanismiga moodustab selline reeglite kogumik ühiskonna institutsionaalse struktuuri, mis koos olemasolevate tehnoloogiliste võimalustega määrab ära meie tarbimisvõimalused ning loodud väärtuste jaotuse. Ronald Coase'i 1960. aastal ilmunud artikkel „Ühiskondliku kulu probleem“ pani aluse uusinstitutsionaalsele ökonoomikale, mille uurimisobjektiks on üliabstraktsete ja elukaugete matemaatiliste konstruktsioonide asemel inimeste omavahelist läbikäimist mõjutavad tavad ja institutsioonid.

Minu enda jaoks oli „Firma, turg ja õigus“ oluline samm kaugenemisel tahvliökonomikast nende teemade poole, mis mind täna huvitavad.

„Tolad, petised ja tülinorijad“ (2018)

Järgmise tõlkeraamatuni läks aega üle kümne aasta. 2016. aastaks olin ma ökonomisti karjääri selja taha jätnud ja elatasin end vabakutselisena. Kirjutasin peamiselt Nihilistile, astusin siin-seal üles mõne loenguga jne. Suve hakul oli hing sõna otseses mõttes paelaga kaelas. Kultuurisõda võttis tasapisi pöörded juurde ja see muutis läbisaamise Nihilisti seltskonnaga järjest keerulisemaks, lõplik lahkumine oli ainult aja küsimus.

Ööl vastu 6. juunit sattusin YouTube'is Hollandi ajakirjaniku Wim Kayzeri dokumentaalfilmile „Ilust ja lohutusest“, mis tutvustas Briti konservatiivset filosoofi Roger Scrutonit. Seal saadud emotsionaalne laeng andis otsustavaks elumuutuseks vajaliku tõuke (vt Hardo Pajula „Vaimne praktika ekstravertidele, Täheenduse teejuhid nr 28). Paar nädalat pärast seda asutasin Edmund Burke'i Seltsi ja hakkasin tõlkima Scrutoni raamatut „Tolad, petised ja tülinorijad“.

Kõnealus teoses väidab autor, et viimase inimpõlve jooksul on

marksistidest saanud sõssid (sotsiaalse õigluse sõdurid). Pärast seda, kui Berliini müüri langemine sotsialistliku maailmasüsteemi kaosesse paiskas, sai kommunistide kaasajooksikute usaldusväärsus läänes omajagu kannatada. Seetõttu grupeerusid uusvasakpoolsed Scrutoni sõnul sotsiaalse õigluse ja emantsipatsiooni lipu alla. Mõlema mõiste sisu on aga paari viimase aastakümne jooksul muutunud. „Tänaste vasakpoolsete liikumiste jutlustatud emantsipatsioon ei tähenda üksnes vabadust poliitilisest rõhumisest või õigust segamatult oma asju ajada. See tähendab vabanemist „struktuuridest“, „kodanlikku“ korda vormivatest institutsioonidest, kommetest ja tavadest, mis on olnud lääne ühiskonna sissejuurdunud normide ja väärtuste südamikuks,“ kirjutab Scruton. Suur osa sõsside ettevõtmistest, väidab ta, on „pühendatud sellele, et lammutada sellised institutsioonid nagu perekond, kool, seadused ja rahvusriik, mille kaudu lääne tsivilisatsiooni pärand meile edasi on antud“.

Tähenduse teejuhtide 22. numbris intervjueeritud Inglise kirjanik Paul Kingsnorth juhtis tähelepanu tänase poliitilise atmosfääri üha tugevnevale puritaanlikule alatoonile. Scruton oma raamatus reformatsioonist ja puritaanlusest otsesõnu ei räägi. Harvardi ajaloolane James Simpson kirjutab seevastu oma raamatus „Permanentne revolutsioon: Reformatsioon ja liberalismi fundamentalistlikud juured“, et usupuhastus tõi endaga kaasa katkematu revolutsiooni, mis võitleb üha uuesti ja uuesti omaenda kehtestatud normide vastu. Siin on Scruton temaga ühel meelel: „Emantsipatsioon on lõputu üritus, sest kui ühed vabaks saavad, paistavad silmapiiril alati uued ohvrid. Naiste vabastamine meeste alt, loomade vabastamine inimeste käest, homoseksuaalide ja transseksuaalide vabastamine „homofoobiast“ ja moslemite vabastamine „islamofobiast“ – kõik need on viimasel ajal vasakpoolsete agendasse sisse võetud või kirjutatud seadustesse, mille järele vaatavad ametnikkonna karmid komisjonid.“

Kui see kõlab päevakajaliselt, siis kinnitab see Simpsoni teesi – reformatsioon on permanentne ja võtab päev-päevalt tuure juurde.

„Teadus ja vaimne praktika“ (2020)

Inglise bioloog Rupert Sheldrake'i jaoks kujutab reformatsioon endast radikaalset murrangut, „mille tagajärjel kaotas loodus oma lumma ja hinge“. Tema sõnul on juudikristlikus traditsioonis algusest peale valitsenud pinge kahe pooluse vahel. Ühel pool on prohvetlik pärimus, mis rõhutab otsest teed Jumala juurde, teisel pool aga tõmme iidsete hiite ja mitmesuguste pühapaikade poole. Keskaegses kristluses leiti selles küsimuses pikaajaline kompromiss. Paljud vanad uskumused ja rituaalid elasid kristlikus

kontekstis edasi, samal ajal kui otsetee eest Jumala poole kandsid hoolt elukutselised mediteerijad ja palvetajad – mungad, nunnad ja kõrbeerakud. „16. sajandi reformatsiooni käigus ütlesid protestandid sellest kompromisist lahti. Oma püüdes puhastada kristlik usk katoliku kiriku kuritarvitustest pöördusid protestandid tagasi piibli kui ainsa autoriteedi juurde. Nii heitsid nad usupuhastuse käigus kõrvale keskaegse kristliku teoloogia ja valmistasid kaudselt ette pinna mehhanistslikule teadusrevolutsioonile,“ selgitab Sheldrake Tähenduse teejuhtide 11. numbrile antud intervjuus.

Sheldrake'i ja tema mõttekaaslaste – kellest paljusid (Charles Eisensteini, Jeremy Narby, Richard Tarnast, David Abrami, Matthew Foxi) oleme intervjuerinud Tähenduse teejuhtides – eesmärk on looduse taashingestamine ja -lummastamine. Nad püüavad reformatsiooni käigus transtsendentsi pagendatud Jumala siinpoolsusse tagasi tuua. Materialistliku teaduskiriku seisukohast on tegemist ketserlusega. Sellest annab tunnistust Sheldrake'i enda saatus. 1981. aastal kirjutas maailma prestiižseima teadusajakirja Nature peatoimetaja John Maddox, et Sheldrake'i samal aastal ilmunud raamat „Uus eluteadus“ väärib tuleriita. „Kui ma kirjutasin seal, et mälu jäljed ei asu ajus, et geneetiline pärilikkus selgitab ainult väikest osa kogu pildist ja et molekulaarbioloogia selgituslik jõud on üsna piiratud, siis käsitles ta seda rünnakuna oma usu alustugede pihta,“ ütles Sheldrake meie intervjuus. Tollal Briti teaduslikku *establishment*'i kuulunud Sheldrake'i sõnul pidas Maddox teda reeturiks. „Kui ta retsenseeris üht mu järgmist raamatut, võrdles ta mind katoliku kirikut ründava renegaadist jesuiidiga. Ta kasutas üldse ohtralt kiriklike metafoore,“ meenutab Sheldrake.

Oma kahes viimases raamatus „Teadus ja vaimne praktika“ ja „Kuidas minna edasi“ tutvustab Sheldrake ühtekokku neljateist kõikidele religioonidele ühist vaimset praktikat. „Ma jõudsin oma usuni mitte läbi loogiliste tõestuste, vaid läbi isikliku kogemuse. Kogemuse, et ma olen seotud teadvusega, mis on minu omast määratult suurem,“ kirjeldab Sheldrake oma teekonda kroonuteaduslikust ateismist religioossesse elutunnetusse. Sama lähenemist soovitab ta ka oma lugejatele. Neis kahes raamatus tutvustatud vaimsed praktikad sobivad tema sõnul kõigile asjast huvitatutele, sõltumata religioosest taustast või selle puudumisest. Kõiki spirituaalseid harjutusi võib õppida ja rakendada, ilma et selleks tuleks kõigepealt formuleerida oma uskumused või kahtlused. „Need praktikad võivad viia sügavama arusaamiseni, kuid kõigepealt tuleb vahetu kogemus,“ kirjutab ta „Teaduse ja vaimse praktika“ eessõnas.

„Buddha ei kirkastunud doktoriõpingute käigus,“ võtab ta teisal kokku oma kahe viimase raamatu põhisõnumi.

„Kuidas minna edasi“ (2022)

Mina jõudsin Sheldrake'ini Jordan Petersoni kaudu, kelle ma avastas en-dale 2017. aasta juulis. Peterson andis mulle vähemalt samasuguse impulsi, nagu seda oli aasta eest teinud Scruton. Seetõttu hakkasin sama aasta suvel innukalt tõlkima Petersoni esikraamatut „Tähenduse teejuhik“, mis andis hiljem pealkirja nii Edmund Burke'i Seltsi saatesarjale kui ka hääle-kandjale. Sügisel hakkas mu hoog tasapisi raugema. Fookus nihkus aega-misi mujale, kõigepealt seltsi YouTube'i kanalile, sealt edasi saatesarjale, mille esimene vestlusring jõudis eetrisse 2018. aasta märtsis. Paar kuud hiljem sattusin ma YouTube'is rutiinse jälitustegevuse käigus videole „Jordan Petersoni mõju“, milles kõnelesid kaks inglasi, kellest ma polnud va-rem midagi kuulnud. Üks neist oli Mark Vernon, teine Rupert Sheldrake.

Tolleks ajaks olin ma Petersoni raamatu tõlkele kulutanud omajagu tun-de. Lisaks sellele olin ma väga tähelepanelikult kuulanud läbi ta 2016. aasta „Tähenduse teejuhtide“ ja 2017. aasta „Isiksuse ja selle transformatsiooni“ kursused ning need 17 loengut, mis ta pidas Esimesest Moosese raamatust samal aastal Torontos. Peterson juhatas mu Jungi ja fenomenoloogilise fi-losoofia juurde. See oli minu jaoks põhjaneva tähtsusega ilmavaateline pööre. Fenomenoloogilise filosoofia järgi ei koosne reaalsus mitte muutu-matute loodusseaduste mõjul liikuvatest aineosakestest, vaid „fenomeni-dest“ – nähtustest, nii nagu me neid tajume. Selline maailmapilt jätab tead-vusele palju suurema rolli kui Descartesi, Maddoxi ja päevauudiste Masin.

Selleks, et purgatooriumist välja tulla – ja just seal ma tollal viiendat aastat pöörlesin –, „peate oma alusoleetused pea peale pöörama ning läh-tuma sellest, et materiaalsed elemendid, mida tänapäevased inimesed pea-vad kõige reaalsemateks asjadeks, on tegelikult vaid millegi palju funda-mentaalsema teisejärgulisteks ja nigelateks tõmmisteks“, selgitab Peterson klipis „Tähenduse tuum“. See fundamentaalsem nähtus on võimatus (või lootus), mida me adume kõigepealt tähendusena.

Alusoleetuste ümbervaatamine on paratamatult pikk ja vaevaline prot-ss. Vernoni ja Sheldrake'i eespool mainitud vestlusest leitud niidiots viis mu ajapikku arusaamiseni, et me ei saa oma elu, tervist ja saatust mõju-tavaid fundamentaalseid aksioome kuskilt kokku lugeda. Need ei ole in-tellektuaalsed väited, vaid isiklikult läbitunnetatud tõesed, nad ei saa tulla raamatutest, vaid praktikast.

See on ka peamine põhjus, miks ma Petersoni raamatu tõlkimise poo-leli jätsin ja võtsin ette Sheldrake'i „Teaduse ja vaimse praktika“ ning sel-le järje „Kuidas minna edasi“. Veel tähtsam on see, et ma ei piirdunud nende raamatute tõlkimisega, vaid hakkasin seal tutvustatud praktikaid ka

rakendama. Seda on lihtne teha, sest iga peatüki lõpus pakub autor selleks välja kaks konkreetset viisi.

Raamatus „Kuidas minna edasi“ on peatükk „Kanep, psühheedelikumid ja spirituaalsed avanemised“. „Kui sa tahad minna psühheedelsele teekonnale, siis võta seda omalaadse palverännakuna,“ kirjutab Sheldrake selle lõpus.

See on minu kogemuse järgi väga kasulik soovitus.

Teistmoodi kõnelejad

„Maailma ei muuda mitte need, kes argumenteerivad hästi, vaid need, kes kõnelevad teistmoodi,“ on öelnud USA filosoof Richard Rorty. Ma usun, et see omadus ühendab nii Hayekit, Coase'i, Scrutonit kui ka Sheldrake'i – nad kõik on olnud oma ajaga mingil määral vaimses opositsioonis.

Sel aastal jõuavad raamatukaante vahele Tähenduse teejuhtide kahe esimese hooaja kakskümmend üks intervjuud. Kuivõrd pooled neist on rajataguste mõtlejatega, siis võib ka seda kogumikku pidada osaliselt tõlkeramatuks. Tähenduse teejuhtide esimese numbri juhtteema oli paradigma nihe. Mõisted „paradigma“ ja „paradigma vahetus“ imbusid mu sõnavarasse koos Sheldrake'iga. Sisuliselt käib siin jutt teaduse – meie tehnokraatliku ajastu *de facto* religiooni ja kiriku – tegevuspõhimõtetest ja organisatsioonilisest ülesehitusest. Kõnealuse kontseпти tegi kuulsaks USA filosoof Thomas Kuhn 1962. aastal ilmunud teoses „Teadusrevolutsioonide struktuur“. Kuhn näitas, et teaduse revolutsiooniliste muutuste perioodil tõrjuvad uued reaalsuse mudelid vanad kõrvale. „Kui teadus oli minevikus radikaalselt muutunud, siis võib see muutuda ka tulevikus – see oli väga erutav väljavaade,“ kirjutab Sheldrake „Teaduses ja vaimses praktikas“.

Kui ma nüüd oma punanurgast pihta hakanud teekonna peale tagasi vaatan, siis võin seda pidada pikaks eksirännakuks ellujäämist võimaldava paradigma, maailmavaate või kosmoloogia poole. Heal lapsel on mitu nime, aga nii ühel kui teisel juhul käib jutt põhimõtete, veendumuste ja ideaalide kogumist, mis määrab inimese suhtumise tegelikkusesse ja tema peamised tegevussuunad. Tähenduse teejuhtide 31. numbris intervjueritud David Lorimeri sõnul ilmutab kehtiva kosmoloogia kahjulikkus ennast eelkõige inimese suhtumises iseendasse. „Kui me võtame oma ligimesi bioloogiliste masinatena või – nagu ütleb Yuval Noah Harari – häkitavate loomadena, võime nendega teha kõike, mis meil parajasti pähe tuleb.“

Kui nüüd lõpuks jälle Hayeki juurde tagasi pöörduda, siis tehnokraatlikku orjusesse tõukab meid omaenda hukatuslik maailmavaade. Descartesi Masin valmistub meid nahka pistma. Küsimus on selles, kas me laseme tal seda teha.

INTERLINGVISTILISE TÕLKE POSITSIOON LAVASTUSES KUI INTERSEMIOOTILISES TÕLKES JA SELLE MÕJU DRAAMATÕLKIJAJA TÖÖVÕTETELE¹ **RAILI LASS**

Sissejuhatus

Teatritöö ehk lavastuste loomine ja etenduste mängimine on kollektiivne kunst. Lavastuse loomisega on seotud mitme eri valdkonna inimesed, igaühel individuaalne vastutusala, kuid kõigi töös omavaheline partnerlus, kus lavastaja on seotud kirjaniku kavatsustega, näitleja ja lavastaja ideedega jne². Samas lähtub lavastusprotsessi iga osaline samast alustekstist ja idee kandjast, mis on kirjaniku tekst (ehk näidend).

Pärast kirjanikku on lavastusprotsessi iga osaline interpret ehk tõlgendaja/tõlkija. Kirjaniku mõte muutub kontekstipõhiselt, sest näidendi lugemine ja analüüs, lavastuse loomine ja etenduste mängimine toimuvad

¹ Autor tänab oma doktoritöö juhendajaid Elin Sütistet ja Maria-Kristiina Lotmani ning kolleeg Irmak Ugurit TÜ semiootika ja kultuuriteooria osakonnast, kes aitasid artikli valmimisele hüva nõuga kaasa.

² J. Lotman, Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur. Tallinn, 2006, lk 195–196.

muutuvates oludes, mis teeb võimalikuks kirjapandut tõlgendada ja nii vaatajatel kui ka lavastusprotsessi osalistel leida samast tekstist värskeid mõtteid³. Lavastusprotsessi iga osaline mõtestab enda jaoks kirjaniku teksti ja väljendab seda enda vastutusala vahenditega ehk selles märgisüsteemis, mida tema valdab. Niimoodi lisab iga osaline lavastusele oma hääle.

Kui lavastatakse tõlkenäidend, lisab ka tõlkija lavastusele oma hääle. Tõlgitud näidend on võrreldes lähtetekstiga juba uuel kujul⁴, kuigi eeldatavasti säilitab tõlkija autori mõtte võimalikult täpselt. Tõlkija lisatud häälest ei saa mööda vaadata, sest etenduses hakkab kõlama just sihtkeelde tõlgitud tekst, mitte enam autori tekst lähtekeeles. See tähendab, et tõlkija lisatud hääl hakkab kõlama sihtkultuuri lavastuses näitlejate kõnes.

Mõistetavalt võrreldakse ja samastatakse tõlkijat kirjanikuga: kirjutamiskunst kuulub tõlkimise juurde, sest tõlkija kohandab (*re-theatricalizes*) näidendi sihtkultuuri publiku jaoks⁵. Nagu öeldud, on tõlkija hääl siiski lisahääl, teine hääl, ja tõlge on võrreldes originaaliga muudetud vormis: „Niimoodi kukubki välja, et tõlkija justkui ise räägiks seda teksti, mida ta on teises keeles lugenud. Ta on ju teksti üles sulatanud ja endasse võtnud, enda omaks teinud, nii et ta saabki nüüd rääkida todasama teksti iseendana – aga lihtsalt teises keeles.“⁶

Tõlkija on ainuke osaline sihtkultuuri lavastusprotsessis, kes tegutseb kirjanikuga samal semiootilisel tasandil, mis tähendab, et tähenduse kandja, millega nii kirjanik kui ka tõlkija töötavad (tekst), kasutab samu väljendusvahendeid (tekst, keel ja kõne) ja publik võtab nii originaal- kui ka tõlke-teksti samal moel vastu. Seetõttu on näidendi interlingvistiline tõlge kõigist lavastuses aset leidvatest (intersemiootilistest) tõlkeprotsessidest lähteteksti suhtes kõige täpsem ja säilitab maksimaalselt autori mõtet. Lavastusprotsessi teised osalised, näiteks kunstnik, helikujundaja, valguskujundaja jt, hakkavad kujutama tekstist leitud mõtteid helis ja pildis ehk teostama intersemiootilist tõlget ja niimoodi läheb ka rohkem teksti nüansse „tõlkes kaduma“.

³ D. Birch, *The Language of Drama. Critical Theory and Practice*. The Macmillan Press LTD, 1991, lk 7–8.

⁴ D. Johnston, *Metaphor and Metonymy: the Translator-Practitioner's Visibility*. Rmt-s R. Baines; C. Marinetti; M. Perteghella, *Staging and performing translation. Text and theatre practice*. Great Britain, 2011, lk 11–30, siin lk 15.

⁵ Samas, siin lk 21.

⁶ M. Ott, *Tõlkimine on elu*. Tõlkija hääl 10, 2022, lk 46–52, siin lk 48.

Intersemiootiline tõlge on üks kolmest tõlketüübist, mida Roman Jakobson nimetas artiklis „Tõlkimise keelelistest aspektidest“⁷. Jakobsoni järgi peetakse tavamõistes tõlkimiseks interlingvistilist tõlget ehk kirjandusteose (näiteks näidendi) tõlkimist lähtekeelest sihtkeelde. Teine tõlketüüp on interlingvistiline tõlge, mis on küll eraldi viljeldav tõlkemeetod, kuid kuulub olemuslikult ka interlingvistilise tõlkimise juurde. Kolmas tõlketüüp on intersemiootiline tõlge, mis tähendab teksti tõlkimist ühest märgisüsteemist teise ehk sama mõtte väljendamist uute vahenditega (näiteks näidendi lavastamine). Siinses analüüsis on kasutatud Jakobsoni tõlketüüpe, sest need võimaldavad viia läbi kaardistava analüüsi ilma liialt laskumata ühegi siin käsitletud ameti (kirjanik, lavastaja, näitleja, tõlkija) tööpetsiifikasse. Samal põhjusel on siin rakendatud tõlketeoreetilises lähenemises levinud binaarset eristust lähtekultuur-sihtkultuur ja lähtetekst-sihttekst.

Tõlkija kuulub üldjuhul sihtkultuuriruumi. Ta on kirjaniku esindaja sihtkultuuri lavastusprotsessis⁸ ja tema vastutab selle eest, et kirjaniku mõtted saaksid võimalikult täpselt edasi antud. Selline positsioon seab tõlkija aga paradoksaalsesse olukorda, kus ta peaks samal ajal seisma nii lähtekultuuri kirjaniku eest kui ka lavastaja visioonist lähtudes sihtkultuuri lavastusterviku eest. Seega on tõlkija igavesel vahepealsel positsioonil, nii siin- kui ka sealpool.

Seda, kas ja kuidas saab interlingvistiline tõlge kasutada ära lavastuse materiaalseid aspekte, on analüüsinud näiteks Riku Haapaniemi⁹, kes ütleb, et tõlkijal kui inimesel, kes loob tähendust lingvistiliste vahenditega, on tekstilises kommunikatsioonis unikaalne roll: „Tõlkimine vajab semiootilisi ja tekstiteooriaid, mille najal teha vahet terviklikul tekstil ja sellega seonduval spetsiifilisel semiootilisel märgikompleksil (*sign-complex*), mis siiski ei vastandu materiaalselt kujutatud maailmale.“ Haapaniemi aga ei rakenda oma lähenemist draamatõlkija tööpetsiifikale ega interlingvistilise tõlke osakaalule intersemiootilise tõlke protsessis, vaid rõhutab, et interlingvistiline tõlge peab olema kooskõlas lavastuse materiaalseste tähendusekandjatega.

Siinse analüüsi eesmärk on määratleda tõlke positsioon lavastuse polüsemiootilises struktuuris ning tõlkija positsioon lähtekultuuri näidendi ja sihtkultuuri lavastuse vahel. Selleks vaatleme esmalt tõlget kui lavastuse

⁷ R. Jakobson, Tõlkimise keelelistest aspektidest. Tlk Elin Sütiste. Acta Semiotica Estica VII, 2010, lk 299–306. Artikkel ilmus esimest korda 1959.

⁸ D. Johnston, Securing the Performability of the Play in Translation. Rmt-s S. Coelsch-Foisner; H. Klein, Drama Translation and Theatre Practice. Frankfurt, 25–38, siin lk 29.

⁹ R. Haapaniemi, Translation as meaning-construction under co-textual and contextual constraints: A model for a material approach to translation. Translation Studies, Vol. 16, 1, 2023, lk 1–17, siin lk 14–15. Open access artikkel kättesaadav Translation as meaning-construction under co-textual and contextual constraints: A model for a material approach to translation (tandfonline.com).

üht semiootilist süsteemi teiste hulgas ning määratleme draamateksti ja draamatõlke eripärad. Seejärel, lähtudes selle analüüsi tulemusel leitud positsioonist, vaatame, kuidas on tõlkija töö kõrvutatav lavastuse teiste osaliste tööga. Analüüsi suurem eesmärk on leida tõlkimise ja teatri ühisosa ning rõhutada seekaudu, et juhul kui teatris võetakse lavastada tõlkenäidend, on ka interlingvistiline tõlge üks lavastuse osa.

1. Tõlge kui üks süsteem lavastuse polüsemiootilises struktuuris

Tõlge pole kunagi täiesti valmis: see on dünaamiline süsteem ja „iga dünaamiline süsteem paikneb ruumis, kus leidub ka teisi, samuti dünaamilisi süsteeme ning lagunenuid struktuuride kilde“.¹⁰ Näidendi tõlge valmib erinevate asjaolude koostoimel: seda mõjutavad nii tõlkija, kes on selle teinud, kultuurikontekst ja aeg, milles tõlge on valminud, kui ka lavastus, mille alustekstina tõlge toimib. Kuid olenemata asjaolust, et tõlge on olemuslikult dünaamiline ja muutlik, on see ühtlasi (tavaliselt) tervikuna valmis enne proovide algust ja seega toimib tervikliku alustekstina.

Lavastuse kontekstis asub tõlge samal tasandil näidendiga ehk lähtetekstiga, mille põhjal tõlge on valminud. Seetõttu – arvestades, et tõlge kui sihttekst *järgneb* näidendile kui lähtetekstile – paneme esmalt paika näidendi positsiooni lavastuse struktuuris.

„Näidendi verbaalne tekst esineb lavastatud variandi suhtes kui süsteemi keel. [---] Teatrietendus on näidendi *ettemängitud* verbaalne tekst.“¹¹ Teisisõnu, näidend on baas, millele rajatakse kogu lavastus. Sealjuures on lavastusprotsess olemuslikult mitmekihiline intersemiootiline tõlge, kus kirjalikus tekstis sisalduvaid mõtteid tõlgitakse erinevatesse märgisüsteemidesse: „[---] ühetähenduslik muutub paljutähenduslikuks, sest lavastatud teksti viiakse sisse verbaalse teksti suhtes „juhuslikke“ seiku. Verbaalse teksti tähendusi ei tühistata, kuid need ei ole enam ainsad.“¹² Näidend kirjandusteosena on seega lavastuse alustekst, kuid saab lavastuses ka teise positsiooni, mis on näitlejate ettekantud suuline kõne, verbaalne tähendusekandja, millel on oluline osa nii rolliloomes kui ka publiku retseptisioonis.

Tekst (ja kõne) on näitleja jaoks kahtlemata oluline, kuid mitte ainuke tõövahend. Näitlejad lähtuvad rolli mängimisel esmalt mõttest, seejärel tegevusest ja alles siis tuleb tekst. Voldemar Panso ütles: „Sõna on mõtte ja tegutsemise tulemus.“¹³ Niisiis on näitlejatöö kolm põhikomponenti psüü-

¹⁰ J. Lotman, Kultuur ja plahvatus. Tallinn, lk 80.

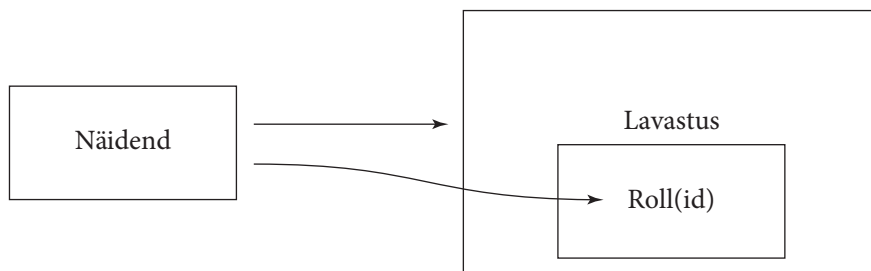
¹¹ J. Lotman, Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur. Tallinn, 2006, lk 20.

¹² Samas.

¹³ M. Karusoo, Panso. Nii palju kui andsid koerale... Mina, mu õpetaja ja teised tegelased. Tallinn, 2020, lk 33.

hika, keha ja sõna¹⁴. Prooviperioodil teevad näitlejad koos lavastajaga endale esmalt põhjalikult selgeks, mis on sõnade taga, mida autor on tahtnud öelda, ja lähtuvad sellest, kui on aeg hakata rolli siseliini¹⁵ paika panema ja tegelase sõnu lausuma. Lavastaja ja näitlejad lähtuvad autori „tunnetatavast ja tajutavast“ positsioonist: „Tuleb uurida, mis tükk see on, mis siia on peidetud, kuidas seda välja tuua, autori ideestik, tema põhiseisukohad.“¹⁶

Tekst, mis kirjandusteosena oli terviklik, saab üheks osaks rolliloomest.

Joonis 1. Näidend on nii lavastuse kirjalik alustekst kui ka etenduses ettekantud suuline kõne.

Mis muutub, kui teatris lavastatakse tõlkenäidend? Esmalt kordame üle, et lavastuse alus on kirjaniku teos, olenemata sellest, kes on näidendi tõlkinud – me räägime, et teatris lavastatakse Shakespeare'i, Tšehhovit või Strindbergi isegi juhul, kui tõlkija panust selle autori või teksti eestindamises rõhutatult tunnustatakse. Eestlastele rohkem tuttavate võõrkeelte, nagu inglise või vene keele puhul on trupi liikmetel ja lavastajal kerge lugeda paralleelselt ka originaalteksti, mistõttu teksti mõtte analüüsimine *ei sõltu* tõlkest – isegi kui tõlge on midagi tekstis tunnetuslikul tasandil muutnud. Näiteks võivad tõlget mõjutada sihtkultuuri sotsiaalsed olud või teatritraditsioon¹⁷. Lisaks ei saa ka kõige täpsemat tõlget samastada täielikult kirjaniku originaalteosega, sest „[---] tähenduse initsiaator tõlkes on (vahel hüpoteetiliseks konstruktiks jääv) tõlkija oma teadmiste, arvamuste ja kognitiivse filtriga“¹⁸

¹⁴ M. Karusoo, Panso. Nii palju kui andsid koerale... Mina, mu õpetaja ja teised tegelased. Tallinn, 2020, lk 70.

¹⁵ Stanislavski järgi tähendab see tegelase tegutsemismotiivide leidmist: kust ta alustab, mis paneb teda tegutsema, kuidas ta reageerib erinevatele sündmustele, mis talle mõju avaldab ja millise arengu ta etenduse lõpuks läbi teeb.

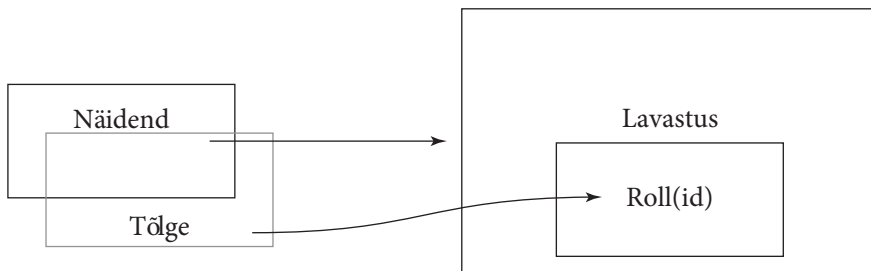
¹⁶ M. Karusoo, Panso. Nii palju kui andsid koerale... Mina, mu õpetaja ja teised tegelased. Tallinn, 2020,

¹⁷ M. Perteghella, A Descriptive-Anthropological Model of Theatre Translation. Rmt-s S. Coelsch-Foisner; H. Klein. Drama Translation and Theatre Practice, Germany: Peter Lang, 2004, lk 1–24, siin lk 16.

¹⁸ A. Lange, Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut Eesti tõlkeloost. Tallinn, 2015, lk 13.

Isegi kui tõlkija hääli ei muuda kirjaniku algseid mõtteid ja tõlketekst säilitab lavastuse alustekstina originaaliga sarnase tunnetusliku tasandi, siis teksti teise funktsiooni ehk etenduses kõlava kõne puhul on nihe suurem. Kõneldud tekst asub võrreldes kirjaliku tekstiga teisel semiootilisel tasandil: lisaks sellele, et kirjalikku ja suulist teksti võetakse vastu erinevalt, on näidend ja lavastus juba kaks eri teost: „[---] teksti mõte teatris ja dramaturgias ei samastu: kirjutatud (trükitud), kuid lavastamata teatritükk on dramaturgia aspektist täisväärtuslik tekst, teatri seisukohalt aga vaid [lavastuse] loomise tähtsaim komponent.“¹⁹ Lugeja loeb kirjandusteost, sealhulgas selle eri tegelasi, oma häälega ja tema kujutluspilt loetud tekstist on individuaalne ega kattu teise lugeja kujutlusega. Vaataja teatris võtab etendust vastu mitme meelega korraga: talle on ette antud kunstniku nägemus sündmuspaiga ja tegelaste välimusest, iga tegelane jõuab vaatajani näitleja kehastuses, mis võib, aga ei pruugi kattuda vaataja kujutlusega samast tegelasest, tekst jõuab vaatajani teise inimese kõnet kuulates ja seda saadab lõputu hulk muid elemente. Ja kuigi iga vaataja mõtestab etendust individuaalse kognitiivse filtri kaudu, ei tühista see asjaolu, et vaatamiskogemus on lugemiskogemusest erinev.

Etenduses võimendub originaal- ja tõlkenäidendi erinevus, sest rolliloomel osaks saab kirjaniku teksti asemel tõlgitud tekst. Tõlgitud tekst aga läbib prooviprotsessis teiskordse tõlkefiltri, seekord intersemiootilise, kus kajastuvad vastuvõtva kultuuri teatritraditsioon, lavastaja ja trupi nägemus, lavalised olud (lavaruum, muusikaline kujundus, videokujundus jms), sotsiaalne ja ajalooline kontekst jne. Kõne on üks osa misanstseenist – see osa, mis on kõige tihedamalt seotud lavastuse alustekstiga ehk näidendiga²⁰.

Joonis 2. Tõlge ei ole lähtetekstist täiesti eraldiseisev teos, kuid mitte enam ka täiesti sama teos. Tõlkele lisanduvad tasandid, mis jõuavad sihtkultuuri lavastusse lähtetekstist sõltumatult. Lavastuse algmaterjal on ikkagi lähtetekst, kuid sihtkultuuris juba tõlke *kaudu*. Etenduses kõlavas tekstis hakkab tõlge domineerima üle lähteteksti.

¹⁹ J. Lotman, Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur. Tallinn, 2006, lk 194.

²⁰ C.-A. Upton, *The Translator as metteur en scene*, with Reference to *Les Aveugles [The Blind]* by Maurice Maeterlinck. Rmt-s R. Baines; C. Marinetti; M. Perteghella, *Staging and performing translation. Text and theatre practice*. Great Britain, 2011, lk 31–48, siin lk 42.

Lavastusprotsessi kõigest osalistest töötavad kõige vahetumalt tekstiga kirjanik, lavastaja ja näitlejad. Tõlkija asub kuskil nende vahepeal. Tema töös on kokkupuutepunkte kõigi nimetatud osaliste tööga, sest nii kirjaniku, lavastaja kui ka näitlejate vastutusosalal (s.o tekstil, lavastusel ja rollil) on vahetu kokkupuude (tõlke)tekstiga. Kusjuures pole ühegi ameti puhul võimalik mõõta tekstiga tehtud töö määra: tõlkija võib mõnel juhul olla lähtetekstiga põhjalikumaltki töötanud kui lavastaja. Näiteks võib tõlkija olla kirjaniku mõtete edasi andmiseks süüvinud lähtekultuuri või tekstis kujutatud ajastusse, mida lavastaja võib teadlikult vältida, et see ei hakkaks teda tahtmatult piirama või kallutama. See, milliseks kujuneb lõplik tõlge (nii interlingvistiline kui ka intersemiootiline), sõltub inimestest ja mitte enam süsteemidest. Järgmiseks kõrvutame tõlkija tööd kirjaniku, lavastaja ja näitleja tööga, et analüüsida, millistes aspektides nende ametite tööpetsiifika kattub ja milles erineb.

2. Tõlkija ja kirjanik

Kirjaniku ja tõlkija vastutusala on lavastuse polüsemiootilises struktuuris samaväärne – mõlema puhul on selleks tekst (originaal- või tõlkenäidend). Seega on mõistetav, et tõlkijat kirjanikuga võrreldakse või jäetakse tõlkija kui „vaikiv partner“ üldse tähelepanuta. Kahtlemata on nendel kahel ametil palju ühist, kuid on ka palju olemuslikult erinevat.

Nii kirjaniku kui ka tõlkija töövahend on keel: sõnad, laused, tekst, dialektid, idiolektid ja kõik muu, mis kuulub keele ja kõne juurde. Keelt peavad tundma mõlemad ja sellest mööda ei pääse, sest oskus keelt kasutada määrab paljuski nii kirjaniku kui ka tõlkija töö kvaliteedi.

Rääkides aga erinevusest, toob põneva võrdluse Robert Wechsler²¹, kes analüüsib, miks on keerulisem olla hea noor tõlkija kui hea noor kirjanik:

Muidugi peab noor kirjanik valdama ainult ühte keelt. Kuid mis on veelgi tähtsam, noor kirjanik peab tundma elu ainult sellel määral, kui võrd ta soovib sellest kirjutada. Kui noor kirjanik järgib oma õpetaja nõuandeid ja kirjutab sellest, mida ta teab (või tunneb või millest unistab), siis ilmselgelt pole tema teadmistes ega kogemustes puudujääke. [---] Noor tõlkija peab aga kirjutama ka sellistest asjadest ja kogemustest, millest ta ei tea midagi. [---] Sõnaraamat selles ei aita.

Wechsler nimetab tsiteeritud lõigus mitut aspekti, mida tõlkija amet nõuab: (võõr)keeleoskus, elukogemus, mõtterikkus, lugemus ja teadmised, aga ka kirjutamisoskus. Lisaks erinevad kirjaniku ja tõlkija ametid oma

²¹ R. Wechsler, Performing without a Stage. The Art of Literary Translation. The Czech Republic, 1998, lk 23.

lähtematerjali poolest: noor kirjanik peegeldab iseenda ideid või kogemusi, tõlkija aga lähtub kellestki teisest. Tõlkija ülesanne on väljendada sihtkeeles seda, mida keegi teine on väljendanud lähtekeeles²². Vastupidist vaatenurka pakub näiteks Douglas Robinson²³, kes ütleb, et tõlkija on samuti kirjanik, kes „lähtub oma keeleoskusest ja elukogemustest, et formuleerida toimivat diskursust“.

Selline võrdlus puudutab küsimust, kas ja millisel määral on tõlkija autor, kes väljendab oma häält. Tõlketeadlaste hulgas on autorsus tekitanud küllaltki palju erimeelsusi, millest on hea ülevaate andnud näiteks Bantinaki²⁴. On tõsi, et tõlge sõltub tõlkijast: kümme tõlkijat loovad samast lähtetekstist kümme eri tõlget; sama tõlkija teeks samast lähtetekstist kümneaastase vahega kaks täiesti erinevat tõlget. Selles artiklis siiski autorsuse aspektile ei keskenduta ja piirduakse asjaoluga, et ka kõige laialdasema kasutuse ja suurima tunnustuse pälvinud tõlketööde puhul (Eestis nt Georg Meri Shakespeare'i tõlked) räägitakse siiski autori teksti, mitte tõlkija teksti lavastamisest.

Sellise võrdlemise puhul aga tuleb teadlikult vältida kirjaniku ja tõlkija paigutamist hierarhilisse suhtesse, justkui oleks üks teisest parem või halvem, asuks tähtsamal või vähemtähtsal positsioonil. Eesti filosoof ja tõlkija Margus Ott²⁵ ütleb:

On väga vale tõlkijat pidada kirjanikust kehvemaks, alamaks – põhjusel, et ta ei loovat, vaid lähtub „juba olemasolevast“, samas kui kirjanik „loob ise“. [---] Ka tõlkija peab üles sulatama algupärandi, nõnda nagu kirjanik kõiki oma impulsse ja kogemusi üles sulatab. Tõlkija just nimelt ei saa lähtuda „juba olemasolevast“, valmisolevast, kõrvutuvast tekstist, vaid ta peab selle üles sulatama.

Kirjaniku ja tõlkija tööd kõrvutades võime täheldada, et mõlemal tegevusel on teisega võrreldes nii keerulisemaid kui ka kergemaid aspekte, kuid nende omavaheline suhe ei peaks olema mitte domineeriv-alluv, vaid teineteist täiendav. Sest kuigi mõlema puhul saavad paljuski oluliseks individuaalsed oskused ja kogemused, on nende ühisosa tekst – nii kirjanik kui ka tõlkija lähtuvad lõpuks tekstist, tegelastest, narratiivist, karakteritest, sündmustest ja muudest asjaoludest, mis aitavad luua harmoonilist

²² R. Wechsler, *Performing without a Stage. The Art of Literary Translation*. The Czech Republic, 1998,

²³ D. Robinson, *Who Translates? Translator Subjectivities Beyond Reason*. New York, 2001, lk 3.

²⁴ K. Bantinaki, *The literary translator as author: A philosophical assessment of the idea*. *Translation Studies*, 2019, Volume 13, Issue 3, lk 306–317.

²⁵ M. Ott, *Tõlkimine on elu*. *Tõlkija hääl* 10, 2022, lk 46–52, siin lk 49.

terviktteksti: „Autor kui sõltumatu subjekt loob originaalteksti [*intends the original text*] ja jätab sellesse oma idee [*intention*]; tõlkija lähtub sellest ideest, kui ta „kirjutab“ sihtteksti.“²⁶ Seega „alluvad“ nii kirjanik kui ka tõlkija tekstile.

Sellega seoses on kirjaniku ja tõlkija töös veel üks ühine nimetaja – pidev intralingvistiline tõlge ehk parema sõnastuse otsimine: „Näidendi tõlkimine on nagu näidendi kirjutamine. Iga repliik lähtub põhimõttest, mida konkreetne tegelane oleks kindlal ajahetkel öelnud.“²⁷ Samuel Beckett olevat autor, kes „võis aasta otsa iga lause juures istuda, üritades seda lihvida ja küsides endalt äärmise alandlikkusega: „Jah, aga miks? Miks ma nii olen kirjutanud?“; „Mida ma tahan öelda?“; või „Miks see mees seisab ja vaatab aknast välja? Miks ta ei istu?“ Beckett kannatas pideva kirjutamistõrke käes – ta lihtsalt jäi pidama lause juures, mis ei tundunud talle õige.“²⁸

Ka siis, kui räägime intralingvistilisest tõlkest kui kirjaniku ja tõlkija töö ühisosast, jõuame siiski nende ametite olemusliku erinevuse juurde. Kirjanik paneb kogu teksti sündmustiku ise paika: sõltumata sellest, kui suurel määral põhineb tema teos tõsielul ja kui palju on ta saanud inspiratsiooni olemasolevast (elulisest või fiktsionaalsest) materjalist, on tema siiski see, kes seob sündmused ja tegelased, kirjeldused ja dialoogid tervikuks. Tõlkija võib kirjaniku nägemusega nõustuda või sellele vastu vaielda, kuid tema ülesanne on siiski tõlkida olemasolev tekst nii, nagu see on. Ja kuigi on teada küllalt näiteid²⁹, kus tõlkija on üksi või koostöös lavastaja/näitlejatega teinud tekstis muudatusi, ei vii see sündmustikku uuele rajale, vaid teenib pigem terviku säilitamise või huumori eesmärki.

Tõlge on reeglina valmis enne proovide algust. Kuid nii nagu lavastaja ei jää kinni hoidma ainult oma esialgsetest ideedest, vaid paneb misanstseenid paika alles proovide käigus, nii võib ka tõlkija lähtuda proovi-protsessis leitud lahendustest ja muuta tõlget, et see toetaks misanstseenide ja kogu lavastuse terviklikkust. Kusjuures tõlget võib muuta lavastuse tarvis ka tõlkija teadmata. Kui selliseid muudatusi tehakse, leiavad need

²⁶ D. Robinson, *Who Translates? Translator Subjectivities Beyond Reason*. New York, 2001, lk 4.

²⁷ D. Johnston, *Metaphor and Metonymy: the Translator-Practitioner's Visibility*. Rmt-s R. Baines; C. Marinetti; M. Perteghella, *Staging and performing translation. Text and theatre practice*. Great Britain, 2011, lk 11–30, siin lk 14.

²⁸ P. Brook, *Tühi ruum. Nihkuv vaatepunkt*. Valitud artikleid kogumikust „Keeleots“. Tallinn, 2021, siin lk 392.

²⁹ Lavastustes on kasutatud erinevaid võtteid, millega kaasneb keelekasutuse, väljendite jms muutmine, näiteks on toodud sündmustik minevikust nüüdisaega, asendatud lähtekultuuris tuntud ja mõjuka poliitiku või kultuuriinimese nimi sihtkultuuris samaväärselt mõjuka isiku nimega, asendatud lähtekultuuri dialekt sihtkultuuri dialektiga jms.

tavaliselt aset proovisaalis, kus stseenide läbimängimine võimaldab katsetada erinevaid lahendusi ja kohandada tekstis detaile lavastusterviku huvides.

Selline positsioon seab näidendi tõlkija keerulisse olukorda, sest kui sihtkultuuris lavastatakse tõlkenäidend, saab lavastusest eraldiseisev teos, mida interlingvistiline tõlge kui lavastuse üks komponent peaks toetama. Prooviprotsessis leitakse näidendist tähendustasandeid, mida laua taga ei saagi taibata³⁰, ning isegi kirjanikud leiavad oma tekstist midagi uut³¹. See tähendab ühtlasi, et lavastuse valmimise kui (kollektiivse) intersemiootilise tõlke käigus leitakse kirjaniku mõtete edasiandmiseks uusi väljendusvahendeid ja ka interlingvistiline tõlge võib vajada kohandamist. Tõlkija truudus hakkab kuuluma samaaegselt kahele poolele: lähtekultuuri kirjanikule (lähtetekstile) ja sihtkultuuri lavastajale (lavastustervikule).

Üldiselt leitakse, et tõlkija on kõige otsemas mõttes autori sihtkeelne esindaja. Teatritöö kontekstis, kus lavastus tehakse valmis prooviprotsessis, tähendab see, et tõlkija osaleb seal näitekirjaniku asemikuna. Sellises kontekstis on esimene põhiküsimus see, milline on kirjaniku roll proovisaalis, ja teine, kas tõlkijal kui autori esindajal peaks olema teistsugune roll.³²

Nii kirjanik kui ka tõlkija võivad proovide käigus teostada tekstis intralingvistilisi muudatusi, lähtudes lavastustervikust, mis on lavastaja vastutusala. Järgmiseks vaatame, milline on lavastajatöö spetsiifika, millest lavastaja oma töös lähtub ning kas ja kuidas see kajastub tõlkija töös.

3. Tõlkija ja lavastaja

Lavastuse valmimine on mitmekihiline (intersemiootiline) tõkeline protsess. See hõlmab muu hulgas nii intra- kui ka interlingvistilist tõlke-tegevust tõlkijalt samamoodi nagu kirjanikult³³ ja kõigi selliste tõkeliste protsesside tulemus on terviklik lavastus. Lavastus tervikuna on lavastaja vastutusala.

Lavastajat võib seega nimetada kui mitte tõlkijaks, siis interpreediks ehk tõlgendajaks, sest ta loob iseseisva kunstiteose kirjaniku teose põhjal.

³⁰ M. Karusoo, Panso. Nii palju kui andsid koerale... Mina, mu õpetaja ja teised tegelased. Tallinn, lk 40.

³¹ S. Letzler Cole, Playwrights in Rehearsal. Routledge, 2001.

³² D. Johnston, Securing the Performability of the Play in Translation. Rmt-s S. Coelsch-Foisner; H. Klein, Drama Translation and Theatre Practice. Frankfurt, 25–38, siin lk 29.

³³ Samas, lk 28. Vaata ka S. Letzler Cole, Playwrights in Rehearsal. Routledge, 2001, lk 4–5.

Nagu sissejuhatuses öeldud, säilitab intersemiootiline tõlge võrreldes interlingvistilise tõlkega vähem lähtetekstis sisalduvaid tähendustasandeid, kuid lisab ka uusi, mistõttu võivad lähte- ja sihtteos (näidend ja lavastus) nihkuda üksteisest küllaltki kaugemale. Lavastajal on näidendi lavastamisel vabad käed, kuid tema interpretatsioon ei tohiks moonutada näidendi fiktsionaalset reaalsust ega teksti põhilist mõtet, mille kirjanik on kirja pannud³⁴. See on siiski üsna üldistav seisukoht, sest lavastaja võib ka originaalteksti muutmata luua väga tugeva sõnumi või seisukohaga lavastuse, näiteks mõne tegelase sugu muutes³⁵.

Kuigi lavastaja on interpreet, on ta samal ajal iseseisev autor – erinevalt tõlkijast, keda tavaliselt ei käsitleta iseseisva autorina. Tõenäoliselt peitubki põhjus selles, et lavastaja tegutseb võrreldes tõlkijaga teistel semiootilistel tasanditel (visuaalne, auditiivne) ja näidendi intersemiootiline tõlge lavastuseks hõlmab paratamatult tähendustasandeid, mida näidend ei sisalda, kuid mis võivad sellegipoolest olla lahutamatult näidendiga seotud³⁶, näiteks Tammsaare „Tõe ja õiguse“ lavastamine kirjaniku sünnikodu juures³⁷. Seega on lavastaja käsutuses väga palju elemente, alates mängupaigast kuni lavastuslike detailideni.

Lavastuse eri elementide koosmõju moodustab misanstseeni: see on kindlas ajas ja ruumis kokku toodud märgisüsteemide (*signifying systems*) sünkroniseeritud kohtumine, kusjuures publikule ei näidata mitte protsessi, vaid tulemust³⁸. Pavis rõhutab, et misanstseen pole mitte empiiriline objekt ega juhuslik elementide kuhjamine, vaid seoste ja suhete võrgustik, lavastuse elementide ühendamine, mille kaudu luuakse tähendust³⁹. Lavastaja on see, kes neid seoseid ja suhteid märkab ja loob ning paneb eri elemendid koos toimima.

³⁴ D. Birch, *The Language of Drama. Critical Theory and Practice*. The Macmillan Press LTD, 1991, lk 6.

³⁵ Näiteks Samuel Becketti „Oodates Godot’id“ Jaanus Rohumaa lavastuses (esietendus Tallinna Linnateatris 2003), kus kahe meestegelase rollis olid naisnäitlejad: Estragoni mängis Anu Lamp ja Pozzod Külli Teetamm.

³⁶ D. Johnston, *Metaphor and Metonymy: the Translator-Practitioner’s Visibility*. Rmt-s R. Baines; C. Marinetti; M. Perteghella, *Staging and performing translation. Text and theatre practice*. Great Britain, 2011, lk 11–30, siin lk 17.

³⁷ Eesti rahvas tunneb seda piirkonda „Tõe ja õiguse“ järgi Vargamäena, kuid alates 2017. aastast on piirkonna ametlik nimetus Järva vald, enne seda Albu vald.

³⁸ P. Pavis, *Theatre at the crossroads of culture*. Routledge, 1992, lk 24.

³⁹ Samas, lk 25.

Kuhu asetub misanstseenis tõlge? Carole-Anne Upton⁴⁰ arvab järgmist:

Ärme võta tõlget kui originaaltekstist tuletatud asendusteksti, millest omakorda tuletatakse misanstseen, vaid võtame tõlget kui lähtetekstist tuletatud osa misanstseenis. See eeldab, et lavastaja suudab originaal- teost lugeda ning tõlkija ja lavastaja saavad omavahel originaali mõtet arutada, sest misanstseen kujuneb prooviprotsessis ja selline lähenemi- ne tuleb kasuks nii tõlkimise kui ka lavastamise protsessile.

Kui tõlkija töötab üksi, võib ta ainult ette kujutada, kuidas tekst etenduses kõlama hakkab. Võib ka ise valjusti tõlget ette lugeda, kuid igal näitlejal on oma isikupära ja hää, mis seda teksti kandma hakkab: „Tõlkijana töö- tan ma üksi ja saan teksti kuulda ainult iseenda peas. Lavastajana muutub tekst minu jaoks huvitavaks alles siis, kui ma kuulen, kuidas näitlejad seda esitavad.“⁴¹ Seega saab tõlkija toetada lavastuse ja misanstseenide tervik- likkust ning leida ühtlasi nendest tuge ja inspiratsiooni uute lahenduste jaoks. Näidendi tõlkija nagu kõik teised lavastuse osalised on lavastuse loomisega lahutamatult seotud⁴².

Siin toimub tõlkija jaoks oluline nihe. Tõlkija truudus kahestub. Kuigi tema ülesanne on siiski anda kirjaniku mõtteid edasi võimalikult täpselt, siis räägitava (*speakable*) dialoogi loomiseks võib ta tõlget kohandada⁴³, lähtudes prooviprotsessis paika pandud misanstseenist ja lavastustervi- kust. Tõlkija teab, et tõlget esitatakse võrreldes originaaltekstiga uutes tin- gimustes (*situation of enunciation*)⁴⁴. Tema ülesanne on leida optimaalne tasakaal lähteteksti ja sihtkultuuri lavastuse vahel.

Lisaks kirjanikule ja lavastajale, on lavastusprotsessis veel ühed osa- lised, kellega tõlkijal on kokkupuutepunkt – näitlejad. Näitleja on see, kes hakkab tõlketeksti ette kandma ja kelle kaudu saab tekst misanstseeni osaks. Seetõttu on tõlkijal võimalik näitleja tööst mõnd aspekti laenata ja kasutada neid oma töös.

⁴⁰ C.-A. Upton, *The Translator as metteur en scene*, with Reference to *Les Aveugles [The Blind]* by Maurice Maeterlinck. Rmt-s R. Baines; C. Marinetti; M. Perteghella, *Staging and performing translation. Text and theatre practice*. Great Britain, 2011, lk 31–48, siin lk 43.

⁴¹ Samas, lk 45.

⁴² D. Johnston, *Metaphor and Metonymy: the Translator-Practitioner's Visibility*. Rmt-s R. Baines; C. Marinetti; M. Perteghella, *Staging and performing translation. Text and theatre practice*. Great Britain, 2011, lk 11–30, siin lk 18.

⁴³ P. Zatlin, *Theatrical Translation and Film Adaptation. A Practitioner's View*. UK, 2005, lk 1.

⁴⁴ P. Pavis, *Theatre at the crossroads of culture*. Routledge, 1992, lk 132.

4. Tõlkija ja näitleja⁴⁵

Kui tõlkija on kaasatud prooviprotsessi, saab ta arvestada näitlejaga ja tõlkida lähteteksti selliselt, et see toetaks rolli terviklikkust ja oleks näitlejale mugav rääkida. Nagu juba öeldud, langetatakse lõplikud lavastuslikud otsused alles prooviprotsessi käigus – sealhulgas rollilooma nüansid ja näitlejatehnilised lahendused. Seega, kui tõlkija tõlgib näidendit konkreetse lavastuse tarvis, ei ole tal kuidagi võimalik neid otsuseid enne prooviprotsessi teada ega neid arvesse võtta. Kuidas siis peaks tõlkija teadma, kas tema loodud tõlge on „räägitav“ või „etendatav“? Üks võimalus on läheneda tekstile nagu näitleja.

Tõlkija ja näitleja töö on olemuslikult palju sarnast, kuigi nendes ametites kasutatakse täiesti erinevaid väljendusvahendeid – tõlkija töötab keelega, näitleja oma kehaga. Tekstile lähenedes võib tõlkija tundagi end kui näitleja, kes võtab tõlkimise hetkel omaks võõra mõttemaailma. Näiteks tõlkija Katrin Kaugver⁴⁶ on öelnud:

Iga järgmine tekst on ju uus, kõik on võõras. Seetõttu olen tunginud maailmadesse, kuhu ma omast tarkusest kindlasti poleks taibanud vaadatagi, rääkimata sinna sisenemisest. Ja kõigist neist on midagi pidama jäänud: teine vaatenurk mingitele asjadele, mõni paik, kuhu sattusin, muusika, mida kuulasin. Ja kui tõlgid süvenenult, siis lähed rolli nagu näitleja, elad tegelaste elu peaaegu omal nahal läbi [---].

Tänapäeval Eestis ja kogu lääne teatris enim kasutatud näitlemistehnika looja Konstantin Stanislavski jaotas rollilooma protsessi kuude etappi: esimeses õpib näitleja kirjaniku teksti tundma, teises otsib karakteri mängimiseks vajalikku psühholoogilist materjali nii endast kui ka tekstist, kolmandas joonistab näitleja tegelase iseloomu enda jaoks välja ja alles neljandas etapis hakkab tegelast füüsiliselt kehastama⁴⁷, viies ja kuues etapp on rohkem seotud lavapartnerite vahelise koostööga, välise vahenditega (rekvisiidid, lavaruum) ja paikapandud rollijoonise korduva läbi mängimisega. Seega saab tõlkija oma töös kasutada tervelt kolme rollilooma etappi kuuest – neid, mis on seotud teksti tundmaõppimise ja tegelaste psühholoogiliste eripäradega.

⁴⁵ Põhjalikum analüüs sellest, mis on sarnast tõlkija ja näitleja ametites ning milliseid töövõtteid saab (draama)tõlkija näitlejalt laenata, avaldati Methises: R. Lass, Stanislavski süsteem kui draamatõlkija töövahend. *Methis*, 30/2022, lk 184–197. Kättesaadav file:///C:/Users/raili/Downloads/22113-Article%20Text-29379-1-10-20221215.pdf.

⁴⁶ A. Sakova, Vestlusring. Vaja on üht saksa asja eestkõnelejat. Saksakeelse kirjanduse tõlkijate vestlusring. Katrin Kaugver, Piret Pääsuke, Tiiu Relve, Krista Ráni, Eve Sooneste ja Aare Pilv. *Tõlkija hääl* 10, 2022, lk 10–24, siin lk 13.

⁴⁷ S. Mitter, *Systems of rehearsal*. Stanislavsky, Brecht, Grotowski and Brook. Routledge, 1992, lk 11.

Näitleja paneb esmalt paika oma tegelase mõtted, seejärel tegevuse ja alles siis hakkab kõnelema teksti, mis peaks orgaaniliselt tulenema rolli mõtetest ja tegevusest. Seega, kui tõlkija on mõistnud tegelase mõttekäike ja andnud need sihtkeeles võimalikult täpselt ja „räägitavalt“ edasi, toetab tekst rolli terviklikkust. Vastasel juhul võib tõlketekst ka terviklikkust lõhkuda, näiteks kui tõlkija on lähtekeelest liialt kinni hoidnud ja moodustanud lausestruktuure, mis võivad toimida imehästi kirjanduslikus tõlkes, kuid mida on raske välja öelda.

Näidendi tõlkimine erineb muude kirjanduslike ja tarbetekstide tõlkimisest selle poolest, et tõlge peab olema näitleja jaoks räägitav: „Selle põhilise aspekti kõrval on kõik teised aspektid – tähendus, truudus, täpsus – sekundaarsed. Isegi autori stiil, mis pole draamatõlkes sugugi vähetähtis, peab vahel jääma tagaplaanile kaalutlusel, et näitleja saaks teksti veenvalt rääkida.“⁴⁸ Näitlejad otsivad alati oma tegelase emotsionaalset seisundit, motivatsiooni, varjatud tagamõtteid ja pöördepunkte. Tõlkija teeb samasuguse rännaku läbi teekonnal lähtetekstist sihttekstini⁴⁹ ja asub parimal positsioonil, et toetada tervikliku rolli ja lavaterviku valmimist. Kõne on misanstseeni üks element, kõige tihedamalt seotud kirjaliku tekstiga⁵⁰.

Näidendi tõlkija on võrreldav näitlejaga selle poolest, et neil on tekstiga sarnane suhe⁵¹. Kui lavastatakse tõlkenäidend, siis hakkavad näitlejad laval rääkima tõlkija sõnu, mitte kirjaniku originaalteksti. Kui artikli eelmistes peatükkides jõudsime tõdemuseni, et tõlkija truudus on kahestunud kirjaniku ja sihtkultuuri lavastuse vahel, siis tõlkija suurim vastutus on näitleja ees, kes tõlketekstile toetub.

Tõlkijale tuleb alati kasuks prooviprotsessis osalemine, kuid kui see pole võimalik ja ta ei saa tõlget enam muuta või kohandada, võib ta siiski rakendada stanislavskilikku läbielamist – tungida tegelase mõttemaailma, tunnetada tema emotsionaalset seisundit ja anda see edasi sõnadega, mis tunduvad vast tunnetatud meeles seisundis kõige loomulikumad. Ja siis korrata sama protsessi näidendi kõigi tegelastega.

⁴⁸ C. Landers, *Literary Translation. A Practical Guide*. New Jersey, 2001, lk 104.

⁴⁹ D. Johnston, *Securing the Performability of the Play in Translation*. Rmt-s S. Coelsch-Foisner; H. Klein, *Drama Translation and Theatre Practice*. Frankfurt, 25–38, siin lk 37.

⁵⁰ C.-A. Upton, *The Translator as metteur en scene, with Reference to Les Aveugles [The Blind]* by Maurice Maeterlinck. Rmt-s R. Baines; C. Marinetti; M. Perteghella, *Staging and performing translation. Text and theatre practice*. Great Britain, 2011, lk 31–48, siin lk 42.

⁵¹ D. Johnston, *Metaphor and Metonymy: the Translator-Practitioner's Visibility*. Rmt-s R. Baines; C. Marinetti; M. Perteghella, *Staging and performing translation. Text and theatre practice*. Great Britain, 2011, lk 11–30, siin lk 17.

5. Kokkuvõte

Tekst on lavastustervikus selline süsteem, mis toimib kahel tasandil – lavastuse alustekstina ja etenduses kõneldud tekstina. Kui lavastatakse tõlkenäidend, muudab see veidi lavastuse struktuuri, sest kuigi lavastuse alustekstiks jääb autori tekst – mis kannab autori mõtteid ja stiili –, siis etenduses kõlab tõlgitud tekst.

Tõlkija lähimad kaasteelised lavastuse loomise protsessis on kirjanik, lavastaja ja näitlejad. Siinjuures kuulub kirjanik lähtekultuuri juurde, lavastaja ja näitlejad aga sihtkultuuri juurde. Pole olemas reeglit, et näidendit peaks tõlkima sihtkultuuri tõlkija, kuid tavaliselt see nii on. Sellegipoolest – arvestades tõlkimise kui tegevusala eripära – pendeldab tõlkija kahe kultuuri vahel, on natuke siin- ja natuke sealpool, esindab lähtekultuuri kirjanikku, kuid seisab sihtkultuuri lavastuse eest.

Tõlkenäidendi lavastamise puhul saab tõlkija panustada lavastuse valmimisse koostöös lavastaja ja näitlejatega, et „integreerida tõlge hoopis laiemasse tõlkimise konteksti, mis on draamatekstist loodud misansteen“.⁵² Sealjuures tasub tõlkijal märgata nüansse, mis tema töös kattuvad kirjaniku, lavastaja ja näitlejate tööga, võtta üle teiste valdkondade spetsialistide töövõtteid ja kasutada neid teksti tõlkimisel. Nii saab tõlkija õppida kirjanikult oskust sõnu seada, lavastajalt oskust luua detailide kaudu ühtset tervikut ja näitlejalt oskust karakterit luua, panustades sealjuures lavastuse valmimisse oma oskustega; panna võõrkeelses tekstis esitatud mõtted sujuvalt ja näiliselt ühegi raskuseta oma keelde, jäädes sealjuures peaaegu märkamatuks.

Tõlkija on ühtaegu nii kirjaniku, lavastaja kui ka näitlejate teenistuses – ja samal ajal ka iseseisev autor, täiesti eraldi valdkonna esindaja. Interlingvistiline tõlge, mis on loodud oskuslikult ja konkreetse lavastuse eripärasid silmas pidades, võib panustada lavastustervikusse hämmastavalt suurel määral.

⁵² P. Pavis, *Theatre at the crossroads of culture*. Routledge, 1992, lk 131.

FAUSTI EVANGEELIUM

JOONAS HELLERMA

Goethe „Faustis“ on tuntud episood, kus Faust asub tõlkima uue testamendi Johannese evangeeliumi avahümni „Alguses oli sõna...“. Evangeeliumi tõlkimine „pühast originaalist oma armastatud saksa keelde“ pakub Faustile tema „eksituste metsas“ hetkelist tröösti igatsetud „eluojade“ ja „elulätte“ otsingutel. Uue testamendi tõlkimine peaks taastama habrast rahu, mis ei taha Fausti põues kuidagi püsima jääda, sest „kaks hinge asuvad, ah, rinnas mul, / ja kahele on kitsas ainus ase“¹. Aga tõlkimine takerdub kohe esimestes sõnades. Faust tõdeb esiti: „Kirjutatud on: „alguses oli sõna!““. Ent sellega ta ei rahuldu, öeldes: „Mu jaoks on võimatu nii kõrgelt sõna hinnata.“ Nii katsetab ta asendusega „mõte“ (*Sinn*), aga see ei ole tingimata parem. Seejärel proovib vastet „jõud“ (*Kraft*), kuid seegi pole hea. Viimaks leiab ta inspiratsiooni toel lahenduse: „alguses oli tegu!“ (*im Anfang war die Tat!*). Siin pühakirja tõlkimine katkeb, sest kõnealusel stseenis on Faust üheskoos töötuppa kaasa võetud puudliga, kes nüüd Fausti segama hakkab ja osutub üsna peatselt Mefistofeleseks, kellega Faust keset evangeeliumi tõlkimist esimest korda kohtub.

Tõsiasi, et Mefisto alustab Fausti ahvatlemist just piiblitõlkimise stseenis, kujutaks endast justkui parafraasi vanale legendile Martin Lutherist, keda piiblitõlkimise ajal tuli kurat segama ja keda Luther siis tindipotiga viskas. Otsest seost Lutheriga Goethe siiski vaevalt mõtles. Pigem on seda tõlkimise episoodi seostatud Johann Gottfried Herderi mõjuga, kes lisaks muule tegutses ka teoloogi ja vaimulikuna. Herder oli Johannese evangeeliumist mitmel puhul kirjutanud ja sageli arutlenud selle evangeeliumi esimeste sõnade üle. Sealhulgas on esile toodud, et Herder on pidanud saksakeelset vastet *das Wort* üsna kasinaks vasteks kreeka *λόγος*’ele. Kreeka originaal oli Herderi jaoks palju sügavama ja avarama tähendusega, nii et seda ei saanudki õigupoolest päriselt millegagi tõlkida. Teisal on Herder kirjutanud, et evangelist Johannes valis algusse *λόγος*’e, sest inimesel

¹ Johann Wolfgang von Goethe, Faust. Tlk August Sang. Tänapäev, 2005, lk 47, uue testamendi tõlkimise episood vt lk 50 jj.

on selle väljendiga siiski mingi eriline sisemine ühendus, see pole kusagilt väljastpoolt pärit kujund või võrdpilt, vaid „jumala kujutis inimese hinges, mõte! (*Gedanke!*) Sõna! (*Wort!*) Tahe! (*Wille!*) Tegu! (*Tat!*) Armastus! (*Liebe!*)“². Λόγος oleks siis niisugune kõikehõlmav mõiste, mida tuleks korraga tõlkida kõigi nende erinevate sõnade abil. Kuna Herder loetleb siin teiste seas ka „tegu“ (*Tat*), siis pole palju tarvis, et Fausti evangeeliumi tõlkimist herderliku teoloogiaga seostada.

Aga isegi kui Goethe toetub siin Herderi evangeeliumiseletustele, siis ei ole sellega Fausti pakutud tõlge veel lõpuni lahti harutatud. „Tegu“, „tegutsemine“ ja igasugune aktiivne alge on Goethe loomingus nii kesksed, et Fausti katses tõlkida Johannese evangeeliumi λόγος vastega „tegu“ näib olevat varjul palju põhjapanevam tunnetuslik ja maailmavaateline seisukohavõtt. Fausti ei rahulda „sõna“ kreekakeelse λόγος'e vastena mitte tingimata filoloogilistel või eksegeetilistel, vaid filosoofilistel ja psühholoogilistel põhjustel. Faust tüübina ei ole sõna-inimene, vaid tegude-inimene. Ühes sellega on Fausti kaudu sümboliseeritud moodsa aja tulekut, kus inimene hakkab üha enam aktiveerima oma produktiivseid jõudusid. Inimene on aina rohkem orienteeritud tegudele, mille kõrgemaks väljenduseks on eneseteostus ja sellest lähtuv enesekujundamine. Faust tõlkijana kirjutab tegelikult evangeeliumit ümber, kohandab seda oma elutundele vastavaks ja pühitseb seda ühtlasi evangelisti nimbusega. Võiks ka öelda – ta kirjutab evangeeliumit endale arusaadavaks. Λόγος on midagi liialt abstraktset, ebamäärast, parem on loobuda sellistest mitmetähenduslikest abstraktsioonidest, et selle asemel lähtuda millestki arusaadavamast, käegakatsutavamast ja konkreetsemast.

Goethe inimlikul aktiivsusel, tegutsemist ja toimekust väärtustaval mõttemaailmal oli kaasaegsete seas lai mõju. Seesama „tegu“ on keskne ka Hegelil, kes jäi alaliseks otsima Goethe poolehoidu ja sõprust. Hegel kordab sageli, kuidas vaim on midagi tegevat ja aktiivset: „tegevus on tema olemuseks“ ja „tema elu on tegu“³. Maailmaajalugu tervenisti on üks suur tegutsemise näitelava, kus kõik pürgib enesetunnetuse ja vabaduse poole. Kus pole tegusid, pole ka ajalugu. Selles mõttes on maailmaajaloo protsessis, nagu Hegel sellest jutustab, faustilik mõõde. Ent see pole üksnes

² Vt Goethe, Faust. Kommentare von Albrecht Schöne. Bibliothek Deutscher Klassiker, 1994, lk 246–247 ja Johann Gottfried von Herder, Erläuterungen zum neuen Testament aus einer neueröffneten morgenländischen Quelle (1775) väljaandes Sämtliche Werke. Religion und Theologie. Stuttgart und Tübingen, 1829, lk 27–28.

³ Ühes hilisemas Hegeli filosoofia ajaloo loengu üleskirjutuses näiteks: „Aga maailma vaim ei vaju ükskõiksesse rahusse ja see tuleneb tema lihtsast loomusest. Tema elu on tegu (Sein Leben ist *Tat*).“ Vt G. W. F. Hegel. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III. Werke, Band 20, Suhrkamp, 2013, lk 465.

Hegel, kes Goethe vitaalselt humanismi oma mõistevõrkudesse punub. Aktiivne, toimekas ja otsustav inimene jääb paljude järgmiste mõttesuundade ühendavaks lüliks: Karl Marx väljendab seda vahest kõige kuulsamalt, kui ta ütleb, et filosoofid on maailma ainult mitmeti interpreteerinud, aga tegelikult tuleks maailma hoopis muuta. Marxi ühiskondliku aktivismi eksistentsiaalne ja individualistlik kaja kostab Kierkegaardi ja Nietzsche filosoferimises, kes kutsuvad üles kirglikule eneseloomele, olgu selleks siis religioosne hüpe või otsustavad sammud enese vabastamisel orjameelsest ühiskondlikust moraalist. Individuaalsus ja isikupärasus on siit alates seotud mingi otsustava *teoga*, inimesest lähtuva aktiivse algega⁴. Goethe enda värssdraama lõpplahendus rõhutab kollektiivse ja individuaalse tegutsemise ühtesulamist. Mäletatavasti näeb murest pimedaks löödud Faust lõpuks nägemust hulgast inimestest, kes entusiastlikult maad raadavad ja mülkaid kuivendavad. Nende toimekust ei pärsi takistused ega raskused, sest nad on justkui mõistnud tegevuses püsimise võtit, järjepideva tegutsemise ja töötamise tähtsust (nad on *tätig-frei* ehk „tegev-vabad“). „Tegu“ ei ole siin enam ainult isiksuse ehituskivi, vaid sel on ka kollektiivne ja ühiskondlik mõõde – nii võidetakse endale viimaks kätte vaba maa ja tarmukas elu. Selles nägemuses „Fausti“ finaalis Goethe tõesti just nagu prohveteeriks marksistlikku töölisutoopiat.

Laiemalt oli praktilise elu nii suur tähtsustamine seotud muidugi ka vabaduse ja valgustuse ideedega, mis asetasid inimesele suure vastutuse oma elu kujundamisel ja selle üle otsustamisel. „Praktiline mõistus“ on tähtis kogu Goethe-aegses saksa filosoofia peavoolus, ennekõike Kanti ja Fichte süsteemides. Ka Faust on kindlasti üks valgustuse nõudlejatest, aga teisalt ta ühtlasi karikeerib valgustust, näidates, kuidas tõeliselt valgustavaid teadmisi ja inimsust rahuldavat maapealset seisundit pole võimalik saavutada (vähemalt Faust tegelaskujuna seda ei saavuta, ehkki ta saab surmatunnil kogeda nappi nägemust, mis tema rahunuse justkui taltsutab). Seda rahuldamatust on võimalik maha suruda Faustile omase entusiasmi ja pürgimisega, mida kannustatakse impulsiivse toimekuse ja lakkamatu teotahtega. Nii on tegutsevast ja rahunust Faustist saanud klassikaline sümbol pidevast ekspansioonist, tungist kõrgustesse ja sügavustesse, millega kaasneb kolonialistlik vallutustung nii vanade elu- ja kultuurivormide

⁴ Väga ilmekalt võtab selle kokku Jean-Paul Sartre'i eksistentsialism 20. sajandi keskpaigas: „Õpetus aga, mida mina teile tutvustan, [---] kuulutab tegutsemise ainsaks reaalsuseks ja läheb isegi kaugemale, öeldes, et inimene pole midagi muud kui iseenda visand, ta eksisteerib vaid sel määral, kuivõrd ta end teostab, seega pole ta midagi muud kui oma tegude summa, ei midagi muud kui ta elu“ (Jean-Paul Sartre „Eksistentsialism on humanism“. Vikerkaar 10–11, 2004, lk 95).

kui ka puutumatu looduse anastamisel ja enda kasuks rakendamisel. Pidevalt on vaja oma rahutut alget millegagi koormata ja vaevata, midagi tuleb kogu aeg teha. Paraku, kus inimene tegutseb, seal võib olla kindel kahele ülejäägile: prügile ja mürale. Need on faustiliku aktiivsuse tüütud jäägid, mille sisse on inimene ühes planeediga üha sügavamale uppumas.

Faustilikus tegutsemise kiituses ei tuleks siiski üdini negatiivset näha. Otse vastupidi, see kõik on ühteagu ka väga tervemõistuslik. On päris selge, et inimene peabki harrastama toimekat elulaadi, keha vajab liigutamist ja elu korraldamist. Niisamuti ei tohiks eneseteostust ainult millekski triviaalseks või madalaks pidada. See võibki tõepoolest pakkuda suurt rahuldust. Nii et Faust on kindlasti omal moel elutark. Inimene võib paljugi saavutada, kui ta oma talente ja andeid arendab ja neid õigeaegselt realiseerib, selles pole kahtlust. Asi ei seisagi siin aktiivse ja entusiastliku eluhoiaku valimatus kriitikas. Küsimus on selles, milline staatus ja tähendus antakse tegutsemisele Fausti evangeeliumi tõlkimise kontekstis: *tegutsemine* saab Fausti tõlkeaktis alustrajava, jumalast antud tähtsuse ja esmasuse.

Kuna keskmes on piibel, siis pakub faustilik tegutsemise imperatiiv huvitava kontrasti kristliku inimesepildiga. Kristlik antropoloogia õpetab ühelt poolt inimese jumalanäolisust, aga nimetab ka inimest lindude ja loomade valitsejaks, mille kinnituseks on vana loomismüüdi järgi inimese õigus loomi ja linde oma äranägemise järgi nimetada. Eedeni aiast väljakihutamise järel on inimene aga mõistetud oma üleastumise meenutamiseks ja karistuseks palehigis tööd tegema. Nii on küll ka kristlikus antropoloogias inimesel oma aktiivne külg, ent see pole sugugi nii keskne. Vastupidi, oma tegude tõttu on inimene siin kaotanud algse seisundi, sellest on tekkinud uus, langusjärgne *conditio humana*. See rajaneb aga just nimelt *inimese kordasadetud teol*. Erinevalt faustilikust tegutsemise kiitusest pole *tegu* siin inimest mitte arendanud ega isikupärasemaks muutnud, vaid vastupidi, rikkunud ja korrumppeerinud. Nii kujuneb kristlikus antropoloogias keskseks mitte *tegu*, vaid *järelemõtlemine*, õieti patukahetsus ja sellest lähtuv lootus Jumala armule. Seda lootust ei krooni aga mitte ükski praktika ega *tegu*, vaid pühadusele suunatud sisemine ja usuline mõtisklus, ladinapärase nimetusega *kontemplatsioon*, mis realiseerub ennekõike λόγοσ̅ ehk sõna vahendusel. Kui Fausti evangeeliumitõlge jumalikustab aktiivse ja praktilise elu, *vita activa*, siis see asendab varasemat ideaali, milleks oli olnud mõtisklev elu, *vita contemplativa*. Viimase puhul tuleb inimese tegutsemisse suhtuda pigem ettevaatlikult, isegi manitsevalt. Inimese kätetöö, tema tegemiste ja tegudega kaasneb alati midagi kardetavat ja kahtlast ning parem oleks, kui ta ennast selles vallas piiraks ja tagasi hoiaks.

Seda erisust iseloomustab huvitaval kombel kirikuisa Augustinus oma traktaadis „Kolmainsusest“⁵. Augustinus teeb siin vahet igaveste asjade kontemplerimisel ja teiselt poolt tegutsemisel, mille kaudu me toimime ajalises elus. Esimest nimetab Augustinus tarkuseks (*sapientia*), teist aga teadmiseks (*scientia*). Selle eristuse ilmestamiseks toob Augustinus apostel Pauluse read Korintlaste esimesest kirjast: „Nii antakse ühele Vaimu kaudu tarkusesõna (λόγος σοφίας), teisele aga tunnetusesõna (λόγος γνώσεως) sellesama Vaimu poolt“ (1 Kr 12:8)⁶. Augustinus tõdeb, et kõnealust kirjakohta apostel Paulus pikemalt küll ei seleta, ent järeldab sellegi poolest, et *tarkus* on seotud kontemplatsiooniga ning *teadmised* tegevusega (*actionem scientiam pertinere*). Tegutsemise juures on Augustinuse kinnitust mööda kõige tähtsam kurjast hoidumine – teadmiste hankimisel ja neist lähtuvates toimingutes on kõige tähtsam kurja vältimine ja hea poole hoidmine. *Teadmised* ei ole aga seesama, mis on *tarkus*. *Teadmistel* on ennekõike praktiline väärtus, inimene vajab neid maise ja ajalise elu korraldamisel ning seadmisel. *Tarkus* on seotud aga taevaste tõdedega, millegi sellisega, mis ületab maist, ajalist ja praktilist elu. *Tarkus* puudutab igavesi asju, *teadmised* ajalisi⁷. *Tarkus* seob inimest ennekõike õndsaliiku rahuga, mida tal ei ole küll võimalik oma maises elus tingimata täielikult saavutada. Augustinus tunnustas seejuures ka antiikseid õpetusi, mis tegelesid samuti inimese kirgede tasakaalustamise ja vooruslikkuse arendamisega, ent ükski neist ei olnud lõpuni suuteline püsiva harmoonia esilekutsumiseks. Seda ei suuda tingimata ka kristlik õpetus, ent kristlik käsitlus toob juurde õndsaliiku perspektiivi – usu töötatud jumalariiki. See lisab kinnitust ja lootust, mida antiikses filosoofias ei tunta. *Tarkus* seisneks siis selle tõe kontemplerimisel, selle üle mõtisklemisel ja selle uurimisel, mis teostub ennekõike pühakirja lugemise ja palve kaudu. Tõsi, kristlikus antropoloogias on oluline koht ka tegutsemisel, ent Augustinuse kinnitust mööda eeldab see alati kontemplatsiooni ja mitte vastupidi. Tegutsemise printsiibiks on armastuse käsk (*caritas*), mis seab suuresti keskseks

⁵ Augustinus, Kolmainsusest, XII raamat, 14. peatükk (vt Augustine, On the Trinity. Cambridge University Press, 2002, lk 98–99).

⁶ Augustinus viitab oma tekstis ladinakeelset piiblit, kus λόγος σοφίας on vastavalt *sermo sapientiae* ja λόγος γνώσεως on *sermo scientiae*.

⁷ See Augustinuse eristus teadmiste ja tarkuse vahel loob mõtlemapaneva paralleeli palju hilisema Immanuel Kanti kriitilise filosoofia kontekstis. Mäletatavasti küsis Kant, kas loodusteadused saavad esineda metafüüsikana, s.t kas loodusteadused saavad anda teadmisi hinge surematuse, tahtevabaduse ja Jumala olemasolu kohta. Kant leiab oma kriitikates, et loodusteadused ei ole võimelised niisuguseid teadmisi andma. Teadus tegeleb empiirilise, ajas ja ruumis ilmneva tegelikkusega ja annab teadmisi üksnes selle kohta.

ligimeste eest hoolekandmise ning heatahtlikkuse teiste suhtes. Augustinus rõhutab oma suurteoses „Jumalariigist“, et kontemplatiivne ja aktiivne kuuluvad kokku, ent kui meil parasjagu teiste inimestega läbikäimist ei ole, siis tuleks oma vaba aega alati kontemplatsioonile pühendada, mis on esmane tegutsemise ees⁸. Seepärast Faust, rõhutades *tegu*, justkui hällbib klassikalisest tarkuse ideest. Tema evangeeliumitõlge vaikib maha *vita contemplativa*. Faust muidugi igatseb kontemplatiivset tarkust ja püüdleb selle poole (miks ta muidu piiblit uurib), aga ta jääb seda siiski otsima sealt, kust ta seda klassikalises arusaamises kunagi ei võinud leida: maisest tegutsemise valdkonnast.

Uuemal ajal on kontemplatiivset ja teiselt poolt aktiivset ehk toimekat eluhoiakut käsitlenud Martin Heidegger ja tema järel juba palju ulatuslikumalt Hannah Arendt. Mõlema huviks oli näidata kontemplatiivse hoiaku lähteid antiikfilosoofias, ennekõike Aristotelese eetikas ja poliitilises filosoofias. Heidegger osutab, et βίος θεωρητικός, mille vaste ladina keeles on *vita contemplativa*, oli Aristotelesel mõeldud teatud sisemise tegevuse või toiminguna, tähendades ennekõike millegi vaatlemist ja silmitsemist⁹. „Teooria“ tähendaski esiti millegi vaatlemist, selle üheks etümoloogiliseks taustaks on Heideggeri sõnul teatrietenduse või antiiksete olümpiamängude jälgimine. Aga filosoofilises kasutuses viitab see pigem kosmilise, kõiksusliku terviku vaatlemisele. Ja just niisugune „teoreetiline vaatlus“ on Aristotelese eetikateoorias ja poliitikakäsitluses inimesele eriomane¹⁰. Seepärast väärtustab Aristoteles kõigist inimtegevuse liikidest just vaimset ehk teoreetilist tööd, mis seisneb ennekõike ümbritseva maailma silmitsemises, olgu siis osades või tervikus. Teoreetiline ja praktiline, nagu neid hiljem on eristatud, on siin omavahel seotud, sest ka niisugune teoreetiline vaatlus on ühtlasi toiming (ἐνέργεια). Teoreetiline ei ole ettevalmistus praktiliseks, vaid on ühtlasi ka praktiline ise. Teoreetilise vaatluse puhul rõhutatakse antiigis, et see on just mõistusele omane toiming – mõistus on Aristotelesel (ja Platonil) jumalik element inimese hinges – ja teoreetilise vaatlemise kaudu on võimalik sarnaneda või läheneda kosmose jumalikule toimimisele, saavutada sellega osadust. Niisugusel „teoreetilisel elul“ on mitmeid eeliseid teist tüüpi elulaadide ees. See on vähenõudlik, endaküllane ja ei vaja tingimata isegi teiste inimeste seltskonda (ehkki Aristotelesel

⁸ Augustinus, Jumalariigist, XIX raamat, 19. peatükk (vt Augustine, *The City of God*, Cambridge University Press, 2015, lk 948–949).

⁹ Vt Martin Heidegger, *Einleitung in die Philosophie*. Gesamtausgabe, Band 27, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 2001, lk 167–179.

¹⁰ Vt Aristoteles, *Nikomachose eetika*. Tlk Anne Lill. Ilmamaa, 2007, raamatud I ja X; *Aristoteles, Poliitika*. Tlk Anne Lill. Ilmamaa, 2015, VII raamat.

jaoks ei ole üksindus tingimata parem seltskondlikkusest), olles niimoodi kõige kõrgem ja hinnatavam eluvorm, mida inimene võib oma toimingutes tahta ja taotleda.

Sellega on antiikne βίος θεωρητικός seotud maailma vaatlemise ja selles ilmneva korrapärasuse adumisega, kristlik *vita contemplativa* aga seostub askeesi, meelepäranduse ja jumala armu taotlemisega. Filosoofilistest ja teoloogilistest erinevustest hoolimata ühendab mõlemat praktilise, aktiivse elu vaoshoidmine, selle piiramise ja sellega seotud vähenõudlikkuse tunnusjoon. Seda mitte sellepärast, et nii oleks kombekam ja viisakam, vaid *tarkuse* enese pärast – tõelist tarkust ei leita üksnes maistes toimingutes, vaid kosmilise või jumaliku korra vaatlemises ja usus töötatud igavese rahu perspektiivi.

Tösi, Hannah Arendt, kes raamatus „Inimsuse seisund“¹¹ analüüsib teoreetilise ja praktilise eluhoiaku kujunemist moodsas teaduslik-tehnilises kultuurisituatsioonis, jõuab oma arutluse lõppvaatuses traagilisele järeldusele: klassikaline kontemplatiivne eluvorm on uusaegses ja kaasaegses kultuuris kättesaamatult kaotsi läinud. Sellel on rida põhjuseid, suurimaks neist on moodsa teaduse võidukäik, mis on täielikult muutnud inimese suhet oma keskkonna ja iseendaga. Maailma vaatlemine, mis antiigis kutsus esile vakatama paneva imestuse, on asendunud maailma aktiivse uurimise, eksperimenteerimise, loodusesse sekkumise ja selle enda huvides kasutamisega. Mõtlemine on taandunud „tegutsemise toatüdrukaks“ ja sellel on väärtust ainult niivõrd, kui selle abil on võimalik esile kutsuda veelgi tõhusamat ja tulemuslikumat tegutsemist. Siit lähtuvalt on tegutsemine võitnud mõtluse, tahtmised on võitnud meelerahu. Inimesest saab esiti *homo faber* (Ain Kaalep on selle väljendi tõlkinud kui „seppinimene“¹²),

¹¹ Hannah Arendt, *The Human Condition*. The University of Chicago Press, 1998. Eesti keeles ei ole veel kinnistunud selle Arendti ühe põhiteose pealkirja järjepidevat tõlget. Varasemates refereeringutes on seda tõlgitud vastega „Inimolemise tingimused“ (vt Hannah Arendt „Mineku ja tuleviku vahel“, Ilmamaa, 2012, lk 374) ja „Avatud Eesti raamatu“ sarja ilmumist ootavate tõlkeramatute nimekirjas on tõlkevasteks „Inimolu“. Vt <https://www.kulka.ee/programmid/avatud-eesti-raamat/aeri-sarjas-valmimisel-raamatud> (vaadatud juulis 2023). Siin pakutud tõlkevariant on inspireeritud Marju Lepajõe arutlusest „Tõlkija hääle“ 4. numbris, kus ta avab traktaadi „Inimolu viletsusest“ tõlkimise tagamaid. Tösi, ka Lepajõe tõlgib ladinakeelse *conditio humana* inimoluks, aga oma kommentaaris viitab ta eristusele inimloomuse (*natura*) ja inimolu vahel, millest viimane tähistab keskaegses traditsioonis pattulangemisest tulenenud olukorda, mis võetakse kokku *humana conditio*’sse – „see on kreatuuri seisund“ (vt „Tõlkija hääle IV“, lk 95). Kui eestikeelne „inimolu“ kahandab algse kahesõnalise mõiste ühesõnaliseks, siis Arendti teose originaali mõtet võiks edasi anda ka vaste „Inimsuse olukord“ või „Inimsuse seisund“.

¹² Vt Max Frisch, *Homo faber*. Tlk Ain Kaalep. Loomingu Raamatukogu, 1965, lk 3.

ehitav ja sepihv, teostav ja insenerilik tüüp, kellest on viimaks kujunenud *homo laborans*, „töoinimene“. Tüüp, kellega kaasaegne inimene võiks ennast kõige rohkem samastada. Seda ei tohiks segamini ajada proletaarlasega. Niisugune „töoinimene“ ei pea olema tingimata ainult vabrikutöölaine, sellega iseloomustatakse pigem üldist tööga hõivatuse viisi, mis moodas ühiskonnas aset leiab.

Nii on Fausti evangeeliumitõlkesse kätketud otsekui moodsa maailma lakmus. Maailmas tegutsemine, selle ümberkujundamine ja tehniline valitsemine on Fausti evangeeliumi tunnustähed. Seda ei väära ka üksikud püüded pöörduda tagasi kontemplatiivsesse ellu läbi kõiksuguste vaimse elu praktikate, meditatsioonitundide või eksootiliste mõttevoolude, sest isegi kui õnnestub varuda piisavalt vaba aega ja pausihetki, et nendega põhjalikumalt tegeleda, oleme ühiskonna ja kultuurina lõpuks ikkagi osa suurest tegude-maailmast, mis vääramatult huugab ja sunnib peale oma nõudmised ja väärtused. Keda siin ei ole, seda ei olegi olemas. Enamikule meist tunduks mõistusevastane püüelda midagi muud, püüelda nähtamatut või tegudeta elu. Aga Aristoteelse filosoofilise elu ideaal näib just sinna kalduvat: mitte lasta ennast ahvatleda ajaviitelistest rõõmudest või riigimeeste ja kangelaste kuulsusihast. Kontempleeriv inimene elab vaikuses, nähtamatuses, ta ei sõltu teiste heakskiidust ega tähelepanust, ta ei otsi endale kohta ajaloos. Loomulikult vajab ka selline inimene elementaarseid materiaalseid tingimusi (ka Aristoteles möönab seda), ent neist ei saa kunagi eesmärki omaette. Niisuguse „teoreetilise inimese“ rõõm lähtub mõtlevast vaatlusest, mis hoiab teda ühenduses kõiksuse väega. Hannah Arendti pessimistlik diagnoos kontemplatiivse eluvormi kuhtumisest ja selle mattumisest lõputult tegutseva tsivilisatsiooni kärasse ei näi enam ka uskuvat Martin Heideggeri püüdlusi jõudmaks teisele poole tehnikast ja teadusest määratud elukorraldust. Heidegger jäi kuni lõpuni visandama võimalusi meditatiivsemast elust ümbrusega kohanemisel, mölgutades teatud lahtilaskmisest või vaoshoitusest, et sünniks uuesti pöördumine maailma poole, mida iseloomustaks vaatlevam, maldav (*Gelassenheit*) eluhoiak.

* * *

Kõige selle juures peab muidugi meeles pidama, et Faust oli Goethel enekõike kirjanduslik figuur, keda ei tohiks lõpuni samastada Goethe kui autoriga. Faust on lõpuks siiski väljamõeldis, prometheuslik koondportree inimlikust tungist kõigi teadmiste püha tule poole. Fausti kujus läbi

mängitud pürgimus ja Fausti saatus ei ole kaugeltki Goethe ainus ja lõplik inimsuse testament. Faustiliku tegutsemise imperatiivi kõrval avaldub hilisemal Goethel ka vastupidine, peaaegu monastiline ja askeetlik „loobumise“ idee. See motiiv leidub tema romaanis „Wilhelm Meisteri rännuaastad“, aga otsesõnu kirjutab ta sellest autobiograafias „Minu elust. Luule ja tõde“:

Niihästi meie füüsiline kui ka ühiskondlik elu, kumbed, tavad, maailmatarkus, filosoofia, religioon, koguni mõni juhuslikku laadi sündmus – kõik kuulutab meile, et me peame *loobuma* (*entsagen*). Nii mõndagi, mis on meile sisimas pärisomane, ei tohi me arendada väliseks; see, mida me väljastpoolt oma olemuse täiendamiseks vajame, võetakse meilt ära, kuid selle asemel sunnitakse meile peale paljugi, mis on meile niihästi võõras kui ka koormav. Vaevaliselt omandatu, sõbralikul viisil annetatu röövitakse meilt, ja enne kui meil selles asjas täis selgus käes, oleme sunnitud loobuma oma isiksusest, esialgu osaliselt ja seejärel täielikult.¹³

Need mõtted loobumisest on Goethe enda sõnul pärit kohtumisest Spinoza filosoofiaga. Goethe meenutab rahu ja selgust, mida Spinoza teoste lehitsemine temas tekitas. Ja tõesti, Spinoza filosoofia kese seisab lähemal klassikalisele *vita contemplativa* ideaalile kui faustlikule tegutsemise tungile. Rahu ja rõõm seisneb Spinozal ennekõike inimest orjastavate afektide ja nendega seotud psühholoogiliste ilmingute mõistmises ja seeläbi nende kütkest vabanemises. Hirmude ja ihade orjastava sunnijõu tagant ilmub niisuguse kirka ja klaari filosoofilise mõistmise tulemusel rõõm oma jõust, rõõm olemises püsimisest.

Goethe tõlgenduses näitab Spinoza afektide analüüs, et varjatud kujul on inimese loobumispotentsiaal olemas juba sõltuvuslikus impulsside, stiimulite ja afektide pidevalt pöörlevas rattas. Just nagu me rullime nutitelefoni pidevalt uut stimuleerivat sisu, peame me selles voos ühtlasi kogu aeg ka eelnevast loobuma, et uus stimulant mõjuma saaks hakata. Selles sõltuvust tekitavas stiimulite vaheldumises ja uuendamises (mille orjad me Spinoza järgi oleme) on tegelikult juba olemas osaline loobumise element. Goethe leiab, et leidub vähe neid, kes on selles olukorras võimelised välja kujundama „jäädava ja kõikehõlmava resignatsiooni“, loobuma täielikult psüühikat orjastavast stiimulite ringkäigust, et suunata oma vaim igavese, paratamatu ja seaduspärase tõeluse poole, milles seisneb püsiv rahu ja rõõmu seisund.

¹³ Johann Wolfgang von Goethe, Oma elust. Luule ja tõde. Tlk Ilmar Vene. Ilmamaa, 2020, lk 728–729.

Nii nagu Spinoza jäi paljuski üksikuks ja erandlikuks, loobudes ühiskondlikust aupaistest ja taludes etteheiteid oma filosoofia väidetava ateismi pärast, nii tõdeb ka Goethe, et spinozistlik õnnis resignatsioon on vähestele. Enamgi veel, tegemist on millegi tõeliselt üliinimlikuga, sellised üksiklased paistavad oma kaasmaalaste jaoks lõpuks „peletistena, jumalate ja hingetutena“. Ühiskond kipub niisuguseid irdujaid pigem demoniseerima ja enesest välja heitma. See on vana probleem: mäletatavasti kirjutab juba Platon, kuidas hüve valgust näinud inimest ei võeta varjudega koopas enam vastu, teda peetakse pigem hulluks ja nõdrameelseks. Seevastu tegutsev Faust on meile palju lihtsamini mõistetav, talle on kuidagi loomulikum kaasa elada. Tema dramaatiline olemus köidab meid. Üksiklased seevastu on alati natuke kahtlased. Nende tarkus tekitab ühelt poolt imetlust, aga teisalt ka kiivust ja salajast vimma.

See tähendab, et *vita contemplativa* on seotud kahesuguste raskustega: kõigepealt peab üksikisikus olema piisavalt meelegi loobumaks faustilikust teotahetst ja laienemistungist, et taanduda jälle kord maailma vaatlemisse, mõtlusse või palvesse. Sündigu see siis palverännakul või kloostrikambris. Teiseks eeldab see ka laiemat, ühiskondlikku või kultuurilist mõistmist niisuguse eluvormi tunnustamisel ja ehk isegi edendamisel. Nõnda tuleb välja, et pole üldse kerge olla *homo sapiens* – tark inimene. Väga võimalik, et just seepärast on see viimselt olnud jõukohane ainult vähestele, neile, kellest saavad inimeste silmis suured üksiklased. Arvestades, kui hädas on maakera paisuva inimkonna, kõikjale leviva inimõju, mustuse ja müraga, siis niisugune ammune tarkus endaga piirduvast inimesest, hoolimata kõigist teda kammitsevatest raskusest, pole päriselt minetanud oma tõmbejõudu. Seepärast jääb ainult oletada, kuidas Faust oma piiblitõlget oleks jätkanud, sest ta ei jõudnud evangeeliumi esimestest sõnadest kaugemale Mefisto ilmumise tõttu. Pole võimatu, et hilisem Faust, kui ta oleks selle juurde veel tagasi pöördunud, oleks viimaks veel loobunud oma asendusest. Ja *tegu* oleks jälle *sõna*.

BALZAC IDEOLOOGIATUULTES: TRADITSIOONILISEST REALISMIST KRIITILISE REALISMINI **KAIA SISASK**

Möödas on ajad, mil kooli kohustusliku kirjanduse raames Balzaci „Isa Goriot“¹ lugemiseks polnud vaja minna raamatukokku, kuna Balzaci valitud teoste pruuni karva köidete rida kaunistas iga keskmise eesti kodu raamatutariiuleid. Nõukogudeaegse lugeja õnneks paigutus suur osa 19. sajandi prantsuse kirjanikke (Balzac, Stendhal, Flaubert, Maupassant, Zola) kenasti „kriitilise realismi“¹ koolkonda, mis tähendas, et nende tõlkimisega erilisi probleeme ei tekkinud ja tsensuuri neid kuigi kahtlaseks ei pidanud, juhul muidugi, kui saatesõna teada andis, kuidas neid tuleb „õigesti“ lugeda. Nõukogude Eesti kahel esimesel aastakümnel olid tõlked prantsuse keelest arvukamad kui inglise või saksa keelest ja prantsuse autoritest kuulus vaieldamatu juhtpositsioon Balzacile, kes vastas enam-vähem laitmatult sellele, mida nõukogude kirjandusteadus ühelt „koodanlikult“ kriitiliselt realistilt ootas. Või vähemalt võis talle andestada mõningad eksimused dialektilise materialismi vastu nagu ka monarhistlikud vaated, sest kritiseerib ta ju ikkagi „sügava kibedusega [---] aristokraatia silmakirjalikkust, auahnust, vaimset tühjust, parasitismi“.² Kriitiline lugeja oskas mõistagi „kriitilise realismi“ aju-

¹ Kriitiline realism on marksistlik termin. Engelsil läheb see termin segi terminiga „sotsialistliku tendentsiga romaan“. Reynald Lahanque 2002. *Le Réalisme socialiste en France (1934–1954)*. Doktoritöö. Université de Nancy II, lk 77.

² M. N. Tsernevits, Märkused. Rmt-s Honoré de Balzac, Valitud teosed VII. Eesti Raamat, 1958, lk 590 (589–591).

pesust mööda vaadata ja ammutas neist raamatutest enamiku neist teadmistest, mida Prantsusmaa kohta tol ajal oli võimalik hankida.

Sellises ideoloogilises atmosfääris saigi aastatel 1955–1962 teoks Balzaci 15-köitelise valikkogu ilmumine eesti keeles tiraažiga 20 000 eksemplari, mida võib pidada sõjajärgsete aastakümnete tõlkekultuuri kõige suurejoonelisemaks saavutuseks. Aasta pärast viimase köite ilmumist, 1963 kirjutab Ott Ojamaa, et Balzaci tõlgete puhul on tegu „kogu meie senise kirjanduse ja raamatutrükkimise pika ajaloo kõige grandioossema ettevõttega, tõelise kirjandusliku monumendiga (sugugi mitte iroonilises mõttes!) [---] Peale mõningate algajate ja edasijõudnute võtsid sellest tööst osa niisugused suurte kogemustega tõlkijad nagu Nelly Toiger ja Aita Kurfeldt, samuti meie silmapaistvamatest kirjandusnimestest Johannes Semper, Villem Altoa ja Jaan Kross.“³ Ojamaa arvab, et ENSV pinnal leidis Balzaci teoseid suuremal hulgal kui ühegi teise kirjaniku omi.

Siiski ei tekkinud Balzaci-tõlked Nõukogude Eestis tühjale kohale, seitse teost tõlgiti juba Eesti Vabariigi ajal. See on küll kõigest kübeke Balzaci monumentaalsest loomingust ja tervikuna pole valik just kõige esinduslikum, kuid siiski on seal kolm teost Balzaci loomingu paremikust (sh krestomaatiline „Isa Goriot“). Eesti vabariigi aegses kirjanduselus kuulus nagoonii valitsev koht realismile ning sel ajal oli tõlgitud juba enamikku prantsuse 19. sajandi realistidest. Seetõttu võibki öelda, et realistliku koolkonna esindajad moodustavad silla esimese iseseisvusaja ja nõukogudeaegse tõlkekultuuri vahel, kuna Nõukogude Eestis jätkavad mitmed vabariigiaegsed tõlkijad ning ilmub arvukalt kordustrukke. Mõned neist ilmuvad küll ilma tõlkija nimeta, kuid tendents varem tõlgitud teoseid ilma muu põhjusega kui nende päritoluaeg ümber tõlkida prantsuse realiste siiski eriti ei puuduta.⁴

³ O. Ojamaa, Tõlkekriitikast ja päris-kriitikast Balzaci aspektis. 1963. Rmt-s Armastus seaduslikus abielus. Eesti mõttelugu 92. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 35–36 (35–53).

⁴ Lembe Hiedeli sõnul „tõlgiti näiteks vajaduseta ümber peaaegu kõik maailmakirjanduse tähtteosed, et uustrukkides asendaksid uued tõlkijad Ants Orase, Marje Pedaja, Marta Sillaotsa, Heiti Talviku, A. H. Tammsaare, Marie Underi jt. tõlkijate nimesid“ („Loomingu Raamatukogu“ viiskümmend aastat. Bibliograafia. LR 2006, nr 37–40; lisad: Lembe Hiedel, „Loomingu“ Raamatukogu alaeast. Märkmeid ja meenutusi aastaist 1957–1973 (lk 159–204), lk 182.) Prantsuse kirjandusest võib siiski leida üsnagi palju uuesti avaldatud eestiaegeid tõlked; realismi alla liigitatavatelt autoritelt aastatel 1941–1959 näiteks järgmised: R. Rolland „Colas Breugnon“, tlk M. Sillaots, 1935, uuesti 1946; R. Rolland, „Jean Christophe“, tlk P. Raag, J. Kurfeldt, M. Sillaots, M. Pärna, V. Pomm, 1936–37, uuesti 1959; H. de Balzac „Isa Goriot“, tlk A. ja B. Linde, 1929, uuesti 1949 (ilma tõlkija nimeta) ja 1956 (tõlkija B. Linde nimega „Valitud teostes“); Stendhal „Punane ja must“, tlk J. Semper, 1938, uuesti 1952 ja 1956; E. Zola „Söekaevurid“, tlk J. Semper, 1928, uuesti 1953; H. Barbusse, „Tuli“, tlk A. Aspel, M. Sillaots, 1937, uuesti tlk M. Sillaots, I. Pullman 1954; G. Flaubert, „Salambo“, tlk A. Saareste 1928, uuesti 1957; J. Verne „Kapten Granti lapsed“, tlk M. Sillaots, uuesti 1958.

Oleks veidi meelevaldne väita, et poliitilise režiimi vahetus peatas modernismi tuleku Eestisse – pikemas perspektiivis küll, kuid, nagu ütleb Tiit Hennoste: „Eestis kujunes alles 20. sajandi jooksul aegamisi välja moodne ühiskond, mis võinuks vajada modernismi. Sel ajal kui modernism arenes ja levis, liikus Eesti ühiskond hoopis seda rada, mida Euroopa oli käinud 19. sajandil.“⁵ Realismi pikaajalise domineerimise põhjustena Eesti Vabariigi aegses kirjanduselus võib välja tuua vajaduse tugevdada rahvuslikku identiteeti, mida modernism pigem lõhub, internatsionaalse progressiivse mõtte esilekerkimise 1920/30. aastate murdepunktis seoses majanduskriisiga, millega kirjanduses kaasnes eluläheduse nõue, samuti mitmete oluliste loomeinimeste kallutatuse vasakideoloogia poole (prantsuse keelest tõlkijatest eriti Aleksander Aspel, Johannes Semper, Marta Sillaots) jms. See viimane seletab ka, miks kuulus tollases tõlkekirjanduses 19. sajandi traditsioonilise realismi kõrval nii tähtis koht realismi hilisemale, sotsialistliku kallakuga suunale: Rolland, Barbusse, France.

Kirjandusteadlane August Palm leiab aastal 1932, et naturalistlik (s.o realistlik) stiil ja sõnavara on kõigi teiste stiilide aluseks:

Igal kirjandusvoolul – naturalistlikul, realistlikul, romantilisel, klassi-
lisel jne. – on oma isesugune sõnavalik. Peab keelt murreteni tundma
ja rahva keskel elanud olema, et vallata naturalistlikku stiili. Ja seda
peab kõigepealt valdama, see on kõigile muile stiilidele põhjaks. Natu-
ralistlik sõnavara kui sõnaloomingu ürgne algusallikas pakub alatasa
materjali muudele stiililaadidele kultiveerimiseks ja peenendamiseks.⁶

Esimesel iseseisvusajal ilmub niisiis seitse Balzaci-tõlget: „Šagrään-nahk“ (1926, tlk ja eessõna Henrik Visnapuu; Tartu: Eesti Kirjanduse Selts), „Armastus maski varjul, ehk Mõtlematus ja õnn“ (1928, tlk Kusta Martinson; Tartu: Valik), „Kolmekümne-aastane naine: stseenid eraelust“ (1928, tlk Olli Olesk; Tartu: Noor-Eesti), „Eugénie Grandet“ (1928, tlk Arma ja Bernhard Linde; eessõna Bernhard Linde; Tartu: Noor-Eesti), „Isa Goriot“ (1929, tlk Arma Kristen ja Bernhard Linde; Tartu: Noor-Eesti), „Armastus: (Langeais' hertsoginna)“ (1930, tlk Aleksander Aspel; Tartu: Loodus) ja „Ilus Imperia“ (1934, tlk Aleksander Aspel; Tallinn: Hansa).

Kvaliteedi poolest on Aspeli, Visnapuu ja eriti Lindede tõlked läbi aegade sarjata saanud. Nii näiteks kirjutab Marta Sillaots „Isa Goriot“ tõlke kohta:

⁵ T. Hennoste, Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. Vikerkaar, 1993, nr 12, lk 74 (69–74).

⁶ A. Palm, Kuidas tõlgitakse meil ja kuidas peaks tõlkima. Eesti Kirjandus, 1932, 26 (1), lk 23 (23–28).

See maailmakirjanduse suurmeistri surematu teos oleks väärinud paremat tõlget. Arma Kristeni ja Bernhard Linde tõlge kisub teose stiililise tasapinna algupärandi omast madalamale. Tõlkest jääb mulje, et algupärandile pole lähenetud küllaldase lugupidamisega; et tööd pole tehtud piisava hoole ning armastusega.⁷

Sillaotsa sõnul esineb tõlkes palju väikseid ebatäpsusi ja eksimusi algupärandi stiili vastu, mis üksikuna polegi nii problemaatilised, kuid suure hulgana labastavad algupärandit. Niimoodi võiks tema meelest hädapärast tõlkida ajaviitekirjandust, aga mitte kaalukaid teoseid, ammugi mitte sellist nagu „Isa Goriot“. Nagu selle aja tõlkekriitikas kombeks, toob Sillaots terve hulga üksikasjalikke näiteid (tänapäeva vaatevinklist ehk kohati küsitavaid, kuid jäägu see iga lugeja subjektiivse hinnangu hooleks). Näiteks teenib fraas „...annab nii jõleda iseloomu peaaegu kõigile Pariisi majule“ Sillaotsa kriitika, kuna siin ei vastavat „jõle“ algupärandis leiduvale *ignoble*'ile, mis tähendab pigemini „alatu, inetu, põlastatav“. Või: „See salong on ühendatud söögitoaga, köögist eraldab seda treppkoda“ ei vasta originaali lauseehitusele, õige oleks: „See salong on ühenduses söögitoaga, mida köögist lahutab treppkoda“. Veel kritiseerib Sillaots tõlkes leiduvate tarbetute võõrsõnade rohkust: sõnad nagu „alarm“, „ataak“, „etaaž“, „grandioossed“, „iidol“, „oreool“ jne tegevat stiili „kuidagi kirevaks, ebapuhtaks, pisut nagu venemaiguliseks“.⁸

Nõukogude ajal leiab Ott Ojamaa, et Sillaotsa kriitika oli õiglane ja et ei Linde, Aspel ega Visnapuu pole tõlkijatena olnud oma ülesande kõrgusel:

Täiesti omaette uurimist vääriks küsimus, kuidas võisid tollal küllaltki nimekad tõlkijad (Visnapuu, Linde, Aspel) just Balzaci puhul niivõrd võimatult originaali järele aimata, sest tollal olid juba olemas vägagi arenenud realistlik kirjandus ja stiili traditsioonid. Kas puudulik võõrkeeleoskus või lihtsalt lohakas suhtumine, mille retsidiivid tänapäevalgi viisalt püsivad? Või ehk liigne pieteet autori suhtes või alandlik lõimitamine müütilise prantsusliku peenuse ees [---], aga võib-olla ka, et igasuguste *-ismide* ja keeueuenduse vohamine tingis stiilitunde täieliku kadumise tol ajal, või oli veel midagi muud? Küllap vist kõik korraga [---]⁹

Ojamaa arvates ei saa vanu tõlkeid ka parandada, sest välja tuleb nagu „paigatud kasukas“.¹⁰ Nii peabki Ojamaa Linde tõlgitud „Isa Goriot'd“, mis

⁷ M. Sillaots, Honore de Balzac – Isa Goriot. Eesti Kirjandus, 1930, nr 2, lk 84 (84–86).

⁸ Sealsamas, lk 85–86.

⁹ O. Ojamaa. *Op. cit.*, lk 46.

¹⁰ Sealsamas.

nõukogude ajal ilmub parandatud kujul aastal 1949 ja jõuab aastal 1956 ka „Valitud teostesse“, valikkogu halvimaks tõlkeks.

„Šagrään-nahk“, „Eugénie Grandet“ ja „Armastus“ on varustatud ka eessõnadega tõlkijatelt (vastavalt Visnapuu, Linde ja Aspel). Püüdes määratleda Balzaci kohta eesti tõlkekultuuris, rõhutab Visnapuu viimase mahajäämust, öeldes, et „see on Balzac umbes saja-aastase hiljaksjäämisega, see on, kui ma ei eksi, üldse esimene pikem Balzac'i teos eesti keeles“.¹¹ Bernhard Linde sõnul nihkus Balzaci looming meie kirjanduse vaatepiirile küll „juba paarkümmend aastat tagasi“, s.t päris sajandi alguses, kuigi tol ajal olevat lepitud veel tema lugemisega algkeeles või võõrkeelsetes tõlgetes, „kuna ei küündinud siis veel meie keelgi Balzac'i tõlkimiseks“.¹² Linde rõõmustab, et kui alles paar aastat varem ilmus tõlkes esimene Balzaci teos „Šagrään-nahk“, siis käesoleval, s.o 1928. aastal on neid ilmunud tervelt kolm (lühem novell „Armastus maski varjul“, romaan „Kolmekümne-aastane naine“ ja kõne all olev „Eugénie Grandet“), mis olevat Balzaci „küpse meheea parimad tooted“.¹³ Eraldi on eessõnas pühendatud lõik „Isa Goriot'le“, mida peetavat kirjaniku üldse parimaks ja küpsemaks romaaniks. (Ilmselt sel ajal Lindede töö „Isa Goriot“ tõlkimisega juba käis, teos ilmub aasta hiljem, 1929.)

Eessõnades tuuakse ära olulisemaid fakte Balzaci elust, mida Visnapuu kirjeldab neutraalsemalt, Linde aga rõhutab värvikamaid episoodide: Balzaci haiglast lapsepõlve, tema kuutõbe, hajameelsust, mis olevat (Balzaci õe sõnul) suure lugemiskire tulemus, armastuslugu krahvinna Hanskaga, kes olevat olnud Balzacile ema ja armsam ühes isikus, ja omavoliliselt omastatud aadlitiitlit, „mille üle ta eluajal ei tehtud vähe etteheiteid ja ei irvitatud selle talupoja seisusest pärit oleva kirjaniku üle...“¹⁴

Linde rõhutab Balzaci põhjanevat tähtsust romaani kui „tol ajal veel koguni unaruses oleva kirjandusliigi“ viimisel kõrgusele, kus see on võimaline käsitlema elu „kogu selle mitmekülgsuses, suuruses ja ulatuses“.¹⁵ Visnapuu väidab (Zola sõnadele toetudes), et Balzac käsitleb esimesena ümbruse mõju isikusse ning tarvitab romaanis „vaatlemismeetodit ning eksperimentaal-talitusviisi, pannes seega aluse uuele romaanile“.¹⁶ Ta peab Balzaci loomingut revolutsiooniliseks, kuna see näitavat, kuidas

¹¹ H. Visnapuu. Rmt-s Honoré de Balzac, Šagrään-nahk (eessõna). Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1926, lk 5.

¹² B. Linde. Rmt-s Honoré de Balzac, Eugénie Grandet (eessõna). Tartu: Noor-Eesti, 1928, lk 8.

¹³ Sealsamas, lk 7–8.

¹⁴ Sealsamas, lk 1–4.

¹⁵ Sealsamas, lk 6.

¹⁶ H. Visnapuu. *Op. cit.*, lk 6–7.

„endise pehkiva ühiskonna varemeil tärkab ja võrsub demokraatia“.¹⁷ Visnapuu käib välja mõtte, mida hiljem kasutab ka nõukogude kirjanduskriitika: nimelt olevat Balzaci paradoks selles, et olles küll katoliiklane ja legitimist, ta tegelikult kummutab oma töödes kuningat ja usku.

Kui Visnapuu puudutab Balzaci teoste vormilist külge vaid põgusalt, siis Linde pühendab sellele põhjalikumat tähelepanu. Kuigi ta peab Balzaci keelt ja stiili konarlikuks, kiidab ta tema teoste kompositsiooni, mida ka eesti kirjandus võiks endale eeskujuks võtta. Just romaani rahvaste, eriti aga prantslaste tugevuseks peabki Linde kompositsioonitaju, vastandina slaavi kirjanduse laialivalgavusele, mis olevat ka eesti kirjandusele omane aegadest, kui olime veel kultuuriliselt ühekülse vene ainumõju piirkonnas.¹⁸

Romaani „Armastus“ („Langeais’ hertsoginna“) (1930) tõlkinud Aleksander Aspel paistab aga silma selgelt vasakideoloogilise hoiakuga. Tema sõnul elas Balzac ühiskondlike mullistuste ja üleminekute ajajärgul, kus „oma eesõigustes ja heaolus pehkinud aadel, kellelt revolutsiooni- ja sõjavapustused olid võtnud viimase jõu, pidi taganema samm-sammult pealetungiva kodanluse ees, kes tööduse ja kaubanduse valdajana tundis oma reaalsel jõudu“.¹⁹ Või kui Balzaci kaasaegsed romantikud põgenesid ühiskondlike vastuolude eest „uniellu“, siis „Balzac ainsana võttis sule, et kujutada inimest tema reaalses vahekordades“.²⁰ Aspel paigutab Balzaci kõhklematult realismikoolkonda, kuid möönab ja taunib – nagu seda teha hõlpsasti hilisemas nõukogude kirjandusteaduses – neid momente, kui tal siiski avalduvat „romantiline paatos ja võrdkujud“, mis olevat „labased ja ülespuhutud“.²¹

Niisiis hakkavad eessõnades silma mõningad erimeelsused Balzaci koolkondliku kuuluvuse osas. Erinevalt Aspelist ei halvusta Visnapuu ja Linde Balzaci romantilisi kalduvusi ning rõhutavad pigem tema kõikumist müstika ja teaduse, romantismi ja realismi või fantastika ja realismi vahepeal. Aastal 1933 avaldab Bernhard Linde raamatu „Honoré de Balzac. Elu ja looming“, kus ta on lõplikult loobunud paigutamast Balzaci ühe või teise kirjandusvoolu kitsasse raamistikku:

...ta kuulus ja kuulub geeniusena neisse kõigisse ja mitte ainsassegi neist üksikult. Reaalsuse kasutamise küljelt võivad ju realistid Balzac’i teatud õigusega lugeda realismi esiisaks, aga niipea kui me siirdume Balzac’i

¹⁷ H. Visnapuu. *Op. cit.*, lk 6–7.

¹⁸ B. Linde. *Op. cit.*, lk 7.

¹⁹ A. Aspel. Rmt-s Honoré de Balzac, *Armastus: (Langeais’ hertsoginna)* (eessõna). Tartu: Loodus, 1930, lk 3.

²⁰ Sealsamas.

²¹ Sealsamas, lk 4.

loomingu siseolemuslikule küljele, vaatleme selle motiive ja sageli müstilist põhiolemust ja tuuma, siis märkame selgelt, et oleks täiesti ekslik lugeda teda kirjanikuna realistide kilda. Juba tema elusaladuste otsing [---] ehk jälle kirjaniku kallak fantastikasse ja müstikasse – kõik see eemaldab ta realistidest.²²

Kuigi Eesti Vabariigi ajal tehti niisiis ots lahti Balzaci loomingu tutvustamisel, kuulus talle toonasel tõlkemaastikul siiski tagasihoidlikum koht kui näiteks Maupassantile või Zolale, kui rääkida teistest 19. sajandi prantsuse realistidest. Nõukogudeaegse eelispositsiooni väliskirjanike seas kindlustavad Balzacile aga eelkõige Marx ja Engels. Oma kuulsas kirjas Margaret Harknessile 1888. aastal kinnitab Engels, et on õppinud Balzacilt rohkem prantsuse ühiskonna ja ajaloo kohta kui kõigilt ajaloolastelt, majandusteadlastelt ja statistikutelt kokku.²³ Mis aga puutub Marxi, siis tema imetus Balzaci „Inimliku komöödia“ vastu olevat olnud nii suur, et ta kavatsenud kirjutada Balzacist koguni kriitilise uurimuse. Marxi ja Engelsi tsitaadid Balzaci kohta muutuvad nõukogude käsitluste lahutamatuks osaks ja jõuavad mõistagi ka Nõukogude Eesti kirjanduskriitikasse.

Kui Eesti Vabariigi ajal paistavad silma erimeelsused Balzaci koolkondliku kuuluvuse asjus, siis nõukogude kirjandusteadus liigitab ta (sarnaselt Aspeliga) realistiks, kellele tuleb andestada mõningad romantilised kalduvused. Nõukogude Liidus, kaasa arvatud Nõukogude Eestis, laialt kasutusel olnud Boriss Sutškovi teose „Realism läbi aegade“ sõnul:

„Inimliku komöödia“ lõpetamata hoone üksikud osad on sammaldunud, ent sellest hoolimata jätkab Balzaci gigantne looming kunsti mõjutamist mitte ainult tänu kangelaste jõuliste iseloomudele, mitte ainult kirjaniku kujutatud kirgede jõule, mis paljastavad eraomandusliku maailma poegade hingeelu salajasemaid mõtteid, vaid ka sellepärast, et „Inimlikus komöödias“ on kontsentreeritud ning kõrge realismiga edasi antud elu liikumist, selle täidetust ja pinget.²⁴

²² B. Linde, Honoré de Balzac. Elu ja looming. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 1933.

²³ Let me refer to an example. Balzac, whom I consider a far greater master of realism than all the Zolas *passés, présents et à venir*, in “La Comédie humaine” gives us a most wonderfully realistic history of French ‘Society’, especially of *le monde parisien*, describing, chronicle-fashion, almost year by year from 1816 to 1848 the progressive inroads of the rising bourgeoisie upon the society of nobles, that reconstituted itself after 1815 and that set up again, as far as it could, the standard of *la viellie politesse française* French refinement. (Engels to Margaret Harkness In London. Marx-Engels Correspondence 1888. — https://www.marxists.org/archive/marx/works/1888/letters/88_04_15.htm.)

²⁴ B. Sutškov, Realism läbi aegade. Tallinn: Eesti Raamat, 1984, lk 121.

Balzacist nn kriitilise realisti tegemine polnud aga mitte üksnes (vene) nõukogude kirjandusteaduse, vaid (nagu eespool öeldud) ka selleaegse eesti tõlkekultuuri huvides. Balzaci ja teiste prantsuse 19. sajandi teise poole kirjanike realistideks tituleerimine oli kasulik just selle poolest, et see võimaldas neid probleemitult tõlkida, mis täiendas oluliselt okupatsiooniaja esimeste aastakümnete masendavalt nappi lugemisvara. Nõukogude okupatsiooni algusaegu silmas pidades ütleb Ott Ojamaa:

...„vanade sõnameistrite“ ajastul tõlgiti kõige rohkem neid kirjanikke, keda nii või teisiti sai realistideks nimetada. Önn, et nende hulka sattusid ka Balzac, Stendhal, George Sand, Heine, Dickens jt., keda samasuguse õigusega on romantikuteks peetud.²⁵

1940. aastal algab uue nõukogude esteetika pealesurumine eesti kultuurielule. Eduard Hubel kirjutab: „Et me nüüd Nõukogude Liidu ametlik osa oleme ja omal kodumaal sotsialistlikku korda üles ehitame, siis on meiegi kirjanikel tarvilik sotsialistliku realismi põhijoonte ja põhinouetega tutvuda ning oma loomingu praktikas neid teostada.“²⁶ Juba „kodanlikud realistid“ olevat tema sõnul püüdnud elu tõepäraselt kujutada, varjamata „oma aja väärnähtusi“, aga nad olevat võtnud oma ühiskonnakorda kui enesestmõistetavat ja paratamatut. Kohe esimesena viitab Hubel Balzacile ja Engelsi hinnangutele tema kohta. Ta välistab Balzaci paigutamise romantismi alla: „Tema tegelaskujudest on mitmed hüperboolsed, aga neid ei või sellepärast veel romantilisteks pidada...“²⁷

Kõike eelöeldut arvestades pole ime, et just Balzac sai Nõukogude Eestis sellises erakordses mastaabis ilmunud autoriks, kelle tõlked olid pealegi varustatud korraliku kommentaariumiga. Balzaci „Valitud teosed“ on Ott Ojamaa sõnul esimene suurem välisklassika väljaanne, mis põhiliselt vastab kirjandusteaduse nõuetele: oma koostamisprintsiipidelt püüab ta anda ülevaate kirjaniku loomingu erinevatest osadest, samuti on tal olemas teaduslik aparatuur, sissejuhatused, kommentaarid üksikute teoste juurde, kronoloogiline ülevaade kirjaniku elust ja loomingust, igasugused registrid jms. Samas taunib Ojamaa seda, et väljaanne on peaaegu täpne koopia pisut varem ilmunud venekeelsest väljaandest.²⁸ Ühest küljest polevat selles midagi halba, kuna meil puudub oma balzakoloogia, kuid nii suurte sarjade puhul on oht, et kui materjal jõuab meie lugejani, on ta juba

²⁵ O. Ojamaa. *Op. cit.*, lk 85.

²⁶ E. Hubel. Aasta Loomingus. Looming, 1940, nr 8, lk 854 (854–865).

²⁷ Sealsamas, lk 855.

²⁸ Gosudarstvennoje Izdatelstvo Hudožestvennoi Literaturõ, Moskva 1951.

vananenud. Näitena toob Ojamaa vene kriitiku A. Ivaštšenko eessõna valikkogu I köite alguses ja leiab, et üleüldse ei tohiks kopeerida ühte väljaannet, vaid peaks kasutama aktuaalsemaid ja mitmekesisemaid kommentaare ja järelsõnu, samuti uuemaid nõukogude ja välismaa monograafiaid. Igas ees- või järelsõnas peaks kindlasti olema ka ülevaade vastava autori varasemast väljaandmisest eesti keeles ja tema suhetest meie maa ja kirjandusega, selle kohta ei leidu aga Balzaci viieteistkümnes köites ainsatki rida.²⁹

A. Ivaštšenko 27-leheküljeline eessõna on suurepärane näide stalinistlikust kriitikast.³⁰ Viimane koosneb järgmistest kohustuslikest osadest: 1) autori nimetamine „suureks realistiks“ ja tema teoste pidamine nõukogude inimesele väärtuslikuks lugemisvaraks, kuna „Nõukogude Liit võtab üle maailma kultuurivaramu paremiku“; 2) kodanliku ühiskonna sarjamine ja kinnitamine, et nimetatud autor näitab suurepäraselt selle ühiskonna läbini inimvaenulikku iseloomu; 3) väitmine, et ometi ei suuda autor tõusta oma vaatlustes tõeliselt marksistlikule positsioonile, dialektilisele analüüsile, võitleva proletariaadi maailmavaate väljendamisele ja eksib mõnes asjas sügavalt, 4) mööndused *à la* „see oli antud situatsioonis paratamatu“; 5) tagasitulek autori „heade“ külgede juurde. Ja nagu iga nõukogude ajal elanud inimene mäletab, saadavad seda värvikad, hüperboliseeritud kujundid: „imperialistlikud kiskjad oma loomalikus hirmus demokraatlike ja progressiivsete jõudude võimsa kasvu ees“, „rahvamasside ennekuulmatud kannatused“, „sõjahüsteeriast haaratud valitseva ülemkihi üha kasvav metsistumine“, „kodanliku kultuuri sügavaim langus“, „mõttetu sonimine maailmavalitsemisest“, „kodanluse autu võidutsemine, tema klassivõimu ebainimlikud tagajärjed“, „kodanluse jõuetu ja labane kunst, mis ei küündinud kõrgemale jämedast käsitööst“ jne.

Ivaštšenko väitel sai Balzac kodanlaste vihkamise objektiks, kuna paljastas nende isiklikke ja ühiskondlikke saladusi ning nägi juba varakult läbi kapitalistliku ühiskonna paratamatud pahed ja koletislikud jooned. Oma ajastu õiges lahtimõtestamises peituvatki „Inimliku komöödia“ looja jõud. Ometi ei suutnuvat Balzac tõusta „inimeste praktilise tegevuse dialektilise vaatlemiseni“, konstateerides vaid üht aspekti inimelu dialektikast kapitalistliku korra juures: asjade orjastavat mõju inimestele.³¹ Balzac olevat sügavalt eksinud, kui arvas, et katoliku usk ja monarhia on suutelised

²⁹ O. Ojamaa. *Op. cit.*, lk 47–48.

³⁰ Ivaštšenko järelsõna on ka Stendhali „Punase ja musta“ tõlkel aastast 1956 (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus).

³¹ A. Ivaštšenko. Rmt-s Honoré de Balzac, Valitud teosed I (eessõna). Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk 8 (5–32).

kirgede ja aineliste huvide võitlust ohjeldama. „Kirjaniku ekslikud poliitilised tõekspidamised kitsendasid ja piirasid paratamatult tema kui kunstniku-realisti võimalusi.“³² Ja Ivaštšenko võtab kokku: „Suurepärase prantsuse realisti loomingut, ta tõelist suurust, ta jõudu ja ta nõrkusi võib hästi mõista vaid selles valguses, mille on meile andnud Lenini õpetus kahest kultuurist.“³³

Artikli alguses toodud väide, et kordustrükiid on sageli sillaks eesti ja nõukogudeaegse tõlkekultuuri vahel, kehtivad Balzaci puhul siiski teatavate mööndustega, sest Balzaci valitud teostesse eestiaegseid tõlkijaid peale Linde ei jõua.³⁴ Kuid Linde tähtsust kahte režiimi ühendava lülina ei või siiski alahinnata, kuna on ju tema tõlgitud Balzaci krestomaatiline teos „Isa Goriot“, mis (nagu eespool öeldud) ilmub (veidi keeleliselt parandatud kujul) kordusväljaannetena veel ka 1949., 1956. (valitud teostes) ja 1971. aastal, kuni Silvia Luksep selle 1984. aastal uuesti tõlgib.

1949. aasta väljaande (kus Lindet pole tõlkijana nimetatud) on eessõnastanud Georg Meri pealkirjaga „Kapitalistlik ühiskond Balzac’i loomingus“ ja teose lõpus on temalt põhjalikud seletavad märkused. Mere(?) toimetajakäsi on tunda ka tõlke puhul, mis on tugevasti kaasajastatud (kuigi võimatu on öelda, milline roll kuulub siin Lindele enesele³⁵). Eessõna järgib tüüpilisi vulgaarsotsioloogilisi jutupunkte ja arendab Engelsi mõtet, et realismi suurim võit on see, et Balzac astus omaenese klassisümpaatiate vastu, s.t idealiseeris küll monarhiat ja katoliku kirikut, aga sellele vaatamata nägi aristokraatia languse paratamatust. Seega näitavat realismi läbimurre Balzaci teostes, kuidas ühiskonnakriitika sünnib kirjaniku enda ideelite veendumuste kiuste. Tõeliselt sümpaatsena kujutavat Balzac üksnes proletariaati. Rõhutades ideoloogilist nägemust kahest vastandlikust kultuurist, lääne ja nõukogude omast, kirjutab Meri:

Kodanlik kirjandusteadus ei võinud Balzac’i kui kunstnikku õiglaselt hinnata, sest ta ei võinud süveneda Balzac’i loomingu mõttesse ilma

³² A. Ivaštšenko. Rmt-s Honoré de Balzac, Valitud teosed I (eessõna). Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk 8 (5–32).

³³ Sealsamas, lk 29.

³⁴ Tõlkijana on valitud teostes kõige arvukamalt esindatud Nelly Toiger (alates 1955). Vanadest tegijatest figureerivad Johannes Semper ja Aita Kurfeldt. Teised: Villem Alntoa (1956), Immanuel Pau (1958), Nora Kaplinski (1958), H. Kaarde (1958), Paul Viires (1960), Jaan Kross (1960), Ott Ojamaa (alates 1962) ja Hans Vanaveski (1962).

³⁵ Linde arretereeriti 1951. aasta aprillis. Julgeolek hävitas suure osa tema eeldatavalt väga väärtuslikust arhiivist. Tal oli suur raamatukogu ja ta oli hoolas käsikirjade, kirjavahetuse jm dokumentide talletaja. Linde viibis Narva vangilaagris, kust ta vabastati ennetähtaegselt. Pärast seda oli ta haige, füüsiliselt ja vaimselt kurnatud ning paigutati Tallinna vaimuhaiglasse, kus ta õige pea, 23. augustil 1954 suri.

oma tõekspidamisi reetmata. Seepärast on vaieldamatu, et Balzac alles Nõukogude Liidus on endale leidnud temasse eelarvamusteta suhtuva lugejaskonna. Balzac'i looming kõneleb purustatud illusioonidest sel ajal, kui kodanlus alles sammus tõusuteed. Purustajaks osutus üks kodanluse sügavamaid vaimse ja terasemaid nägijaid. Kiskudes maha seda, mida ta nägi pehkinuna, sai ta üheks teerajajaist uue maailma loomisel, kuigi ta tahtis luua midagi muud.³⁶

Samas kätkeb eessõna endas Mere laialdasi teadmisi, lahknedes seega oluliselt tollastest vene kirjanduskriitikute Balzaci-käsitlustest. Meri viitab H. Taine'i keskkonnateooriale, zooloog Geoffroy St. Kilaire'i evolutsionismile, teistele selle teose tegelastega sarnaseid teemasid kehastanud kirjanduslikele tegelastele, nagu Robinson, Gil Blas, Manon Lescaut, Tom Jones ja Wakefieldi vikaarõpetaja dr Primrose, võrdleb „Isa Goriot“ süžeed „Kuningas Leariga“ ning Balzaci ennast Dickensi, Zola ja Gogoliga. Samuti kasutab ta oma isiklike kogemusi Eesti Vabariigi ajast, mil ta õppis Pariisis ja töötas nõunikuna Eesti Saatkonnas Pariisis (nt: isa Goriot' pansion asub Pariisis Pantheoni ja Seine'i vahel, Ladina kvartali lähimas ümbruses, „kus praegugi on kitsad majad laskuval mäenõlval“).³⁷

Aastal 1958 pühendab Rudolf Kulpa ajakirjas Looming Balzaci valitud teoseid I–III arvustades eraldi tähelepanu seal taasavaldatud „Isa Goriot“ tõlkele.

Ta teeb ülevaate selle kolmest ilmutiskorrast ja nendib, et selle aja sees oleks olnud häid võimalusi tole kuulsa teose tõlke igakülgseks viimistlemiseks, mida aga polevat toimunud.

Nagu näeme, sisaldab see tõlkija elaboraat õige palju niisugust, mida Balzac pole tahtnud öelda ega olegi öelnud. Pahatihti on aga Balzaci lihtne, selge mõtte tõlkes asendatud päris arusaamatute, veidrate tiradidega, mida lugeja asjatult püüab dešifreerida. Säärane tõlkimispraktika võis ju olla kodanlikul ajal küllaltki levinud. Kuid see, mis võis lugejat kuidagiviisi rahuldada kodanlikul ajal kunagi kahekümnendate aastate paiku, ei oleks tõesti väärinud korduvates trükkides publitseerimist tänapäeval.³⁸

Kulpa leiab, et kirjastus pole piisavalt kasutanud toimetaja redigeerivat kätt. Kiites Semperi tõlget „Kolmekümneaastasest naisest“, väidab

³⁶ G. Meri, Kapitalistlik ühiskond Balzac'i loomingus (eessõna). Rmt-s Honoré de Balzac, Isa Goriot. Ilukirjandus ja Kunst, 1949, lk 15 (5–15).

³⁷ Sealsamas, lk 12.

³⁸ R. Kulpa, H. de Balzaci „Valitud teosed“ I–III. Looming, 1958, nr 7, lk 1111 (1108–1113).

ta, et vahe nende kahe tõlke vahel on drastiline. „Tundub, nagu oleksid tsiviliseeritud maailmast sattunud kuriositeetide džunglisse.“³⁹

Mis puudutab „Isa Goriot“ edasist saatust Nõukogude Eestis, siis, nagu öeldud, tõlgib Silvia Luksep selle 1984. aastal lõpuks uuesti. See tõlge on varustatud nii Georg Mere omaaegsete (1949) kui Leili-Maria Kase uute kommentaaridega ja prantsuse kirjaniku André Maurois' hinnanguliselt neutraalse saatesõnaga, mille põhiorhk on draama arendamise vahenditel, nagu psühholoogiliselt keerukad karakterid ja dekoratsioonid.⁴⁰

1960. aastatel kerkib nõukogude kirjandus- ja kunstiteaduses esile „piiride ta realismi“ teema. Seda tutvustab Nõukogude Liitu külastanud prantsuse kommunistist kirjandusteadlane Roger Garaudy ja kuigi see tekitab ägedat poleemikat ja vastuseisu, aitab see ometi väga palju kaasa realismi piiride laiendamisele. Iga kunstiteos on teataval määral realistlik, väidab Garaudy, mistõttu mahuvad realismi alla ka modernsed kirjandusvoolud.⁴¹ Samal aastakümnel hakkab realismi vulgaarsotsioloogiline käsitlus taanduma ning juba on võimalik ka eesti kirjandusteaduses nõuda nüansseeritumat lähenemist väliskirjanikele, nagu näitab ka eespool tsiteeritud Ott Ojamaa põhjalik artikkel Balzaci „Valitud teoste“ tõlkimise kohta aastast 1963.

Ja lõpetuseks paar sõna tänapäevast. Näib, et Balzaci tõlkimisega on Eestis ühele poole jõutud, kuigi kirjatöid, mida valitud teoste hulgas ei esine, leiaks tema sadakonna romaani ja jutustuse hulgast veel küll. Ilmselt koolide vajadusi silmas pidades jõuavad taasiseseisvunud Eestis aegajalt raamatupoe lettidele varasemate tõlgete kordustrukid, ainsaks uueks tõlkeks 1997. aastal on siinkirjutaja tõlgitud „Liilia orus“ (Eesti Raamat). Eesti tõlkekultuuris on Balzaci fenomen siiski ainulaadne ja seda monumentaalset saavutust on raske ületada. Kas või juba seetõttu, et milline teine kirjanik oleks kirjutanud nõnda palju või millisele teisele kirjanikule oleksid ajalootormid ja ideoloogiatuuled kindlustanud sedavõrd tugeva seljataguse. Ehk tasubki siis sedapuhku tänada Marxi ja Engelsit.

³⁹ R. Kulpa, H. de Balzaci „Valitud teosed“ I–III. Looming, 1958, nr 7, lk 1112–1113.

Teistest valiku tõlkijatest mainib Kulpa lähemalt Villem Alttoad, keda ta kirjeldab kui väga mitmekülgset kirjameest, kes aga, esinedes sedapuhku oma esmakordse katsetusega lääneeuroopa kirjanduse klassiku tõlkimise alal, polevat suutnud oma töös vigu vältida. (1112) Nelly Toigerit kiidab ta hoolikuse eest, kuid toob siiski esile mitmeid tõlkevigu. „Gobsecki“ puhul olevat Toiger teinud tõlkest pigem akvarelli kui õlimaali (1110).

⁴⁰ Aastal 2004 ilmub siiski uuesti veel just Linde tõlge, Georg Mere 1949. aastal korrigeeritud variandis. Kommentaarid: G. Meri ja L.-M. Kask, järeلسõna sedapuhku Katre Talvistelt.

⁴¹ Vt lähemalt J. Undusk, Sotsialistliku realismi lenduv reaalsus. Esteetika kui reaalpoliitika riist. Vikerkaar, 2013, nr 6, lk 39–61.

HEEBREA PIIBLI TÕLKIMISEST ANU PÕLDSAM JA KALLE KASEMAA

Saksa- ja Inglismaal raamatupoes teoloogilise kirjanduse riuli ees seistes on lugejal võimalik valida mitme erineva piiblitõlke ning piiblikommentaari vahel. Sama tõlkerikkus avaneb lisaks ka internetis, kus suuremate keeleruumide esindajatel on ligipääs samal ajal hulgale eri aegadest pärit erinevatele piiblitõlgetele. Nende hulgas on rahvapiibleid, põhjalikult kommenteeritud väljaandeid ja kirjanduslikke katsetusi, mis sihtkeelt rikastavad (nt kas või Buberi-Rosenzweigi (edaspidi BR1929)¹ või André Chouraqui² Heebrea Piibli tõlked). Neis keele- ja kultuuriruumides on üsna tavaline, et iga 20 aasta tagant või sagedaminigi ilmub kas uus või revideeritud piiblitõlge.

Vaadates Eesti Piibli tõlke ajalugu viimase 100 aasta valguses,³ võib öelda, et ega me pealtnäha muule maailmale väga palju alla jäägi – pärast Suure Piibli ilmumist 1939. aastal kulus järgmise tõlkeni u 30 aastat (1968. a tõlge, edaspidi P1968) ja sealt edasi omakorda 30 aastat, kuni ilmus 1997. aasta väljaanne (edaspidi P1997) – sündmus, millest on tänaseks möödunud samuti veidi alla 30 aasta.⁴ Pole paha? On ikka. Sest 1997. aastal eesti keeles ilmunud Piiblit saab paremal juhul nimetada

¹ Marin Buberi ja Franz Rosenzweigi HP saksakeelne tõlge, mis ilmus aastal 1929 ning mida iseloomustab ühelt poolt sõnasõnalisus ja teiselt poolt seeläbi ka ohtrate uute saksakeelsete konstruktsioonide loomine ja kasutamine. Veebis leitav nt: https://bibel.github.io/BuberRosenzweig/ot/1.Mo_1.html, vaadatud 23.7.2023.

² La Bible Chouraqui, 1989.

³ Eesti piiblitõlkimise minevikust on kirjutanud Toomas Paul ja Kristiina Ross ning selle olevikust, tulevikust ja probleemistikast Urmas Nõmmik, Kalle Kasemaa, Toomas Paul, Ergo Naab ja Anu Põldsam.

⁴ Eesti Piibliseltsi väljaantud piiblitõlkeid on võimalik lugeda ka võrgupiibli kujul: <https://piibel.net/>, vaadatud 23.7.2023.

„väljaandeks“, aga kindlasti mitte „tõlkeks“; see koondab endas 1968. aastal välismaal tehtud piiblitõlke Vana Testamendi osa ning 1989. aastal esimest korda ilmunud Toomas Pauli (ja Uku Masingu) Uue Testamendi tõlke.⁵ Mõlemaid on küll keeleliselt (Jaan Kross) ja ka sisuliselt toimetatud, kuid kui arvestada, et Vello Salo hinnangul peaks 1968. a tõlkes Vana Testamendi osas esinema vähemalt 6000 viga ja küsitavust, siis vaevalt need kõik 1997. aasta väljaandes parandatud on. Ehk kui Jehoova Tunnistajate Uue maailma tõlge aastast 2014 (edaspidi UMT2014)⁶ ja üksikute piibli- raamatute (nt Genesis ja Exodus,⁷ Iiob⁸, Psalmid⁹, Ülemlaul¹⁰ ning Koguja¹¹)¹² uustõlked välja arvata, siis haigutab uue piiblitõlke ilmumises juba rohkem kui 50aastane tühik.

Võimalik, et inimesed, kes oma teadustöös või usuelus igapäevaselt Piibliga kokku ei puutu, seda tühikku eriti ei tunnetagi, seda enam, et vanad tõlked paistavad sellest eesti keelde kandunud väljendite varal ehk isegi küllastena. Juba kinnistunud „vaimu närimise“ ja „tuule tallamise“ kõrval mõjuvad „vaimu igatsemine“ ja „püüdlemine tuule poole“ ehk

⁵ Uus Testament ja psalmid ehk Vana Testamendi laulud. Tallinn: EELK Konsistoorium, 1989. Kreeka keelest tõlkinud Toomas Paul ja Uku Masing; psalmid heebrea keelest tõlkinud Hillar Pöld.

⁶ Piibel. Uue maailma tõlge, 2014. (<https://www.jw.org/et/raamatukogu/piibel/nwt/raamatud/>, vaadatud 23.7.2023.)

⁷ Genesis ja Exodus. 1. Moosese raamat, 2. Moosese raamat. Prooviväljaanne. Eesti Piibliselts, 2018.

⁸ Iiobi raamat. Piibel kontekstis 1. Tartu: TÜ Kirjastus, 2014. Tõlkinud ja kommenteerinud U. Nõmmik. (<https://usuteaduskond.ut.ee/et/sisu/piibel-kontekstis>, vaadatud 23.7.2023.)

⁹ Laulud / kuningas Taavet. Loomingu Raamatukogu 40, 2006. Tõlkinud Vello Salo ja Indrek Hirv; kommenteerinud Vello Salo = Psalmid. Maarjamaa Piibel 1. Pirita Psalter. Tallinn: Maarjamaa, 2009; Kiituslaulud. Rakvere: EELK Rakvere Kolmainu Kogudus, 2013. Tõlkinud Enn Kivinurm; Psalmide 23, 29, 42, 43, 51, 69, 121 ja 137 tõlked ilmunud ka Kristiina Rossi koostatud ja tõlgitud kogumikus „Uni Jeruusalemmas: valik heebrea luulet“. Tallinn: Hortus Litterarum: AVIV, 1996. Urmas Nõmmiku 2022. a tehtud tõlkes võib leida Psalmid 1, 2 ja 39 (<https://usuteaduskond.ut.ee/et/sisu/piibel-kontekstis>, vaadatud 23.7.2023).

¹⁰ Laulude laul / Saalomon, Loomingu Raamatukogu 34, 2006. Tõlkinud Vello Salo = Laulude laul / Saalomon. Tallinn: Maarjamaa, 2007. Ül 1:5–7, 2:8–17, 3:1–5, 4:1–5:1, 5:2–6:3, 7:1–14 ja 8:6–7 tõlked on ilmunud ka Kristiina Rossi koostatud ja tõlgitud kogumikus „Uni Jeruusalemmas“ ja Ül 2:8–14, 3:1–5, 6:4–7 ka Uku Masingu tõlkes 1969. a ajakirjas Noorus (nr 1, lk 53–54).

¹¹ Koguja raamat. Tallinn: Verb, 2016. Tõlge: Jaan Kaplinski, toortõlge: Vello Salo.

¹² Lisaks tõõversioonid Genesisise tõlkest (mille autoriks on U. Nõmmik) nagu ka mitmete teiste HP raamatute (Hoosea, Habakuki, Psalmide katkendid), aga ka nendega kõige lähemalt seotud kirjanduse (apokrüüfid, pseudepigraafid, Qumrani kirjutised jne) tekstikriitilised uus- ja esmatõlked on leitavad veebilehelt: <https://usuteaduskond.ut.ee/et/sisu/piibel-kontekstis>, vaadatud 23.7.2023.

võõralt, kuid tuginevad põhjalikule piibliteaduslikule analüüsile.¹³ Ideaalis võiks ühtaegu olla ringluses mitu erinevat piiblitõlget, mis lähtuksid erinevatest põhimõtetest ja oleksid tehtud eri sihtgrupe silmas pidades: aja- ning asjakohase rahvapiibli kõrval võiks olemas olla ka religiooniloolisest huvist ajendatud ja piibliteadustele tuginev kommenteeritud tõlge.¹⁴ Tõlked, mis arvestaksid piibli teksti tekkeloo ja -koha eripärade (tuginedes vana Lähis-Ida aja- ja kultuuriloole, piibliarheoloogiale ja -antropoloogiale) ning selle keeleliste ja kirjanduslike (vorm, žanr, stiil jms) nüanssidega. Ühtlasi oleks vaja tõlkeid, mis arvestaksid erineva lugejaskonnaga ja teksti kasutusala (liturgia vs. uurimisallikas) – see tähendab ka erinevate tõlkepõhimõtete (sõnasõnaline või vabam, dünaamiline tõlge) ja eesti keele registrite rakendamist.

Heebrea keele ja Heebrea Piibli (kristlikus kontekstis Vana Testamendi, edaspidi VT) asjatundjatena saame me siinkohal juhtida tähelepanu võimalustele ja probleemidele, mis on seotud just Heebrea Piibli (edaspidi HP) tõlkimisega. Sõnapaar „Heebrea Piibel“ kõlab küll ainsuslikult, aga teadupärast on tegu väikese raamatukoguga, mis koondab endas vastavalt kas 24 või 39 raamatut olenevalt sellest, kas tegu on juudi või kristliku kaanoniga. Viimasel juhul sisaldab protestantide VT 39 teost ja katoliiklaste oma 46 (seda koos apokrüüfidega), samas kui juutide HP-s on vähem raamatuid lihtsalt sel põhjusel, et see ei jaota Kuningate ega Saamueli või Aja-raamatuid kaheks ega pea ka 12 väikest prohvetit eraldi raamatuteks jne. Sisu poolest leiab nii HP-st kui VT-st samad teosed, mille kujunemislugu hõlmab 800 aasta pikkust ajavahemikku. Selle aja vältel on tekste enne nende kanoniseerimist jõutud korduvalt ümber kirjutada ja redigeerida, kirjandusloo taustal on pöördelisi sündmusi täis ajalugu, pidev maailma mõtestamine ja ümbermõtestamine – see kõik, koos muutliku keelega, kajastub HP-s, millest ei ole mõtet otsida ühtsust ega ühemõttelisust. Küll aga ei pääse HP lugemisel ja tõlkimisel sellele omaste mõtteviisidega arvestamisest.

Heebrea Piiblile omane mõtlemine

HP tõlkimisel ei tohi unustada, et see mitte üksnes ei pärine heebrea kultuurist, vaid on meieni jõudnud selle kaudu ehk tõlkes kohtub semi keel soome-ugri keelega ja muistne Lähis-Ida meie aja Euroopaga. Piiblis

¹³ Vt lähemalt Hanno Padari bakalaureusetööst „Koguja raamatu 1:1–3:15 tähtsamate mõistete eestikeelsete tõlgete võrdlev analüüs“, Tartu, 2018. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/60300>, vaadatud 23.7.2023.

¹⁴ Vt ka U. Nõmmik, Piibel ja müüt, tõlge ja tõlgendus, Idakiri. Eesti Akadeemilise Oriantaalseltsi aastaraamat 2013, lk 19–33, lk 33.

kohtub HP kui Vana Testament omakorda indoeuroopa keele, Rooma impeeriumi ja kreeka mõtlemisega. Mistõttu Piibli lugejal on tegemist koguni kolme keele- ja kultuurikeskkonnaga.

Kui riskantsed on sellised hüpped ühest keele- või kultuuriruumist teise, näitab lugu Jaapani kapitulatsioonist teises maailmasõjas. Ameeriklaste nõudele juulis 1945 alla anda vastasid jaapanlased sõnaga, mis jaapani keeles tähendab „tagasi lükatud (selleks, et järele mõelda)“; ameeriklased omistasid sõnale aga lõpliku tagasilükkamise tähenduse, ning tulemuseks oli aatomipommi heitmine Hiroshimale ja Nagasakile.

Arvestades Piibli kaalukust maailma mõtte- ja ajaloos, võib vaid ette kujutada, millist segadust külvab selle kergekäeline ja kergemeelne tõlkimine. Seega ei saa ka Heebrea Piiblit tõlkida, arvestamata selle taustaks olevat kultuuriruumi ja mõtteviisi ja teadvustamata heebrea ning kreeka mõtlemise erinevust, millest esimest võib pidada sünteesivaks ja teist analüüsivaks ning mille puhul tõstetakse esile järgmisi aspekte.¹⁵ Esiteks, erinevus staatilise ja dünaamilise vahel: kreeklasi huvitab olemine (spekulatsioonid kreeka filosoofias „oleva“ üle), semiite liikumine; kreeklased lahutasid näivust ja tegelikkust, sest olemine on omane ainult tegelikku- sele, semiidid ei erista näivust ja tegelikkust, sest kõik peab olema tegevuses (keele põhielement on verb). Siit tuleneb ka heebrealaste huvi ajaloo vastu: Jumal tegutseb ajaloos ning Tema ajaloolised teod on usundi tuum. Urmas Nõmmik toob lisaks õigusega välja, et HP ajalookäsitlust võib pidada ühtlasi ka aitioloogiliseks.¹⁶ Tänu heebrea mõtteviisile on kristlus ja islam peale judaismi ainsad religioonid, milles väärtustatakse ajalugu (ja tuletatakse meelde kunagisi ajaloolisi sündmusi, näiteks Iisraeli pääsemist Egiptusest või Kristuse surma ristil). Semiitidel pole vahet aja ja igaviku vahel: aeg on lineaarne, igavik on lõpmata kauge punkt ajas, mitte ajatus (semiidi verbil puudub grammatiline aja kategooria, s.t ruumi jaotust „ees-taga“ ei kanta üle ajale). Indoeuroopa mõtlemises on aeg tsükliline: India veedade kalpad, Origenes, kristlus.

Teiseks, erinevus abstraktse ja konkreetse käsitluses või ka aspektiivses ja perspektiivses mõtlemises.¹⁷ Kreeka vaim abstraheerib üksikult üldise suunas: „hea hobune“ → „hea (iseendas)“. Semiidi mõtlemine on

¹⁵ Heebrea ja kreeka mõtteviiside erinevuse kohta vt Eduard Ullendorf, *Mõtlemise kategooriad heebrea Piiblis*. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 1988. Tallinn: EELK Konsistoorium, 1988, lk 37–44, ning Erich Auerbach, *Odysseuse haavaarm*. Akadeemia, 2004, lk 1497–1520 ja Urmas Nõmmik, *Vana Testamendi mõistmise eeldusi, Minu Issand ja minu Jumal. Pühendusteos Dr. Theol. Toomas Pauli 70. sünnipäevaks*. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XX. Koost. J. Lahe ja T. Pädam. Tallinn, 2009, lk 13–24.

¹⁶ Nõmmik, *Vana Testamendi mõistmise eeldusi*, lk 16.

¹⁷ Samas, lk 19–23.

konkreetne; siit tuleneb sõnavara rohkus: araabia keeles pidavat olema tuhat sõna kaameli jaoks, sada sõna kaamelipiima jaoks ning eri sõnad harali sõrmede või jalge vahelt läbi puhuva tuule kohta. Kolmandaks, erinevus inimese käsitusel. Kreeka mõtteviisi iseloomustab dualism: suurelik ihu ja surematu hing on ajutiselt seotud. Heebrea mõtteviisi järgi on inimene tervik, hing pole ihust lahus, hing pole midagi jumalikku ja keha ei alavääristata materiana. Sellist hinge ja keha seotust annavad edasi ka HP-s esinevad ohtrad väljendid, mida tänapäeva kontekstis võiks nimetada psühhosomaatiliste ilmingute tähistajateks – sügavaid tundeid (nii positiivseid kui negatiivseid) antakse edasi kehaliste ilmingute kaudu. Kui näiteks algtekstis seisab „mu maks on valatud maha“ (Nl 2:11), mida on sageli ka sõnasõnaliselt tõlgitud (nt P1997, KJB, ASV jt), siis tähenduse poolest sobiks ka sellised tõlked nagu „my heart is poured out“ (NIV, NASB), „My spirit is poured out in agony“ (NLT), „My being melts away“ (JPS1985).¹⁸ Ühtlasi näeb heebrealane inimest kollektiivi liikmena, kreeklane aga indiviidina, kes võib moodustada kogumeid. Heebrea *'adam* on nii „inimene“ kui „inimkond“ („man“ (NIV), „humankind“ (NRSV), „humans“ (GWN), „human“ (NLT)), nii nagu ütleb Gn 5:2 „Ta lõi tema meheks (*zakar*) ja naiseks (*nəqeba*), ja ta õnnistas neid ning andis neile loomisepäeval nime: inimene (*'adam*).“

Seda mõtteviiside erinevust ei maksa unustada ka siis, kui HP Vana Testamendina koos Uue Testamendiga (edaspidi UT) ühtede kaante vahel on. UT „patt“ on midagi muud kui HP „patt“. Juudi traditsioonis on „patt“ koodeksist või konventsioonist kõrvalekaldumine või üleastumine (*'avon* verbist *'ava* „kõrvale kalduma; eksima“; *heṭ* verbist *haṭa* „eksima, süüdi jääma“; *peša* verbist *paša* „kurja tegema“), kusjuures koodeks võib muududa (Jumal on sõlminud inimkonnaga mitu lepingut ajaloos). Ristiusu „isa“ Paulus lähtub küll juudi traditsioonist, kuid annab sellele täiesti oma tõlgenduse. Tema jaoks on koodeks absoluutne ja inimese loomust nähakse palju pessimistlikumalt: igas inimeses elab patt, Aadama patt kandub põlvest põlve edasi. VT-s ja judaismis pole pattulangusel metafüüsist/teoloogilist tähendust ja pattu ei personifitseerita, ehkki tunnistatakse, et inimese loomus on kuri (Gn 6:5); samal ajal on inimeses ka „hea tung“, mis võib võita „kurja tungi“, s.t inimesel on võime otsustada hea või kurja kasuks – tahe on vaba, sellal kui kristluses on Pauluse mõjul inimene „patu ori“ (HP-s ja judaismis on inimene pigem Jumala „ori“, sest Jumalat

¹⁸ Vt siinkohal nt Anu Põldsam, Kuidas tõlkida kannatust ehk Nutulaulude raamatu tõlkimisest uuemate teaduslike lähenemiste taustal, Usuteaduslik Ajakiri. 82, 2022, lk 94–123, lk 108–110.

teeniti/orjati nagu maist valitsejat, ning religioon seisnes Jumala seadustiku/korralduste täitmisel).

UT mõjul (eelkõige selles esinevate Septuaginta tsitaatide tõttu) HP tõlkimine võib lisaks ka segadust tekitada. Nii tõlgitakse kuulsat ligimesearmastuse kohta Lv 19:18.34 „sa pead oma ligimest armastama kui iseennast“, ehkki heebrea tekst ütleb „sa pead oma ligimest armastama: ta on nagu sina“. Või siis Js 40:6 „Kõik liha on nagu rohi ja kõik tema hiilgus nagu õieke väljal“ (P1997), millele osutab 1Pt 1:24 „kõik inimlik on kui rohi ja kogu ta hiilgus nagu rohu õieke“ (P1997), samas kui 1739. a tõlkes (edaspidi P1739) seisab „...ja keik temma headus kui õieke välja peäl“ ja „...ja keik innimesse au kui rohho-lillikenne“. 1939. aastal ilmunud eesti-keelses Piiblis, milles HP tugineb suuresti Uku Masingu tõlkele (edaspidi SP), seisab „...kõik tema kenadus kui õieke välja peal“. Heebrea keeles seisab siin sõna *hesed*, mille Septuaginta on tõlkinud sõnaga *doxa*. Kui viimane tähendab tõesti au, hiilgust, auhiilgust, siis *hesed*'i tähendusväli on laiem ning see näitlikustab ilmekalt heebrea sõnadele omast vormilist kompaktsust ja sisemist avarust.¹⁹

Algtekst

Kindlasti on tõlgete võrdlemisest kasu, kuid algtekst on möödapääsmatu. Ent Piibli puhul tekib kohe küsimus, kas selline nähtus üldse eksisteerib, nii nagu tahaks Piibliga argumenteerijatelt ikka ja jälle küsida – miskeelsele ja millisest aastast pärit tõlkele tema väide tugineb ja millisest algtekstist või tõlkest see tõlge omakorda tehtud on. Esimesed HP raamatud olid konsonantkirjas kirjutatud keerikud, kus tekst oli liigendamata. Rahva-keeltesse tehtud tõlked tuginevad reeglina Codex Leningradensis'ele, vanimale täielikult säilinud heebreakeelse Piibli käsikirjale (aastast 1008), mis sisaldab juudi eksegeetide vokaliseeritud, liigendatud ja kommenteeritud ehk masoreetset teksti.²⁰ Sisuliselt võiks öelda, et masoreetne tekst on juba ise tõlgendamise tulem ega pruugi kattuda selle tekstiga, millele tugineb HP kõige varasem tõlge, kreekakeelne Septuaginta (3.–1. saj e.Kr).

¹⁹ Vt ka Uku Masing, *Mõiste hesed Vana Testamendi keelepruugis*. Rmt-s: Uku Masing ja Piibel. Koost. Kalle Kasemaa. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 216–255.

²⁰ Leningradi koodeksist vanem koodeks Aleppo koodeks (u 920. a) leiti alles aastal 1947 Aleppo sünagoogi pööningult ja osa sellest on segaduste käigus läinud kaduma. Sel aastal jõudis avalikkuse ette ka erakätes olnud Codex Sassoon, mis dateeritakse Aleppo koodeksiga samasse aega või isegi varasemaks, ning see sisaldab kõiki HP raamatuid, kuid ka sealt on osa lehti täielikult või osaliselt puudu. Leningradi koodeksi alusel on valminud ka HP teaduslik väljaanne *Biblia Hebraica*, mille 1.–3. väljaanne kandsid nimetust *Biblia Hebraica Kittelensia*, 4. väljaanne nimetust *Biblia Hebraica Stuttgartensia* ja praegu ilmuv 5. väljaanne *Biblia Hebraica Quinta*.

Heaks kontrollivahendiks on Qumrani tekstid, mis tulid päevavalgele pärast 1947. aastat – neist on näha, et HP teadlaste ja tõlkijate „parandused“ heebrea teksti arusaadavamaks muutmiseks enamasti on asjatud, ning et vanade tõlgete tegijal võis olla kasutada teistsuguseid konsonanttekste kui meile tuttavad nn masoreetsed tekstid. Samas võisid vanade tõlgete tegijad teksti mitte mõista või on nad seda muutnud kultuurilise situatsiooni muutustele vastavalt, on seda „kaasajastanud“, näiteks kirjakohas Gn 38:14 Taamar LXX järgi „ehtis end“, sest kreeka kultuuris hoorad ehtisid end, sellal kui heebrea tekstis Taamar varjas end looriga.

Ühtlasi on ilmne, et enne HP kanoniseerimist redigeeriti selle raamatuid aja jooksul mitmete koolkondade ja kirjatundjate poolt. Näiteks Hesekieli raamatu ligi 2000 sõnast on peetud „ehtsaks“ vaid 200–300. Ja kuigi HP-l puudub n-ö sisutoimetaja, on näha, kuidas uuemate tekstide koostajad üritavad varasemates esinevaid vastuolusid siluda: nt 1Sm 17 järgi tappis Koljati Taavet, 2Sm 21:19 järgi aga petlemlane Elhanan; 1Aj 20:5 järgi tappis Elhanan Koljati venna, s.t püütakse siluda vastuolu 1Sm 17 ja 2Sm 21 vahel.

Sajandeid kirjutati teksti käsitsi ümber, nii et tekkis mitmesuguseid vigu: sarnaste tähtede segiajamist (*reš* ja *dalet*, *bet* ja *kap*), sõnade väljajätete, üleliigseid sõnu, ääremärkuste sattumist teksti. Sajandeid hiljem lisatud vokalisatsioon suurendab arusaamatust veelgi ja tulemuseks on erinevused käsikirjades (Toora osas on erinevused masoreetse teksti ja Samaaria Pentateuhi vahel ligi 6000 kohal). Masoreedid ise vokaalide lisamise kõrval teksti ei muutnud, kuid pöörasid selles esinevatele probleemidele, haruldastele sõnadele ja paralleelkirjakohtadele ääre- ja allmärkustega tähelepanu. Muu hulgas töid nad välja sõnad, mille kirjapildi (*katib*) asemel tuli neid lugeda teisiti (*qəre*). Nii näiteks esineb Js 9:2 tekstis sõna *lo'* „ei“, kuid masoreedid leiavad, et siin peaks lugema *lo* „talle“ (tegu on homonüümidega, mistõttu algteksti kuulates võib seda tõlgendada nii- või naapidi). Suures osas tõlgetes on juhitud masoreetide soovitusel ja tõlgitud nagu P1997-gi: „Sina teed rohkeks rahva, ja valmistad talle suure rõõmu“ (nii ka NIV, ESV, NASB jt). KJV aga ütleb: „Thou hast multiplied the nation, and not increased the joy“, samas kui selle uusversioonis NKJV seisab juba: „You have multiplied the nation And increased its joy“.

Ühtlasi on kirjakohti, kus heebrea tekst on lihtsalt arusaamatu. Nt Ül 6:12 on täiesti lootusetu juhtum, sest me ei tea, mis sõnade taga seisab, ja nii tuleb tõlkjal lähtuda teistest varastest tõlgetest ning piibliteadlaste oletustest. Nii pole ime, et olemasolevates eestikeelsetes tõlgetes seisab siin:

- „Ei ma teädnud, kuida minno hing mind pannud tõllaks mo heameelisse rahvale“ (P1739)
- „Ei ka teadnud, kuidas mu hing on mind pannud tõllaks mu heameelisele rahvale“ (SP)
- „Ma ei märganudki, et mind pandi mu rahva vürsti vankrisse“ (P1968)
- „Ma ei teadnud, et mu hing pani mind Ammi-Nadibi vankritele“ (P1997)
- „ei ma teadnud, kuis kanti hing ülikute tõlda mul ära“ (Salo 2006)
- „Ma ei märganudki, et see kihk viis mind mu õilsa rahva vankrite juurde“ (UMT2014)

Haruldased sõnad

Kuid arusaamatutest salmidest enam leiab HP-st ainukordseid ja haruldasi sõnu: see sisaldab umbes 300 000 sõna 23 100 salmis; sõnavara ühikuid on HP-s 7500–8000. Võrdluseks: araabiakeelses Koraanis on 78 000 sõna, 6200 salmi ja ligi 2000 sõnaühikut; Shakespeare'i teostes on kuni 900 000 sõna ja sõnavaraühikuid on ligi 30 000. On selge, et HP-s ei sisaldu kogu tolle aja heebrea keele sõnavara. Nii näiteks puudub sõna „kamm“, kuigi Iisraeli aladelt on leitud juba muinasajast pärit kamme; puudub sõna „nõel“, kuid esineb „niit“ ja „õmblema“. Samas esineb HP-s umbes 1500 ainukordset sõna ehk *hapax legomenon*'i ja ohtralt ka selliseid sõnu, mis esinevad alla kümne korra.²¹ *Hapax*'ite jaotumus on erinev: Jesaja raamatu 66 peatükis 201, Iiobi raamatu 42 peatükis 145, Joosua raamatu 24 peatükis 6, Obadja raamatu ainsas peatükis 4; luules on neid rohkem kui proosas: Ülemlaulus 26%, samas kui proosavormis Ruti raamatus 3,5%.²² Üllatav, et *hapax*'ite hulgas on nii tuntud asjad nagu küpress, sibul, küüslauk, arbuus, klaas jne.

Haruldaste sõnade tõlkimisel sõltub palju kontekstist ning tõlgendusest. Nii näiteks esineb Ül 4:13 sõna *šelah*, mis esineb HP-s kokku 8 korral ning mille tõlkevasteks annavad sõnaraamatud sageli „viskerelv“ (sõnajuur *šlh* tähendab „saatma, välja sirutama, läkitama“), kuid Ül 4:13 kontekstis, kus on neitut võrreldud granaatõunapuu aiaga, antakse selle tõlkevasteks ka „võrse“: „Su väänded on granaatõunapuude aed“ (P1997), „väänded“ (SP), „süli“ (P1968), „wösssud“ (P1739). Ne 3:15 aga loetakse sama sõna veekogu pärisnimeks (tuletades selle sõnakujust *šiloah*): Ne 3:15 „Veejuhtmetiik“ (P1968/P1997), „Siloa tiik“ (P1739), „Veekaevandu tiik“ (SP); ingliskeelsetes tõlgetes enamasti „Pool of Shelah/Shiloah/

²¹ Põhjaliku ülevaate *hapax legomenon*'idest HP-s leiab Frederick E. Greenspahn'i teosest „Hapax Legomena in Biblical Hebrew: A Study of the Phenomenon and Its Treatment since Antiquity with Special Reference to Verbal Forms“. SBL, 2016, lk 30.

²² Frederick E. Greenspahn, *The Number and Distribution of hapax legomena in Biblical Hebrew*. *Vetus Testamentum*, Vol. 30, Fasc. 1, 1980, lk 8–19, lk 17.

Siloam⁴. Nimisõnana esineb *šelāh* kahel korral ka Iiobi raamatus: Ii 33:18 ja Ii 36:12 on see tõlgitud kui „(visk)oda“ (P1739, SP, P1968, P1997), kuid Urmas Nõmmiku tõlkes on see „vird“ (veekanal, maa-alune jõgi) ning ta põhjendab oma valikut samas salmis asuva teise tegusõna tähendusnüansi ja mõtteriimi varal.²³

Ka *hapax legomenon*'ide tähendus on mõnikord aimatav konteksti põhjal, näiteks Js 3:18–23 on selge, et jutt käib Jeruusalemma naiste riietusesemetest ja ehteasjadest, aga mida iga sõna seal tähendab, on suurel määral selgusetu. Sääraste sõnade tähendus on tihti aimatav sugulaskeelte najal – mis pole aga absoluutselt kindel abivahend, näiteks heebrea sõnajuurele *lhm* „leib“ vastab araabia keeles hoopis „liha“, ühine on, et tegu on tihke konsistentsiga toiduainega. Või heebreakeelsele „lõvile“ vastab araabia keeles „kaljukits“ (mõlemal juhul on tegu suure loomaga). Kuid on ka juhtumeid, kus kontekst ise tekitab kahtlusi, samas kui *hapax*'is probleeme ei nähta. Nii näiteks esineb kirjakohas Gn 49:21 *hapax šeper*, mida sõnaraamatutes on tõlgitud kui „ilus, kaunis“. Kuid tõlgetes tekitab probleeme pigem nimisõna *emer* mitmuse vorm *'imre*, mis *hapax*'iga seotud on. Seostatuna sõnajuurega *'mr* „rääkima“ tähendab see kõnet või ütlust. Näib, et tõlkijatel on olnud raske mõista, kuidas käivad kokku Naftali (täpsemalt Naftali suguharu) võrdlemine emahirvega ja kaunite sõnade kõnelemine. Nii on tõlkeid, mis tõlgendavad sõna *'imre* järglastena: „Naphtali is a doe let loose that bears beautiful fawns“ (NIV, ESV, NLT, GNT, NRSV), „Du, Naftali, gleichst einer Hirschkuh, die auf den Bergen frei umherläuft und schöne, starke Junge hat“ (GNB) ja „Naftali on nobe emahirv, ta vasikadki on kaunid“ (PV2018). Septuaginta loeb „emahirve“ (*ajala*) asemel „oks“ (*'ela* või *'alon* tähendab tamme) ja räägib selle viljadest. Teistest erineva, kuid samuti loogikat otsiva tõlke pakub P1968: „Naftali on nobe emahirv, kes kannab haralisi sarvi“. Samas on tõlkeid, mis näilisele vastuolule vaatamata jäävad sõnasõnalise vaste juurde:

- „Naftali on väle emane hirv, ta annab mõnusaidsõnu“ (SP)
- „Naftali on nobe emahirv, kes toob kuuldavale ilusaidsõnu“ (P1997)
- „Naftali on sihvakas emahirv. Ta kõneleb kauneidsõnu“ (UMT2014)
- „Naphtali is a deer let loose; He uses beautiful words“ (KJB, NKJV, NASB, ASV)
- „Naftali ist eine flüchtige Hirschkuh, er gibt schöne Rede“ (LU17)
- „Naftali, eine flüchtige Hirschkuh, versteht sich auf gefällige Rede“ (EUE)

²³ Iiob. Piibel kontekstis, 2013, lk 249.

Lause mõtte tabamiseks aga on kahtlemata abi kommentaaridest, olgu siis teaduslikest või ka juudi traditsiooni kuuluvatest (nt Raši, Ibn Ezra, Ramban jt).

Hapax'ite puhul võib tulla kasuks võrdlemine varaste tõlgetega (eelkõige Septuagintaga), kuid ka see abivahend võib alt vedada. Näiteks Js 26:14 esineb sõna *rəpa'im*, mida tavaliselt tõlgitakse „surnuteks, varjudeks, vaimudeks“, seostades selle sõna sõnajuurega *rph* (kuigi siin seisab h asemel '), mis tähendab „vaibumist, vajumist, jõuetu olemist“. Seega oleks Js 26:14 sõnasõnaline tõlge „vaibunud ei tõuse üles“ („Surnud ei ärka ellu, kadunud ei tõuse üles“ (P1997), „Kes lamavad jõuetuna hauas, ei tõuse üles“ (UMT2014)). Inglisekeelsetest tõlgetest võib leida „departed spirits“ (NASB, NLT jpt), „spirits“ (NIV), „shades“ (ESV), „deceased“ (KJB, NKJV, ASV) ja saksakeelsetest „Schatten“ (EUE, LU17, GNB) ja „Gespenster“ (BR1929). Septuaginta tõlkija aga on lähtunud sõnajuurest *rp'*, mis tähendab „ravima, parandama“ – ning tõlgib „arstid/ravijad ei tõuse üles“ (οὐδὲ ἰατροὶ οὐ μὴ ἀναστήσωσιν). Js 26:14 ladinakeelses tõlkes seisab aga „hiiglased“ (*gigantes non resurgant*). Nimelt on *rəpa'im* Piiblis kasutusel nimetusena Kaananimaa ühe põlisrahva või siis hiiglaste soo kohta: näiteks Dtn 2:11 „Ka neid peetakse refalasteks nagu anaklasigi“ (P1997) ja Dtn 3:13 „...hüütakse refalaste maaks“ (P1997), Septuaginta kasutab siin samuti nimekuju „Ραφαῖν“, aga ladinakeelses Vulgatas on neis kirjakohtades kasutatud sõna „gigantes“. Dtn 2:11 saksakeelsetes tõlgetes võib kohata nii „Riesen“ (LU17), „Rafaäiter“ (GNB, EUE) kui ka „Gespenstische“ (BR1929) ning ingliskeelsetes piiblitõlgetes esinevad „Rephaim“ (ESV, NASB jpt), „Rephaites“ (NIV, NLT), „giants“ (KJB, NKJV).

Mida rohkem haruldasi sõnu ühte peatükki kokku on sattunud, seda lootusetum on selle tõlkimine ja heal juhul saab siin rääkida pigem tõlkija fantaasiaharjutustest. Üheks selliseks on kindlasti Kohtumõistjate raamatu 5. peatükk, mille 30 salmist vähemalt 22 sisaldavad üht ebakindlat sõna.

Nii võib näiteks Km 5:8 *jbħar 'elohim ħadašim 'az laħem šə'arim* tõlkida kas „kui uusi jumalaid valiti, siis oli sõda väravais“ või „kui Jumal valis endale uusi (=inimesi), oli sõda värava ees“ või koguni „valiti uusi jumalaid, kui polnud leiba väravates“. Viimane on võimalik tänu sellele, et sõnakuju *laħem* „sõda“ on *hapax*, tavaline sõna sõja jaoks on HP-s *milħama*, mis on tuletatud sõnajuurest *lħm*, kust tuleb ka lehem „leib“. Ühtlasi on võimalik, et ümberkirjutamisel on tähed *zajn* (ז) ja *nun* (נ) segi läinud ja sel juhul saaks parandada 'az „siis“ asemele 'en „ei olnud“. Seega pole

ime, et tõlgeterägaastikust leiab erinevaid versioone selle kohta, kes keda valis ja mis samal ajal toimus:

- „Kui uusi jumalaid valiti, siis oli sõda väravais“ (P1997)
- „God chose new leaders when war came to the city gates“ (NIV)
- „When Israel chose new gods, war erupted at the city gates“ (NLT)
- „When new gods were chosen, then war was in the gates“ (ESV)
- „When they chose new gods, Was there a fighter then in the gates?“ (RJPS)
- „Man erwählte sich neue Götter; damals kämpfte man in den Toren“ (LU17)
- „Hat Gott sich Neue erwählt, dann streitet er um die Tore“ (BR1929)

Palju *hapax*eid sisaldab ka Iiobi raamat, mida on sageli peetud HP kõige keerulisema heebrea keelegraafika tekstiks, kuna lisaks suurele hulgal haruldastele ja ainukordsetele sõnadele sisaldab see ka tavatuid keelendeid, keerulist süntaksit ja ohtralt piltlikke kõnekujundeid. Nii Iiobis kui ka mujal HP-s kohtab sageli haruldasi sõnu, mis on seotud toonaseid inimesi ümbritsenud keskkonnaga – taevanähtuste ja erinevate olenditega, mida tähistavad sõnad on mütoloožiast laetud. Küsimus on, kas tõlkija julgeb ja tahab seda laengut edasi anda või siis sellele vähemalt kommentaarides osutada või eelistab teksti siluda ja n-ö loodusteaduslikuks muuta. On suur vahe, kas öelda „Ja kui hakkas koitma...“ (Gn 19:15) või „Aga kui Šaħar tõusma hakkas...“²⁴.

Selle küsimuse valguses võiks öelda, et senistes eestikeelsetes piiblitõlgetes puudub ühtsus: ühest küljest leiab seal selgesõnalist „mütoloogiat“, kus seda ehk vajagi pole (vt eelnev *nəpīlim* ja järgnevad näited), samas kui mujal jälle mahendatakse algteksti. Näiteks Ii 40:15 *behemot* on 1997. a väljaandes „jõehobu“, 1739. a tõlkes aga „Peemot“, Masingul „pehemott“ ja Nõmmiku tõlkes „Behemot“; Ii 40:25 *livjatan* on nii P1997-s kui ka 1739. a ja Masingu tõlkes „krokodill“, samas kui Nõmmikul on see *Livjatan*. Mõnikord on Lähis-Ida mütoloožiiline kontekst antud edasi märkusega. Nii saab P1997 *online*-versioonis Ii 38:36 „Kes on teinud iibise targaks või kes on andnud kukele mõistuse?“ sõna „iibis“ juurde lisatud märkusest lugeda: „Lind iibis oli muinas-Egiptuses tarkuse sümbol, ta teatas Niiluse üleujutuse algusest. Kukk annab teada hommiku tulekust. Muistses Lähis-Idas tuntud uskumuse järgi ennustas kukk ka sügisvihmade algust“²⁵ (*Ibis* ja *Hahn* on läbivad ka saksakeelsetes tõlgetes). Tehes aga lahti UMT2014

²⁴ Vt selle kohta rohkem Urmas Nõmmik, Piibel ja müüt, tõlge ja tõlgendus. Idakiri. Eesti Akadeemilise Oriantaalseltsi aastaraamat 2013.

²⁵ https://piibel.net/est_97,salo2009/?q=ii%2038%3A36, vaadatud 23.7.2023.

lõike, leiame me sealt hoopis: „Kes on pannud pilvedesse tarkuse, andnud taevanähtustele taibu?“. Ning sõnadele „pilvedesse“ ja „taevanähtustele“ on lisatud vastavalt märkused „Teine võimalik tähendus: „andnud inimesele““ ja „Teine võimalik tähendus: „mõistusele““. Uku Masingu 1939. aasta tõlkes seisab „iibise“ asemel „pilvekorrad“ ja „kuke“ asemel „virmalised“. Ning Urmas Nõmmiku tõlge jääb veelgi krüptilisemaks: „Kes pani (...?) -sse tarkuse või kes andis Sekvile mõistuse?“. Septuaginta aga ütleb koguni „Kes on andnud naistele kangakudumise oskuse või tikkimise teadmised“ (τίς δὲ ἔδωκεν γυναιξίν ὑφάσματος σοφίαν ἢ ποικιλικὴν ἐπιστήμην) ja Vulgata „Kes on pannud inimese südamesse tarkuse ja andnud kukele mõistuse“ (*quis posuit in visceribus hominis sapientiam vel quis dedit gallo intellegentiam*).

Tõlkeerinevuste taga on taas asjaolu, et algtekst sisaldab haruldast sõna *tuḥot* (mis esineb veel vaid kirjakohas Ps 51:8, kus 1997. a väljaanne tõlgib selle kui „südame põhjas“) ja *hapax*’it *šekvi*. Vormi seisukohalt on tegu luuletekstiga ning need kaks sõna peaksid moodustama mõtteriimi. Eelnevad ja järgnevad salmid räägivad taevastest nähtustest: tähtkujudest, pilvedest ja vihmast, sisuliselt aastaaegade vaheldumisest ja sellest, kuidas kõigel on oma kindel kord, mille taga on Jumal. Sellisesse konteksti sobiksid nii iibis ja kukk kui ka pilvekorrad ja virmalised, sest tõepoolest peeti iibist Egiptuses eriti targaks linnuks, keda seostati jumal Thotiga, juudi traditsioonis on kukkki lind, kes tänu Jumala antud mõistusele oskab inimesi hommikul äratada, ja teisalt ei saa välistada ka seost taeva- või ilmastikunähtustega, mis on kuidagi varjatud või kihilised, sest sõnaraamatute kohaselt võiks *tuḥot* tähendada siiski midagi varjatut või sisemist (nii nagu Ps 51:8). Inglise keeleruumis näib olevat lähtunud enamasti just sellisest tõlgendusest, sest kuigi NIV, GNT ja NAB kasutavad sõnu *ibis* ja *rooster*, siis suurem osa tõlkeid sarnanevad ESV omaga, kus seisab „Who has put wisdom in the inward parts or given understanding to the mind?“ („inward parts“ asemel on neis reeglina „innermost being“).

Võib-olla kõige ilmekamaks näiteks erinevate tõlkestrateegiate kohta haruldaste sõnade ja mütoloogiliste olenditega ümberkäimisel on aga Js 34:14: *upagəšu šijjim et-’ijjim ‘al-re’ehu vəša’ir jqra’ ak-šam hirgi’a lilit umaš’a la manoah*. Siin on nimetatud nelja eri olendit, kellest kolme tähistavad haruldased sõnad, ja nii võib leida ka erinevusi tõlgetes, mis on allpool olevas tabelis ära toodud ja grupeeritud vastavalt keelele ning keeleli järjestatud, alustades kõige realistlikumast; mütoloogilised vasted on tähistatud halli taustaga.

	šijji (6x)	'i (3x)	ša'ir (59x)	lilit (1x)
Sónaraamatud	Metsloom, kõrbeasukas; ulguja, karjuja	Ulguja, šaakal, kõrbe ja varemete asukas	Karvane; isakits, sokk, saatür, deemon	Lilit, naisdeemon; <i>Strix aluco</i>
LXX	δαμόνιον	ὄνοκένταυρος		
Vulgata	<i>Daemonium</i>	<i>Onocentaurus</i>	<i>Pilosus</i>	<i>Daemonium</i>
UMT2014	Körbeasukas	Ulguv loom	Metsik kits	Õösorr
SP	Metskass	Metskoer	Puuslik	Liilit
P1739	Metskass	Ii	Karrune tont	Lilit
P1997	Kuri vaim	Sorts	Sikujalgne paharet	Tont
ESV	<i>Wild animal</i>	<i>Hyena</i>	<i>Wild goat</i>	<i>Night bird</i>
KJV	<i>Wildbeast</i>	<i>Wild beast</i>	<i>Satyr</i>	<i>Screech owl</i>
NKJV	<i>Wild beast</i>	<i>Jackal</i>	<i>Wild goat</i>	<i>Night creature</i>
ASV	<i>Wild beast</i>	<i>Wolf</i>	<i>Wild goat</i>	<i>Night-monster</i>
GNT	<i>Wild animal</i>	-	<i>Demon</i>	<i>Night monster</i>
NRSV	<i>Wildcat</i>	<i>Hyena</i>	<i>Goat-demon</i>	<i>Lilith</i>
LB2017	<i>Wüstentiere</i>	<i>Wilde Hunde</i>	<i>Bockgeist</i>	<i>Lilit</i>
GNB	<i>Wildkatze</i>	<i>Hyäne</i>	<i>Bockgeist</i>	<i>Nachtgespenst</i>
EUE	<i>Wüstentiere</i>	<i>Hyäne</i>	<i>Bockgeist</i>	<i>Lilit</i>
BR1929	<i>Wüstenspuk</i>	<i>Küstenspuk</i>	<i>Bocksfüßer</i>	<i>Lur</i>
Chouraqui 1989	<i>Lynx</i>	<i>Chacal</i>	<i>Satyr</i>	<i>Lilit</i>

Lisaks haruldastele sõnadele puutub HP algteksti lugeja ja tõlkija kokku ka arvukate sõnadega, mis on kas mitmetähenduslikud või mida ei saa läbivalt ühtmoodi tõlkida. Lisaks kohtab ta sõnamänge ja rahvakeelseid väljendeid. Allpool selle kohta mõned näited.

Mitmetähenduslikkus

Mitmetähenduslikkuse näiteid leiab HP-st hulgi, olgu siinkohal välja toodud vaid mõned. Nii näiteks sisaldab Hab 3:13 teine pool (*roš mibet raša' 'arot jəsod 'ad-šava'r*) levinud sõnu, mille tõlgendamisel siiski lahknevusi esineb. Nimelt võib *roš* tähendada nii pead, tippu kui sealt tulenevalt ka katust, sõna *bet* tähendab nii maja kui ka koda ja sugu ning sõna *šava'r* ehk „kael“ asemel on võimalik lugeda ka *šur* ehk „kalju“. Ja vastavalt tõlkija äranägemisele võibki tulemuseks olla:

„Sa peksad se peamehhe mahha selle koiast, kes öäl on, sa teed allusse paljaks kaelast sadik“ (P1739)

„Õela koja peamehe peksad sa maha, sa võtad alasti aluse kaelast saadik“ (SP)

„Sa peksad puruks katuse õela kojalt ja paljastad aluse kaljuni“ (P1997; sarnaselt ka P1968 ja LU17)

„Sa purustasid jumalate koja peamehe. Koda hävis vundamendist katuseni“ (UMT2014)

Inimese (pea ja kael) ja ehitise (maja ja alus) kombineerib kenasti Buberi-Rosenzweigi tõlge: „du zerhaust dem Frevlerhause das Haupt, blößest den Grund bis zum Hals“. Sarnase kujundliku keele valguses saab näiteks ka Nutulaule lugeda nii Jeruusalemma kui ka naise kannatusloona, mida kirjeldatakse linn-naise kaudu (seda kattuvust suurendab tõsiasi, et nii nimisõna „naine“ kui ka „linn“ on heebrea keeles grammatiliselt naissoost).

Selline mitmetähenduslikkus võib sõna- ja lausetasandilt kanduda üle tervele teosele – heaks näiteks on siin Ülemlaul, mida on võimalik lugeda nii sõnasõnaliselt, mütoloogiliselt kui ka allegooriliselt, ning viimasel juhul omakorda võib see allegooria viidata lihalikule või jumalikule suhtele. Nii on mis tahes Ül tõlge paratamatult ühekülgne või koguni tendentslik. Nii näiteks on Guido Ceronetti oma Ülemlaulu kommentaaris seoses Ül 5,4 („Siis mu kallim pistis oma käe läbi ava“) öelnud: „Kõigi aukude kohta tarvitatakse sõna *hor*, aga kõik augud pole ühesugused“.²⁶

Kaaluka ja omanäolise mitmetähenduslikkuse või pigem koguni vastandtäenduslikkusega puutume me aga kokku Iiobi raamatus. Nimelt saab seal esinevat sõna *brk* tõlkida nii „õnnistama“ kui „needma“ ja seda mitte lingvistilistel alustel, vaid teoloogilistel, kuna sõna „needma“ (*qll*) ei tohi juudi traditsioonis seista sõna „Jumal“ kõrval. Tõlkes kipub see nüanss kaduma minema. Sõna esineb Iiobi raamatus esimeses peatükis 4 korda: esimest korda viiendas salmis, mille P1997 ja P1968 tõlgivad „Võib-olla on mu pojad pattu teinud ja südames Jumalat neednud“, järgmisena salmides 10–11, kus saatan ütleb Jumalale: „Sa oled õnnistanud tema kätetööd“ ja „Kas ta siis õnnistab su palet?“ ning seejärel Ii 1:21, kus Iiob ütleb: „Issanda nimi olgu kiidetud!“. Masingul on siin vastavalt „kirunud“, „õnnistanud“, „kiru“, „õnnistatud“, UMT2014-s omakorda „neednud“, „õnnistanud“, „neab“, ja „kiidetud“. Ning Urmas Nõmmik tõlgib järgmiselt: „„kiitnud““, „õnnistanud“, „„kiida?““, „kiidetud“. Ehk kui P1997 ja UMT2014 kasutavad siin neljal korral esineva sõnajuure vastetena kolme erinevat eesti-keelset sõna, siis Masingul on kahel korral sõna „kiruma“ ja kahel korral „õnnistama“. Nõmmikul aga kolmel korral sõna „kiitma“, mis kahel korral on pandud jutumärkidesse, ja ühel korral sõna „õnnistama“. Kui Masing ja ka juudi traditsioon ei näe probleemi selles, et inimene Jumalat õnnistab (Ii 1:21), siis põhimõtteliselt võiks ju asendada kõik sõna *brk* tõlkevasted

²⁶ Guido Ceronetti, *Il cantico dei cantici*. Bibliotheca Adelphi 58, Adelphi, Milano: 2007, lk 63.

siin sõnaga „õnnistama“ ja lisada selle vastandtäheenduse puhul jutumärgid. Võiks kaaluda ka läbivalt sõna „kiitma“ kasutamist, kuid kui inimene võib Jumalat nii kiita kui õnnistada, siis Jumal pigem õnnistab kui kiidab inimest (viimast pidavat kuuldavasti aga tegema töö). Ilusa lahenduse pakub siinkohal Buberi ja Rosenzweigi saksakeelne tõlge, kus positiivses tähenduses on *brk* vasteks „segnen“ ja negatiivses tähenduses „absegnen“.

Seda, milline kaal sellisel sõnakasutusel piibli tõlgendamise seisukohast on, kirjeldab ilmekalt Ellen van Wolde, kes näitab, kuidas sellise kahetisuse taustal omandab uue valguse Iiobi naine, kes Ii 2:9 ütleb Iiobile „Nea Jumalat ja sure“ (P1997). Van Wolde sõnul on Ii 2:9 võimalik mõista valiku ette panemisena: „Nea ja sure (Jumalast mahajäetuna)“ või „Õnnista ja sure (südamerahus)“; see on ärgitus tegutsema, mitte vaikides kannatama, üleskutse häält teha, kas õnnistades või needes.²⁷

Sama sõna läbivalt samal viisil edasi andmine ei pruugi aga kuigi otsarbekas ega ka võimalik olla, seda juba heebrea sõnade laia tähendusvälja tõttu. Siinkohal piisab, kui võtta näiteks sõna *ruah*, mis tähendab hingeõhku, tuuleõhku, vaimu (*animus*), Jumala või tema pühaduse vaimu, vaimulaadi, teadmist. See sõna esineb esimest korda loomisloos, kus Jumala *ruah* hõljub vete kohal. Seda tõlgitakse reeglina Jumala Vaimuks, kuigi BR1929-s on see „Braus Gottes“, Chouraquil „le soufflé d'Elohim“. Js 40:7 puhub seesama Jumala *ruah* rohu ja õite peale: „Rohi kuivab ära, õieke närtsib, kui Issanda tuul puhub selle peale“ (1997), samas kui suurem osa ingliskeelseid tõlkeid ütleb siinkohal „the breath of the Lord“, saksa keeles leiab „HERRN Odem“ (LU17), „der Atem des HERRN“ (EUE), Buber-Rosenzweig täpsustab Gn 1:2 kasutatud sõna ja ütleb siinkohal „Windbraus“, Chouraquil aga kasutab sama vastet „le soufflé de Adonai“.

Teisalt jälle võib küsida, et kui tähendusväli on ahtam ja esinemise kontekst sarnane, siis kas ja miks kasutada sünonüüme. Näiteks sõna '*arum*, mille põhitähendusteks on „kaval“ ja „tark, arukas, osav“. Viimases tähenduses võib seda sageli kohata Õpetussõnade raamatus: nt Õp 12:16, 13:16 ja 14:8. 1997. a väljaanne (nagu P1968) annab selle tõlkevasteks vastavalt „tark“, „taibukas“, „mõistlik“, samas kui UMT2014 kasutab neis kirjakohtades läbivalt sõna „arukas“, Iiobi raamatu lõikes aga on 1997 a. väljaandes selle sõna vasteks läbivalt „kaval“, nii nagu UMT kasutab läbivalt sõna „riukalik“ ja Nõmmik sõna „salakaval“ (vt Ii 5:12 ja 15:5). Tasub märkida, et Paradiisiaia loos nimetatakse ka madu kavalaks: „Aga madu oli kavalam

²⁷ Ellen van Wolde, *The Development of Job: Mrs. Job as Catalyst. A Feminist Companion to Wisdom Literature*, Edit. A. Brenner. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1995, lk 201–221, lk 204.

(*'arum*) kõigist loomadest väljal“ (Gn 3:1) (vrld UMT2014 „ettevaatlikum“, ESV „more crafty“, KJB „more subtil“, NKJV „more cunning“, LU17 „listiger“, GNB „klügste“, EUE „schaluer“). Sellele eelnev teine peatükk lõppeb salmiga 25, kus öeldakse Aadama ja Eeva kohta: „Ja nad olid mõlemad alasti (*'arumim*)“. Sõna „alasti“ ainsuse vorm on *'arom*, kuid selle mitmuse vorm, *'arumim* meenutab kõlaliselt väga sõna *'arum* ehk „kaval, tark“. Sõltuvalt sellest, kuidas mõista sõna *'arum* tähendust, võib seda tõlgendada mitmeti – kas nii, et inimesteski oli juba kalduvus kavalusele või et kavalus eeldab teatud siledust/alastust või et targa inimese silm on katmata ehk näeb kõike (vt nt Ibn Ezra).

Sarnase kõlaga sõnadel ja nendega „mängimisel“ on HP-s oluline koht, kuid nende tõlkimine on paras pähkel, mida sõltuvalt sihtkeelest võib olla kas lihtsam või keerulisem (või ka võimatu) läbi närida. Js 5:7b ütleb „Ta [Jumal] ootas *mišpaṭ* [õiglus, õigusemõistmine], aga vaata, tuli *mišpaḥ* [tähendus ebakindel]; *šedaqa* [õiglus], aga vaata, tuli *še'aqa* [kisa, karjumine]“. P1968/P1997 tõlkevaste kõlab üsna hästi: „Ta ootas õigust, aga vaata, tuli õigusetus; õiglust, aga vaata, tuli hädakisa“ (vrld UMT „Ta ootas õigust, aga tuli ülekohus, ootas õiglust, aga tuli hädakisa“). Inglisekeelsed tõlked näivad keskenduvat siiski mõtte edasiandmisele:

„And he looked for justice, but saw bloodshed; for righteousness, but heard cries of distress“ (NIV)

„and he looked for justice, but behold, bloodshed; for righteousness, but behold, an outcry!“ (ESV)

„and he looked for judgment, but behold oppression; for righteousness, but behold a cry“ (KJB)

kuigi nagu RJPS näitab, saab ka luulelisemalt: „And [God] hoped for justice, But behold, injustice; For equity, But behold, iniquity!“

Sarnast sõna- ja kõlamängu kohtab ka HP-s esinevates rahvakeelsetes väljendites, millest üks on sisuliselt tõlkimatu *pəloni-ʾəlmoni*, mis esineb Ruti raamatus ja ka 1Sm 21:3. Ruti raamatus kasutatakse seda väljendit Ruti surnud mehe kauge sugulase kohta, kes keeldub leviraatabielust ja kelle nimi pole pärast seda enam nimetamist väärt (Raši tõlgendab näiteks Rt 3:13 esinevat asesõna „hea“ pärisnimenärvä Tov): sõna-sõnalt seisab Rt 4:1 „Boas ütles: „Tule istu siia, *pəloni-ʾəlmoni*““. Tegu on sõnapaariga, mis sisuliselt tähendab „see ja see“, „kindel keegi“, „see, kelle nime ei nimetata“ (hilisemas heebrea keeles omandab see lihtsalt „kellegi“ või „kellegi tundmatu“ tähenduse à la inglise keeleruumi John Doe, ühtlasi kohtab kahest sõnast kokku sulandunud väljendit *palmoni* (vt Th 8:13)). 1Sm 31:3-s kasutatakse

seda seoses paigaga. Sõna *peloni* on võimalik siduda sõnajuurega *plh* („eraldatud olema“) ja *’almoni* juurega *’lm* („vaikima, tumm olema“) – ehk „see, kelle nimi vaikitakse maha; see, kelle nimi pole mainimist väärt; eikeegi; keegi“. Taas on tegu kirjakohtudega, kus tõlkija oma tõlkemeisterlikkust saab näidata. Lahendusi on erinevaid, sealhulgas neid, mis üritavad siiski vaste leida: „Ja vaata, see lunastaja läks mööda, kellest Boas oli rääkinud, ja Boas ütles: Tule istu siia, sina, mis su nimi nüüd ongi!“ (P1997), „...unto whom he said, Ho, such a one!“ (ASV, KJB, ERV), „Bieg ab, setz dich her, Soundso!“ (BR), kusjuures suur osa ingliskeelseid tõlkeid kasutab sõnastust „Turn aside, frien; sit down here“ (ESV, NKJV, NASB jpt); on ka neid, mis kõnealuse väljendi lihtsalt välja jätavad: „Kui sealt läks mööda väljaostja, keda Boas oli maininud, ütles Boas talle: „Tule, istu siia!““ (UMT2014), „Und siehe, als der Löser vorüberging, von dem er geredet hatte, sprach Boas: Komm, setz dich her, es geht um dich“ (LU17, GNB, EUE).

Kõrvalmärkusena võib öelda, et Ruti raamatus kasutatavad nimed on üldse ilmekad ja annavad aimu nende kandjate iseloomust või käekäigust nii nagu tegelikkuses kõik heebrea nimed. Vaevalt et üks ema paneks oma lastele nimeks Mahlon ja Kilion nii, nagu Rt 1:2 on nimetatud Noomi poegi. Mahlon (sõnajuurest *hlh*) on tõlgitav kui „haige, haiglane“ ja Kilion (juurest *klh*) kui „kaduv, häviv“. Omaette küsimus on isiku- ja kohanimede kuju säilitamine. On ilmne, et piibli nimekujud on eesti keeles juba kinnistunud, kuid algteksti ja selle konteksti suhtes oleks ausam kasutada semiidi nimede häälduspärasust kuju nii, nagu seda on teinud Urmas Nõmmik oma Genesisi tõlke tööversioonis: Adám ja Havva vs. Aadam ja Eeva, Kajin ja Hevel vs. Kain ja Aabel jne.²⁸ Omaette küsimus on, mida teha Jumala pärisnimega, mis senistes eestikeelsetes tõlgetes on edasi antud kui Jehowa (P1739), Jehoova (SP, P1968, Salo 2009 ja UMT2014), Issand (P1997), ISSAND (UTP1989, PV2018), I-nd (Kivinurm 2013) ja Jhvh (Nõmmik 2022).

Grammatilised konstruktsioonid

Nagu öeldud, võib üksikute sõnade kõrval segadusi tekkida ka lause tasandil, seda enam, kui seal esineb tavatuid grammatilisi konstruktsioone. Ilmekaks näiteks on Nt 5:22 ehk lause, mis lõpetab kogu raamatu ja millest sõltub, kas see lõpp on lootusrikas või minoorne. Probleem seisneb nimelt lause alguses seisvas sidendis *ki ’im*, mis on tavaliselt osa tingimuslausest, s.t sellele eelnev lause peaks sisaldama negatiivset väidet või tingimust, kuid Nt 5:21 – „Too meid, Issand, tagasi enese juurde, siis me pöördume!

²⁸ U. Nõmmiku tööversioonid Genesisi tõlkest: [https://usuteaduskond.ut.ee/et/sisu/piibel-kontekstis,vaadatud 23.7.2023](https://usuteaduskond.ut.ee/et/sisu/piibel-kontekstis,vaadatud%2023.7.2023).

Uuenda meie päevi nagu muiste!“ (P1997) – seda ei esine. Laskumata siinkohal grammatilistesse aruteludesse,²⁹ võib vaid välja tuua, et 1997. a väljaandes seisva „Või oled sa meid tõuganud hoopis ära, vihastunud meie peale üliväga?“ kõrval on võimalikud ka järgmised tõlkevარიandid:

„Või tahad sa meid tõugata hoopis ära, vihastada meie peale üliväga?“
„Kuigi sa oled meid tõuganud hoopis ära, vihastunud meie peale üliväga.“
„Ka siis, kui sa oled meid tõuganud hoopis ära, vihastunud meie peale üliväga.“
„Oled sa ju meid tõuganud hoopis ära, vihastunud meie peale üliväga.“
„Sest sa oled meid tõuganud hoopis ära, vihastunud meie peale üliväga.“
„Aga sa oled meid tõuganud hoopis ära, vihastunud meie peale üliväga?“
„(Või) kui sa oled meid tõuganud hoopis ära, vihastunud meie peale üliväga...“
„Kui sa pole meid tõuganud hoopis ära, vihastunud meie peale üliväga?“
„Kui sa pole meid tõuganud hoopis ära, vihastunud meie peale üliväga.“

Vorm, žanr ja stiil

Keeleliste üksikküsimuste kõrval on piibli tõlkimisel ehk olulisemgi veel selle vormi, žanri ja stiiliküsimustega arvestamine.

Luule ja proosa

Laias laastus võib öelda, et HP-st kolmandiku moodustavad luuletekstid, mis on oma vormilt ja žanrilt väga erinevad, kätkedes nii pulma- kui mu-reluulet, prohvetite manitsusi ja ettekuulutusi ning eksistentsiaalseid mõtisklusi, kiituslauludest rääkimata. Piibli-heebrea luule tõlkimise eelis on, et see kasutab lõppriimi asemel pigem mõtteriimi, kuid kindlasti tuleks tulevastes tõlgetes senisest rohkem arvestada luule struktuuriga ja selle jagunemisega stroofideks ja värsiridadeks vastavalt heebrea lähtetekstile.³⁰ Nagu Urmas Nõmmik on juba varemgi osutanud, ei ole 1968. aas-

²⁹ Huvi korral vt Pöldsam, „Kuidas tõlkida kannatust“ ja Tod Linafelt, „The Refusal of a Conclusion in the Book of Lamentations“. *Journal of Biblical Literature* 120.2, 2001, lk 340–343.

³⁰ Vt rohkem Urmas Nõmmik, „Vanaheebrea luule poeetika, juhatuses“. *Methis*, Vol. 13 No. 16 (2015): Poeetika erinumber, lk 8–26 (<https://ojs.utlib.ee/index.php/methis/article/view/12450>, vaadatud 23.7.2023).

ta Piiblis ega ka P1997-s luuletekstide liigenduspõhimõtted arusaadavad ega järjepidevad, rääkimata mõtteriimi põhimõtte järgimisest.³¹ Siinkohal tasuks eeskuju võtta Kristiina Rossi üksikute psalmide tõlgetest nagu ka Nõmmiku psalmitõlgete tööversioonidest, mis mõlemad on täiendatud ka kommentaaridega.³² Heebrea luule ei ole keerukuselt kindlasti võrreldav klassikalise araabia ega ka vanakreeka luulega, kuid ka seal esineb nähtusi, mida paraku kõigis keeltes, sh eesti keeles edasi anda ei saa, nagu näiteks alfabeetiline akrostihhon (vt nt Ps 119 ja NI 1–4).

Nagu mis tahes luule tõlkimisel tuleb ka HP luuletekstide eestindamisel tõlkijatel endalt küsida, kas olulisem on vorm või sisu või mõlemad ja kuivõrd kaunikõlalisus on olulisem algsõnastusest. Mida rohkem erinevaid tõlkeid meil samast tekstist on, seda suurema tõenäosusega leib ka iga lugeja nende seast mõne, mis teda kõnetab. Olgu mõned maitseproovid siingi ära toodud, ja kust mujalt kui ühest hõrgumast HP raamatust ehk Ülemlaulust, esmalt kirjakohest Ül 2:13a ja seejärel Ül 2:14b:

- „Wigipu on ommad marjad küpsetanud, ja viinapuud on öitsmas, ja andwad hea haiso“ (P1739)
- „Viigipuu on oma marjad välja ajanud, ja viinapuud on öitsemas, ja lõhnavad“ (SP)
- „Taliviigid kollaseks löövad, viinapuu pungad lõhnavad“ (Masing 1969)
- „Viigipuu valmistab marjale maitset ja viinapuu õiele lõhna“ (Ross 1996)
- „Viigipuu küpsetab oma marju, viinapuud öitsevad ja lõhnavad“ (P1997)
- „Viigipuu küpsetab oma marju, viinapuud öitsevad ja lõhnavad“ (Salo 2006)
- „Viigipuul valmivad esimesed viljad, viinapuud öitsevad ja lõhnavad“ (UMT2014)
- „näita mulle omma näggo, lasse ma kulen so heält, sest sinno heäl on maggus, ja so näggo on löbbus“ (P1739)
- „näita mulle oma nägu! Lase ma kuulen su häält, sest su hääl on simane ja su nägu on kena“ (SP)
- „sa näita mulle nägu, tee mulle häält! Su hääl ju meelis, su silmnägu mõnus!“ (Masing 1969)
- „näita mulle oma nägu, kuuluta oma häält!
Sest su hääl on kaunis, su silmnägu kabus“ (Ross 1996)
- „Näita mulle oma nägu, luba ma kuulen su häält, sest su hääl on meeldiv ja su nägu on ilus!“ (P1997)

³¹ Urmas Nõmmik, Eesti piiblitõlkimise olevikust ja tulevikust. Kirik & Teoloogia, 17.12.2011. <https://kjt.ee/2011/12/eesti-piiblitolkimise-olevikust-ja-tulevikust/>, vaadatud 23.7.2023.

³² Kristiina Ross, Uni Jeruusalemmas: valik heebrea luulet. Tallinn, 1996, lk 57–78, lk 327–328, lk 334–337 ja Urmas Nõmmiku tööversioonid Psalmide 1, 2 ja 39 tõlgetest: <https://usuteaduskond.ut.ee/et/sisu/piibel-kontekstis>, vaadatud 23.7.2023.

„Näita mulle oma nägu, luba mul kuulda oma häält,
sest su hääl meeldib mulle ja su nägu on ilus!“ (Salo 2006)
„lase mul end näha ja kuulda oma häält,
sest su hääl on hurmav, sa ise nii veetlev“ (UMT2014).

Ka HP-s sisalduv proosa kätkeb ohtralt erinevaid žanre ja iseloomulike süntaktilisi vorme. Piibli proosat tõlkima asudes tasub taas kord järele mõelda, kas lähtuda masoreetsest tekstist või tõsiasjast, et algne liigendamata konsonanttekst tugines omakorda suulisele tekstile,³³ mida iseloomustavad lühemad laused, kordused ja sage sidesõnade kasutamine – Piibli heebrea keeles on sidesõnu vähe ning igale sidesõnale langeb seetõttu suurem koormus, nii on tavalisim sidesõna „və-“ osalauseid sidudes tõlgitav kui „ja, ning“ ja neid lahutades kui „ent, ometi, aga“. Kui vanemates tõlgetes on see järjepidevalt ära tõlgitud, siis uuemates püütakse leida alternatiive kas sidesõna varieerimise või lausestuse muutmisega, lähtudes eeldusest, et tõlge oleks kaasaegsele lugejale lihtsasti jälgitav. Kes Piibli heebrea keelt õppinud on, teavad, et lause alguse „ja“ on reeglina seotud narratiivse minevikuga, nn konsekutiivse imperfektiga, mis on sisuliselt ainus ajavorm Piibli heebrea keeles, mis on kindlalt tõlgitav, sest üldjuhul näitavad verbivormide pöördkonnad tegevuse lõpetatust/faktilisust või lõpetamatust/korduvust/harjumuspärasust/võimalikkust. Urmas Nõmmik pakub välja, et eesti keele- ja kultuuriruumis oleks alternatiivseks võimaluseks konsekutiivse imperfekti tõlkimisel nn pajatusstiil, mis arvestaks ühtlasi ka asjaoluga, et suur osa sellistest narratiividest tugineb just suulisele pärimusele, mida anti edasi pajatustega, kus lause algab sõnaga „siis“ ning sellele järgneb *nud*-kesksõna (siis läinud; siis näinud; siis öelnud jne).³⁴ Võtame näiteks Gn 22:1-5 Iisaki ohverdamisloo alguse, kus algtekstis esineb sidend „və-“, (esiletõstetud) 21 korral ning ühtlasi algavad sama sidendiga neli salmi viiest.

P1739

1 Ja se sündis pärrast sedda luggu, et Jummal Abraami kiusas ja ütles tema wasto: Abraam! ja ütles: Siin ma ollen. 2 Ja temma ütles: Et wõtta omma poeg, kes sinno ainus, kedda sa armastad, Isaaki, ja minne Moria male ja ohwerda tedda seal põlletamise ohwriks ühhe nende mäggede peäl, mis ma sulle tahhan öölda. 3 Ja Abraam tousis warra homiko ülles ja panni omma eesli saddulasse, ja wöttis kaks omma noort meest

³³ Vt ka Toomas Paul, Piibli tõlkimise problemaatika, Kirik & Teoloogia, 17.4.2015. (<https://kjt.ee/2015/04/piibli-tolkimise-problemaatika/>, vaadatud 23.7.2023.)

³⁴ Urmas Nõmmik, Mõningaid probleeme Vana Testamendi tõlkimisel. Akadeemia nr 8, 2013, lk 1389–1401, lk 1391.

enesega, ja omma poia Isaaki, ja lõhkus põlletamise-ohvri puud ja wottis kätte ja läks senna paika, mis Jummal temmale olli ütelnud. 4 Kolmandamal päwal siis tõstis Abraam omad silmad ülles, ja näggi seda paika kaugelt. 5 Ja Abraam ütles omma noorte meeste wasto: Jäge teie seie eesliga, ja meie lähhāme se poisiga siina ja tahhame kummardada ja jälle taggasi teie jure tulla.

P1968

1 Ja pärast neid sündmusi kiusas Jumal Aabrahami ning ütles temale: „Aabraham!“ Ja ta vastas: „Siin ma olen!“ 2 Ja tema ütles: „Võta nüüd Iisak, oma ainus poeg, keda sa armastad, ja mine Morija maale ning ohverda ta seal põletusohvriks ühel neist mägedest, mis ma sulle nimetan!“ 3 Ja Aabraham tõusis hommikul vara, saduldas oma eesli, võttis enesega ühes oma kaks noort meest ja oma poja Iisaki, lõhkus põletusohvri puud, seadis minekule ja läks paika, millest Jumal temale oli rääkinud. 4 Kolmandal päeval Aabraham tõstis oma silmad üles ja nägi seda paika kaugelt. 5 Ja Aabraham ütles oma noortele meestele: „Jääge teie eesliga siia. Mina ja poiss läheme sinna, kummardame ja tuleme siis tagasi teie juurde.“

P1997

1 Pärast neid sündmusi pani Jumal Aabrahami proovile ning ütles temale: „Aabraham!“ Ja ta vastas: „Siin ma olen!“ 2 Ja tema ütles: „Võta nüüd Iisak, oma ainus poeg, keda sa armastad, ja mine Morijamaale ning ohverda ta seal põletusohvriks ühel neist mägedest, mis ma sulle nimetan!“ 3 Ja Aabraham tõusis hommikul vara, saduldas oma eesli, võttis enesega kaasa kaks noort meest ja oma poja Iisaki, lõhkus põletusohvri puud, seadis minekule ja läks paika, millest Jumal temale oli rääkinud. 4 Kolmandal päeval tõstis Aabraham oma silmad üles ja nägi seda paika kaugelt. 5 Ja Aabraham ütles oma noortele meestele: „Jääge teie eesliga siia! Mina ja poiss läheme sinna, kummardame ja tuleme siis tagasi teie juurde.“

UMT2014

1 Pärast neid sündmusi pani Jumal Aabrahami proovile. Ta ütles: „Aabraham!“ ja tema vastas: „Siin ma olen!“ 2 Jumal jätkas: „Võta palun oma poeg, oma ainus poeg Iisak, keda sa väga armastad, ja mine Morijamaale ning ohverda ta põletusohvriks mäel, mille ma sulle kätte juhatan.“ 3 Aabraham tõusis hommikul vara, saduldas eesli ning võttis endaga kaasa kaks sulast ja oma poja Iisaki. Ta lõhkus puud põletusohvri tarvis ja seejärel asus teele paika, kuhu Jumal ta saatis. 4 Kolmandal päeval Aabraham vaatas ja nägi seda paika eemalt. 5 Nüüd ütles Aabraham oma sulastele: „Jääge teie eesliga siia, mina ja poiss aga läheme sinna, kummardame Jumalat ja tuleme siis teie juurde tagasi.“

PV2018

1 Pärast neid sündmusi pani Jumal Aabrahami proovile. Ta hüüdis teda: „Aabraham!“ *Ja* too vastas: „Jah, siin ma olen.“ 2 Jumal ütles talle: „Võta oma ainuke poeg Iisak, keda sa armastad, mine Morijamaale *ning* ohverda ta ühe mäe peal, mida ma sulle näitan.“ 3 Aabraham tõusis hommikul vara, raius hagu põletusohvri tarvis, saduldas eesli, võttis endaga kaasa kaks noort sulast *ja* oma poja Iisaki *ning* asus teele paiga poole, millest Jumal oli rääkinud. 4 Kolmandal rännupäeval nägi Aabraham seda paika eemalt paistmas. 5 Siis ütles Aabraham sulastele: „Jääge teie eesliga siia. Meie läheme nüüd poisiga sinna Jumalat kummardama *ja* tuleme siis teie juurde tagasi.“

Nõmmik 2022

1 *Siis*, pärast neidsinaseid sõnu, sündis, *et* Jumal pani Avrahámi proovile *ning* ütles talle: „Avrahám!“ *Siis* Avrahám ütles: „Siin olen.“ 2 *Siis* Ta ütles: „Võta nüüd oma poeg, sinu ainus, keda sa armastad, Jitshák, *ja* võta kätte *ning* mine Morijámaale ja ohverda ta seal põletusohvri-na ühel mägedest, millise kohta ma sulle ütlen.“ 3 *Siis* tõusis Avrahám hommikul vara *ja* saduldas oma eesli *ning* võttis oma kaks poissi koos endaga *ning* oma poja Jitsháki. *Siis* lõhkus ta põletusohvri puud *ning* tõusis ja läks paika, mille kohta oli talle ütelnud Jumal. 4 *Siis* kolmandal päeval tõstis Avrahám oma silmad *ning* nägi seda paika kaugelt. 5 *Siis* ütles Avrahám oma poistele: „Jääge teie siia koos eesliga! *Aga* mina ja poiss lähme kuni sinnani, kummardume ja pöördume siis tagasi teie juurde.“

P1739-s on algteksti 21 „ja“ säilinud 18 ning 3 korral on see asendatud muu sõna või konstruktsiooniga (et; siis; -ga); P1968-s on alles jäänud 11 „ja“ ning 2 on asendatud sõnaga „ning“; P1997-s on „ja“sid alles 10, asendatud on 1 (sõnaga „ning“); UMT2014-s seisab 7 korral „ja“ ning 2 korral „ning“. Kõrvalmärkusena olgu mainitud, et üsna omapäraselt mõjub siin salmis 2 Jumala suhu pandud viisakusvorm „palun“. 2018. a prooviväljaandes esineb sõna „ja“ kõigest kolmel korral, kahel juhul on see asendatud sõnaga „ning“ ja ühel juhul kaasäitleva käändega. Urmas Nõmmik, kes erinevalt teistest Genesisi tõlgete tööversioonidest ning 2013. a artiklist „Mõningaid probleeme Vana Testamendi tõlgendamisel“ ei kasuta siin ära toodud tõlkes küll *nud*-kesksõna, on sellegipoolest asendanud algtekstis lause alguses seisva konsekutiivsele imperfektile omase „ja“ sõnaga „siis“, ühtlasi on ta sõna „siis“ „ja“ asemel kasutanud ka lausete sees (salmides 1 ja 3), seega võib öelda, et 21-st algteksti „ja“ säilitab Nõmmik 6; 7 asendab ta sõnaga „siis“, 5 sõnaga „ning“, lisades salmis 2 omalt poolt veel ühe „ningi“, 1 „ja“ on asendanud sõnaga „et“ ja 1 sõnaga „aga“ ehk „ja“ esinemise markeerimisi on 20, välja on jätud 1 ja lisatud 1 ehk võrreldes

teiste tõlgetega on Nõmmiku tõlge algtekstile kõige lähemal ning samas tänu variatiivsusele lugejale „suupärane“.

Lisaks võib heebrea-, aga ka araabiakeelses jutustuses sageli kohata nähtust, mis araabia keeles kannab nimetust *'iltifāt* („pööre, üleminek“) – tegu on vormivõttega, kus ootamatult muutub grammatiline arv, näiteks Jl 2,4–10 (SP): „(4) Ta tegumood on kui hobustel, ja nad jooksevad nõnda kui täkud; (5) kui vankrite kärin mägede otsas kepsivad nad, kui tuleleegi vurin, mis kõrsi sööb... (6) Tema ees vabisevad rahvad, kõik palged kahvatavad punast. (7) Nad jooksevad kui kangelased, nad lähevad üles müüri peale kui sõjamehed... (9) Linna sees kargavad nad kallale, müüri peal jooksevad nad, nad lähevad üles kodadele, aknaist lähevad nad sisse kui varas. (10) Tema eest on ärevil maa, taevas väriseb, päev ja kuu lähevad mustaks...“. Selles lõigus on P1968 talitanud vägivaldselt, muutes lubamatult ainsuse mitmuseks s 4 ja 10 (kuid s 6 on millegipärast säilitatud ainsus, mille 1997. a versioon omakorda mitmuse vormi paneb). Samamoodi kipub teksti ühtlustama valdav osa inglisis- ja saksakeelseid tõlkeid, v.a Buberi-Rosenzweigi tõlge, kus säilib algtekstile omane isikute vaheldumine.

Grammatilise arvu kõrval võib muutuda ka isik: näiteks Ül 1:2 algab sõnadega „Ta suudelgu / Las ta suudleb“, kuid kuna juba sama salmi teises pooles ja ka järgmises kahes salmis on juttu ainsuse teisest isikust „sina“, siis paljud tõlked asendavad ka siin „tema“ „sinaga“.

„Temma andko mulle suud omma su-andmistega;
sest sinno armatsemised on parremad kui wiin“ (P1739)
„Tema andku mulle suud oma suuandmistega,
sest sinu armatsemised on paremad viinast!“ (SP)
„Jooda mind oma suu suudlustega,
sest sinu armastus on parem kui *viin/vein!*“ (P1968/P1997)
„Suud andku tema mulle oma suuga...
Jah, sinu armastus on parem kui vein!“ (Salo 2006)
„Suudle mind oma suu suudlustega,
sest su õrnused on parem kui vein“ (UMT2014)

Samas ei maksa unustada, et paljude Heebrea Piibli luuleraamatute puhul, nagu Psalmid, Ülemlaul, Nutulaulud, on tegu polüfooniliste tekstidega, kus kõlavad kõrvuti nii koor kui ka üksikhääl, seega ei saa välistada, et ka Ül 1:2a on koori (nn Jeruusalemma tütarde) sissejuhatus järgnevale naissolisti osale. Ühtlasi võib 1:2 esimene pool olla seotud ka 1:1 esineva Saalomoniga (kuigi tegu on arvatavasti hilisema lisandusega) ja 1:2 teine pool juba salmis 1:3 jätkuva mõtte algus. Kuid ka selle lihtsa näite varal saab selgeks, kui palju on vaja piiblitõlkijal arvestada erinevate teksti-

religiooni- ja kirjanduslooliste aspektidega ning langetada tõlkimisel pidevalt informeeritud otsuseid.

Stiil

Kõik need otsused loovad igale tõlkele omase stiili, olgu see siis teadvustatud või mitte. Stiil aga on igasuguse tõlke kõige subtiilsem ja vaieldavam külg, mille juures palju sõltub tõlke maneerist ja tõlkija maitsest ning kujuteldavast lugejaskonnast. Lugeja võib siin Gn 4:1 näitel mõelda, mis tundeid ja kas üldse need sõnastused temas tekitavad:

„Ja Adam sai omma naese Ewaga ühte, ja se sai käima peäle ja tõi Kainit ilmale, ja ütles: Ma olen sedda meest sanud, sedda kes Jehowa on.“ (P1739)

„Ja Aadam sai oma naise Eevaga ühte, ja see sai käima peale ja tõi Kaini ilmale, ja ütles: Ma olen mehe saanud, kes Jehoova on.“ (SP)

„Ja Aadam sai ühte oma naise Eevaga, kes sai käima peale ja tõi Kaini ilmale ning ütles:
„Ma olen Jehoova abiga mehe ilmale toonud!“ (P1968)

„Ja Aadam sai ühte oma naise Eevaga, kes jäi lapseotele ja tõi Kaini ilmale ning ütles:
„Ma olen Issanda abiga mehe ilmale toonud.“ (P1997),

„Aadam heitis oma naise Eeva juurde ja see jäi lapseotele. Eeva sünnitas Kaini ja ütles:
„Ma olen Jehoova abiga poja sünnitanud.““ (UMT2014)

„Ning Aadam ühtis oma naise Eevaga, see jäi rasedaks, sünnitas Kaini ja ütles:
„ISSANDA abiga olen ma soetanud mehe!“ (PV2018)

„Adám ühtis oma naise Havvaga ja ta jäänud rasedaks. Siis sünnitanud ta Kajini ja ütelnud:
„Võitsin mehe Jahvele.“ (Nõmmik 2022)

Kui eelmises näites on küsimus sõnavalikus ning selles, kuidas anda edasi sõnamängu, mis osutab Kaini nime valiku põhjustele (tekst tuletab nime *qjn* sõnajuurest *qnh* „ostma, soetama, omandama“), siis järgnev näide ilmestab seda, kuidas erinevad tõlked tulevad toime algtekstis puuduva kaudse kõneviisiga ja algteksti lakoonilisusega, kus otsest kõnet juhatab

sisse verb 'mr „ütlemas“. Nimelt võiks Gn 27:5–7 otsetõlge olla: „(5) Ja Rivká kuulis Jitsháki sõna Esávile, oma pojale. Ja Esáv läks väljale jahtima jahisaaki (koju)toomiseks. (6) Ja Rivká ütles Ja'akóvile, oma pojale [öeldes]: „Näe, ma kuulsin sinu isa rääkimas Esávile, su vennale [öeldes]: (7) „Too mulle jahisaak ja valmista mulle roog, et ma võiksin seda süüa ja sind õnnistada Issanda palge ees enne oma surma.“““ Ehk siin on otsene kõne otse kõne sees. Olemasolevates eestikeelsetes tõlgetes on siinkohal kasutatud erinevaid lähenemisi, millest mõni (nt PV2018) meenutab pigem meieaegset ilukirjandust kui 2000 aasta tagust teksti.

„5 Ja Rebeka kuulis, kui Iisak seda oma poja Eesavi vastu rääkis. Ja Eesav läks väljale lindu laskma ning tooma. 6 Ja Rebeka rääkis oma poja Jaakobi vastu ning ütles: Vaata, ma kuulsin sinu isa su venna Eesavi vastu rääkivat ning ütlevat: 7 Too mulle lindu ja tee mulle magusat rooga, et ma sööksin ja sind Jehoova ees õnnistaksin, enne kui ma suren.“ (SP)

„5 Aga Rebeka kuulis, kui Iisak rääkis oma poja Eesaviga. Ja kui Eesav oli läinud väljale küttima ja jahisaaki tooma, 6 siis rääkis Rebeka oma poja Jaakobiga, öeldes: „Vaata, ma kuulsin su isa rääkivat su venna Eesaviga ja ütlevat: 7 Too mulle jahisaaki ja valmista mulle maitsvat rooga, et ma süüa ja sind Issanda ees õnnistan, enne kui ma suren.““ (P1997)

„5 Aga Rebeka kuulis, kui Iisak rääkis oma poja Eesaviga. Kui siis Eesav läks küttima, et jahisaaki tuua, 6 ütles Rebeka oma pojale Jaakobile: „Ma kuulsin nüüdsama, kuidas su isa rääkis su venna Eesaviga ja ütles talle: 7 „Too jahisaaki ja valmista sellest maitsev roog ning anna mulle seda süüa, et saaksin sind enne oma surma Jehoova ees õnnistada.““ (UMT 2014)

„5 Aga Rebeka kuulis pealt Iisaki juttu Eesaviga. Kui too läks välja küttima, et tuua isale saaki, 6 ütles ta Jaakobile: „Ma kuulsin, kuidas su isa rääkis sinu venna Eesaviga. 7 Ta käskis tal tuua jahisaaki ja valmistada maitsvat rooga, et ta võiks seda süüa ja õnnistada Eesavit ISSANDA ees enne oma surma.“ (PV2018)

„5 Ja Rivká kuulis Jitsháki juttu oma pojale Esávile. Siis läinud Esáv väljale jahtima saaki 'oma isale'. 6 Ja Rivká ütles oma pojale Ja'akóvile, öeldes: „Näe, ma kuulsin su isa rääkivat su venna Esáviga, öeldes: 7 too mulle saak ja tee mulle maitsvat rooga. Siis tahan süüa ja sind õnnistada Jhvh palge ees enne mu surma.““ (Nõmmik 2022)

Valehäbi

HP tõlkimisel ei pääse mööda tõsiasjast, et nii kristlaste kui juutide jaoks on tegu pühakirjaga, Jumala sõnaga, kuid samamoodi ei pääse mööda ka

tõigast, et see sõna on kirja pandud inimeste käe läbi, ehk teisisõnu oleks väär teksti ümardada ja (tendentslikult) siivsamana kujutada, kui see on.³⁵ Näiteks kui 1739. a eestikeelsest Piiblist võib 1Sm 25:22, 34 lugeda „mis seina wasto kuseb“, mida kordab ka Masing 1939. aastal, öeldes „see, kes vastu seina kuseb“ („any that pisseth against the wall“ (KJB), „der an die Wand pisst“ (LU2017), Buberi-Rosenzweigi tõlkes „Wandpisser“, Chou-raqui „pisseur contre un mur“), siis 1997. a väljaandes seisab samal kohal korraga „meesolend“ (erinevalt saksakeelsetest tõlgetest kipuvad uuemad ingliskeelsed tõlked sama tegema, kasutades siinkohal väljendit „male“). UMT tõlge lisab sõnale „mees“ vähemalt selgituse „Sõna-sõnalt „vastu seina kusija“. Põlastav heebrea väljend meeste kohta. Sama salmis 34.“³⁶ Pigem on siin mõeldud mitte üksi meest, vaid igas vanuses meesterahvast (nii nt „man-child“ (ASV), man child (ERV)). Kui eesti Piibli väljaandjad valehäbi tunnevad, võiks ju olla „kes urineerib vastu seina“ – stilistiliselt veider, kuid sobib hästi kokku muude veidrustega eestikeelses Piiblis.

Viimaste hulka kuulub ka Hs 16:26, mille 1968. a tõlge ütleb „Sa armatsesid oma naabritega, Egiptuse suureliikmeliste[?!] poegadega, ja tegid minu ärritamiseks palju hooratööd!“, kuid 1997. a väljaandes seisab „Sa hoorasid oma naabritega, Egiptuse poegadega, kelle ihud olid toekad, ja tegid minu pahandamiseks palju hooratööd“. Võrreldes viimasega annab UMT2014 ümberöeldult vähemalt edasi salmi mõttegi: „Sa hoorasid Egiptuse poegadega, oma himurate naabritega, sa solvasid mind oma lugematute hoorategudega“ (kusjuures ka mitmed ingliskeelsed tõlked kasutavad siin väljendit „lustful neighbours“). Samas kui P1968 Hs 23:20 tõlke valguses peaks siin seisma hoopis „kelle kürvad olid suured“ (vt ka „big-membered“ (NAB), „with large genitals“ (NIV), „mit dem großen Glied“ (GNB, EUE), „großgliedigen“ (BR)). Nimelt tõlgib P1968 Hs 23:20 „Ja ta himustas nende liigmehi, kellel on sugutid otsekui eeslite või hobuste kürvad!“ ja ka UMT2014-s seisab „Ta himustas neid nagu need liignaised, kelle meeste sugutid on nagu eeslitel ja suguliikmed nagu hobustel“, samas kui P1997-st leiab „Ja ta himustas nende liigmehi, kelle liha on otsekui eeslite liha ja kelle seemnevool on otsekui täkkude seemnevool“. Kui väljaandjad tunnevad valehäbi seal, kus prohvet seda ei tundnud, ja tahavad peenutseda, võivad nad ju „kürbade“ asemel kirjutada „kõrvad“ – kes heebrea tekstide vokaliseerimise probleeme teab, saab aru, mida on mõeldud, võhikuid aga on piisaval määral eksitatud, nagu seda 1997. a tekst nagunii teeb!

³⁵ Vt ka Anu Põldsam, Kuidas tõlkida kannatust..., lk 100–101.

³⁶ <https://www.jw.org/et/raamatukogu/piibel/oppepiibel/raamatud/1-saamueli/25/#v9025022>, vaadatud 23.7.2023.

Mida siis öelda kõige eelneva kokkuvõtteks. Eks ikka seda, et HP tõlkimine pole lihtne töö, kuid samas on see möödapääsmatu ja hädavajalik. Piibli tõlkimisel tekkivaid raskusi aga ei maksa varjata, vastupidi, algteksti probleemidele, ebakindlale või ka oletuslikule tõlkele tuleks kindlasti tähelepanu juhtida, kui mitte tõlketekstis endas, siis vähemalt märkuste ja veel parem, kommentaaride kujul. Iga väljaanne võiks sisaldada ka sissevaadet tõlkepõhimõtetesse. Rahvapiiblite (nagu seda P1997 ja UMT2014 on) kõrval on kindlasti koht ka sellistele tõlgetele nagu Urmas Nõmmiku Iiobi tõlge, kus tekstis seisavadki mõne koha peal kolm punkti, sest nagu Toomas Paul on juba tõdenud: „Soov, et oleks üks ja ainus üldmõistetav piiblitõlge, Piibel, on minevikuihalus.“³⁷

---

³⁷ Toomas Paul, Piibli tõlkimise probleemidest. Kirik & Teoloogia, 17.4.2015. (https://kjt.ee/2015/04/piibli-tolkimise-problemaatika/#_ftn15, vaadatud 23.7.2023.)

Piibliväljaanded

Eesti keeles

SP = Suur Piibel 1937

P1968 = Eesti Piibliseltsi väljaanne 1968

UTP1989 = Uus Testament ja psalmid ehk Vana Testamendi laulud 1989

P1997 = Eesti Piibliseltsi väljaanne 1997

UMT2014 = Piibel. Uue maailma tõlge 2014

PV2018 = Genesis ja Exodus. 1. Moosese raamat, 2. Moosese raamat.

Prooviväljaanne. Eesti Piibliselts, 2018

Nõmmik 2022 = Urmas Nõmmiku Genesis, Psalmide jt HP raamatute tõlgete tööversioonid, <https://usuteaduskond.ut.ee/et/sisu/piibel-kontekstis>, vaadatud 23.7.2023.

Inglise keeles

ASV = American Standard Version

ERV = English Revised Version

ESV = English Standard Version

GWN = God's Word Translation

GNT = Good News Translation

JPS1985 = Tanakh: The Holy Scriptures (Jewish Publication Society (JPS)) 1985

RJPS = Revised JPS = The JPS Tanakh. Gender-Sensitive Edition

KJB = King James Bible

NASB = New American Standard Bible

NRSV = New Revised Standard Version

NIV = New International Version

NKJV = New King James Version

NLT = New Living Translation

Saksa keeles

BR1929 = Buber, Martin und Rosenzweig, Franz. 1929. Die Schrift

EUE = Einheitsübersetzung

GNB = Gute Nachricht Bibel

LU2017 = Lutherbibel 2017

JUAN. MÜSTILISE KOGEMUSE TÕLKIMISEST **AGNE PILVISTO**

Juba aasta aega olen mõelnud ühest mehest, sünninimega Juan de Yepes y Álvarez. Karmeliitide orduusse astudes võttis ta endale nimeks Juan de Santo Matía, vahetas seda aga veel kord Ávila Teresaga kohtudes ja diskaltseaatide ehk paljasjalgsete karmeliitide reformiga liitudes. Juan de la Cruz, pühakunimega Püha Risti Johannes, mille järgi meie teda tunneme, on ajalukku läinud katoliku müstikute, Hispaania luuletajate, müstilise teoloogia ja kaemusliku elu patroonina ja nüüdseks on ehk veelgi paremini või vähemalt sama tuntud ka poeedi ja teoloogina, kellelt pärineb aja jooksul hoomamatult uusi tähendusi omandanud kujund *noche oscura del alma* ehk „hinge pime öö“ – nimetus, mille all see ühtaegu kohutav, aga sageli vältimatu hingeline nähtus on eesti keeles tuntud.

Ühest küljest tundub mulle, et kõik oluline on öeldud juba Heili Sepa samanimelises „Öölikooli“ saates¹; hinge pimedate öö kujundit on Heili Sepp lahanud kaheosalises artiklis ajakirjas Looming, kus süvapsühholoogiaga tegelevate autorite mõttekäigud vahelduvad valitud katketega eesti kirjanikelt, kellest öö õudust, aga ka transformatiivset potentsiaali on kogenud mitmed². Öös ekslejatele soovitaks seda igal juhul lugeda, või kuulata saadet, mille alguses tsiteeritakse kohustuslikus korras muide ka Juani ennast, ehkki rohkem teda minu mäletamist mööda ei mainita. Küll aga leidub palju muud huvitavat ja vajalikku psüühilisse kriisi sattunute abiks.

Algselt usulise kriisina mõistetud hinge pimedate öö psühholoogilised ja teoloogilised edasiarendused lähtuvad valdavalt Juan de la Cruz'i raskesti läbitavatest, kohati kuivadest ja skemaatilistest teostest „Pime öö“ ja „Tõus

¹ <https://vikerraadio.err.ee/812850/ooulikool-heili-sepp-hinge-pime-oo>.

² Heili Sepp. Hinge pime öö. Looming nr 6, 2018, lk 860–874.

Karmeli mäele³ (kust pärineb ka Heili Sepa valitud tsitaat), mis mõlemad on tegelikult üksnes täiendavad kommentaarid pealkirjata luuletusele, mis algab ridadega *En una noche oscura*, „Ühel pimedal ööl“.

Tõlked ja tõlgendused

Kaua elasin teadmises, et seda luuletust eesti keeles ei ole. Interneti otsingumootorid selle olemasolu igatahes ei reetnud, aga muidugi mõtlesin sel ajal Jüri Talveti peale ja kui ma pärast mitut kuud (ilmselt meelega) viivitamist otsisin lõpuks üles Talveti tõlgitud luulevalimiku Tartu Ülikooli raamatukogu avahoidlast – 0-korrusel, kuhu sisenedes võtab mõni sekund aega, enne kui tuled valjude klõpsatuste saatel süttivad, ja kus ma alati ära eksin –, avasin raamatu juhuslikult õige koha pealt ja muidugi oli see seal olemas – „Pime öö“. Ja tegelikult on see muidugi juba varem avaldatud „Maailmakirjanduse antoloogias“. Ja ega kedagi teist, kes seda luuletust tõlkida võinuks, nagu hoobilt pähe ei tulegi. (Oli ka kerge pettumus – see on ju *minu* luuletus, ma oleks tahtnud selle ise kunagi ära tõlkida.) Igatahes oli ta juba eesti keeles olemas.

Teisest küljest, ka parima tahtmise juures jäävad kirjanduslugemikes ja luulekogumikes antud ülevaated pealiskaudseks ja luuletused ise kuidagi õhku rippuma – ilma kontekstita ei teki sisseelamisvõimalust. Ometi võiksid nad anda vähemalt maitseproovi, mingi aimduse.

Tsiteeriksin luuletuse viimast salmi:

Ma jäin, ennast jätsin,
nägu vastu Armsama palgeid,
kõik katkes, end jätsin
ja oma mure
liiliate keskele unustasin.⁴

Talveti sõnul tuleks luuletuse sisu mõista kui „kohtumist Jumalaga iseendas“, samas möönab ta kohe saatesõna järgmises lauses, et „mõistagi ei saa keegi keelata seda lugemast Saalomoni Ülemlauluga sarnase, läbinisti meelelis-erootilise luuletusena“.⁵ Kristliku müstika, aga ka laiemalt vana Lähis-Ida kultuuriruumist pärineva müstilise luule austajatele ei tohiks tulla üllatusena, et piirid suhetes Jumalaga on lootusetult hägustunud või

³ Vt nt Juan de la Cruz, *Vida y obras de San Juan de la Cruz*. Koost. Crisogono de Jesus Sacramentado. Madrid, 1955; Juan de la Cruz, *The collected works of St. John of the Cross*. Tlk Kieran Kavanaugh ja Otilio Rodrigues. Washington, 1979. (Kakskeelne väljaanne.)

⁴ Jüri Talvet, *Valitud tõkeluulet (1970–2020)*. I, Hiliseskajast modernismini. Tartu, 2021, lk 57.

⁵ Samas, lk 278.

sootuks ära kaotatud ja et Jumalat võib armastada ka sensuaalsete ja seksuaalsete väljenduste kaudu. Traditsiooni alguseks loetakse juba mainitud Ülemlaulu, mida sajandeid peeti üheks eredamaks Jumala ilmutuseks oma rahvale ja millele alles valgustusaja järel hakati vaatama piinlikkustundega. Varakristlik teoloog Origenes, kes mäletatavasti vabanes omal soovil suguelunditest, pidas Ülemlaulu piiblilauludest suurimaks, kuna see väljendavat piibli seesmist õpetust kõige kõrgemas vormis – mis on iseenesest tähelepanuväärne, sest näiteks Jumalast selles laulus juttu ei ole. Tähen-dab, sõnasõnaliselt ei ole: Origenes tõlgendas lihalikku suhet pruudi ja peigmehe vahel jumaliku *eros*'e väljendusena, kusjuures eelkõige *ihaleva* armastusena määratletud *ἔρως* (*eros*) ja jumaliku armu kohta kasutatav *ἀγάπη* (*agape*) on tema käsitluses olemuselt üks ja seesama – armastus, mille abil Jumal löi ja lunastas maailma.

Üleskutsega „Jooda mind oma suu suudlustega, sest sinu armastus on parem kui vein!“ algava Ülemlaulu taustal on võimaliku inspiratsiooniallikana nähtud Vana-Mesopotaamia religioonidest tuntud nn *hieros gamos*'e ehk jumaliku abielu rituaalset tähistamist, tõenäolisemalt on selle taga aga hoopis tavainimeste pulmalaulu traditsioon, mille kohta on veenvaid näiteid Süüriast (kus rehetas aset leidva nädalase pidustuse raames Ülemlauluga sarnaseid värsspalu esitati). Armastusluule eeskujudele mujalt Vahemere ruumist osutab eksootiline kujundikeel ning mitmeid paralleele leidub ka pruudi-, peiu- ja kooriosadega vahelduvale luulestruktuurile – ehkki Ülemlaulu puhul esineb küll mõningast kompositsioonilist segadust. (Muide, ka eesti regivärsi pulmalaulu žanri juurde kuuluvad mõrsja ja peigmehe hõimude vastastikku ettekantud laulud – veel üks kauge tõend, et ülesehituse poolest võiks Ülemlaul põhineda just pulmalaulul.)

Ülemlaul oli omakorda eeskujuks Juani ühele (või isegi kõige) kuulsamale poemile „Cántico espiritual“, mis on omalaadne, veelgi kirglikum ja valulisem tõlgendus piibli versioonist (Ülemlaulu otsetõlge hispaania keelde olnuks toonastes oludes riskantne): armastusest haavatud pruut oigab valust – igasugune valu ja haavamisega seotud sõnavara on Juanil üldse väga sage – ja küsib kõikjalt oma peigmehe järele, otsib teda meelegeites, kuni toimub kohtumine ja ühinemine üksildases (paradiisi) aias. Pruuti tuleb tõlgendada hingena (vrd naissoost *alma*, ladina *anima*) ja peigmeest Kristusena, täpselt nii, nagu oli kristliku armastusluule tõlgendamisel ette nähtud juba Origenesest alates. Ilma selle õigesse suunda juhatava seletuseta võib Juani luule oma obsessiivsuses ja destruktiivsusse kalduvas äärmuslikus kires mõjuda haiglaselt – küll on ikka kasulikud ja käepärased need allegoorilised tõlgendused!

Tulles aga tagasi „Pimeda öö“ luuletuse juurde, siis eestikeelses tõlkes torkas silma eelviimane salm, eriti üks värss, pealtnäha süütu, mis lähemal uurimisel sisaldab siiski mitmeid küsitavusi, ja võib luuletuse mõistmisel osutada kaalukaks:

Torniaknast tuul juba ta juukseid sasima hakkas, oma pehme käega riivas mu kaela ja suigutas kõik minu meeled.	El aire de la almena, cuando yo/ya sus cabellos esparcía, con su mano serena en mi cuello hería ,	~ kui mina ta juukseid sasisin ~ oma rahuliku käega ~ mu kaela haavas/vigastas(?)
(Tlk Jüri Talvet, lk 57)	(Juan de la Cruz, 1979, lk 712; Juan de la Cruz, 1972, lk 40)	

Sõltuvalt väljaandest ja oletatavasti käsikirjaliste erinevuste tõttu esineb teises värssireas nii määrsõna *ya* „juba, nüüd“ kui ka isikulist asesõna *yo* „mina“⁶ – mis muidugi muudab teksti tähendust kardinaalselt, kusjuures värssi lõpus esinev verbivorm sobib nii ainsuse esimesele kui kolmandale isikule. Kas armastatud noormehe juukseid sasib tuul või teeb seda „mina“? Kui see tegevus toimub lüürilisest minast neuu käte läbi, siis on see juba märksa kahtlustäratavam, isegi kui neuu all tuleb mõista hinge. Ja kas rahuliku käega (*con su mano serena*) ligineb kaelale noormees või teeb seda tuul? Taas olen kohanud kahesuguseid interpretatsioone ja kujutluspildid, mis nende põhjal tekivad, on täiesti erinevad – kas tuul salmi peasalisena puudutab nii noormehe juukseid kui neuu kaela või puudutavad neuu ja noormees teineteist? Käsikirjalise materjali ja tekstikriitikaga ma küll paraku tutvunud ei ole, aga kõhutunde põhjal on kiusatus eelistada viimast versiooni. Samas grammatiliselt jääks lause alus „tuul“ sootuks ilma öeldiseta, kui järgnev tegevus toimuks vaid neuu ja noormehe vahel, nii et mingi funktsioon peab siiski ka „tuulele“ jääma. Ja kuna eelmises salmis on noormees juba unne suikunud, võiks muidugi eeldada, et tema enam mingiks aktiivseks või veel enam – vägivaldseks – liigutuseks võimeline ei ole. Aga mine sa tea...

Kõige problemaatilisem ongi hoopis eelviimases värssis esinev verb *hería*, mille tähendusväli on lai ja mis esmatähenduses osutab nii füüsilise kui vaimse valu põhjustamisele: infinitiiv *herir* võib tähendada „vigastama, haavama, haiget tegema, solvama, kahjustama, tabama“ jne. Võrreldes teiste tõlgetega, millest olen lugenud versioone inglise, saksa ja prantsuse keeles, mõjub eesti variandis kasutatud vaste „riivas“ märksa eufemistlikumalt, veelgi enam, et seda teeb just „pehme“ käsi. Üheski muus versioonis

⁶ Kasutatud on juba mainitud väljaannet Juan de la Cruz, 1979 ja teist tõlkevalimikku Juan, de la Cruz, *The poems of Saint John of the Cross*. Tlk Willis Barnstone. New York, 1972. (Kakskeelne väljaanne.)

ei ole ma siiani kohanud nii õrnatoimelist verbi, ikka on eelistatud „haavamist“, „vigastamist“ või isegi „löömist“. Samas sõnastiku järgi kasutatakse verbi *herir* „riivamise“ tähenduses just nimelt siis, kui riivajaks on näiteks päiksekiired või (tuule)õhk, „riivata“ saab ka tundeid, samuti on *herir*’il tähendus „sõrmitsema“ näiteks muusikainstrumentide puhul. Nii et kui riivajaks on tõepoolest tuul, ja grammatiliselt peakski ju olema, siis on Talveti tõlgendus teistest küll lahknev, ent kõige täpsem. Aga mine sa tea...

Kui uurida lähemalt kohti, kus Juan räägib haavamisest ühemõttelisemalt, siis enamasti on tegemist intensiivset piina põhjustava hingelise valukogemusega, olgu siinkohal esitatud (minu tõlkes) mõned näited pruudi ja peiu kaeblemisest luuletusest „Cántico espiritual“:

Como el ciervo huiste
habiéndome herido
salí tras ti clamando, y eras ido

también en soledad de amor **herido**

¿Por qué, pues has **llagado** –
aqueste corazón, no le sanaste?

(Juan de la Cruz, 1972, lk 42, 44, 52)

(Pruut:) Nagu hirv sa põgenesid
olles mind *haavanud*
läksin su järele hüüdes, sa olid kaugel ära

(Peig:) samuti üksinduses armastusest *haavatud*

(Pruut:) Miks, kuna oled *haavanud*
seda südant, sa seda siis terveks ei tee?

Haavamise kogemusest kõneleb Juan ka luuletuse „Pime öö“ kommentaaris: 2. värsis tunneb hing, „põledes armutules“, end jumalikust armastusest haavatuna (*se siente estar herida el alma*)⁷. „Armastuse haav“ (nimi sõna „haav“ ehk *herida* on tuletatud verbist *herir*) on üleüldse müstikute meeliskujund, näiteks Ávila Teresa nägemustes materialiseerub see sügava odatorkena südamesse, torkajaks on ingel. Naismüstikute seas paistabki Juan de la Cruze hingesugulane ja mõttekaaslane Ávila Teresa silma just kehaliste ja erootilise alatooniga kirjelduste poolest – valu- ja naudinguaistingud kanduvad tal seestpoolt väljapoole, meeleliselt tajutavasse sfääri – ehkki „armastuse haava“ erootilisele käsitlusele panid tegelikult aluse juba keskaegsed, samuti valdavalt naismüstikud, kes omakorda tuginesid patristiliste autorite tõlgendustele ikka sellest samast Ülemlaulust.

Kui uurida pisut konkreetseid salme ja nende tõlgendusi, millele nimetatud kujund tugineb, tuleb usaldada end piiblitõlkimise (kohati kaootilise) traditsiooni meelevalda. Eesti keeles hüüatab neiu Ülemlalulu 2. peatüki 5. salmis, et „olen armastusest **haige!**“, ja Heebrea piiblis seisabki viimase sõna koha peal partitsiip תלִיחַ „haigestunud e haige või nõrkenud e nõrk“. Vulgatast võib lugeda *amore languero*, „armastusest nõrken“

⁷ Juan de la Cruz, 1955, lk 826.

(või: olen nõrk/jõuetu/väsinud/rammetu; kõlamänguna tahaks veel pakuda „armastusest längun ~*languo*“). „Haavamise“ tähendus saab niisiis pärineda vaid Septuagintast ehk piibli kreeka keelsest tõlkest ja nii ongi: τετραμένη ἀγάπης ἐγώ, „ma [olen] armastusest haavatud“. (Muide, kuna Juani kommentaarist lähtuvalt käib jutt jätkuvalt hingest, siis hispaania keeles ei kõla sugugi ebatavaliselt näiteks väljend *herido en el alma*, mille ligikaudne tõlge võiks olla „hingest või hingepõhjani haavatud“ või *herida en el alma* ehk „hingehaav“.)

Sõltumata sellest, kas „Pimedas öös“ on kaela peale tekitatud haav või on seda kõigest käega riivatud, on see puudutus muu hulgas siiski ka füüsiline. Aga miks just kaela peale? Sellegi kujundi algupära võib ulatuda tagasi Ülemlauluni, täpsemalt 4. peatüki 9. salmini, ja sedakorda sobiks algallikaks paremini ladinakeelne Vulgata: *vulnerasti cor meum soror mea sponsa vulnerasti cor meum in uno oculorum tuorum et in uno crine colli tui*, ligikaudses tõlkes: „oled **haavanud** mu südant, mu õde, mu naine, **haavanud** mu südant ühega oma silmadest ja ühe juuksesalguga oma **kaelal**“. Siin on haavatavaks muidugi süda ja haavajaks kael ise, või õieti juuksekarvad kaelal, ja peale selle silm – aga igal juhul kasutab ka Juan sama piiblisalmi töötluses (luuletuses „Cántico espiritual“) vigastamise verbi: *y en uno de mis ojos te llagaste*⁸, „~ja ühest mu silmast said sa **haava(tud)**“. Heebrea ega kreeka keeles ei ole muide „vigastamisest“ või „haavamisest“ jälgegi, niisamuti eesti keeles: „Oled **pannud** mu südame **põksuma** / ainsa pilguga silmis, / ainsa lülīga oma **kaelakeest**.“ „Kaelakee“ on *hapax*, mis esinebki ainult selles piiblivärsis, ja ehkki selle tüves on olemas sõna „kael“ ehk קַוֵּץ (vrd קוֹץ), ei saa milleski lõpuni kindel olla. Sama tekstikohta on eksegeesinud ka üks teine Juan, Risti Johannese kaasaegne frantsiskaan Juan de los Angeles, ehitades sellele üles oma õpetuse jumalikust haavast – Juan de los Angelese müstilisse teoloogiasse ma aga parema meelega enam ei süüviks. Siinkohal tuleks ilmselt mõneti antiklimaktiliselt möönda, et teoloogilised õpetused põhinevadki pahatihti piibli tõlkimisega kaasnenud arusaamatustel.

Mida mõtles nende kujundite all Juan de la Cruz ise? Või kui palju ta üldse *mõtles*, luues oma luuleteosed, millest nii mõnedki pidid tal vangistuses meeles (kõrvus? silmis?) püsima ilma paberi ja kirjutusvahendita, mis anti talle alles hiljem. Oma paksudes „Pimeda öö“ luuletuse kommentaarides ei jõua ta kaugemale kolmandast stroofist – ja sealt muidugi lähebki asi kõige kahtlasemaks. Siin tahaks kohe korrata Tõnu Õnnepalu mõtet, et autori vajadus oma teoseid kommenteerida, neid justkui „õigemale“ teele

⁸ Juan, de la Cruz, 1972, lk 48.

suunata, tekib õudustundest, et tema teosed räägivad talle vastu või räägivad välja midagi, mida ta „üldse ei tahtnud“...⁹

„Pimeda öö“ luuletuse kujundite järgi võib ajada väga kaugele ajas, aga ka (kirjandus)ruumis: teised kommenteerijad, s.t mitte autor ise, on lisaks Ülemlaulule tuvastanud teose eeskujuks peetava Garcilaso ekloogi, kus kõneldakse muuhulgas ööst, mis *hizo que de mi choza me saliese / por el silencio de la noche oscura*,¹⁰ „pani mind oma hütist väljuma, läbi pimeda öö vaikuse“, ning millest kristlik poeet Sebastian de Cordoba oli kirjutanud oma versiooni *a lo divino*, s.o loonud algselt sekulaarsest teosest religioosse suunitlusega ümbertöötuse, mis oli Hispaania kirjanduse kuldajastul levinud praktika. Ka Juani luuletuse lõpus mõnevõrra ootamatult ilmuv müürisakk (*almena*, Talvetil „torniaken“) järgneb Cordoba luuletuses loogiliselt kindlusetorni ronimisele, Juanil ei luba aga miski varasem aimata sündmuspaigna kindlust. Viimase värssi liiliad, *azucenas*, pärinevad arvatavasti Ülemlaulu armustseenist.

Käibel on muuseas veel üks lugu Juani vangiperioodi loomeimpulsside kohta: nimelt olla ühel öösel kusagilt kaugelt tänavalt tema haisvasse kongi kostunud populaarne *villancico* laadis lauluke, mille ilust oli ta sattunud ekstaasis seisundisse:

Muerome de amores	Olen armastusest suremas
Carillo, ¿que hare?	Mu armas, mis teha?
-¿Que te mueras, alaha! ¹¹	Ah sure siis, <i>alaha!</i>

Juani luuletused on vähemalt hispaania keeles väga musikaalsed, osutatud on isegi lapsepõlve viletsates linnaosades kuulnud islamimuusika võimalikele mõjudele. *Lira*-vormis „Pimeda öö“ luuletuse pani ta tõenäoliselt kirja Andalusias, araabia luule ja muusika keskuses, aga see ei pruugi muidugi midagi tähendada. Aga kuulakem siis teda ennast, täpsemalt luuletuse „Pime öö“ nelja viimast salmi¹²:

⁹ Tõnu Õnnepalu, Thérèse – Ainus armastus. Tallinn, 2021, lk 310. Ajaloolise tõe huvides tuleb siinkohal muidugi mainida, et mõlemad autorid – nii François Mauriac, kelle kohta Õnnepalu sõnad peamiselt käivad, kui ka Juan de la Cruz – kirjutasid oma saatetekstid muu hulgas katoliku kirikut silmas pidades. Huvitaval kombel jäi Juan lõpuks inkvisitsioonile „vahela“ just nimelt ühe oma luuletuse usulist tähendust selgitava kommentaariga, ja mitte luuletuse endaga (see juhtus postuumult).

¹⁰ Margaret Wilson, San Juan de la Cruz: poems. London, 1975, lk 46.

¹¹ Juan, de la Cruz, 1972, lk 13; see ilu jääb siinses tõlkes küll paraku tabamata.

¹² Originaalile järgnev ingliskeelne variant on valitud kaunikõlalise ja õnnestunud rütmilis-riimilise tõlke tõttu, kõrvutuseks eestikeelsele tõlkele, mis on teostatud vabavärsis.

¡Oh noche, que guíaste! ¡Oh noche amable más que la alborada! ¡Oh noche que juntaste Amado con amada amada en el Amado transformada!	O night, my guide! O night more friendly than the dawn! O tender night that tied lover and the loved one, loved one in the lover fused as one!	Oh öö, kes mind juhatasid, oh öö, koidust lahkem, oh öö, kes sa liitsid Armsama Armsamaga, Armsama Armsamaga ühte sulatasid!
En mi pecho florido, que entero para él solo se guardaba, allí quedó dormido, yo le regalaba, y el ventalle de cedros aire daba.	On my flowering breasts Which I had saved for him alone, he slept and I caressed and fondled him with love, and cedars fanned the air above.	Minu öitsval rinnal, mida ükski temale olin ma hoidnud, ta unele suikus, teda hellitasin ja seedrilehvikud õhku saatsid me üle.
El aire de la almena, cuando yo sus cabellos esparcía, con su mano serena en mi cuello hería, y todos mis sentidos suspendía.	Wind from the castle wall while my fingers played in his hair: its hand serenely fell wounding my neck, and there my senses vanished in the air.	Torniaknast tuul juba ta juukseid sasima hakkas, oma pehme käega riivas mu kaela ja suigutas kõik minu meeled.
Quedé y olvidéme, el rostro recliné sobre el Amado; cesó todo, y dejéme, dejando mi cuidado entre las azucenas olvidado.	I lay. Forgot my being, and on my love I leaned my face. All ceased. I left my being, leaving my cares to fade among the lilies far away.	Ma jäin, ennast jätsin, nägu vastu Armsama palgeid, kõik katkes, end jätsin ja oma mure liliate keskele unustasin.
(Juan de la Cruz, 1972 lk 38, 40)	(Juan de la Cruz, 1972, lk 39, 41; tlk Willis Barnstone)	(Tlk Jüri Talvet, lk 56–57)

* * *

Kui üritada nüüd vahekokkuvõttena sõnastada probleem, millest Juani luuletuse lugemise järel enam mööda vaadata ei saa, siis oleks see kahtlemata spirituaalsuse ja seksuaalsuse vahekord, olgu see siis integreeriv või vastastikku välistav. Ja ehkki paradoksaalsust on peetud müstitsismile olemuslikuks, siis seksualiseeritud keelekasutus ja kujutluspildid on müstilises kirjanduses sajandeid olnud vastuolus seksuaalelu täieliku vältimise või vähemalt teisejärguliseks pidamisega. (Mõnevõrra „edukamad“ selle vastuolu lahendamises on olnud mõningad islami ja judaismi müstilised õpetused, milles abieluline suguühe oli osa spirituaalsest praktikast; sümbolne vastassugupoolte vahekord on olemas juudi kabalas, mis taotleb mehelike ja naiselike jumalike printsipiide (*sephirot*) ühinemist, ja sufi müstikas, mis võttis kasutusele islamielsele armastusluulele (*qasida*) tunnusliku kaotatud armsama otsimise motiivi.)

Müstitsismi uurijate seas on nõutus kestnud juba sajandeid. Ja nõutuks teeb see ka lugeja, kes kuuleb müstilist luuletust esitatavat seksikal naishääl-
 lel Youtube'is, ja tahab samas usaldada ka Juani ennast, püüda näha armastaja ja armastatu vahel toimivas vastavalt hinge ja Jumala vahel toimuvat, suutmata päriselt oma silmi uskuda. Sublimatsioon – ütleks võib-olla tänapäeva haritud lugeja. Aga sellele määratlusele, mis kõlab nagu (varjatud) süüdistus, tahaks vastata Simone Weil' sõnadega: „süüdistada müstikuid

selles, et nad armastavad Jumalat seksuaalse armastuse kaudu, oleks sama, mis süüdistada maalikunstnikku materiaalsest ainest koosnevate värvidega maalimises. Meil ei ole midagi muud, millega armastada.¹³

Aga loomulikult teeb see nõutuks – või peaks tegema – ka tõlkija. Sest lõplikku vastust ei ole ei religioonis ega meis endis ja samas ei ole võimalik tõlkida midagi, mille tähendust ja mille kirjutamist ajendanud impulsse pole õigesti ära tuntud ega mõistetud. Ometi tahaks ju teada, kuidas see luuletus ikkagi võimalikuks sai. Mis hingesoppidest see võrsus? Ja see toob mind Juani endani.

Elu

Mul on raske seletada sidet, mida tunnen selle 16. sajandi Hispaania mehega, kelle väljanägemine oli ilmselt eemaletõukav, kes lapsepõlves kogitud nälja tõttu kannatas juba varakult luude ainevahetushaiguse rahhiidi all, mis moonutas ta keha jäädavalt, nagu ka vangis veedetud kuud, mis jätsid armid ta seljale ja õlgadele – ning millest saadud terviserikettesse ta lõpuks võib-olla ka suri. Aga – *oh dichosa ventura* – ikka leiame oma õiged autorid just siis, kui mitte millestki muust ega kellestki teisest pole abi, kui on tekkinud kahtlus iseenda elu tõelisuses ja läbielamiste tähenduslikkuses – sest kõigil on ju kogu aeg igasugu kogemusi, ja mis siis sellest? Miks pidada omaenda või üldse kellegi elu kuidagi eriliseks?

Juan sündis Fontiverose linnakeses, mitte väga kaugel temast veidi vanema, samuti müstikuna tuntud Püha Teresa sünnipaigast Ávilast, võimalik, et aastal 1542 – see aastaarv on saadud tema vanuse lahutamisel surma- daatumist aastal 1591. Juani ema Catalina oli tõenäoliselt mauri taustaga vaene kangur ja isa Gonzalo pärit rikkast siidikaupmeeste, nn *converso*’de ehk juudiusust katoliiklusse pöördunute perekonnast Toledos. Ühel oma ärireisidest kohtas Gonzalo väikeses kangrutöökojas orunud ja varatut Catalinat, kellesse ta pidi nii hullusti ära armuma, et hoolimata pere vastuseisust abiellus neiega aastal 1529, mille tagajärjel pojast viivitamatult lahti õeldi. Mõnevõrra ebatavalisel kombel – üldjuhul abielu tõstis naise staatust, mitte ei langetanud mehe oma – sai Gonzalost naise eeskujul elukutseline siidikuduja, põhjuseks arvatavasti naise moslemi päritolu. Olu- de sunnil pidid nad eluaseme leidma islamiusku pöördunute *barrio*’tes,

¹³ *Reprocher des mystiques d'aimer Dieu avec la faculté d'amour sexuel, c'est comme si on reprochait à un peintre de faire des tableaux avec des couleurs qui sont composées de substances matérielles. Nous n'avons pas autre chose avec quoi aimer.* Simone Weil. Œuvres complètes V. Toim André A. Devaux, Florence de Lussy, Géraldi Leroy, Anne Roche, Simone Fraisse. Pariis, 1988, lk 170.

Fontiverose viletsaimates ja vaeseimates rajoonides. Abielust sündinud kolmest pojast noorim Juan kaotas juba 2-aastaselt isa, kelle surm raskendas pere toimetulekut veelgi. Lesena Toledosse mehe sugulaste juurde abi otsima minnes tõrjuti ema Catalina julmalt tagasi. Juani vend Luis suri lapsena alatoitumuse kätte ja pere vanimal pojal Franciscol ei õnnestunud kirjaoskamatuses tõttu tööd leida, ehkki muidu tunti teda igati heasüdamliku, veidi lihtsameelse inimesena. Nälgjast ja toitainete puudusest tingitud luuhaiguse tõttu ei kasvanud väikevend Juan pikemaks kui poolteist meetrit, kuid osutus vaimselt võimekaks, saades hariduse kõigepealt vaestele mõeldud lastekoolis. Teismelisena võeti ta põetajana tööle Medina del Campo haigemajja, mille juhataja, olles märganud poisi taibukust, saatis ta kohalikku jesuiitide kooli algharidust omandama. Jesuiitide asemel ühines Juan aga seejärel hoopis karmeliitide orduga, õppis aasta aega noviitsina orduseadust, kuni saadeti neljaks aastaks Salamanca ülikooli filosoofiat ja teoloogiat õppima.

Haridus, mille ta sai, oli eeskujulik: kindlasti õppis ta tundma Aristotelest ja Aquino Thomast, kelle „Summa Theologiae“ oli ülikoolide toonane tüvitekst, jesuiitlikus koolis pidi ta ilmselt kokku puutama ladina autorite ja sealhulgas renessanssluule eeskujude, poetide Vergiliuse, Horatiuse ja Ovidiusega, ehkki nende otsest mõju Juani loomingus tunda ei ole – küll aga võib aimata laene ja ülevõtte kaasaegsetelt autoritelt, kelle suhe antiigiga oli lähedasem. Tema loomingu põhjal on mõjutajatena esile toodud ka kirikuisasid Augustinust, Gregoriust jt kristlikke autoreid ning karmeliitlike teolooge, nagu John Baconthorpe. Andeka üliõpilasena võinuks temast saada akadeemik, ometi polnud see elu tema jaoks – ikka otsis ta vaikkeid hetki kontemplatiivseks palveks.

Otsustav pööre toimus aastal 1567, kui ta kohtus Ávila Teresaga, kes veenis teda liituma karmeliitide reformimisliikumisega, mille eesmärgiks oli naasta esialgse range, vaimset eraldumist ja hingelist alastust taotleva usu elu juurde. Meenutagem, et alles hiljuti oli Euroopast üle käinud protestantlik usupuhastus ja vastureformatsiooni laines, millega kaasnes katoliiklike ordude tagasipöördumine oma algpõhimõtete juurde, said hoo sisse ka uued, sügavamad pühendumist taotlevad ja Jumalaga isiklikumat suhet loovad liikumised, nende hulgas paljasjalgsed karmeliidid. Samal ajal tugevnes rekonkista järelmõjuna Hispaania inkvisitsiooni haare, mis oma vaatamängulisuses oli iseäranis julm võitluses nn hereetikute vastu. Peamiselt oli nende tegevus suunatud juutide ja moslemite kõrvaldamisele kas sundkonversiooni, väljasaatmise või mõrvamise teel, mistõttu on seda nimetatud ka utilitaarseks genotsiidiks.

Inkvisitsioonist ei jäänud päriselt puutumata ka Juan – usupoliitiline atmosfäär oli pingetest paks ja mitmed Juani ajal ülikoolis õpetanud „teisitimõtled“ pandi vangi, sh Luis de Leon, kelle peamiseks kuri-teoks inkvisiitorite silmis osutus Laulude Laulu ehk Ülemlaulu tõlge ja kommentaar, seda, tõsi küll, ennekõike seetõttu, et tõlge seadis kahtluse alla Vulgata autoriteedi.¹⁴ Juan, kelle hilisem poeem „Cántico espiritual“ põhines teatavasti samal Vana Testamendi teosel, pidi siiski varakult mõistma, et oma loomingu avalikustamine võib kaasa tuua vabadusekaotuse.

Ávila Teresaga reformi läbi viies asutas Juan esimese meestele mõeldud diskaltseatide kloostrit ja järgmistel aastatel määras Teresa talle juhtivaid rolle mitmete reformeeritud karmeliitide loodud hariduslike ja usuliste asutuste eesotsas ja kõik näis arenevat tõusujoones. Kuid usupoliitiliste konfliktide keerises sattus lõpuks vangi ka Juan ise – kusjuures tema vastasteks ei olnud mitte inkvisiitorid, vaid tema oma usuvennad, reformeerimata karmeliidid, kes võtsid ta kinni usu-uuendustest loobuma sundimiseks. Pärast arreteerimist lasti Juan esialgu lahti, kuna ta aga oma põhimõtetest loobuda ei kavatsenud, vangistati ta taas – seekord rööviti ta salaja ja suleti Toledosse kloostrikongi, jättes sõbrad ja kolleegid teadmatusse tema asukoha ja tervisliku seisundi suhtes. Teresa kirjutas lõputult palve- ja kaebekirju, aga asjatult.

Vangistamine oli monastilises praktikas tavapärane meede eksinud munkade, nunnade ja preestrite õigele teele suunamiseks – sisuliselt oli tegemist piinamisega, ja kuna Juani peeti eriliselt ohtlikuks mässajaks, koheldi teda teisel korral kinnivõetuna vastava karmusega, mille juurde käis ka regulaarne peks. Kongis, millel puudusid aknad ja mis oli riidekapi suurune, peeti teda täielikus isolatsioonis, isegi valvuril oli keelatud temaga suhelda; toit, mis visati kongi põrandale, oli sageli halvaks läinud ning tema potti vahepeal välja ei viidud – ekskrementidest tulev hais tegi Juani haigeks. Ajapikku mädanesisid riided talle keha külge, mis oli nakatunud parasitidest; suvine palavus ei lasknud tal hingata, talvine külm oli talumatu. See olukord kestis kokku kuus kuud, kuni tema valvur vahetus uue vastu, kes halastusest andis Juanile paberit ja tinti, niiti ja nõela – väikesed asjad, mis võimaldasid tal lõpuks pääseda. Tajudes, et surm on ligi ja kauem tema tervis selles kongis vastu ei pea, hakkas ta tasapisi kannatlikult lukukruvisid lahti keerama, linadest valmistas ta salaja kõie. Vangist

¹⁴ Piiblis ja eriti Ülemlaulus esinevat erootilist, inimliku armastuse keelt kasutasid Jumalaga ühinemise kirjeldamiseks ka Juani kaasajal tegutsenud hereetilisteks müstikuteks peetud nn *alumbrosos*, *beatas* jt, kes pidasid end jumalale allutamise või andumise läbi juba päästetuks, kutsudes sellega esile inkvisitsiooni hukkamõistu ja tagakiusamise.

saadetud kirjas võrdleb ta ennast alla neelatud Joonaga, kelle vaal on tundmatus sadamas „välja oksendanud“.

Tema kaasaegsed on aga meenutanud, et sellel pimeduseperioodil langes Juanile osaks kõige vägevam Jumala arm, ja et mitte kunagi polnud ta kogenud sedavõrd magusat õnne ja joovastust. Vangis sai Juanist luuletaja.¹⁵

Allí me hyrió el amor y el coraçón me sacava. Díxele que me matase pues de tal suerte llagava yo me metía en su fuego sabiendo que me abrasava [...]	There did love so sorely wound me And my heart from me withdrew. I entreated him to kill me Since he wounded me so sore. And I leaped into his fire Knowing it would burn the more. [...]
en mí por ti me moría y por ti resucitava que la memoria de ti daba vida y la quitava.	In myself for you I perished Yet through you revive once more, Whose remembrance gives me life Which it took from me before.

Ma ei tea, mida Juan oma pimedas üksinduses läbi elas – kindel on vaid see, et valguse, Jumala ja pääsemiseni jõudis ta olematusekogemuse – anihilatsioonil läbi, millele on ta üles ehitanud ka oma kaheosalise „Pimeda öö“ luuletusele pühendatud umbes kolmesajaleheküljelise kommentaari. Valdav osa „Tõusust Karmeli mäele“, s.o luuletuse esimesest kommentaarist, tegeleb kannatlikkust ja pingutust nõudva askeesiga, aktiivse vaimse treeninguga, et vabaneda mälu, intellekti ja tahte sisudest. Teadlikult tõrjuda tuleb isegi Jumala saadetud nägemusi ja sõnumeid, sest tegelikuks kohtumiseks, ühinemiseks Temaga peab vabanema *kõigist* kujutlustest, viibima tühjas ja passiivses ootusseisundis, teadmatuses, tundmatuses, vabanenuna mälestustest, mõtetest ja soovidest, mis on Jumala ligipääsule vaid takistuseks (pealegi ei saa kunagi kindel olla, kas kogetud jumalik kommunikatsioon ei pärine hoopis Saatanalt). Öö juurde, mille Juan jaoatab niisiis aktiivseks ja passiivseks, käib viimaks ka hülgamine ja maha jäetus Jumala poolt, mis on võrreldav Jeesuse ristisurmaga – hing kogeb, et Jumal on ta surema jätnud, mis läbi tühjeneb ta oma inimlikust sisust, taandudes eimillekski.

Pimedas urkas, kus keegi teda ei näinud, kus keegi teda kuid isegi mitte ei kõnetanud, võis tema seisund tõepoolest olla ligilähedane olematusele, kui polnuks füüsilist piina, mis jätkuvat elusolu pidevalt meelde tuletas. Ta jäi küll ellu, aga miski temas suri – suri uueks eluks. Aga nagu öeldud, ma ei tea, mida ta tegelikult tundis.

¹⁵ Luuletusest „Super flumina Babylonis“ eestikeelset versiooni ei ole, niisiis on need originaal ja ingliskeelne tõlge võetud Roy Campbelli kakskeelsest väljaandest „The poems of St. John of the Cross“, 1951, lk 78.

Kui Juan tol saatuslikul ööl kongiluku ettevaatlikult eemaldas, magavatest valvuritest möödus ning linadest ja riidetest kokkuseotud köie abil alla aeda laskus, jäi ta õhku rippuma – teadmata, kui kaugel on maapind, oli ta sunnitud sooritama hüppe. Õues oli pime¹⁶.

En una noche oscura, con ansias, en amores inflamada, ¡oh dichosa ventura!, salí sin ser notada, estando ya mi casa sosegada;	On a dark night, Anxious, by love inflamed, —O joyous chance!— I left not seen or discovered, My house at last completely quiet.	Kord pilkasel öösel pöledes armutules – oh õnnelik saatus! – ma väljusin kodunt, kui majas kõik rahulik oli.
a oscuras y segura por la secreta escala, disfrazada, ¡oh dichosa ventura!, a oscuras y encelada, estando ya mi casa sosegada;	In the darkness, with light, By the secret ladder, disguised, —O joyous chance!— I left in the darkness, covered, My house at last completely quiet.	Pimeduskatte all, salatreppi mööda, loori varjus – oh õnnelik saatus! – vargsi ja pimedas, kui majas kõik rahulik oli.
en la noche dichosa, en secreto, que naide me veía ni yo miraba cisa, sin otra luz y guía sino la que en el corazón ardía.	On that joyous night, In secret, seen by no one, Nor with anything in sight, I had no other light or mark, Than the one burning in my heart.	Õöl õnnelikul, salaja, kellegi nägemata, ise midagi nägemata, ainsaks juhiks tuli, mis põles mu südames.
Aquesta me guiaba más cierto que la luz del mediodía adonde me esperaba quien yo bien me sabía en parte donde naide parecía.	This light guided me More directly than the midday sun, Where waiting for me Was the one I knew so well, my delight, In a place with no one in sight.	Veel kindlamalt juhtis see mind kui keskpäevavalgus sinna, kus ootas mind too, keda hästi ma tundsin, seal, kus meid keegi teine ei näe.
(Juan de la Cruz, 1972, lk 38)	(Tlk Antonio T. de Nicolàs, lk 103)	(Tlk Jüri Talvet, lk 56)

Noche oscura ei ole tõenäoliselt komponeeritud vangis, vaid hiljem samal aastal. Aga ma kahtlustan – ja neid kahtlustajaid on teisi –, et ilma selle kogemusega poleks ka neid värse. Meenub Dostojevski, kellele surma saadetuna vahetult enne mahalaskmist armu anti, mis jättis tema loomingu oma eksimatult äratuntava pitseri. Ja kuigi just vangis olles sai Juan paradoksaalsel kombel vabaks, siis kuidagi iseenesest tükib silme ette kujutus, et midagi väga saatuslikku ja otsustavat oli tema jaoks ka selles hüppes tundmatusse.

Olgu siinkohal mainitud, et Juani põgenemise kohta on meieni jõudnud ka mitmeid imelugusid, näiteks, et tema kambris ilmutas end Neitsi Maarja ja kamber sai valgust täis – aga kas tema „usuhüpe“ pole juba ise piisavalt suur ime? Surmalähedases seisundis aeda maandudes pidi ta suutma ronida üle kõrge müüri ja veel samal ööl endale turvalise varjupaiga leidma.

¹⁶ Ka siin on eestikeelsele tõlkele lisaks toodud teistsugune, mitmete siseriimide ja õrnalt tajutava rütmiga ingliskeelne versioon, mis pärineb väljaandest Antonio T. de Nicolàs, St. John of the Cross: Alchemist of the Soul. New York, 1989.

Mälestusi päästvast Neitsi Maarjast on Juaniga seoses veelgi: lapsepõlves olla ta kord peaaegu uppunud järve, kord kaevu, ja mõlemal juhul aitas ta välja keegi kaunis naine, kes ühtlasi päästis ta jõest välja karanud veekoletise käest. Väidetavalt räägitakse tänapäevani lugusid merekoletistest, järvedest, kaevudest ja võlutud printsessidest eelkõige neis Hispaania piirkondades, kuhu on koondunud moslemite järeltulijad, ning samuti on oletatud, et uppumise, *põhjavajumise* tunne – oli see siis päriselt või mitte – pidi jätma temasse mingi jälje, ja kes teab, ehk oli see mingis mõttes ka *ettevalmistus*.

Mõneks aastaks sai Juan rahu, jätkates tööd tekstide kallal ja kirjutades nunnade palvel oma luuletuste sisu seletavad teosed. Ühtlasi jätkas ta Teresa algatatud missiooni selleks ajaks juba paavstlikult tunnustatud reformeeritud karmeliitide kloostrielu juhtides. Ordu kogunemisel Madridis 1591. aastal tegi Juan ettepaneku muuta orduliikmete hääletamine salajaseks, et hoida ära ülemuste viha ja kättemaks alamate suhtes. Sellega küttis ta üles oma orduvendade vaenu ja karmeliitide eesotsas olev Nicolás Doria otsustas Juani hävitada – niisiis fabritseeriti süüdistused ebakõlbelise käitumise kohta väljaspool kloostrit, samuti mõeldi välja lugu tema suudlustest ühe Málaga nunnaga. Keegi seda muidugi ei uskunud, aga pärast ülekuulamisi ja ametist taandamist sai temast valitseva paranoia tõttu ikkagi heidik. Ühel hetkel tõusis Juanil kõrge palavik ja ta otsustas minna Ubeda kloostrisse taastuma. Sealset ülemat ajendas vana vimma tõttu kättemaksumu, mistõttu keelas ta vaesuse ettekäändel Juanile isegi arsti määratud toiduportsjoneid. Juan selle vastu ei protesteerinud, väljendades lootust, et ehk on kloostri toiduvaru tulevikus piisav. Ta suri sealsamas jala mäda-paisest tekkinud (või kauterisatsiooni tagajärjel süvenenud) infektsiooni.

Post scriptum

Kõiges elulooga seonduvas, k.a Neitsi Maarjaga seotud imelugudes, tuginen ma muidugi sekundaarallikatele ja faktikontroll vajaks märksa põhjalikumat uurimistööd. Endastmõistetavalt on pühakute elulood paljuski skemaatilised ja neisse mahub ka palju imepärast ja ebausaldusväärset – segaseks jäävad eri teoste põhjal isegi Juani põgenemise üksikasjad: kas ta hüppas alla rõdult või aknast, kas keeras lahti lukukruvid või uksehinged jne? Aga võib-olla see kõik ei ole esmatähtis. Tema looming kõneleb enda eest.

„Hinge pimed a ööga“ seoses kasutatakse laiemas kultuurikontekstis palju transformatiivseid sümboleid ja narratiivimudeleid, millest nii

mõndagi leiab ka Juan de la Cruzilt endalt. Näiteks „Pimeda öö“ kommentaaris võrdleb ta hinge põleva puuhaluga, mis tuhaks põledes leegi- ga üheks saab, ja tule muundavat toimet käsitleb ta ka luuletuses „Elav armuleek“¹⁷; samuti ei puudu tal leeki lendava ööliblika ja tuhast tõusva fööniksi kujundid. On niisiis transformeeriv tuli – puhastustuli –, aga ka sellele mõnes mõttes vastandlik ja seda tasakaalustav vee element; näiteks ühes Juani ilusaimais ja oma kordustes loitsu või palvena mõjuvas luuletuses „Läte“ („La Fonte“) on veel selgelt eluandev tähendus – sest kõik on alguse saanud *lättest*.

Kristoloogiat ja ristilöömise tähendust Juani loomingus sai korra juba mainitud, olgu siinkohal veel ära toodud, et on säilinud isegi üks koopia Juani enda joonistatud Jeesusest ristil (vaatega ülalt alla, mitte alt üles, mis on mõtlemapanev). Üks vanaaja mütoloogia sagedasemaid motiive, mida samuti hinge pimeda ööga seostatakse, on *katabasis* või allilmaskäik, mille võtavad ette nn surevad ja taassündivad jumalad nii Kreeka-Rooma, Egiptuse kui ka vana Lähis-Ida kontekstis. Sümbolsest tõlgendatakse allilma või põrgu külastamist surmana, sealt naasmist taassünnina – seetõttu liigitatakse siia alla Jeesus Kristuse ristilöömine ja ülestõusmine, aga jungiaanlikus käsitluses ka näiteks lugu Joonast ja kalast (kelle poolt alla neelatus tundis end mäletatavasti ka Juan).

Sajandite jooksul on need arhetüüpsed motiivid ja kujundid klišeedeks kulunud, aga küllap on kõik kogenud, et õigel hetkel ja õigest kätes ärkavad nad taas ellu. Nad on nii võimsad ja ligitõmbavad, et nende *mõju* on alati uus. Ja muide, kes tahab, võib selle kohta rohkem kuulata juba mainitud saates, millel – nagu ma alles nüüd taipan – on sobivalt kõlav pealkiri „Öö-ülikool“.

Teisest küljest, mõeldes hoiatusele, mida ei väsinud kordamast ka Juan ise, need kõikvõimalikud kujutluspildid, mis tunduvad meile mingitel hetkedel jube tähenduslikud, ei ole sugugi mitte alati usaldusväärsed. Kas või näiteks see kena ja sümmeetriline jungiaanlik konstruktsioon, et meie kannatused on proportsionaalsed isiksuse arenguga ja valgustusega, mis meile seeläbi osaks saab – see ongi natuke liiga ilus, et tõsi olla. Mitte kõik ei välju oma ööst transformeerununa, on neid, kes regresseeruvad ja jäävad kinni vanadesse piiridesse, veelgi tardunumana hirmust piiridetaguse, s.o iseenda põhjatuse ees, millega ei suudeta silmitsi seista. Ja mis seal salata – selles mõttes on hinge pime öö elu ja surma küsimus.

¹⁷ Jüri Talvet, Valitud tõlkeluulet, lk 58.

Seda kõike teadis väga hästi muidugi ka Jung ise. Ettenägelikult on ta kirjeldanud olukordi, kus inimese *ego*, tema *mina* peab hingelise ühtsuse säilimiseks siiski tahtejõu abil vastu pidama – et mitte transformatsiooni käigus kaosesse paiskuda. (Juan de la Cruz kasutab samast kogemusest rääkimiseks küll teisi mõisteid, aga *mina* oleks tema käsitluses kindlasti see, millest hing tühjenema peab.) On ka teraselt läbi nähtud, kui suurt hirmu tundis Jung ise nende läbielamiste ees – ja õigusega muidugi. Ega Jung ei ole mingi kerge lugemine, aga ta on ikkagi terapeut, tema psühholoogia on ülesehitav ka siis, kui juhatab meid kuristiku äärele – allilmas ära käinud, tuleb ta sealt tagasi, sümbolid abistavate juhtidena peos. Olen omal nahal kogenud, kuidas teda lugedes näib kõik ühtäkki omavahel seotud ja tähendusest laetud olevat; neid põhjuslikkusele allumatute asjaolude tähenduslikke kokkusattumusi nimetab ta kvantfüüsikast inspireerituna *sünkroonsuseks*. Aga kohati tundub mulle, et seegi on lõks.

Õoga seoses tuleks ikkagi rääkida veel ühest teosest, millel ma pikalt ei peatu, aga mida oleks juba pealkirja tõttu sobilik mainida – François Mauriaci romaan „Öö lõpp“, millest kirjutab ka Önnepalu oma essees, mida sai eespool tsiteeritud. Ma pole „Öö lõppu“ ennast ammu lugenud, küll aga seda analüüsisivat esseed, mis läheb kohati kaugemalegi kui Mauriac oma (võib-olla eksitava pealkirjaga) romaanis ühes selle lahtiste otste ja ambivalentsusega. Spiraalselt arenevate mõttekäikudega juhib Önnepalu lugeja rahulikult, aga kindla käega paranoiliste kahtluste keerisesse, jõudes lõpuks välja sinnasamasse, kust leiab end Thérèse, Mauriaci (anti-)kangelane või ka *alter ego*, kes surivoodil, sümboolselt ristilööduna, seinal rippuvat krutsifiksi imiteerib. Kusjuures kahtluse alla seatakse isegi selle viimse žesti tähendus, mida „võib ju võtta ka irooniliselt“. Sest „[k]as pole enesepettus ka äkki see Kellelegi omistatud tahe, et ta *peab*, on pidanud sõdima iseene vastu? Aga kui ta ei olekski seda teinud, kui ta oleks *lasknud* ise end vabaks, järginud oma loomust... Jah, aga kuidas?“ Ja tulles juba Mauriaci juurde, jätkab Önnepalu: „...võib-olla pole tema katoliikluskki muud, kui vaid pimesikumäng iseendaga, *tema* enesepettus sealpool kõige suuremat siirust... sest samas ta ju usub! Jah, aga mida.“¹⁸

* * *

Kuigi ma kahtlen endiselt paljudes asjades, siis Juanis vist enam mitte. Isegi siis, kui tema lugemine on kohati piinarikas, ja – mida rohkem sellesse sisse minna – eeldab ilmselt ka mingi isikliku puhastustule läbimist. See on vist usu küsimus – ja on seda muide ka tõlkija jaoks.

¹⁸ Tõnu Önnepalu, Thérèse – Ainus armastus. Tallinn 2021, lk 329.

Que bien sé yo la fonte que mana y corre
aunque es de noche.
Aquella eterna fonte está ascondida,
que bien sé yo do tiene su manida,
aunque es de noche.
Su origen no lo sé, pues no le tiene,
mas sé que todo origen della viene,
aunque es de noche.¹⁹

---

¹⁹ Juan de la Cruz, 1972, lk 72.

Intervjuu

IN SPE

AGNE PILVISTOGA VESTLEB
NEEME NÄRIPÄ (JA VASTUPEIDI)

Neeme Näripä (snd 1980) on vanakreeka ja ladina keele lektor Tartu Ülikoolis ning tõlkija. Ta on avaldanud tõlkeid vanakreeka, ladina, saksa, inglise ja prantsuse keelest. Hetkel tõlgib Neeme koos Carolina Pihelgaga vanakreeka lüüriku Sappho fragmente. Neemega vestleb Agne Pilvisto (snd 1990), kes on Neeme juhendamisel kaitsnud magistritöö, mille raames tõlkis ja kommenteeris E. R. Doddsi teose „Irratsionalist Euripides“. Neeme ja Agne koostöö jätkub sama autori peateosega „Kreek-lased ja irratsionaalne“, mille tõlkimiseks on Agnele antud stipendium Marju Lepajõe mälestusfondist.

AGNE PILVISTO: Ma tahaksin alustuseks rääkida koostööst tõlkeprotsessis – mind huvitab see, kuidas te Carolinaga omavahel tasakaalu saavutate ja kas ei teki kunagi sellist tunnet, et üks sekkub nii-öelda teise sfääri, näiteks et sinul on parem poeetiline lahendus välja pakkuda või et Carolina ei ole mõne tõlkevastega rahul.

NEEME NÄRIPÄ: Meil vist ei ole olnud sellist probleemi. Ma arvan, et me keskendume mõlemad oma pädevusele. Mina tunnen ennast Carolinast veidi kodusemalt vanakreeka keeles ja eriti Aioolia dialektis, milles Sappho luuletused on loodud. Kuigi Carolina oskab ka teatud määral kreeka keelt, siis ma usun, et ta usaldab mind, igatahes ei ole tekkinud päris sellist tõlkeprobleemi, et Carolina vaataks, et kusagil on miski valesti tõlgitud ja peaks teisiti olema. Lisaks üritan ma sääraseid probleeme vältida ka sellega, et musta tõlget tehes lisan ma sellele üsna korraliku grammatilise analüüsi. Ma esitan värssidest oma tõlkevarianti, aga tõlke järel määrän kõigi sõnade vormid, selgitan tekstiprobleeme, avan mõistete tausta ja kultuurikonkreeti ning pakun ka alternatiivseid tõlkevariante. Carolina orienteerub kreeka keeles kindlasti piisavalt hästi, et lugeda grammatilist analüüsi. Mis puutub minu enda poeetilistesse lahendustesse, siis ma olen üsna kindlalt võtnud hoiaku, et ma ei sekku poeetilisse vormi, kui tulemus tundub mulle enam-vähem meeldiv ja ei ole liiga vastuolus minu nägemusega mingi lause sisust või sõna tähendusväljast. Üks põhjus on see, et ma usun, et luulevorm on väga individuaalne ja sõltub hästi palju tõlkijast. Carolinal ja ka kõigil teistel headel luuletõlkijatel on üsna kindel isikupärane stiil ja minu meelest Carolina stiil sobib Sappho

tõlkimiseks. Kui mina Sapphod tõlgisin, oleks mul teistsugune stiil, minu poeetika oleks teistsugune, aga Carolina oma meeldib mulle väga. Samas, kui keegi teine hakkaks seda muutma, siis see stiil lahjeneks ja kaotaks isikupära.

A. P.: Ühesõnaga on see natuke siis nagu maitseküsimus? Sulle lihtsalt juhtumisi ka sobib Carolina stiil?

N. N.: Jah, aga asi ei ole üksnes heas isiklikus stiilis, vaid ühed tõlkijad sobivad paremini ühtedele autoritele kui teistele. Ma arvan, et Carolina suhteliselt minimalistlik ja keeletundlik stiil sobib Sappho tekstidele. Carolina pigem ei kasuta väga jõulisi väljendeid ja sõnu, kuid tema sõnade taga on sügavikud.

A. P.: Oled „Tõlkija hääles“ Sappho tõlkimisega seoses varem kirjutanud kõikvõimalikest tühimikest, alustades *hapax*’itest ehk vaid ühel korral esinevatest sõnadest; kohtadest, kus tekst on puudulik, mis on Sappho korpuses valdav; aga ka kultuurikontekstist, mida tunneme vaid osaliselt. Kas teil on Carolinaga mingi sarnane intuitsioon või nägemus selliste tühimike puhul? Või olete te vaikimisi kokku leppinud, et tühjus jääbki tühjaks?

N. N.: Mu esimene vastus on, et meil ei ole mingeid väga suuri vaidlusi olnud mingite kohtade üle. Aga ma arvan ka, et paraku igasugune tühjus värssides tegelikult ei saa iseenesest tühjaks jääda, vähemalt sageli mitte. Enamasti inimene kas siis puhtalt ebateadlikult ja intuiitselt täidab selle tühiku ära millegagi või aeg-ajalt ka teadlikult. Ühesõnaga, poeetiline protsess, mis on juba oma olemuselt assotsiatiivne, kaotab tühimikud ära. Põhimõtteliselt oleks muidugi võimalik Sapphod tõlkida küll puhtalt sõna-sõnalt, täpsete vormidega, täpselt niimoodi, et teksti

tühikud jäävadki täiesti alles ja sõnad värsis ja värsiread jäävadki nende tõttu seostamata. See ei oleks aga kirjan-
duslik tõlge, vaid nii-öelda must või joonealune tõlge, kus prioriteediks on täpsus. Kõik Sappho tõlked, mida mina olen lugenud, mingis mõttes täidavad tühimikke. Võib-olla sobib Carolina stiil Sappho tõlkimiseks just sellepärast nii hästi, et sellele omased tühimikud sõnade taga kompenseerivad poeetiliselt Sappho fragmentide tühimikke sõnade vahel.

A. P.: Sappho tõlkimine on siis alati paratamatult ka taasloomine. Kas teil on ka mingisugune tähtaeg, mille olete enda jaoks paika pannud?

N. N.: Praegu me lükkasime seda tähtaega edasi ja see peaks olema 2024. aasta kevad. Paraku igasuguste isiklike probleemide tõttu on see suvi raisku läinud ja ma ei ole Sapphod tõlkinud.

A. P.: Tegelikult oli mul selle küsimusega ka tagamõte – mis sina muidu arvad, kas tõlked üldse peavad õigel ajal valmima, nii nagu on kokku lepitud, või kas sina näiteks usud, et mõnikord tõlge dikteerib ise, millal ta on n-ö valmis valmis saama, ja võtab täpselt nii kaua aega, nagu ta võtab, täiesti sõltumata sinu soovidest või kellegi plaanidest või sõlmitud lepingutest?

N. N.: Ma arvan, et peaaegu kõik lasevad üle, ja mina seejuures väga palju. Aga ma arvan samuti, et minu ülelaskmist ei dikteeri mitte niivõrd tõlge, vaid ikkagi muud elulised olud, minu isiklik ajakasutus jne. Teoreetiliselt võib muidugi ka tõlge dikteerida ülelaskmist, aga see tähendab minu jaoks olukorda, kus tõlkija tõesti tegeleb pühendunult oma tõlkega, tundes lihtsalt, et see läheb aeglaselt edasi ja on nii keeruline, et peab palju järele mõtlema või kindlasti ennast veel rohkem sisse lugema ja tausta uurima. Sel juhul tõe-

poolest dikteerib tõlge oma valmimist, aga mina isiklikult, kui ma üle lasen, siis ma pigem just ei tegele selle tööga üldse. Kuidas sinuga on?

A. P.: Mul on hästi palju mõtteid selle kohta ja olen ka oma tõlkivate sõpradega suhelnud, kes on samuti väga palju tähtaegu üle lasknud. Ma ei tea, kas see on nüüd eneseõigustus, aga alati, kui ma kuulan oma tööst rääkimas isegi mitte ainult teisi tõlkijaid, vaid üldse loomingulise tööga tegelevaid inimesi, siis nähtavasti on ikkagi kõigil päevi, kus nii-öelda imetakse pastakat ja ükskõik kui kõvasti ennast kokku võtta, lähevad need päevad tühja ja sinna ei saa mitte midagi parata. Samuti meenub mulle veel Marju Lepajõe seonduv seik „Õõlikoolis“, kus ta rääkis Martin Lutherist ja tõlkimisest, et tal tekkis mingisugune totaalne ummikseis ja lõpuks õnnestus tal sealt välja tulla kuidagi niimoodi, et ta läks kuulama klaverikontserti Käbi Laretei esituses ja taipas korruga, et tuleb vahetada tempo. Et teksti tempo oli takerdunud ja oli vaja alustada teistmoodi. Võib-olla eelnevad näited puudutavad rohkem tehnilist poolt, aga laiemalt – vähemalt minul on peas terve loetelu teostest, mida on tõlgitud ilmselgelt liiga kaua (*naerab*), aga mis lõpuks on siiski ilmunud. Kui tuua kaks markantset näidet, siis üks on Volkonski tõlgitud Nareki Grigori „Nutulaulude raamat“, mis avaldati vist kümme aastat hiljem sellest hetkest, kui ta oli sõlminud lepingu Tallinna Ülikooli kirjastusega ja kus oli juba arvestatud sellega, et teos tuleb n-ö maha kanda; aga siis ta ikkagi ilmus ja vähemalt 2019. aasta seisuga, kui Rebekka Lotman sellest Vabas Akadeemias jutustas, oli see edukamaid Tallinna Ülikooli kirjastuse tõlketeoseid, millest anti välja ka teine

trükk. Teine näide on Marju Lepajõe enda tõlge „Inimolu viletsusest“, mis valmis minu mäletamist mööda seitse aastat pärast seda, kui ta oli Marek Tammega kokku leppinud – teos ilmus postuumselt, aga tekitas palju elevust, kuna seda oli nii kaua oodatud. Kahtlemata on mõlemad väga head tõlked ja tohutult menukad – ehkki seda ilmselt suuresti tänu tõlkijate endi populaarsusele. Igatahes paneb see kõik mõtlema, et ehk ei maksa ülelaskmist nii väga peljata või endale selle eest liiga suuri etteheiteid teha. Mõned projektid võtavadki aastaid või isegi terve dekaadi ja edasilükkamine ei pruugi teose kvaliteedile sugugi halvasti mõjuda. See on huvitav fenomen ja mina olen otsustanud uskuda, et mingi oluline iva siin peitub.

N. N.: Minul on sellega seoses ainult kaks mõtet. Üks on see, et ma enda puhul ei saa küll öelda, et minu ülelaskmine oleks kuidagi... vaimne või meditatiivne (*mõlemad naeravad*). Lepajõe juhtumi juures, mida sa kirjeldasid, tundub mulle, et Marjule meeldis alati kõike esitada väga kaunilt. See kõlas tema esituses umbes niimoodi, et ta iga päev kaheksa tundi vaevles tõlke kallal, aga see ei läinud ega läinud edasi, siis läks Marju aga klaverikontserdile ja leidis uue tempo ning kõik läks korda. Minu ülelaskmine tähendab seda, et ma lihtsalt ei tegele asjaga: ma ei istu kaheksa tundi tõlke taga, tundes, et ei lähe ega lähe; pigem langen ma masendusse, ei tee mitte midagi. Kuigi mingil mikrotasandil on ka minuga kindlasti nii, et võin mõni päev jääda toppama mingi lause taha ja ei mõtle välja, kuidas seda teha. Alguses üritan mõelda, siis läheb närv mustaks, ja siis ei viitsi mõelda ka enam. Toimetamise puhul samamoodi – jään aeg-ajalt mingisse punkti kinni,

siis tuleb midagi muud vahepeal teha, ja järgmine päev saab uuesti teksti ette võtta. Minu meelest on Marju Lepajõe muidugi suurepärase mütologiseerija, k.a iseenda mütologiseerija – võib-olla Marju ka lihtsalt oli masenduses, töö ei tahtnud edasi minna, kuid kunstiline elamus tõi ta sellest seisust lihtsalt välja... Mu endaga juhtub mõnikord küll, et toppama jäädes võib mingi kunsti-teos, vestlus või sündmus tekitada uue tuhina ja pakkuda uut motivatsiooni. Aga kas sina oled see, kes üritab kogu aeg teha, aga ei tule välja, või siis teed ikka midagi muud vahepeal ja lased nii üle?

A. P.: Minu eelmise küsimuse püstisusest võib ilmselt järeldada, et praeguse seisuga olen ka mina kõik – vähemalt iseenda planeeritud – tähtajad üle lasknud. Ühest küljest ma tõesti otsin lihtsalt õigustust sellisele lubamatule käitumisele, aga teisest küljest usaldan ma ka järjest rohkem neid juhtumeid, mida sai mainitud, ja paradoksaalselt isegi austan neid inimesi, kes suudavad stagnatsiooniseisundisse sattudes järele anda – et kui ei tule, siis ei hakka ka hambad ristis punnitama. Et selles mõttes tuleb usaldada protsessi, piüdmata seda vägisi dikteerida, isegi kui on näiteks ette nähtud, et täna peaks tõlkima mingi kindla arvu lehekülgi – ma leian, et see on kuidagi vägivaldne. Igasuguses loomingulises töös ma ka üldse ei salli neid sõnu, mida kasutatakse – näiteks „produktiivsus“ töö tegemise kohta –, mulle tundub, et need mehaanilised metafoorid taandavad loova mõtleja mingisuguseks käsitööliseks või masinajupikeseks. See ei pea tähendama laiskust või minnalaskmist, aga ma ei tea... mulle meeldiks rohkem tunnustada seda, et me ei tööta punktuaalselt, sest me oleme bioloogilised, psühholoogilised ja

ka spirituaalsed olendid, mitte täpselt programmeeritud masinad, ja mind ikkagi järjest rohkem ajab närvi kogu see... kiirustamine, see tundub mulle tobe.

N. N.: Eks see ole ka üldise elutunnetuse küsimus, kes kuidas sellist olukorda enda jaoks mõtestab. Mina olen aru saanud, et ma olen kogu aeg olnud ja olen ka praegu pigem stiihiline inimene. Mul vahelduvad mingid perioodid, kus ma võin tohutult keskendunult töötada millegi kallal, päeval ja öösel töötada ja mõelda ühe asja peale jne, aukudega, kus ma ei tee mitte midagi. Mina ei tõlgenda seda ilmingimata ühiskondliku survena kiirustada, mis on muidugi ka olemas, vaid oma personaalse psühholoogia baasil.

A. P.: Minu meelest Marju on ka sellest rääkinud, et huvi tekkimine on üldse natuke müstiline nähtus, sest on täiesti meie kontrolli alt väljas – see lihtsalt juhtub. Kui sama mõtet laiendada, siis ka inspiratsioon või igasugune impulss, et sa järsku suudad ja tahad ja oled huvitatud, sõltub ju suuresti juhusest, mitte näiteks sinu enda tahtjõust vms.

N. N.: Sa ütlesid, et tõlkimine on loominguline tegevus. Kas sa saad lähemalt selgitada? Ja veel, kas igasugune tõlkimine on loominguline või on selles mingi gradatsioon? Ütleme näiteks, et kui tõlkida pesumasina kasutusjuhendit, siis see ei ole loominguline; kui tõlkida mingit suvalist kriminaalromaani, siis see on teatud määral loominguline; aga kui tõlkida mingit üldnunnustatud ja väga keerulist kõrgkultuurset autorit, siis see on tohutult loominguline tegevus. Või ei ole sellist gradatsiooni?

A. P.: Tundub, et sa püstitasid mulle lõksu. Ma pean nüüd ilmselt tunnistama, et ma olen elitist, kuna ma

tõepoolest arvan, et on olemas madalkultuur ja kõrgkultuur. Aga minu jaoks ei tähenda see mingi haritud kõrgklassi rafineeritud maitsekategooriat, vaid ma tõmbaks need piirid selle järgi, mida teksti kirjutaja oma teosega taotleb – kas see on funktsionaalne, meelelahutuslik või tegeleb millegi päriselt olulisega. Aga jah, kindlasti on olemas tekstid, mis on nõudlikumad ka tehnilises mõttes ja esitavad loomingulisusele suurema väljakutse puhtintellektuaalsel tasandil.

Teiselt poolt, kui see kõik kõrvale jätta, siis mina isiklikult lähtun ikkagi ainult sellest, mis mulle meeldib. Nii lihtne see ongi, ma ei asu kunagi millegi kallale, mis mind päriselt ei huvita või mis tuleks kellegi teise arvates kindlasti ära tõlkida – midagi sellist olen ma kunagi teinud, aga enam loodetavasti ei pea. Mulle tundub, et loominguline impulss saabki teatud määral sellest alguse, et peab olema esialgne resonants, et teos meeldib või kõnetab, ja sealt hakkabki kogu protsess pihta. Mulle tundub see väga oluline, isegi keskne. Kui puudub huvi asja vastu, tähendaks see esiteks iseenda reetmist, aga ka selle teose reetmist. Võib-olla see suhtumine on liiga eksklusiivne, aga minu sisetunne ütleb, et ei tohiks tõlkida midagi, mis on näiteks autorile endale väga oluline, aga tõlkijale ei tähenda eriti midagi, nii et tõlkija on lihtsalt abitööline minigisuguse kirjastuse jaoks.

N. N.: Aga mille poolest on tõlkimine ikkagi loominguline tegevus? Võiksime ju öelda, et tõlkija paneb lihtsalt ühest keelest teise asju ja see on suhteliselt mehaaniline tegevus.

A. P.: Jah, kahtlemata on igasuguses tõlketöös olemas ka n-ö sudoku lahendamise element, et pannakse justkui kokku puslet või lahendatakse keerulist

ülesannet ja rahulolu tekib sellest, kui leitakse sobiv vaste või saadakse värsimõõt klappima või muud sellist. Ja ega ma ei arvagi, et loominguline tegevus peab tähendama pidevat vaimustusseisundit, see ilmselt ei ole ka psüühiliselt võimalik, loomulikult käib asja juurde ka tuim ja lõputuna näiv nokitsemine. Aga mulle tundub, et sellest üksi ei piisa. Tegelikult ma ka täiesti usun perspektiivi, et näiteks tehisintellekt võiks hakata ära tegema toortõlkeid, see võiks täitsa juhtuda ja teeks meie kõigi elu palju lihtsamaks. Aga keeleline nõtkus ja stiil, mis tekib mingi sügava läbitunnetamise teel, ma usun, on ikkagi sügavalt individuaalne nähtus, mida on võimalik võib-olla imiteerida, aga siis ei oleks ta enam autentne, tal ei oleks enam seda mõju.

N. N.: Samas võiks ju öelda, et näiteks Homerosel vormelite tõlkimine on mingis mõttes suhteliselt mehaaniline töö. Need on pikad eeposed, mis ei saagi olla otsast lõpuni ülifiligraanselt lihvitud – fookus on kusagil mujal, mitte iga värsirea ideaalsuses. Homerosel endal ei ole iga värsirida ideaalne, isegi kümme rida järjest ei ole ideaalsed, vaid tema geniaalsus ilmneb osalt mõnedes väga heades värssides, veel enam võib-olla aga suuremates üksustes kui värsirida või paar. Sama kehtib ka säärase teose tõlke puhul. Kui üritada seal iga värsirida ideaalseks lihvida, ei ole see tegelikult see, mida Homeros ise teeb või mida oleks vaja tõlkijal teha.

A. P.: Väga hea, et sa selle teema sisse tõid, ma kindlasti tahaksin rääkida heksameetrist. Aga tulles tagasi küsimuse juurde, siis ma arvan, et see on väga hea näide sellest, et tõlkijal peab olema terviklik suhe originaaliga, esiteks ülevaade teosest, teiseks aga ka sisemine rütm ja kooskõla, mitte

ainult keeleliselt ja värsimõõduliselt, vaid ka teose vaimsusega või autori loominguga või üldse eepilise žanriga. Mulle tundub, et seda saabki terviklikult teostada ainult siis, kui tõlkija seda terviklikkust ise valdab, suutes heksameetri endale nii omaseks teha, et kui ta just iga konkreetset värssi perfektselt ei tõlgi, on ta siiski põhimõtteliselt saanud kätte õige tunde ja hakkab selle inertsiga pealt minema. Tegelikult ma mõtlen praegu August Annisti peale. Mulle tundub, et – ja ma olen kuulnud ka täiesti vastupidiseid arvamusi – tema heksameeter eesti keeles voolab, ja muidugi ei saa unustada Karl Reitavit, kes tegi joonealuse tõlke. Annisti tõlge mõjub orgaaniliselt tervikuna, mitte kuidagi konstrueeritult – et filoloog on omandanud põhitõed heksameetri ülesehituse kohta ja hakanud siis pusima. Annist on võtme kätte saanud ja värss on hakanud voolama, minu jaoks on Annistit lugeda hästi loomulik. Ma küsiks nüüd su käest vastu, et kas sinul ei ole mõnikord sellist tunnet, mitte ainult tõlgete puhul, vaid ka originaalis heksameetris kirjutatud teoseid lugedes, et mõni heksameeter tundub sundimatum, suupärasem – kuna heksameeter on välja kasvanud suulisest kultuurist –, mida võiks kuskil lõkke ääres esitada, ja teine literatuursem ja kunstlikum – mõne poeedi sulest, kes juba teab ja tunneb ja on varem lugenud palju heksameetrit?

N. N.: Kindlasti on mul niisugune tunne, aga ma ei ole mõnes mõttes üldse kindel, kas heksameeter väljaspool kreeka-rooma kultuuri ja selle elavat konteksti üldse kusagil edasi elab või ei. Teatud määral olen nõus möönma, et mõnel tõlkijal tuleb see küll loomulikumalt, paremini ja kergemini välja kui teisel, aga seal on mitmeid problee-

me, mille tõttu ma ei ole ikkagi kindel, kui loomulik on tulemus absoluutselt. Olen täiesti nõus, et antiikne kreeka ja ladina heksameeter oli lõkke ääres laulmine, kus laulik tunnetas seda rütmi. Vanakreeka ja -rooma heksameetris luule loomine oli varasemal perioodil puhtalt suuline, mille puhul kirja kasutati (kui seda üldse tehti) mälu abivahendina, et laul ei ununeks. Loomeprotsess ise ei olnud arhailisel ajastul niisugune, et laulik istus papüürose või vahatahvli taha, pani ühe rea kirja, võib-olla luges seejuures veel sõrmedel värsjalgu. Ma usun, et on väga suur erinevus suulise ja kirjaliku loomeprotsessi vahel. Vähemalt varasem antiikhexasameeter oli suulise loomeprotsessi tulemus. Ma olen ka ise mõne luuletuse kirjutanud ja tajun selle puhul, et kogu minu loomeprotsess on kirjalik, aga kui ma üritan luuletust esitada, siis on seal mõned sõnad valed: nii rütmi mõttes kui ka emotsionaalselt. Kui ma aga looksin teksti puhtalt laudes, oleks suurem osa sõnu teistsugused ning ilmselt tuleks kirja pannes muuta teksti nii-öelda literatuurset salongikõlbulikumaks hoopis. Hilisemad heksameetrid, olgu siis tõlkes või originaalis, on loodud kirjalikult. Veel ma arvan, et heksameetri rütm kui selline ei saa igas keeles olla sama loomulik kui kreeka ja ladina keeles, millele see on ilmselt omane.

A. P.: Sa viitad siis rohkem daktülile või ikkagi tervele värsile?

N. N.: Ma viitasin vist tõesti pigem daktülile, aga ka laiemalt üldse kvantiteerivale süsteemile. Me teame ju tänapäeval ka mõnda euroopa keelt, kus pigem ei püütagi kasutada kvantiteerivat värsi. Näiteks prantsuse keeles on levinud süllaabiline värs. See on päris suur küsimus, kas heksameeter, mis elab loomulikult kreeka keeles, saab

sama loomulikult elada teistsuguses keeles, näiteks eesti keeles, ja kui ei saa, siis mil määral peaksime teda ikkagi kasutama.

A. P.: Aga on olemas üks artikkel Annistilt, mida kõik õppejõud käsivad lugeda, kus ta toob konkreetseid ja väga veenvaid näited, kus prosoodia reeglite järgi ei ole silp ülipikk, aga kui seda sõltuvalt positsioonist teiste silpide vahel välja hääldada, siis ta venib loomulikult moel pikemaks, ja võimalik on ka vastupidine efekt, pikka silpi lühikeseks lugeda. Sellest printsiibist lähtudes ta Homerost ka tõlkis, minu meelest õnnestunult. Tema eeliseks oli muidugi ka sügav huvi rahvaluule kvantiteeriva süsteemi vastu, mille eeskujust ta lähtus.

N. N.: See on puhtalt selline tehniline küsimus. Me võime öelda, et tehniliselt on võimalik pikki silpe sel viisil moodustada, aga ikkagi võib küsida, kuivõrd see vastab keele sisemisele rütmile ja kui palju mingeid nii-öelda abisõnu Annist sinna pidi panema – näiteks sõna „jo“ või sage ki-liide –, kaldudes sellega loomulikust keelekasutusest kõrvale.

A. P.: Aga Homeroselgi on ju hulganisti täitesõnu, ilma milleta oleks heksameetri teostamine keeruline isegi kreeka keeles. Ja samas on meil välted olemas! Kui tulla tagasi Volkonski Nareki Grigori nutulaulude juurde, siis Volkonskil oli ju ka mingisugune loominguline blokk just selles, mis puudutab rütmi. Nareki Grigorit on ka tõlgitud läbi aegade väga erinevatesse vormidesse, isegi Puškini stroofi ja nii edasi, aga Volkonskil oli siis tema enda sõnul ilmutus, kus ta sai teada, et daktül on see õige värsiüksus, ja ta valiski daktüli. Nii et mingi oluline väljenduslik kvaliteet peitub ikkagi just nimelt kvantiteerivas värsis. Kuidagi õnnestub

seda ellu viia eesti keeles isegi praegu, mitte ainult Annisti ajal.

N. N.: Ka sel puhul ma arvan muide, et üks võtmesõna on just nimelt suulisus vs. kirjalikkus. Näitlejana Volkonski tajub suulist esitust jube hästi, ta tunnetab, kuidas tekst kõlab, ta tunnetab kehaga keelt ja tänu sellele oskab suurepäraselt ka värssi kirja panna. See tuleb tal väga hästi välja. Samas väga paljud tõlkijad ja ka luuletajad on mu meelest tänapäeval pigem kirjaliku teksti loojad. Isegi luule puhul, juhul kui see ei ole just puhtalt *slam poetry*, loovad paljud luuletajad igasugust värssi kirjalikult ja kirjalikkus tekitab algupäraselt suulist luulet tõlkides probleeme. Aga Volkonski fenomen on see, et ta tunnetab ettekannet. Näiteks kui ta osales klassikaliste filoloogide korraldatud „Iliase“ tervikettekandel, oli ta mu hinnangul parim lugeja kõigist nendest paljudest inimestest, kes osa võtsid. Just tema suutis ka Annisti tõlget ette kanda ühelt poolt takerdumata värsimõõtu, nii et esitus ei muutunud skandeerivaks ja sisu ei läinud kaduma (ta esitas väga ekspressiivselt üht lahingustseeni), teiselt poolt tajus ta ja oskas esitada värssi rütmi, nii et värss ei muutunud puhtaks proosaks.

A. P.: Ma vist vaidleks vastu sellele vastandusele. Samamoodi hakati ju Homeroose eeposte värssi kirja panema tõenäoliselt väga vara, võib-olla kohe 8. saj eKr, selles mõttes on see ka juba selgelt kirjalik kultuurikontekst, seal on olemas suuline kihistus, aga ta on juba ära formuleeritud – järgnevatel sajanditel ka tervikkompositsioonidena. Mulle tundub, et just eriti luule puhul seal, kus veel on säilinud mingi rütm või värsimõõtu, need kaks kultuuri, suuline ja kirjalik, saavad kuidagi kokku. Ka tekstuaalsel kujul säilib kehaline aspekt, sest on ikkagi mingi

pulss, mis seal taob. Ja lugeja ei taju seda lihtsalt kirja pandud infona, vaid miski temas võngub kaasa. Mulle tundub, et need kaks aspekti võivad koos eksisteerida luuletekstis.

Aga mulle meenub siinkohal, et mul on näiteks Facebookis mitmeid klassikalisi filoloogide sõbralikke ja olen tähele pannud, et mõne tõlke ilmudes tekivad väga tulised, kirglikud ja teinekord vihased vaidlused selle üle, kuidas ikkagi peaks tõlkima, ja peamiselt puudutab see värsisüsteemi korrektset edasiandmist. See on lausa naljakas, et meil on justkui eesti kultuuris vabavärsivaidlus juba ühe korra nagu ära peetud, ent ometi on see jätkuvalt teema, tekitab paksu verd ja kütab kirgi. Ühesõnaga siit küsimus: kas vabavärss on sobilik antiikluule tõlkimiseks?

N. N.: Minu jaoks kindlasti on, ma ei saa teistmoodi öelda, sest Sappho tõlge, mida me koos Carolinaga teeme, on vabavärss ja see meeldib mulle. Ma arvan, et tänapäeval on vabavärss nagunii valdav, et vähemalt nooremate luuletajate puhul on see kindlasti nii-öelda primaarne poeetiline vorm. Seepärast saame öelda, et kui me tahame antiikluulet mitte ajalooliselt tõlkida, vaid poeetiliselt, siis praegu on see, mida eelistatakse poeetilise vormina, just nimelt vabavärss. Edasi on muidugi see küsimus juba, et kas me peaksime tahtma ajalooliselt trüüda olla või siis piisab praegusest poeetilisest vormist. Mõnikord võivad need eesmärgid teineteisega vastuolus olla ja kui tahta, et tekst luulena töötaks, siis võib selle kindlasti vabavärssi tõlkida. Lisaks on vabavärssiga seotud veel kaks paradoksi. Esiteks pole kõigi sotsiaalsete gruppide puhul vabavärss ilmselt eelistatud poeetiline vorm. Nimelt kui küsida niinimetatud tavainimeselt, kes ei ole ise luuletaja ega luulehuviline,

milline on tavapärase luule vorm, siis esimesena kirjeldatakse ilmselt ikkagi riimluuletust, mis kasutab värsisüsteemi, mis ei ole vabavärss. Luuletajate ja luulearmastajate vastus oleks aga teistsugune. Samas ilma riimita vältelis-rõhuline antiikvärss ei vastaks kummagi rühma esmasele ettekujutusele luulest. Teiseks, tekstid, mis meile tunduvad olevat vabavärsis, mõnikord täielikult ikkagi pole seda. Aeg-ajalt võetakse küll eesmärgiks tõlkida midagi vabavärssi, kuid kui tõlget hakata meetriliselt analüüsima, tekib seal siiski mingi rütmimuster. See rütm võib olla keeruline, vabade positsioonidega, korduda üle mitme värsirea ja varieeruda, kuid ikkagi ei ole see puhas vabavärss. Antiikkirjanduses teeb midagi natuke sarnast koorilüürika, kuigi seal on korrapära siiski rohkem.

A. P.: Kui me räägime sellest, et antiik võiks olla kättesaadavam, loetavam ja ligipääsetavam, siis ma olen kindlasti sinuga nõus. Aga kui ma asetan ennast puhtteoreetiliselt näiteks antoloogia koostaja rolli või kellegi rolli, kes peab väga oluliseks edasi anda kirjanduskultuuri kõigis aspektides, kaasa arvatud erinevaid värsimõote, mis on meieni jõudnud, siis see argument ikkagi jääb, et kui me isegi ei ürita neisse värsimõõttudesse tõlkida, siis need värsimõõttud jäävadki järjest kaugemaks. Minu meelest on see probleem juba tükk aega olnud ka maailmakirjanduse ja eesti kirjanduse tudengite seas, et poetikakursusi ei võeta enam tõsiselt ja see aspekt tundubki vananenud ja iganenud. Kujundlikult öeldes, Jaak Põldmäe lahkus meie seast ja sellega sai see teema lõpetatud. Nii et ma tahaks mingist küljest vastu vaielda vabavärsi automaatsele eelistamisele, sest näiteks ka mul endal on suuri lemmikuid, kes juhtumisi kirjutavad

tänini lõppriimilist ja silbilis-rõhulist luulet. Kas midagi olulist ei lähe vormi hüljates ikkagi kaduma?

N. N.: Ma arvan, et selles plaanis oleks hea, kui tõlkeid samadest teostest oleks palju, nii et ühed jälgendavad antiikvärssi, teised jälle kasutavad rohkem tänapäeva poeetilist vormi. Vorm sõltub ka tõlketeose vormist – kas on tegu antoloogia, iseseisva raamatu või hoopis teatritekstiga. Näiteks kui koolis või ülikoolis kasutatava antoloogia üks eesmärk ongi anda ülevaade mingi ajastu ja kultuuri kirjandusest, siis võiks ta tutvustada ka selle ajastu ja kultuuri värsivorme. Kahjuks võib sel juhul olla tulemus originaalist oluliselt vähem poeetiline. Viimaks ma usun, et vorm sõltub ka teatud määral autorist, mõne autori luule tõlkimiseks sobib vabavärss paremini kui mõne teise. Kas sa ise oled mingit antiikvärssi tõlkinud ka väljaspool koolitundi?

A. P.: Jaa, olen tõlkinud lõike Rhodose Apolloniose „Argonautikast“, tegelikult oli see siiski koolitunni raames, aga tegin seda suure pühendumusega, nii et ehk läheb arvesse. Siis oligi mul mingite stseenide puhul tunne, et ma ei taha, et läheks kaotsi kogu see ilu ja kujundite veenvus, ja ma ei hakka kramplikult värssi pusima. Ma tahtsin, et kohale jõuaks emotsioon. Siis ma ei järginud heksameetrit, aga ma järgisin daktülit, see tähendab, et kõik heksameetri silbi arvud ei saanud alati täis. Minu jaoks oli nii-öelda dominant või kõige olulisem element saada kätte see elamus või tunne või pilt, nii et ma jätsin tekstitruuduse veidi tagaplaanile.

N. N.: Ma olen ka üksi luuletekste natuke tõlkinud ning pean tunnistama, et siin on mu teod vastuolus eelneva jutuga. Nimelt minu kui suure vabavärsi apoloodeedi luuletõlked on olnud enamalt jaolt siiski antiikvärsimõõttudes.

Üks põhjus on see, et ilmselt ikkagi traditsiooni ja kooli mõju on niivõrd tugev, et see on suunanud mind traditsioonilisse vormi. Kui ma „Vanakreeka kirjanduse antoloogia“ jaoks Theognist ja Hesiodost tõlkisin, olin veel bakalaureusetudeng ja tõlkisin pikemalt mõtlemata nii, nagu mind oli nii-öelda õpetatud. Hiljem ma väga palju luulet ei ole tõlkinud, kuid seitse aastat tagasi tõlkisin siiski Matt Kaplani raamatusse „Teadus maagia taga“ pikema lõigu Ovidiuse „Metamorfoosidest“, lisaks ka paar lühemat fragmenti Hesiodose „Theogoniast“ ja „Naiste kataloogist“. Nimelt raamatus tsiteeriti teksti sees Hesiodost ja Ovidiuse Hermafrodiidi müüti ning mul paluti need lõigud tõlkida otse originaalist. Need ma tõlkisin samuti klassikalisse rõhulis-välitelisse värssi. Sel puhul ei tõusnud mul käsi seda vabavärssi tõlkima, sest mulle tundus, et tahan proosavormis raamatu sees luuletsitaate võimalikult selgelt markeerida. Aga ühe lühikese lõigu antiikluulet olen ma tõlkinud õnneks ka vabavärssi! Nimelt NO teatris Jonathan Littelli ainetel lavastatud „Heasoovijate“ kavalehele oli vaja katkendit Euripidese „Orestesest“. See oli emotsionaalne ning verine tekstikoht ning üritasin seda tõlkida võimalikult mõjusalt.

A. P.: See on hea näide, millega teema kokku võtta. See illustreerib väga hästi seda, kui tõlkija teadlikult suhtleb tänapäevase publikuga, siis asetab ta ennast vastuvõtja rolli ja tegelikult ka tõlgib tänu sellele teisiti. Kui tõlkija esindab klassikalist filoloogi või osaleb antoloogia koostamisel, on tal ikkagi teatavad piirangud ja vastutus ning ta ehk tunneb, et oluline on ka värsisüsteemi edasi anda, isegi kui see ei oleks muidu enam nii endastmõistetav valik. Aga eelnevaga seoses – sageli kurde-

takse, et antiikkeeltest tõlgitud tekstide ja eriti terviktekstide hulk eesti keeles on kahetsusväärsest väike. Kas praegu on prioriteediks, et see töö tuleb lihtsalt ära teha, et tekstid oleksid siis vähemalt mingil kujul kättesaadavad, või on sul ka mingeid idealistlikumaid mõtteid, et võiks ikkagi olla näiteks üks klassikaline filoloog, kes on ühe autori spetsialist, ja tema võtaks enda peale selle autori tõlkimise? Või on see niikuinii natuke lootusetu fantaasia ja tuleks suhtuda pragmaatiliselt: peaasi, et on need antoloogiad, peaasi, et need tekstid mingil kujul tõlgitud saaks?

N. N.: Ideaalis muidugi oleks ühele autorile pühendunud pädev tõlkija suurepärase asi. Samas mulle meeldib ka see, kui tulevad samast tekstist järjest uued tõlked. Ühesõnaga ei meeldi mulle päriselt olukord, et meil on nüüd Annisti ja Reitavi kanoonilised Homerose eeposte tõlked ja pärast seda pole „Iliase“ ega „Odüsseia“ värsisidest enam minu teada mitte ühtki uut tõlget ilmunud. Mulle meeldiks, kui tõlgitaks neid tekste ikka uuesti ja üle eri inimeste poolt. Sellel on kindlasti oma eelised, kui tõesti üks inimene tegeleb ühe autoriga, ent pragmaatiliselt või subjektiivselt mõeldes ma ei arva, et peaks iga hinna eest seda ideaali taga ajama. Esiteks, Eestis on klassikalisi filolooge nii vähe ja tööd nii palju, et nad peavad paratamatult olema pädevad eri valdkondades ja eri autorite alal ning peavad neid ka tõlkima. Teiseks, ma ise oma nii-öelda iseloomutüübist lähtudes ilmselt ei viitsiks tõlkida ainult ühte autorit. Mul võib küll ehk olla üks keskne autor, aga ma tahaksin ikkagi sealt kõrvalt tõlkida ka teistsuguseid tekste, ühesõnaga, ma ei kujuta hästi ette, et ma oleksin mingi autori ihutõlkija. Hea olukord on meil aga näiteks Hesiodose „Tööde

ja päevadega“, millest on meil varasemas „Kreeka kirjanduse antoloogias“ Annisti tõlgitud katkend, uuemas „Vanakreeka kirjanduse antoloogias“ terviktõlge, mille on teinud palju eri tõlkijaid (Janika Päll, Neeme Näripä, Kristjan Pruul, Mari Murdvee, August Annist, Karl Reitav ja Annika Kuuse), kuid praegu on ka lootus, et varsti tuleb uus terviklik tõlge üheltainsalt tõlkijalt. Nimelt klassikalise filoloogia osakonna magistrant Hanna Stiina Kangur kavatseb oma magistritöö raames tõlkida „Tööd ja päevad“ tervikuna uuesti ära – ta pole veel otsustanud, kas antiik- või vabavärssi – ning plaan on see koos antropoloogiliselt ja filoloogiliselt kommenteeritud sõnavara ja võimalusel ka paralleeltekstiga välja anda. Sellest võiks saada potentsiaalne õppematerjal erinevate kursuste jaoks ning oleks huvitav lugemine ka niisama Hesiodose-huvilistele, sest sellisel viisil kommenteeritud Hesiodose „Töid ja päevi“ eesti keeles ei ole. Ühesõnaga, loodetavasti on meil varsti eesti keeles olemas „Tööde ja päevade“ terviktõlge, mille on teinud otsast lõpuni ainult üks tõlkija.

A. P.: Ma lisaksin, et kuigi mina isiklikult olen suur Annisti fänn, siis ajad on ikkagi muutunud ja kuigi mina ja varasemad põlvkonnad on harjunud Annisti autoriteediga, siis kindlasti see ei tähenda, et neist teostest ei võiks olla tänapäeval kergemini ligipääsetavat varianti. Mulle tundub, et neil, kes ei ole Annistiga juba harjunud, on esmast kontakti tekstiga päris raske saavutada, ta ikkagi jääb natukene kaugeks. Kui hakata järjest lugema ükskõik kas siis uemat või vanemat antoloogiat, siis need poeetilised võtted, mida kasutatakse, kui tahetakse värsisüsteemi säilitada või eepilist stiili edasi anda, näiteks inversioon, murde-

sõnavara, kõrgstiilne keel jne, võivad lugejat tegelikult distantseerida. Kui näiteks keegi mittefiloloog antoloogia ette võtab, ei pruugi seesugused tõlked üldse tekitada sidet antiikkultuuriga.

N. N.: Ma arvan, et eriti Eesti kontekstis kiputakse kuidagi unustama, et pidevas arenemises on peale tõlkevõtete ja -põhimõtete ka keel ja kultuurikontekst, kuhu tõlgitakse. Kohati on selline tunne, et meil on varasemad saja aasta tagused antiigitõlked, mis on aeg-ajalt (aga mitte alati!) natuke kohmakad või meie maitse jaoks originaalist liiga kauged, siis umbes viiskümmend aastat tagasi tulid Annist ja Reitav, kes tõlkisid soravamalt ja kuidagi meeldivamalt. Vahepealsel ajal arenesid tõlketraditsioon ja -tehnika ning nüüd on meil need teosed päris heal kujul eesti keeles olemas. Viiekümne aasta tagune tõlge kasutab tegelikult siiski viiekümne aasta tagust keelt ja peegeldab toonast ettekujutust luulest, mis mõlemad on praegusest erinevad. Alati tõlgitakse oma aega. Tõlketraditsioon ei muutu lineaarselt järjest paremaks, vaid ta lihtsalt muutub. Seepärast tulebki kõike ikka ja jälle uuesti tõlkida. Mingi versioon võib omal ajal olla lihtsalt suurepärase, aga see ei tähenda, et ta järgmisel ajastul samal moel töötab. Me võime pidada seda jätkuvalt heaks tõlkeks, kuid samas ka arhailiseks ja järjest raskemini ligipääsetavaks. See on võib-olla eesti antiigitõlke üks komistuskive: kuna antiigitõlkeid ja -tõlkijaid on väga vähe, siis kipume mõtlema, et meil on nüüd näiteks „Ilias“ ja „Odüsseia“ rahuldaval kujul olemas ja see asi on tehtud, aga häda on selles, et kui aeg möödub, siis ei ole see enam tehtud ning meil on uut tõlget vaja.

A. P.: Aga me rääkisime enne terviku edasiandmisest, et kas peaks olema üks tõlkija iga antiikautori jaoks –

nagu me teame, siis vähemalt Platoni kogutud teoste esimese kõite puhul on olnud üks toimetaja, kes ühtlustas eri tõlkijate tekstid ja – mis filosoofilise kirjanduse puhul on eriti oluline – ühtlustas filosoofilise terminoloogia. Hiljuti ilmunud brošüüris „Miks ei ole Platoni „Politeiat“ seni eesti keelde tõlgitud“ käib Marju välja mõnevõrra üllatava idee, et kümne aasta asemel võiks „Politeia“ ära tõlkida kahe aasta-ga, kaasates selleks vastava hulga tõlkijaid. Aga kes võiks pärast Marju surma olla see, kes ühtlustab Platoni keele? Kui on kümme eri tõlkijat, siis sellisel kujul „Politeiat“ avaldada ju ei saa, on vaja ikkagi toimetajat.

N. N.: See on keeruline küsimus. Ma arvan, et Platonit hakkavad ühtlustama agarad filosoofid, kelle jaoks see on äärmiselt oluline. Minu arvates on kaks varianti: üks on teha seda filosoofilise fookusega, nii et filosoofid ühtlustavad mõistestikku ja kõike muud ning kirjutavad ka tõlkijatele ette, kuidas midagi peaks tegema; teine variant on teha seda filoloogilise fookusega, aga sellisel juhul ei pruugi tulemus filosoofidele meeldida. Mõistestiku ja filosoofilise sõnavara kujunemine on olnud pikaajaline protsess, Platoni ajal oli kogu filosoofiline sõnavara alles sündimas, tavakeele sõnu või ka vastvalt loodud sõnu võeti kasutusele abstraktsemas filosoofilises kontekstis. Näiteks retoorikaõpetaja Isokrates ütleb, et see, mida ta õpetab, on *philosophia* – juba filosoofia mõiste ise ei olnud omistatud kitsalt vaid sellele, mida meie tänapäeval filosoofiaks peame. Niisiis kuna Platoni, Isokratese ja Aristotelese ajal ei olnud ka kreeka keeles filosoofilist terminoloogiat kindlalt välja kujunenud, siis me isenesest võiksime täiesti vabalt ja originaaltruult näiteks Aristotelese *ousia*

„olemuseks“ tõlkida, mitte „substantsiks“, nagu filosoofilises kontekstis seda sageli tehakse. Aga filosoofiline mõistestik hakkas kiirelt kinnistuma esialgu kreeka keeles, seejärel kreeka keelest ladina keelde üle minnes – sealt tuli ka sõna „substants“ – ja edasi on ladina terminoloogia traditsioon väga tugev olnud. Nende jaoks, kes on filosoofilise terminoloogia traditsioonis sügaval sees, on ilmselt loogiline, et Aristotelese *ousia* on „substants“. Kui me tõlgiksime seda muul viisil, tekitaks see neis segadust, kuni nad on seostanud uudse vaste sõnaga „substants“, mis on nende jaoks filosoofia ajaloos kindlat kohta omav mõiste.

A. P.: Segan vahele, mulle tundub see hästi põhimõtteline küsimus, et kuna tegelikult peaaegu kõik lääne distsipliinid on alguse saanud Vana-Kreekast, on tõlkijal alati need kaks perspektiivi, kas tõlkida läbi selle traditsiooni, mis hõlmab ka hilisemate autorite kaudu välja kujunenud terminoloogiat; või siis üritada ennast asetada sinnaasamasse konteksti, kus alles mõeldi asju välja. Seesama diskussioon on puudutanud Aristotelese teost „Hingest“, mis on psühholoogia alustekst. Psühholoogias on samuti välja kujunenud ladina tüvedel põhinev angloameerika traditsioon, aga Anne Lill läks tõlkijana teist teed, valides oma sõnalised vasted, mille näiteks Jüri Allik kiitis heaks. See tekitab skisofreenilise olukorra, kuna Platon on lihtsalt nii kaanoniline autor, et on võimatu mööda vaadata suurest traditsioonist, mis on tema peale üles ehitatud, ta ei ole lihtsalt mingisugune mõtleja Vana-Kreekast, vaid kogu meie õhtumaine filosoofia on ääremärkus temale, mida me siis paratamatult peame silmas pidama – ja samas on veel nii palju lahtisi otsi sobivate vastete leidmisega, alustades juba peal-kirjast „Politeia“.

N. N.: On olemas muidugi veel lähendusi: kui Anne Lill Aristotelese „Nikomachose eetikat“ tõlkis, siis *aretē* on seal tõlgitud „loomutäiuseks“, aga raamatu järelsõnas on spetsiaalne peatükk, kus mõisted on lahti seletatud ning leidub ka „loomutäiuse“ ingliskeelne vaste *virtue* ning võimalik tõlge „vooruseks“. Seesugune mõistete seletus võimaldab kasutada uudseid vasteid ning hõlbustab nende kokku viimist tõlketraditsiooniga, kuid muudab ka raamatu kasutamise kohmakamaks.

A. P.: Mõlemad tõlkestrateegiad teenivad oma eesmärgi, mulle tundub, et traditsioonitruu tõlge asetab meid laiemasse konteksti ja dialoogi ka teiste filosoofidega mujal maailmas, aga omakeelse või kodustatud tõlke eelis oleks see, et laiendame tegelikult oma tunnetuskeelt ja saame siin omavahel rääkida filosoofiast algupärase sõnavara ja uute konnotatsioonidega. Igal juhul vähemalt Platoni vahendamisel on traditsioon kas needuse või õnnistusena tõlkijal kaelas, mille tõttu on väga palju ette kirjutatud: kuidas midagi interpreteerima peab või mingit mõistet kontseptualiseerima tänapäeva lugeja jaoks.

Siin oleks hea üleminekukoht rääkida meie ühisest projektist – nimelt tõlgin mina parasjagu Doddsi teost „Kreeklased ja irratsionaalne“ ja mulle tundub, et oma koostöö käigus oleme me selgeks teinud või lihtsalt on ilmnenu, et Doddsi jaoks on lisaks antiigi tõlgendamisele vähemalt sama oluline mõtestada ka iseennast ja oma kaasaega, sest antiikaja inimesed olid samamoodi nagu meie praegu hädas oma vastuolulise psüühikaga – tema kaasaeg on ju laias laastus kahekümnes sajand kõigi murranguliste sündmustega, mis tõi kaasa olulisi aren-

guid ka inimese mõistmises, näiteks psüühhoanalüüsi väljakujunemise jne. Spetsiifilisemalt tõlkijana torkab sageli silma, kuidas Dodds annab mõnele antiikmõistele või kreekakeelsele sõnale – sageli tendentslikult – moodsama tõlgenduse, et äratundmine oleks mõjusam. Mulle tundub, et siin on natuke sarnane konflikt – või kas just konflikt, aga igatahes sarnane nähtus nagu Platoni tõlkimise puhul, et antiikmõte on meie jaoks juba ära paigutatud üldaktsepteeritud raamistikku.

N. N.: Doddsi puhul tuleb esiteks arvesse võtta, et seal on lausa kolm ajastut koos: antiikaegsed tekstid, Doddsi-aegne diskursus ja siis tänapäevane kontekst. Aeg-ajalt kasutab Dodds meie mõistes aegunud termineid, nagu „hüsteeria“ või „neuroos“, ja tõlgib antiiki oma aja konteksti, mis tänapäeval enam samamoodi ei tööta. Aga Doddsi teksti puhul on fookus ikkagi teine: Doddsi eesmärk ei ole mitte tõlkida, vaid just nimelt tõlgendada ja selles plaanis ei ole see kuidagi ekslik, kui ta näebki antiiki oma aja vaatevinklist, kasutades oma aja psühholoogia ja muude teaduste ideid ja mõistestikku. Ka antiiktsitaate tõlkides teeb Dodds sedasama, ta asetab nad oma aega.

A. P.: Minu jaoks on selle tõlketöö käigus ilmnenu asjaolu olnud silmiavavad – kuna meie oleme võtnud vaevaks ära tõlkida kõik kreekakeelsed tsitaadid, värsid, mis teistes tõlgetes ja ka Doddsi ainsas eestikeelses tõlkes on jäetud algsele kujule vanakreeka keelde –, tihti peale on tema allmärkustes ära toodud tõendavad allikad, mis põhinevad algtekstidel, ambivalentse sisuga ja tema suured üldistused ja väited hakkavad seeläbi vankuma. Tema interpretatsioon kahtlemata näitab mingi olulise suuna kätte, aga tegelikult kogu see suur konstruktsioon – mis

mulle isiklikult sobib ja on sümpaatne – mida rohkem sellega tegeleda, mida rohkem süvitsi minna, seda selgemaks saab, et väga raske on üldse midagi tõestada: missugune oli arhailise Kreeka inimene või missugune oli nende psüühika. Paratamatult on see ikkagi spekulatsioon, ükskõik kui palju allmärkusi sinna panna. Natuke seostub see tühimiku täitmisega, millest me enne rääkisime, Dodds on valinud oma viisi, kuidas seda tühimikku täita, vaadates antiikinimesele kahekümnenda sajandi inimese pilguga, kes on läbinud psühhoanalüütilise kooli ja maailmasõjad ja mõistnud, et inimene on üks tume ja segane ja vastuoluline olend. Ja mulle tundub, et sinule ja minule see vaatenurk sobib ja meil ei teki mingeid fundamentaalseid vastuväiteid tema visiooni suhtes, aga siiski, kui minna päris detailide tasandile, siis on paratamatult näha, et ka need argumendid, mis tuginevad konkreetsetele tekstikohtadele, on nii mõnigi kord oletuslikud.

N. N.: Ma ise olen mõelnud, et see ongi mingis mõttes asja tuum – kogu humanitaarteadus, mis vähegi varasemaid tekste uurib, tegelebki suures osas nende asetamisega oma ajastu konteksti: kui me arendasime välja semiootilise meetodi, siis läksimegi semiootilise meetodiga vana teksti kallale, et näha, mis sealt välja tuleb; samamoodi feministliku teooriaga läheme ikka sellesama teksti kallale jne. Meie konstandiks on see tekst ja siis me lähenemegi sellele meie ajastu teooriate abil ja need teooriad suures osas peegeldavad meie hetkelist kultuurikonteksti: Doddsi ajal oli psühhoanalüüs oluline ja tema vaatab läbi selle perspektiivi, meil tänapäeval vähemalt freudism ei ole nii keskne ja silmiavav teooria, ja seetõttu on

praegu klassikalisi psühhoanalüütilisi tõlgendusi pigem vähe ja vanad tunduvad veidi liialdatud. Mingis mõttes me täiendame pidevalt vanu tekste, pakkudes järjest uusi tõlgendusi. Me ei liigu ühe õige vastuse poole, nagu loodusteadustes saab teha, ega selgita välja, kuidas asi tegelikult on. Aga mingis mõttes me toodame siiski uusi tõdesid, analüüsides üha uute vaatenurkade alt, ja pilt muutub terviklikumaks.

A. P.: Aga kuidas sa tunnend end tõlkijana, tajudes selgelt, et on toimunud mingi paradigma vahetus, mida kahekümnenda sajandi jooksul kuni tänapäevani välja on juhtunud väga mitmes valdkonnas, et kas või kui palju peaks ennast tsenseerima – minul on näiteks kogu aeg probleem sõnaga „primitiiv“ ja „primitiivne kultuur“, mis klassikalises antropoloogilises kirjanduses on täiesti harjumuspärane sõnavara ja selline oligi mõistestik, millega nad opereerisid. Aga teisest küljest kardan ma, et äkki, kui lugeja näeb, kui võrd ajast maas on autor, siis see peletab ta eemale, ja et tema genius, tema originaalne mõte läheb kaotsi, sest tänapäeva lugeja on eeldatavasti poliitkorrektne ja teda häirib selline mõtteviis, ta automaatselt liigitab selle iganenud teooriate hulka, mida ei pea enam tõsiselt võtma. Kuidas sina sellesse suhtud?

N. N.: See on hea küsimus, ma esiteks arvan, et teooriad peaksid olema ilma mingite moraalsete hinnanguteta ning puhtalt deskriptiivsed, mitte preskriptiivsed. Kui me näiteks analüüsime mõnda teost feministliku teooria järgi, kasutame sooanalüüsi, siis peaks puuduma analüüsi tulemustest tulenev moraalne hinnang. Või kui me loeme postkolonialistliku teooria valguses teksti, kus on juttu orjadest, ei tohiks teha järeldust, et me ei peaks lugema

säärast orjanduslikku teksti. Halb on see, kui teooria hakkab tegema ettekirjutusi. Samamoodi ei tohiks uus teooria teha ettekirjutusi vanale teorialele.

A. P.: Tõlkija või toimetajana sa ei läheks niisiis kunagi seda teed, et hakata tsenseerima kanoonilisi autoreid või asendama ebamugavat sõnavara eufemismidega või seda üldse ära jätma – minule isiklikult tundub selline praktika tagurlik. Intelligentne inimene asetab ennast selle ajastu konteksti ja suudab olla empaatiline – nii oli ja nii mõeldi ja samamoodi, nagu valitseb meie maailmas suur ebavõrdsus, ebaõiglus ja ekspluateerimine, leiduvad need ka tolles teises kontekstis. Hakata seda kuidagi kustukaga maha nühhkima või ära valgendama – mulle näib see väga lühinägelik ja ebatõhus viis olukorda lahendada. Sul on vist endalgi see kogemus, olles uurinud Lukianose tekstide väljajätte nõukogudeaegses „Kreeka kirjanduse antoloogias“, kus seksuaalsed stseenid on välja jäetud – mida tänapäeval enam ei tehtaks. Sest ega taolise puritaanlusega ei kaasne mingit moraalist võitu.

N. N.: Paraku kipuvad vist iga ajastu tõlgendustega kaasnema mingid väljajätted, sest iga lähenemine jätab midagi välja. Ma arvan, et see muutub põlvkondadega: minu põlvkond näeb asju ühtmoodi, sinu oma teistmoodi, aga mu praegused bakalaureusetudengid vaatavad teatud teemasid hoopis kolmandast perspektiivist, millel on oma elementaarsused, mis pole ei minu ega sinu jaoks sugugi elementaarsed.

A. P.: Aga mulle tundub ikkagi täiesti sõltumata põlvkonnast, et isegi kui sa oled näiteks teadusliku ateist, feminist, demokraat, liberaal jne, siis haritud inimesena paned sa ikkagi need asjad sulgudesse ja lähened varasemale ajastule kuidagi hermeneutilis-

selt – vähemalt oled teadlik, et sul on need eelarvamused, ja võtad seda asja sellisena, nagu ta on. Ma ei tea, kas see on sajabrotsendilisel võimalik, aga mulle tundub, et ideoloogilised vaated segavad süvenemist, kui lasta ennast liiga palju häirida mingist poliitiliselt sobimatust värsireast. Aga ma küsiks teise nurga alt – kas antiigi tõlkimise või tõlgendamise puhul on mingid pimetähnid, midagi antiikaegses maailmapildis, mille suhtes tänapäeva inimene ei ole mitte liiga tundlik, vaid hoopis tundetu?

N. N.: Sa mainisid teadusliku, minu arvates on see üks valdkond, kus on tänapäevaga võrreldes väga oluline lahknevus: mingeid asju, mis ei vasta praegusele teaduslikule maailmapildile, ei suuda me üldse võtta päris tõsiselt – me võtame neid automaatselt muinasjutudena, näiteks maailmaloomismüüti ei suuda me kuidagi tunnetada päriselt olevana. Teaduslik maailmapilt on üks pimetähn, mis mingis mõttes piirab meie tõlgendusi ja meie kogemust.

A. P.: Mulle meenub suvine vanaaja uurijate ICAEMi konverents – jäi meelde üks ettekanne Herodotosest, kellel ajalugu juhivad jumalad jm inimvälised tegurid. Seal räägiti, kuidas tänapäeva ajaloolased täiesti automaatselt heidavad selle kõrvale – aga kui me päris siiralt loeksime või püüaksime lugeda Herodotost tema kaasaja inimese perspektiivist, siis me peaksime arvestama ka jumalaid tegelike faktoritena.

Ja kui tulla nüüd tõlkimise juurde, siis mulle tundub, et kõigest hoolimata kujuneb sellest mingitel juhtudel religioosne praktika – vähemalt on mul raske seda kuidagi teisiti ette kujutada. Kui tegeleda näiteks Homerose hüm-nidega, mille taustal on polüteistlik süsteem, või kristliku müstikaga, või

ka lihtsalt autoriga, kellel on tõlkija jaoks mingi sügav maailmamõistmist puudutav sõnum – minu arvates on küll võimalik ka ateistlikus või agnostilises kultuurikontekstis sellesse maailma sisse või sellega kaasa minna – kaotada ära distants, mitte lihtsalt valgete kinnastega lehti keerata.

N. N.: Aga ma küsin lõpetuseks sinu käest ühe holistliku küsimuse: sa oled tõlkinud Doddsi, Simone Weil'd, ja nüüd San Juan de la Cruze – mis neid ühendab? Sa enne ütlesid, et tõlgid ainult neid asju, mis sind kõnetavad, aga mis kõnetab sind just nende puhul – me võime Lukianose ka kampa võtta, kellega sa akadeemiliselt tegeled – miks need on sinu autorid?

A. P.: Võib-olla väga pealiskaudne vastus oleks see, et need konkreetsete teemad, mida nad käsitlevad, on mind mingis eluetapis kõnetanud. Aga kui Lukianos välja jätta – sest minu jaoks on ta jäänud natuke müsteeriumiks, kuna ta on hästi mänguline ega võta ise kõike tõsiselt, teeb nalja, liialdab jne, on huumori ja fantastika suurkuju ja teerajaja kirjanduses –, siis nende teiste puhul, keda sa mainisid, mulle tundub, et isegi Doddsi puhul, kes kohati küll täiesti läbinähtavalt ajab mingit oma agendat, ühendab neid autoreid usk, et see, mida nad väljendavad – ükskõik kui kaugetest asjadest nad kirjutavad kas ajaloolis-geograafilises plaanis või abstraktsuse astme poolest –, ongi nende jaoks tegelikkus, nad ei mängi mingit kirjanduslikku mängu. Muidugi on nad kõik täiesti erinevad, aga vähemalt autentsus on ikkagi midagi, mille ma enda arvates ära tunnen. Ja kui järgmisena välja jätta Dodds, siis Simon Weil' elukäik meenutab väga pühakulugu – ta oli üsna erakordne inimene – ja San Juan kanoniseeriti pühakuks aastal 1726 – nad mõlemad

pühendasid oma elu sellele, millesse nad uskusid ja mida väljendavad ka nende tekstid. Mõlema puhul tundub mulle ka nende kirjutatu olevat hästi vahetult üksnes väljendamise teenistuses, tõelise kogemuse või tõelise elu väljendamise teenistuses, mis seab ka tõlkija väga vastutusrikkasse positsiooni, kuidas jääda neile truuks. Ühest küljest on küll minu enda siiras ja sügav vaimustus, aga teisest küljest püüan ma selle mingis mõttes ka maha suruda, et ma ei samastaks ennast nendega täielikult ega unustaks, et nad on omaette tervikud, ja püüaks ikkagi hästi täpselt edasi anda, mis oli nende endi mõttemaailmas oluline. Lukianose juurde tagasi tulles, kes siit seltskonnast välja asetub, tema puhul räägib see konkreetne tekst, millega praegu tegelen, Atargatise-nimelisest jumalannast (ehkki teda seal tegelikult oma õige nimega ei mainita), kelle kultuse juures huvitabki mind kõige rohkem seos tegelikkusega ehk teisisõnu konkreetset ajaloolised tõendid, mis on sajandite jooksul välja tulnud: et selline kultus tõepoolest eksisteeris, oli omal ajal väga õitsev ja väga populaarne. Kusjuures mõned kirjeldatud nähtused, mis on mõjunud jaburate lukianoslike liialdustena, näiteks naiseks riietunud eunuhh-preestrid ja ekstaatiline tants muusika saatel, millega kaasnes enesevigastamine, on leidnud kinnitust ka muudest allikatest – see kõik ajendab edasi uurima, miks nii tehti, miks see kultus oli nii pöörane ja mida see inimestele andis – luua kontakt ja püüda mõista selle jumalanna austajaid.

N. N.: Mulle tundub sind psühhoanalüüsides, et võib-olla neid tekste ühendab ka irratsionaalsus või et sind köidavad mingid mõistusvälised impulsid nendes tekstides.

A. P.: Jah, kindlasti, ja selle mõistus-

välisuse või -ülesusega, mis on sageli väljendamatut või vähemalt raskesti väljendatavat, näib samas kaasnevat tõhutu kommunikatsioonivajadusega – et on kogunud ja ära tuntud midagi suurt ja olulist, mida on kindlasti vaja kuidagi jagada.

Kōne

IMPROVISATSIOONIST MUUSIKAS JA ELUS. ELU VÕIMALIKKUSEST VABAKUTSELISE MUUSIKUNA¹ **MARIA FAUST**

215

Kõne

Maria Faust ei vaja tutvustamist. Raske on leida uhkemat Eesti muusikut. Rohkem peab võib-olla nuputama, miks leidub tema kõne siinses väljaandes – tõlkimisega pole ju sellel mitte mingit seost. Aga kas pole? Loomise ja loovisikute põhiküsimused on ju tegelikult samad kõigil kunstialadel. Ja ütleb ju Maria isegi: „...kunagi lapsena lugesin ma lõputult eksootilistest haigustest ja panin mööduvatele inimestele salamisi diagnoose. Mõnes mõttes see inimeste jälgimine ja nende olemuse ja tunnete tõlkimine muusikasse algas just sellest kummalisest kirest parasiitide ja mädanike vastu. Detailid, süvenemine, võime näha suurt pilti, leida mädapaised ja neid ravida läbi heli.“ Ning mida tõlkijadki muud teevad? Detailid, süvenemine, võime näha suurt pilti, leida mädapaised ja neid ravida läbi heli.

---

¹ Kõne raamatu „Eesti Vabariigi preemiad“ esitlusel 20. juunil 2023 teaduste akadeemia saalis.

Tere kõigile saalisviibijatele. Austatud kõrgetharitud.

Võtsin rõõmu ja tänutundega vastu nii Eesti Vabariigi kultuuripreemia kui ka võimaluse akadeemikutele kõnet pidada.

Selle ettekande ettevalmistamine võttis mul oluliselt rohkem aega ja vaeva kui mu viimase teose loomine (mu viimane teos on poolteist tundi pikk), aga see oli mulle siiski nauditav.

Kuulasin huviga Mall Leinsalu ettekannet harituse taseme ja eluea seose kohta ja jäin mõttesse... Kui harituse tase tõstab inimese ja inimkonna eluiga, siis kuhu statistikasse mahub siin Eesti loomeinimene, kelle pikk ja lõputu haridustee ei garanteeri ei pikka ega ka mitte kvaliteetset eluiga? Selleks ei ole vaja teha statistikat, et mõista, mis tingimustes elavad meie vabakutselised loojad. Statistikat tehakse loomeinimese elu kohta harva, sest puudub suurem avalik huvi. Mäletan vaid ühte hiljuti tehtud uuringut, mis puudutas vabakutselise loomeinimese sissetulekut. Ma oleksin ilma selle uuringutagi saanud öelda, et vabakutseline on ühiskonnas kaitsetu. Ta ei ela haritud inimese kombel pikka ja rikast elu. Meie looja elab pigem liiga lühikese elu, sest see elu on ebastabiilne nii majanduslikus kui ka psüühilises mõttes. Me keegi ei tea, kust algas hullus loomeinimese juures, kas see oli antud kaasa sünnist ja soodustas loomet, aga pärssis igapäevaelus hakkama saamist, või lisandus see hullus hiljem, kui elukvaliteet muutus hõredaks. Loomeinimest tapavad ebakvaliteetne, ebatervislik elu, suhtlemisprobleemid, üksindus, suitsiidsus, alkoholism, vaesus, kuid kõige suurem hauakaevaja on ikkagi haigekassa puudumine. See on alandav, et riik kerge vaevaga ehib end loomeinimese saavutustega, aga vastu ei suuda anda elementaarset inimõigust – arstiabi kättesaadavust. Kui loomeinimese teenistus oleks piisav, siis küllap maksaks kõik hea meelega oma haigekassa kinni, aga see sissetulek on lihtsalt nii väike, et see pole võimalik.

Nagu juba aru saate, siis see kõne, mis ma ette olen valmistanud, tuleb pisut isiklikum kui kombeks, aga muud ma ei oska ja mulle on õnnistuseks omane võimetus tunda häbi oma tunnete pärast. Tunded on sama tähtsad kui mõistus, üks ei saa teiseta eksisteerida. Intuitsioon on vaata et veel kõige tähtsam osa. Saalisviibijad küllap saavad aru, kui suur osa on juhusel ja (ette)tunnetusel. Seda võimet tuleb õppida usaldama.

Muusikuid, eriti just mitteklassikalisi muusikuid ei seostata sõnaga „akadeemik“ – aga just see ma olen... Teie ees seisab absoluutselt üleharitud eksperimentaalne jazz-muusik – looja, õppejõud, igavene piiril kõndija, kel on PHD, küll *performance*-PHD, mis mõne arvates ei kvalifitseeru päris teadustöö tegemisse, sest...

Muusika ei ole kõigile sama sügav ja mõõdetav ala kui keemia, matemaatika, füüsika. Looming ja teadus ei paikne meil kahjuks veel ühel pulgal, loometööd

peetakse meil natuke selliseks unelemiseks ja laisklemiseks. Kunstnik on ju pehme ja ebastabiilne, kellele ei ole tark anda laenu, kel pole vaja haigekassat, õiglast tasu ja kes poliitikasse kippumise puhul alati saadetakse „oma liistude juurde“ tagasi.

Muusikud omavahel jagunevad samuti hierarhiliselt ja tihti päris ilmaasjata. Millegipärast on muusikast kirjutamine ja selle analüüsimine kõrgemal asetsev kui kontserdikava ette valmistamine, uue helikeele loomine, süvenemine detailidesse. Muusikateadust peetakse arusaamatul kombel tähtsamaks kui lavaenergia omamist, virtuoossust, võimet jutustada lugusid nii, et 6000 inimest saalis hoiavad hinge kinni... See nimekiri asjadest, mis teevad *performance*'i väga heaks, on lõputu ja selle omandamine algab sellest, et sünnib inimene, kel on looduse poolt antud ja kes muud moodi ei saa...

Minu harimine on läinud kahele riigile üpris kalliks maksma. Muusiku koolitamine Taanis on kõige kallim pakutav haridus, isegi pilootide koolitamine on odavam...

Rääkimine ei ole mulle kui heliloojale ja muusikule tegelikult niinimetatud emakeel.

Mulle tundub, et lihtsam on luua teos kolmele liikuvale mootorpaadile, mille peal seisavad pilkases pimeduses pilli mängivad muusikud, kes peavad tegelema peale minu uudisteose maha mängimise ka veel üpris ebameeldivate muude segavate faktoritega – nagu näiteks kolm tundi loksuvates lainetes tasakaalu hoidmine ja mure mitte nii väga oma elu pärast, kuivõrd mure märjaks saava pilli pärast. Teatavasti ei maksa muusik ise suurt midagi, maksab pill ja nende kahe omavahelised harjutustunnid.

Kõige paremini oskan ma rääkida iseendast ja muusikast, aga üks üllatustee- ma on mul varuks veel, juhul kui ma näen, et publik ei ole muusikast huvitatud (seda muide juhtub, et ma pean poole pealt tegema oma kava laval ümber, sest oma publikul ma ära vajuda ei lase).

See varuteema, mida ma veel mingil määral ja kaudselt valdan ja mis on tulnud minu muusikuteel üpris kasuks – kunagi lapsena lugesin ma lõputult eksootilistest haigustest ja panin mööduvatele inimestele salamisi diagnoose. Mõnes mõttes see inimeste jälgimine ja nende olemuse ja tunnete tõlkimine muusikasse algas just sellest kummalisest kirest parasiitide ja mädanike vastu. Detailid, süvenemine, võime näha suurt pilti, leida mädapaised ja neid ravida läbi heli.

Aga tundub, et publiku huvi on jäänud muusika juurde...

Ma ei tahtnud teile täna tegelikult rääkida hierarhiast erinevate kunstide ja teaduste vahel. Ma ei tahtnud rääkida, kui raske elu on vabakutselisel haritud loojal. Nagu öeldud, mina/me muud moodi ei saa.

Minu vabalt valitud teema on improvisatsioon muusikas, ja elus üldisemalt. Proovin lühidalt kirjeldada, kuidas ma loon oma teoseid ja kas või, mida ma mõtlen, kui mängin pilli... Või mis keeles ma mõtlen, kui ma pilli mängin.

Tõtt-öelda, see on hästi lihtne asi, aga raske seletada. Ma ei seleta oma loomisprotsessi lahti isegi mitte oma õpilastele ega ka oma lähimatele muusikutest sõpradele. See on lihtsalt midagi, mis ei vaja seletamist, tähtis on tulem, mitte see, kuidas sa punktist A punkti Õ jõuad.

Vahemärkusena. Kuna ehk saalisviibijad on kursis, et eelmisel aastal tuli välja Kaupo Kruusiaugu film „Machina Faust“, mis rääkis minu seiklusrikkast elust, valikutest ja muusikast. Kuigi filmi saatis päris korralik edu, siis kostis ka hääli (haritud) inimeste seast, kes nurisesid, et muusikat jäi filmis väheks ja millal küll tehakse naisloojast see „õige film“, kus eraelu ei lahata ja jääb vaid muusika.

Ma selle vea kohe parandan, aga lisan veel, et kes tahab muusikat kuulata, kuulab mu plaate ja tuleb kontserdile. Ma mängin päris palju ja ei kavatse veel nii pea lõpetada.

Mis asi on see „õige“ film „õigest“ naisest, aru mina ei saa.

Selle filmi eesmärk oli midagi muud, see oli ja on väga tähtis mulle ning läks üsna etteteadvalt kalliks maksma mulle endale.

Selle filmi eesmärk oli näidata (nais)looja loomingut koos eluga ja mis see kõik maksab ja kes selle eest maksab (ilma statistikata). Loojana ei oska ma kuidagi lahutada oma eraelu oma tööst – minu meelest on see kõik suht sama. Ma ei tea, kuidas ma äkki loon muusikapala, mis seisaks minust hästi kaugel, mis ei olekski nagu mina... ma olen ju minu loomingu jalatallast pealaeni.

Suur osa luuletajaid kirjutavad ju ka omaenese elust ja kogetud armastusest, õnnest, valust, traumadest... Nii et eraelu segab mu tööd ja töö segab mu eraelu, aga üldiselt ei sega minu elu koos loominguga keskit. Kas Juhan Liivi toa must lagi oli äkki liiga isiklik? Oleks äkki võinud olla kellegi teise inimese must lagi? Miks me ei küsi, miks meeslooja räägib oma isiklikust elust?

Miks me ei suuda lahti lasta soopõhiselt esitatud küsimustest ja miks naise puhul räägitakse tema eraelust kui millestki tema loomingut segavast ja suisa halvast, samas kui meeslooja võib luua ja hoorata, ja sel juhul on see hooramine lihtsalt osa tema loomeprotsessist? See vihastab mind! Selline eraldamine ja käsitlus peab lõppema!

Nüüd siis lõpuks loomeprotsessi juurde.

Hästi lihtsalt öeldes elan ma paralleelselt mitmes „eluruumis“ ja vahetan neid vastavalt vajadusele. Kuna ma olen nende „ruumidega“ tuttav juba lapsest saati, siis nende vahel hüplemine on muutunud aastate jooksul sujuvamaks, aga päris automaatselt see ei käi. Vahel see hüplemine toimub ilma minu tahteta,

lihtsalt äkki olen ruumis number 6, kuigi peaksin olema ruumis number 3. (Kindlasti olete juba kõne ajal märganud, et ma kokutan ja ajan sõnu sassi – see ongi see märk minu hüplemisest erinevates ruumides. See on ka põhjus, miks ma olen oma kõne üles kirjutanud – et vältida hüpet ei tea kuhu.)

Lihtsalt öeldes on neid ruume kaks – loominguuline ruum ja igapäevane ruum (kusjuures üks ei välista teist ja nendes viibimine võib toimuda ka korraga), aga keerulisemalt jaguneb see loominguuline ruum veel vähemalt kuueks erinevaks toaks.

Ruum nr 1 on tavaline olenguruum ehk mina üksi ilma mõteteta. (Jah, ma pean tunnistama, et osa oma ajast ma ei mõtle üldse ja see ei ole mulle millegipärast üldsegi raske. Kunagi mu kallid ja kõrgeltharitud ema küsis minu käest: „Maria, mis on meditatsioon?“ Selle peale ma püüdsin seletada, et see on selline kunstlikult tekitatud ja venitatud moment, kus sa vabaned oma mõtetest. Möödus paar päeva ja ema oli teemat vahepeal seedinud. Tema lause oli: „See ilma mõteteta olemine, see ei tohiks sulle vist väga raske olla?“)

Ruum number 2 on pillimängija kui tööriist. Lühidalt igas asendis ja igas konditsioonis oma rea maha saamine, aga oma isikliku kullasära ehk allkirja pead sa sellegipoolest juurde lisama. Kellelgi pole vaja robotit.

Ruum number 3 on pillimängija kui improviseerija. See on suur ja vägev ruum, kus tegeletakse momendi tõlkimisega muusikasse, peegelduste ja filtreerimisega läbi enda. See on see ruum, mis tahab aega ja kus ma küll liikusin kogu aeg, aga selle ruumi suurust hakkasin tunnetama alles natuke pärast oma neljakümnendat sünnipäeva.

Ruum number 4 on helilooja. Heli tegelikult tuleb minu jaoks ei tea kust ja see tuleb konstantselt. Ma ei saa lihtsalt lõpetada heliloominguga tegelemist... see on metsik loom ja tegutseb minuga paralleelselt. Siin ruumis küsin ma pigem küsimusi: kus ja kellele, ja kõige tähtsam küsimus MIKS ja milleks.

Ruum number 5 on esineja – lavaline energia, võime panna inimesi ennast kuulama ja leida ühisosa oma publikuga.

Number 6 on ruum, mida ma kutsun filtreerimis-, sorteerimis- ja jäätmejaamaks – ehk ruum, kus hoian kõiki peegeldusi ja muud sodipodi, mis filtrisse kinni on jäänud. Selles ruumis käib midagi analüüsimise sarnast nagu laboratooriumis ja siis toimub analüüsi tulemuse tõlkimine muusikasse. Osa – suur osa – läheb prügikasti ja ma unustan selle. Igaveseks...

Need kuus väga olulist ruumi eksisteerivad selleks, et ma saaks luua ja toimetada, vahel, kui õnne, siis sekka auhindu vastu võtta... Kõik ruumid on võrdsest vajalikud ja siin mul lemmiklapse pole. Kõiki neid ruume ma arendasin oma pikal haridusteel, aga tegelikult on need olnud mul olemas algusest peale.

Ja nüüd kõige tähtsam osa. Minu absoluutne muusikaline kiring on improvisatsioon. See ei ammendu minu jaoks vist küll iialgi, sest see on kõige ausam ja ehedam muusikastiil, mis peegeldab artisti ja tema ümber olevat maailma.

See on ka üks väheseid stiile, mis on üpris puhtalt ajatu, vaba geograafilisest, religioossetest ja soolistest piiridest, ning selles navigeerimises ja üldse improviseerimises virtuoosiks saamine on välistatud. Sa ei saa kunagi päris valmis ja see on see ilu lubadus, mitte ilu ise.

Nii kaua kui sa arened inimesena, arened sa improviseerijana ja vastupidi. Küllap see paneb mind pingutama.

Inimesed, kes suudavad improviseerida muusikas, neil on alati autobiograafiline ja äratuntav helikeel. Nad suudavad alati ka kirjutatud muusikat mängida ekstra kullasäraga ja tunnetavad muusikat nii palju paremini kui mitteimproviseeriv muusik.

Improviseerimine on raske kunst, sest seal justkui pole reegleid ja samas on reegel reeglis kinni – nii nagu loodusjõud, nii vaba, nii metsik ja samas alati oma mustrit järgimas. Igale tõusule järgneb mõõn ja igale liigile on sisse programmeeritud häving.

Kui ma mängin pilli, siis ma olen ruumis, kus viibib publik, ma alustan oma loo rääkimist läbi pilli, aga järk-järgult võtavad inimesed (muusikalise kommunikatsiooni viimane ja kõige tähtsam lüli) selle loo rääkimise üle. Nende lood hakkavad rääkima läbi minu ja minu instrumendi. Selleks peab harjutama, selleks peab olema sensitiivsust ja selleks peab olema kartmatu. See, mida ma kirjeldasin, on see niinimetatud ideaalne kontserdisituatsioon. Oma elus olen mänginud portsu väga häid kontserte, aga meenub ka terve hulk väga halbu kontserte, kus ma mingil põhjusel ei suutnud oma publiku lugu üles leida...

Kõige raskem on mängida publikule, kel on kõht tühi.

Minu põhimõte on küllaltki kristlik vaatamata sellele, et olen veendunud ateist – „kui on antud, ära küsi miks, vaid tegutse ja anna tagasi“ ehk siis ma tean ja usun, et mulle on antud anne, ja vähemalt enda arvates olen seda kasutanud üsna hästi. Ma kavatsen sellega jätkata, kuni ma suudan luua, sest seda peab inimene endale ikka ja jälle korrutama – miski pole igavesti, ka mina ja minu looming, mis nahunii ei ole ilmselt minu oma, sest ma pole kuigi veendunud, et see, mis tuleb minu seest, on minu tehtud.

Ja nüüd kõige tähtsam osa. Tänamine. Ma tänan tunnustuse eest, ma tänan, et mind kutsuti, ja ma tänan, et saite tulla. Mõne hetke pärast saame kõik üheks ja te mahute kõik minu loosse. Kui mitte täna, siis kunagi tulevikus.

Autahvel

EESTI KULTUURKAPITAL, ILUKIRJANDUSLIK TÕLGE

VASTAVAD 2022. AASTA PREEMIA NOMINENDID

LEENU NIGU, ANTI SAAR, HEETE SAHKAI, HEILI SEPP.

KÜSIB **HELI ALLIK**

Eesti Kultuurkapitali ilukirjanduse tõlkeauhinna žürii koosseisus Kätlin Kaldmaa (esimees), Maarja Kangro ja Kaia Sisask valis 2022. aasta eestikeelse tõlke preemiale kandideerima järgmised tõlkijad ja teosed:

Hendrik Lindepuu – Stefan Žeromski, „Õhus on kevadet“; Zbigniew Herbert, „Luuletused“; Olga Tokarczuk, „Ühe raamatu otsijate teekond“ ja „E. E.“ (tõlked poola keelest)

Leenu Nigu – Fernando Pessoa, „Rahutuse raamat“

(tõlge portugali keelest)

Ülar Ploom, Harald Rajamets, Ilmar Vene – Dante Alighieri, „Jumalik komöödia. Paradiis“ (tõlge itaalia keelest)

Anti Saar – Marcel Proust, „Õitsvate neidude varjus“; Katrina Kalda, „Metsiku maailma melanhoolia (tõlked prantsuse keelest)

Heete Sahkai – Carlo Levi, „Kristus jäi pidama Ebolis“

(tõlge itaalia keelest)

Heili Sepp – Bernardine Evaristo, „Tüdruk, naine, keegi teine“

(tõlge inglise keelest)

Aastapremia pälvis **Ülar Ploom**.

Anti Saar, Heete Sahkai, Heili Sepp ja Leenu Nigu vastasid mõnele Heli Alliku kiirküsimusele.

Kuidas te nomineeritud teos(t)eni jõudsite?

Anti Saar: Väga raske on aru anda, kuidas jõudsin Prousti teoseni „Õitsvate neidude varjus“. Veidi asjakohasem, kuigi mitte kergem, oleks kirjeldada, kuidas see teos jõudis minuni. Mingis vastuvõtlikus vanuses loevad inime-

sed raamatuid, mis jäävad nendega kauemaks kui hilisemad või varasemad. Nõnda oli minul muu hulgas Prousti teosega „Swanni armastus“, mida lugesin teismelisena Leili-Maria Kase tõlkes. Viis-kuus aastat hiljem, kui juba veidi prantsuse keelt mõikasin, sattus mulle kätte prantsuskeelne

taskuväljaandes „Taasleitud aeg“, mille paari euro eest soetasin ja julgust kogumata lugema hakkasin (muide, täpselt samamoodi jõudis minuni paar aastat tagasi Dante „Paradiis“, mille tõlge tänavu Kulka auhinnaga pärjati). Too lugemine osutus, kuidas öeldagi, edukaks. Ja algaja tõlkijana hakkasin siis peas veeretama mõtet, et kunagi ehk võiksin minagi Prousti eestindamisega kätt proovida. Õnnekombel oligi „Kaotatud aja“ sarja tõlkimine viimaste aegade ni poolleli just selle kõite kohalt, mis mind ennast kõige rohkem puudutab. Noore minategelase püüdlustes, pettumustes ja ihades tundsin küllap ära noodsamad, mis olid käivitanud ja kammitsenud mind ennast tol kahekümne aasta tagusel ajal.

Katrina Kalda „Metsiku maailma melanhoolia“ jõudis minuni proosalisemal viisil. Olin eestindanud juba kolm varasemat Katriona romaani ja nii kirjastuse kui ka autori soov oli minuga jätkata sellegi, neljanda juures. Võtsin pakkumise rõõmuga vastu. Ehkki Katriona Kalda on juurtelt eestlanna, arendab tema rikkalik keel tõlkijat rohkem kui enamiku kaasaegsete prantslaste oma.

Heete Sahkai: Teose tõlkimise ettepanek tuli Triinu Tammelt Loomingu Raamatukogu toimetusest. Suur tänu neile kirjandusajaloost aardeid välja Kaevamast!

Heili Sepp: Lugejana jõudsin romaanini „Girl, Woman, Other“ üsna kohe pärast selle ilmumist 2019. aastal.

Raamatu ümber oli tekkinud piisavalt palju elevust, et võtsin selle ka ise ette. Olin aastaid varem lugenud Evaristo satiirilist düstootopiat (või hoopis utootopiat, kuidas kellele, ilmselt) „Blonde Roots“, mis mulle väga meeldis. Ja pean tunnistama, et „Blonde Roots“ on jäänud siiani Evaristo tööde seas minu isiklikuks lemmikuks. „Girl, Woman, Other“ sai mulle omaseks alles tõlkimisprotsessi käigus. Tõlkimiseni jõudsin nii, et Leenu Nigu tegi mulle Rahva Raamatu Kirjastuse poolt ettepaneku romaani tõlkimiseks juba hiljem, kui see oli saanud Bookeri auhinna.

Leenu Nigu: Pessoa ja iseäranis tema „Rahutuse raamat“ on olnud ammu unistus. Mäletan selgelt, kuidas kümmekond aastat tagasi esimesi tõlkimise katseid tehes mõtlesin, et küll oleks vägev, kui kunagi avaneks võimalus „Rahutuse raamatu“ kallal töötada, uskumata seejuures päriselt, et mu võimed võiks üldse kunagi selle teoseni küündida. Mõnikord täituvad unistused isegi kiiremini, kui ise tahata oskad. Seejuures on muidugi oma oluline roll kirjastusel Salv, kes selle raamatu minuga jutuks võttis, enne kui oleksin ise sõندانud mõnele kirjastusele „Rahutuse raamatu“ tõlget pakkuma minna. Ja ma olen neile väga tänulik kannatlikkuse eest, sest nad ootasid päris pikalt, kuni sain eelmised projektid lõpetatud ja asusin Pessoa kallale.

Mis olid selle tõlke (või nende tõlgete) juures kõige suuremad keerukused – ja mis end jälle kõige paremini kätte andis, mis kõige rohkem rõõmustas?

Anti Saar: Prousti juures tekitas mõningaid raskusi tõlke stilistiline ja leksikaline ühitamine tema varasemate eestikeelsete väljaannetega. Muidugi ei mõtle ma, et kõik ühe autori teosed peaksid võõras keeles ja eri aegadel kõlama ühtmoodi, aga teatud äratuntavus sõnakasutuses, lauserütmis ja muus võiks ju säilida. Ja isegi kui kõik tõlkijad peavad autoritruudust tähtsaks, võivad nende nägemused truu-dusest üksteisest erineda. „Õitsvate neidude“ puhul tabasin ennast mitmel korral ka küsimuselt, mis mind varem pole tõlketöö juures vaevanud. Oma tõlkele „teist ringi“ peale lugedes adusin, et selle teine osa („Kohanimed: koht“) on esimesest osast („Madame Swanni lähikonnas“) sootuks ladusam ja lennukam. Ja ma mõtlesin: olen ma õige rütmi ja hoo sisse saanud alles 250. leheküljel? Või tuleks mul kahtlustada, et hoopis autor on end selles kõites tõeliselt leidnud alles seal? Miks mitte? Häid ja halbu päevi ning kuid tuleb ette ju mõlemal? Vaevalt leidub inimest, kes suudaks sellele küsimusele üheselt vastata. Ent oma heameeleks tõden, et toimetaja Leena Tomasberg, kes luges väga hoolikalt nii originaali kui ka tõlget, minu probleemiasetust vähemalt aktsepteeris.

Mis mind rõõmustas, oli äratundmine, et Prousti lause, kui oma tähelepanu vähegi pingutada, pole kaugeltki

mitte segane ega raskepärane. Vastupidi, see on nõtke ja meloodiline, tugeva loogilise selgrooga, isegi kui sirutub üle poole lehekülje. Loodan väga, et need kvaliteedid, mõnu kirjutamisest ja tõlkimisest, ka eestikeelses teoses lugejani jõuavad.

Katrina Kalda tõlkes tekitas raskusi üks konkreetne tegelaskuju, peategelase Gaia pärisema, kelle kõnes pidin jäljendama soomepärasest aktsenti.

Heete Sahkai: Selle raamatu tõlkimine oli minu jaoks igas mõttes raske. Raske oli leida jutustaja häält, ja see päriselt ei õnnestunudki. Nägin palju vaeva lauseehituse ja õigete sõnade leidmisega. Ei saa öelda, et midagi oleks ennast kergelt kätte andnud.

Heili Sepp: Pean tunnistama, et hirmud olid enne tõlkimist suuremad kui need, mis pärast tõeks osutusid. Üht raskust hindasin aga väga täpselt ja selleks oli teose maht. Loomulikult on tõlgitud hulga massiivsemaid tekste, aga mina aiasin ja tean nüüd seda kindlamini, et 400–500 lehekülje on isiklikult minu piir. Juba nüüd läks vahepeal pisut keeruliseks hoida fookust ja tagada ühtlust detailides. Tekst ise aga andis tõlkimise mõttes tervikuna kätte kergemini, kui olin arvanud. Kõige rohkem rõõmustas mind luule ja sellele lähedaste tekstiosade tõlkimine, iseäranis ühe Umar Hajjami luuletuse tõlke eestindamine (lk 399).

Leenu Nigu: Sellesamas „Tõlkija hääle“ numbris kirjutan pikemalt, milline peavalu on tõlkida teost, millel pole originaali ja mis autori eluajal trükki

ei jõudnud. Nii et enne kui üldse rinda pista küsimusega, kuidas tõlkida, tuli lahendada küsimus, mida tõlkida. Ja ka sisulisest poolest pole see tekst just lihtsate killast. Tõlkimise ajal saigi sõpradele naljatamisi räägitud, kuidas „hommikuti ma maadlen Pessoa“.

Aga „Rahutuse raamat“ on oma parimatel hetkedel nii ütlemata ilus, et selle kallal töötamine, sellest mõtlemine, selle läbi tunnetamine, mis tegelikult on ju lõppeks selle teksti sees elamine, on olnud tõeline privileeg. Minu elu on sellest kindlasti palju rikkam.

Millest te tõlkides kõige rohkem puudust tundsite?

Anti Saar: Puudust tundsin vaheldumisi kahest: ajast ja rahast. Kui varusin aega, et pikemalt tõlkele pühenduda, avastasin mõne kuu möödudes ikka, et leiva lauale saamiseks pean vahele võtma kiiremaid „sutsakaid“: midagi toimetama, retsenseerima, ise kirjutama... Ja see omakorda tekitas ajapuuduse, nii et Hieronymuse programmilt tuli pikendust küsida.

Heete Sahkai: Ajast.

Heili Sepp: Ajast.

Leenu Nigu: Oleks „Rahutuse raamatust“ üks kindel kanooniline versioon, oleks elu olnud palju selgem. Aga kindlasti ka igavam. Suure osa asjust, mida hing ihkas, sain kätte sekundaarse kirjanduse kaudu, ehki kindlasti on sellel teosel lõpmatult kihte, mida lahti koorida ja avastada.

Keerukate ilukirjanduslike tekstide tõlkimine ei ole kunagi lihtsalt tõlkimine, inimene teeb selle varjus alati ka midagi muud. Kas te oskaksite öelda, mida see tõlge (need tõlked) teile õpetas(id)?

Anti Saar: Asjaolu, et pikemat tõlketööd tuleb muude ettevõtmistega vaheldada, pole tingimata halb. Tugeva autori keel kandub tahes-tahtmata üle ka tõlkija omaloomingusse. Nii võin ma puhtsüdamlikult kinnitada, et mu lastejuttude sari „Pärt plindris“, mida on tänaseks omakorda tõlgitud päris mitmesse võõrkeelde, kujutab endast poolteadlikku Prousti pastišši. Juhindusin kolmest vaieldamatult proustilikust põhimõttest: 1) laused olgu väga pikad (väljakutseks halale, et Eesti lastel puudub funktsionaalne lugemisoskus); 2) sündmustik olgu aher, mitte midagi ei pea toimuma; 3) kogu tegevus olgu esitatud minajutustaja sisekõnena, n-ö teadvuse vooluna. Prousti jälgedes käisin ka selles mõttes, et enne oma suurteost kogus temagi tuntust pastiššoorina – tundsin volitust suurmeisterit ahvida. See oli väga rikastav kogemus.

Heete Sahkai: Teos räägib sellest, kuidas Põhja-Itaalia suurlinna intellektuaal avastab Lõuna-Itaalia talupoegade tsivilisatsiooni. Tema kirjeldused tekitasid mitmeid paralleele Eestiga ja viisid mõtted talupojakultuuri universaalsusele. Lõuna-Itaalia külades peletati haigusi täpselt samade loitsudega, mida võib lugeda Mare Kõiva poolt hiljuti välja antud „Eesti loitsudest“ – see paneb mõtlema, kuidas ja

kelle kaudu need levisid. Lood peidetud varandustest omakorda tuletavad meelde Kreutzwaldi „Ennemuistseid jutte“. Arvata võib, et ka paljud muud autori tähelepanekud Lõuna-Itaalia talupoegade kohta kehtivad ka Eesti „maarahva“ kohta. See oli äratundmine, mida poleks oodanud.

Heili Sepp: Kindlasti rikastas see romaan mu sõnavara ja oskust eristada nüansse kõiges, mis puudutab Aafrika diasporaa rahva elu mitmekesisust. Muidugi sain ka teadmisi feminismi ajaloo ja sooteooria vallas. Tõlkijana oli üks mu peamisi väljakutseid see, kuidas väljendada eestikeelses tekstis erinevaid inglise keeli, pruuke, aktsente jms (sh eri ajaperioodide slänge) ning inglise keelel põhinevaid kreoolkeeli, nii et need oleks eristatavad, aga mõjuks siiski loomulikult ja loetavalt. Võib vaielda selle üle, kas tulemus on ideaalne, aga igatahes mina sain ohtlalt katsetada ja kombineerida.

Leenu Nigu: Ma ei ole taustalt filoloog, küllap mu lähenemine tekstile on mõneti isesugune. Minu jaoks on alati esmatähtis teksti sisuplaan, vorm on selle teenistuses. Sestap on kõige õpetlikum olnud ikka see, millest Pessoa „Rahutuse raamatus“ räägib: nukra üksilduse hõrk ilu, igatsus millegi kättesaamatu järele – olgu need kauged maad või muinasjutulised fantaasiad, oskus tõeliselt märgata argised asju ja neist üdini rõõmu tunda, leppimine elu paratamatu rutiiniga ja hellus oma lihtsate, kohati ilmetutegi kaasteeliste vastu.

Siinsamas XI numbris esitab Bruno Mölder mõttekirjanduse tõlkijatele küsimuse: „ChatGPT ja teised tehisintellektil põhinevad tekstigeneraatorid lõövad praegu laineid. Nende abil on võimalik minutitega tõlkida teksti ka eesti keelde. Kas olete kaalunud tõlkimist tehisintellekti abiga? Kas võib juhtuda, et tulevikus võtavad tekstirobotid tõlkijatel leiva laualt?“ Mida teie sellest arvate?

Anti Saar: Täpsustagem, et tehisintellektil põhinevad tekstigeneraatorid tõlgivad tekste eesti keelde mitte minutitega, vaid suisa sekunditega, silmapilkselt. Ja selles avaldub ka nende suurim puudus: nad ei saa tekstist päriselt aru, ei oska lugeda. Kogu tekstisisene dünaamika, selle lineaarne areng, metonüümiline mõõde, jääb neile oimamatuks. Õeldagu mida tahes, ChatGPT jms ei ole otsustavat sammu lugemisoskuse omandamiseks astunud. Ilma selleta on aga tõlkimine mõeldamatu. Kindlasti leidub ka ilukirjanduse tõlkijaid, kes „tarkade“ programmide abi kasutavad ning oma tööga kiiremini ühele poole saavad. Ja paras neile. Igal juhul on selge, et tehisintellekt seab inimkonna lähitulevikus hoopis kriitilisemate probleemide ja dilemmade ette, kui seda on tõlkijate tööta jätmine.

Heete Sahkai: Masintõlge tuleb hästi toime tekstidega, mis sarnanevad väga paljude juba tõlgitud tekstidega, mis omakorda kuuluvad koos tõlgetega tõlkemootori treeningandmestikku. Ilukirjanduse puhul näen siin kahte takistust. Esiteks ei ole autoriõiguste-

ga seotud põhjustel tõlkemootorite ja keelemudelite treeningandmestikus veel väga palju ilukirjandustekste, kuigi eeldada võib, et see probleem varsti lahendatakse. Teiseks võib arvata, et ilukirjandustekst on vähemalt mingil määral originaalse stiili ja keelekasutusega ning sarnaneb seetõttu varasemate tekstidega vähem kui näiteks seadusetekst varem tõlgitud seadustega või kasutusjuhend varasemate kasutusjuhenditega, välja arvatud ehk ajaviitekirjandus, millel on oma väljakujunenud stambid. Eesti keele puhul lisandub ka treeningandmestiku nappus: enamikust keeltest on eesti keelde tõlgitud väga vähe ilukirjandust (ja üldse tekste). Mitmekeelsete mudelite ja eesti keele andmestikul treenitud keelemudelite kasutamine küll korvab seda, aga kas olemasolevaid tekste reprodutseerima treenitud mudelid saavad originaalteksti esteetilist omapära sihtkeeles taastada?

Heili Sepp: Ma ei ole kunagi ilukirjandust tõlkides tehisintellekti abi kasutanud ega kavatse seda ka teha. Üks – kui mitte peamine – põhjus, miks mina tõlgin, on see, et ma naudin tõlkimise protsessi. Siin tehisintellektist kasu poleks. Samas ei kiirustaks ma viltu vaatama neile, kes seda abi tõhususe nimel siiski pisut tarvitavad, kuna tõlkimine on neile elatusallikas. Kindlasti on aga tekstil ja tekstil vahe. Kahtlen, kas tehisintellekt suudaks vahendada keerukamaid ilukirjanduslikke teoseid nii nüansseeritult ja „elusalt“ kui inimene, aga ma ei välis-

ta, et see võiks toimida päris edukalt lihtsama žanrikirjanduse puhul. Kui mõtlen enda tõlgitud teostele, siis ma ei tea, kui adekvaatselt oleks tehisintellekt minu peamised tõlkedilemmad lahendanud. Tean aga seda, et mõned (tõlke)otsused usaldaksin pigem inimhingega ja -kogemusega olendi kätte. Aga kui turule jõuavad – ja ma ei näe põhjust, miks need ühel päeval jõudma ei peaks – teosed, mille autoriks ongi juba tehisintellekt, siis neid tõlkima ongi küllap õige just teine AI.

Leenu Nigu: Tehnoloogia vallas olen paras konservatiiv, alati viimaste seas, kes uuendused omaks võtab. Isegi nutitelefoni hankimist lükkasin nii kaua edasi kui vähegi võimalik. ChatGPT-d ma ootuspäraselt seni kasutanud ei ole. Aga see ei tähenda tingimata, et ma seda iialgi ei teeks. Tüütu mehhaanilise töö puhul võib tehisintellektist kindlasti kasu olla ja rumal oleks sellest abivahendist pimedalt keelduda. Küll aga puudub mul igasugune hirm selle ees, et robot ilukirjanduse autori või tõlkija täielikult kõrvale tõrjuks. Sest mis see kirjandus (või ka kunst laiemalt) üldse on, kui mitte püüd jagada liigikaaslasega mingit kindlat sisetunnet kogemust. Olla mõistetud, teist puudutada. Robotist võib olla kasu, aga teda pole mõtet armastada. Samamoodi on kunsti vältimatu eeldus jagatud elus olemise tunne, kui tahes segane see tunne parajasti ka poleks. Ja kirjandus on niisuguse puudutamise mõttes üks vaimustavamaid kunstivorme, sest see võimaldab meil olla

ühenduses teise inimolendiga ajast ja ruumist hoolimata. Tõlkida ligi 90 aastat tagasi teises Euroopa otsas surnud kirjaniku sõnu ja mõtteid, lasta neil end liigutada, et siis see meeleliigutus anda edasi kaasmaalastele, kes kirjaniku keelt ei mõista, lootuses, et see neidki liigutab. Kui see juhtub, on see väike ime. Nii et tõlkimise puhul olen vist väikest viisi animist või müstik, ma tõesti usun, et see tunne, see meeleliigutus, need värvid, see rütm ja meloodia, mida tõlkija autori tekstiga töötades tunneb, jääb ridade vahele kinni ja trükitud teosest leiab avatud meelega lugeja selle omakorda üles. See ongi õnnestunud teose tunnus. Ja kui see inimestevaheline puudutus peaks kaotsi minema, pole üldse millegi enam mõtet.

EESTI KULTUURKAPITAL, MÖTTEKIRJANDUSE TÕLGE

VASTAVAD 2022. AASTA PREEMIA NOMINENDID

**REET BENDER, TIJU HALLAP, HASSO KRULL, PIRET KUUSK,
TIINA RANDUS, KRISTI VIIDING. KÜSIB BRUNO MÖLDER**

Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali mõttekirjanduse tõlkeauhinna žürii koosseisus Bruno Mölder (esimees), Kristiina Ross ja Märt Väljataga valis välja järgmised nominendid 2022. aasta mõttekirjanduse tõlkeauhinna:

Reet Bender – Johann Gottfried Herder, „Torm ja tung: Valik varaseid kirjatõid“ (tõlge saksa keelest)

Tiiu Hallap – Alfred Ayer, „Keel, tõde ja loogika“ (tõlge inglise keelest)

Hasso Krull – Philippe Descola, „Teispool loodust ja kultuuri“

(tõlge prantsuse keelest), **Byung-Chul Han, „Läbipaistvusühiskond“** (tõlge saksa keelest)

Piret Kuusk – Albert Einstein, „Eri- ja üldrelatiivsusteooriast (üldaru- saadavalt)“ (tõlge saksa keelest)

Tiina Randus – Dean Buonomano, „Aju on ajamasin: Neuroteadus ja aja füüsika“ (tõlge inglise keelest)

Kristi Viiding – Justus Lipsius, „Laimamisest. Meelekindlusest“ (tõlge ladina keelest)

Aastapremia pälvis **Kristi Viiding**.

Bruno Mölder esitas nominentidele mõned küsimused.

Kuidas jõudsite enda tõlgitud teose juurde? Oli see millegi poolest isiklikult oluline tekst?

Kristi Viiding: Justus Lipsiuse nimi jõudis minuni klassikalise filoloogia õpingute ajal magistri- ja doktoriõppes. Väga paljude antiikautorite tekstiväljaannete kriitilises joonealuses aparaadis võib leida tema nime teksti-

kohtade parandaja või kommenteerijana, n-ö etableerunud tekstiversiooni kehtestajana. Tema enda kirjutised 16.–17. sajandist, algul õieti tsitaadid neist, sattusid mu vaatevälja varauusaaja, eeskätt 17. sajandi uurimisega Liivimaal alates doktoritööst. Järgnes 2000ndate algul Tartu Ülikoolis doktorantidega korraldatud lugemisse-

minar Lipsiuse tekstidest, üha uued kohtumised Liivimaa varauusaja tekstides, küll tsitaatide, küll isiklike kirjade kujul Lipsiusele ja Lipsiusest. Lõplikuks tõukeks tõlkimisel sai arusaam, kui oluliselt Lipsius mõnegi Liivimaa varauusaegse poliitika- ja hariduselu juhtfiguuri tegevust ja vaateid mõjutas, ning *vice versa* asjaolu, et Lipsiuse „Kõne laimamisest“ võib olla kirjutatud just Riia humanistile David Hilchenile lohutuseks tema laimava ühiskondliku tühistamiskampaania ja pagulusse saatmise ajal. Silmapaistev seos Euroopa (barokiaja) ühe tippautori olulise teose ja võimaliku liivimaise ajendi vahel ei ole siinses kirjandus- ja kultuuriloos just igapäevane nähtus – oleme oma regioonist harjunud mõtlema pigem kui perifeeriast, kuhu jõudsid Euroopa tippkultuuri mõjud hilinemisega ja väga valikuliselt. Lisaks on mõlemad tõlkimiseks valitud proosatekstit – lisaks „Kõnele laimamisest“ ka „Meelekindlusest“ – oma allusioonirohkuses antiikse ja kristliku kultuuri tekstidele ja sündmustele, aga ka nende senecalikult kokkusurutud stiil proovikiviks uusaja ladina keele ühe spetsiifilise stiili, nn lipsianismi vahendamisvõimalusele eesti keeles. Teadupoolest oli Lipsiuse loodud uusstoitsistlik maailmakäsitlusviis ja tema viljeldud stiil varauusajal nii Poola-Leedu kui ka Rootsi suurriigis, sh meie ala valitsejate hulgas, väga populaarne – neist lähtusid näiteks Poola suurhetman Jan Zamoyski ja Rootsi kuninganna Kristiina.

Isiklikult oluline? Jah, eeskätt nende kolleegide tõttu, kellega olen tänu Lipsiusele kokku puutunud. Eriti Jeanine De Landtsheer (suri ootamatult 2021. aasta jaanuaris) ja Jan Papy Belgiast, kaks juhtivat, väga erudeeritud Lipsiuse teoste väljaandjat.

Piret Kuusk: Olen nüüd eesti keelde tõlkinud ja Ilmamaa on avaldanud kaks Albert Einsteinini teksti: tõsi-teaduslik „Üldrelatiivsusteooria põhialus“ ja rohkem avalikkuse poole pööratud „Eri- ja üldrelatiivsusteooriast (üldarusaadavalt)“. Mõlemal korral oli initsiaatoriks Mart Jagomägi Ilmamaast, kellel on Tartu Ülikooli füüsikateoreetiku haridus. Olen temaga sama meelt, et täppisteaduse klassikuid, nagu muidugi ka teiste valdkondade klassikuid, võiks olla eesti keelde tõlgitud nii palju kui vähegi võimalik. Siis on lootust, et nende tekstide üle võib tekkida ka eestikeelne arutelu, ilma milleta ei saa me oma keelt pidada kõrgkultuuri keeleks.

Tiiu Hallap: Alfred Ayeri „Keel, tõde ja loogika“ on loogilise positivismi nii-öelda klassikaline esitus. Loogiline positivism omakorda oli üks XX sajandi algupoole filosoofia suuri mõjutajaid. Kuivõrd palju on kiidetud teose nooruslikku värskust, selgust ja elegantsi, tundus mõttekas selle raamatuga lähemat tutvust teha ja see ka eesti keelde ümber asetada.

Ma ei saaks ütelda, et mul Ayeri raamatuga väga isiklik suhe on, kuigi „Eetika ja teoloogia kriitika“ peatükk omal ajal muljet avaldas küll. Verifi-

katsiooniprintsiip tegelikult avaldas ka. Üsna omapärane idee. Just nagu absurdne, aga samas mitte täiesti absurdne. Isiklikum suhe on mul pigem loogilise positivismi kui suunaga tervikuna. Selle mõttevoolu filosoofiline stiil – püüe teaduselaadsele täpsusele ja selgusele, umbusk lummavate, narratiivselt haaravate, aga lootusetute metafüüsikate suhtes, intellektuaalne terasus, kohati ka ootamatus konkreetsetes küsimustes – on mulle hästi arusaadav.

Tiina Randus: See raamat jõudis minuni siiski kirjastuse pakkumise kaudu. Aga teema haakus. Armastan ajukeemiat! Eriti tõlkida.

Reet Bender: Tõlkimine jõudis ettepaneku kaudu. Herder on muidugi selline tüviautor, kellega tutvumine kuulub obligatoorselt humanitaarstudiumi juurde. Kuid samas on ta autor, kellest küll palju räägitakse, kuid keda vähesed on otse lugenud. Ikka teatakse mingeid kokkuvõtteid ja ideede ülevaateid jne. Nüüd on teda kaks raamatutäit eesti keelde jõudnud – originaalis lugeda mõistjaid pole ju tänasel päeval teab kui palju. Tagantjärele tundub isegi hämmastav, et Herderit kui meie kultuuriruumile nii olulist autorit seni eesti keeles polnudki.

Hasso Krull: Philippe Descola „Teispool loodust ja kultuuri“ on minu jaoks tähtne, mis võib muuta maailmanägemist, kultuuri suunda ja ka inimese isiklikku elu. See pole lihtsalt veel üks antropoloogiline bestseller

ega akadeemiline suursaavutus, vaid raamat, mille kaudu saame teada, miks me ennast maailmas just nõnda tunneme ja miks meie esivanemad tundsid end teisiti. Siin on peidus ka võti, kuidas meie olemist muuta. Loomulikult jagab see võimalikud lugejad kaheks: ühed, kes taipavad, miks on muutust vaja, ja teised, kes ei oska või ei taha sellest aru saada. „Teispool loodust ja kultuuri“ on mõeldud mõlemale kategooriale, aga vastu võetakse raamatut seetõttu mõistagi erinevalt.

Mina jõudsin Descolani tänu Marek Tammele, kelle imponentne raamatukogu jäigi tükiks ajaks selle teose võrra vaesemaks. Aga nüüd on Marekil olemas ka eestikeelne tõlge, nii et lõppkokkuvõttes võitsid kõik: mina, Marek, Philippe Descola ja eesti lugejad.

Byung-Chul Hani „Läbipaistvusühiskond“ mõjus mulle otsekohe ülalatuslikult. Keegi on selle lõpuks kirja pannud! Nii napolisõnaliselt ja täpselt! „Läbipaistvusühiskond“ on ennekõike manifest, selles pole kahtlust. Samal ajal laotub üle terve teksti tsitaatide mosaiik, luues avara tausta kiirelt ja elegantselt. Väga erinevate mõtlejate kõrvutamise on värskendav. Teisest küljest on teose põhiidee aga lihtne ja ülimalt tänapäevane, vahetult haaratav.

Puudutaks veidi mõttekirjanduse tõlkimise eripära. Need, kes teist on lisaks mõttekirjandusele tõlkinud ka ilukirjandust, kas mõttekirjanduse ja ilukirjanduse tõlkimine vajavad

erinevat häälestust? Kas on märkimisväärseid erinevusi tänapäevase ja vanaaegse teksti tõlkimisel?

Kristi Viiding: Minu tõlkijabiograafias paigutuvad Lipsiuse proosateosed (esmapublikatsioonid 1584 ja 1606) ajateljel pigem kõige nooremate tekstide hulka. Nii antiikse Rooma autorite (Tacitus, Livius, katkendid Quintilianuselt, Senecalt jt antiikaja lastekirjanduse antoloogias „Kõige kaunimad ehted“), keskaja ladinakeelsete teoste („Roomlaste teod“) kui ka 17. sajandi Tartu Akadeemiaga seotud tekstide vahendamisel on mul olnud pikk ettevalmistus ja tekstiga kohanemise periood – ajalooliste originaaltekstide puhul on see ilmselt paratamatu. Nii vanade tekstide puhul on sageli raske tõmmata piiri ilukirjanduse ja mitteilukirjanduse vahel – on ju Tacitus ja Livius eeskätt ajaloooproosa autorid ja kui antiikajal oli sel žanril lisaks poliitilis-propagandistlik-õigustavale ka ilukirjanduslik taotlus, siis tänapäeva ajalookirjandus, kui ei ole tegemist just ajalooliste romaanidega, on ikkagi ilukirjandusest lahus. Sarnane olukord on ehk ka ajaloolise mõttekirjandusega.

Mõtte- ja ajaloooproosa aktiivse tõlkimise ajal püüan pigem vältida eestikeelse ilukirjanduse ja eriti ajakirjanduse lugemist-kuulamist, et oleks kergem püsida ajaloolises registris. „Meelekindluse“ tõlke esialgne versioon valmis üldse väljaspool Eestit, Poolas elades ja töötades. Eksperimentaalselt valmisid avapeatükid rei-

simise laitude kohta lausa rongis, teel Varssavist Toruńi poole. Kolmanda keele keskkonnas viibimine aitas mul võrdsemalt positsioneeruda tõlketeose lähte- ja sihtkeele vahel.

Piret Kuusk: Mul puudub ilukirjanduse tõlkimise kogemus; ei ole ka kunagi püüdnud sel alal midagi teha. Einsteini tekste oli mul tõlkida suhteliselt lihtne, sest saksakeelsete alus-tekstide juures ei olnud probleeme arusaamisega, millist mõtet Einstein on tahtnud ühe või teise lause või lõiguga väljendada; minu osaks oli sama mõtet väljendada selges eesti keeles. Oluline on, et algtekstis ja tõlkes oleksid samad mõtted. Teaduslikus tekstis on mõtte säilitamine suhteliselt lihtne, ilukirjanduses arvatavasti mitte nii väga.

Tiiu Hallap: Ma ei ole proovinud ega tahtnud ilukirjandust tõlkida. Selleks, et tõlkida kirjandust, peab oma olemuselt olema puhas teksti- ja keeleinimene. Ma ise seda ei ole. Olen ideeinimene. Mulle on oluline tekstis sisalduv mõttekäik, mitte teksti vorm. Ehkki jah, kui autori stiil on hea, ja enamasti ta seda ka on, loomulikult sooviks lugejas ka esteetiliselt naudingut tekitada kui vähegi võimalik. Mis puutub vanematesse filosoofiatekstidesse, siis ma ise neist hoidun. Seal läheb filoloogiline komponent liiga suureks.

Tiina Randus: Üldiselt tuleb mõttekirjandusega (minu puhul siis populaarteadusega) rohkem vaeva näha. Enamasti lisandub terminite. Sageli

tuleb abi otsida valdkonna spetsialistidelt, kellest mõni on nii obskuurne, et tema leidmiseks ja rääkima panemiseks tuleb kõvasti vaeva näha. Mõnigi kord tuleb nentida, et tekst oleks tahtnud põhjalikumat toimetamist, mida ilukirjanduse puhul on harvemini ette tulnud. Kõik populaarteaduse autorid ei ole tegelikult professionaalsed autorid, vaid pigem oma valdkonna entusiastid, kes valdavad küll teemat, aga mitte tingimata kirjasõna. Sellisel puhul olen võtnud endale õiguse teksti pisut klanida ja kasida. Ilukirjanduse puhul seda ei teeks. Ei saa öelda, et populaarteaduse puhul stilistikaküsimusi üldse lahendada ei tuleks, sagedasem on aga siiski peamurdmine selle üle, mida autor täpselt öelda tahab. Reet Bender: Eks iga tekst tahab süvenemist ja kui on olnud pikem paus, siis jälle tekstiga äraharjumist ja uuesti sinna sisse minekut. Vanema teksti puhul on muidugi neid läbitavaid kihte rohkem kui uue puhul, lisaks keelelisele küljele ka kõiksugu viited ja kaasaegsed vihjed jm, mis kommentaariumis selgitamist vajavad. Tudegitega töötamisest olen kaasa võtnud kommentaaride oluliseks pidamise – teksti kohalejõudmise protsent võib olla ikka väga erinev. Ilukirjandus võiks üldiselt enamjaolt ilma kommentaarideta hakkama saada, meumaristika ning mõttekirjandus tarvitavad neid aga siiski parajal määral. Ja siitkandi vanemate tekstide puhul on muidugi ka baltisaksa keelepruugi eripärad need, mis võivad komistuski-

videks osutada. Siin on aga abivahend juba mõnda aega käepärast – saime 2019 koos hea kolleegi Anne Aroldiga „Baltisaksa sõnaraamatu“ niikaugelt, et see on Eesti Keele Instituudi sõnaraamatute lehel kõigile kättesaadav. Ja nagu näitab sõnaraamatu statistika, kasutatakse seda usinalt.

Hasso Krull: Ilma mõtlemiseta pole mingit kirjandust. Ja ilma iluta ka ei ole, sest kui mõtlemises puudub sära, ei lähe tekst kellelegi korda. Hääletus on loomulikult erinev, aga minu meelest erineb ta astmeliselt. Kõige rohkem tuleb riskida luule tõlkimisel, sest ilma riske võtmata uut luuletust ei teki. Aga keerukaid teoreetilisi tekste tõlkides peab samuti arvestama, et kui lause pole esteetiliselt veenev, väheneb iseenesest ka loogiline veenvus. Arvan, et mõttekirjanduse tõlkimise poeetika ei erine põhimõtteliselt ilukirjanduse tõlkimisest, kuigi tekstid ise erinevad küll – mõned on ladusamad ja lobedamad, teised tihedamad ja keerukamad, olenemata teose laadist ega sisust.

Miks te üldse tõlgite ja keda näete oma tõlgitud teoste lugejana? Kas lisaks honorarile võib siin peituda ka rahvavalgustuslikke elemente?

Kristi Viiding: Filoloogi jaoks on tõlkimine igapäevane praktika, ka oma teadustöö raames tõlgin paljud tekstid töögrupi mittefiloloogidest-mittelatinistidest liikmete jaoks, kas siis mugandatult või vastupidi, teatud löike eriti täpselt, et nende kaudu argumenteerida või analüüsida-võrrel-

da. Egoistlikumast vaatepunktist on tõlkimine laiema publiku jaoks mulle ikka olnud koostöövõimalus sisu- ja keeleteoimetaja(te)ga või ka kaastõlkijatega, seega mulle kui tõlkijale alati arenemis- ja õppimisvõimalus. Tõlkides eksootilisest, ajaliselt kaugest, aga Euroopa kultuuri jaoks ühtlasi ka aluskeelest, nagu ladina keel seda on, kaasneb paratamatult teatud missioonitunne. Ma ei nimetaks seda isegi otse rahvalalgustuseks, vaid pigem väljendiga obligatio mutua – soov, et eesti keeles oleks lugeda paljudest kultuuridest ja keeltest pärit tekste, inspireerib andma ka oma vastupanust sellest keelest, milles olen koolituse saanud.

Mulle ei ole tähtis, kes ja milline täpselt on minu tõlke lugeja, ega see-igi, kuidas ja millal ta tõlkeni jõuab. Põnev on see, kui mõnd lugemiseks tõlgitud teksti kasutatakse muus meediumis, näiteks muusikateose tekstina. Muidugi on tore saada isiklikku tagasisidet.

Piret Kuusk: Mind hämmastas kunagi ühe välismaalase öeldud mõte, et teatavasti on inimesed maakera jätkusuutmatult ülerahvastanud ja miks ei võiks siis mõned väiksemad rahvad üleni kaduma minna, et teistel oleks pisut lahedam elada. Ei mäleta, mida talle tookord vastasin, aga sain selgesti aru, et nii see asi küll ei ole. Mure teiste heaolu pärast ei ole mulle võõras, aga olen oma hingelt konservatiiv ning olles sündinud Eestimaal ja kasvanud eesti keele sees, sooviksin,

et ligikaudu samasugune oleks ka mu lastelaste, lastelastelaste jne elukeskkond.

Tiiu Hallap: Ma ei tõlgiks, kui oleks muid mõistlikke võimalusi filosoofia juures olemiseks. Mis puutub lugejasse, siis analüütilist filosoofiat minu kujutluses keegi suurt ei loe, aga eks ma olen ka põhimõttekindel pessimist. Võib-olla keegi siiski loeb. Oma kujutlustes olen asjade seisuga rahul, kui mõtlen lugejast vanuses 15–20 aastat. Selline intelligentne gümnasist või üliõpilane, kes tegeleb intellektuaalse maailma avastamisega. Näiteks mõni noor võtab suvevaheajal kuskil Lõuna-Eesti heinaküünis või võrkkiires pikutades oma vaimsel huviretkel ühe analüütilise filosoofia teose lahti ja süüvib sellesse. Tekst on eesti keeles, mõned leheküljed on väga ootamatud, pikutaja saab sügava mõtlemiselamuse, pärast räägib sõpradele, mida luges. Need valdkonnad, mida mina olen tõlkinud – keele- ja vaimufilosoofia, teadusfilosoofia, moraalifilosoofia –, huvitavad ka osa loodusteadlasi. Nii et intelligentse noore kõrval teine kujuteldav lugeja on intelligentne professor, ütleme nii. Üks kujuteldav gümnasist, üks kujuteldav professor – see oleks päris hea variant. Tõenäoliselt kiusatakse minu tõlgetega ka aeg-ajalt filosoofiaüliõpilasi seminarides. See kujutluspilt pole ka halb.

Tiina Randus: Mulle lihtsalt ütlemata väga meeldib tõlkida. Tarku tekste veel seda enam. See täiesti selgelt ta-

jutav tunne, mis head teksti tõlkides tööhoos peale tuleb, nagu tuleks tekst sulle kusagilt ülevalt vasakult peapoolest sisse ja voolaks siis sõrmedest välja... See on nauding, mitte töö. Raamatute tõlkimise honoraridega Eestis ülearu hästi ära ei ela, kuid igapäevaselt (tarbe-)tõlkija ja -toimetajana töötades aitab raamatute tõlkimine hoida, et mõte ei manduks ja keel püsiks nõtkes. Sunnib tekstiga žongleerima, paneb keele tireleid tegema. See on minu tsirkus ja minu ahvid.

Reet Bender: Tõlgin üldiselt baltisakslasi ja ajalooa seotud asju, sellist peamiselt vanemat kraami. Oma valiku puhul on paljuski tegu rahvalgustusega, aga sellise subjektiivse rahvalgustusega – hea on tõlkida neid autoreid ja tekste, keda või mida tõlkida tahad, kes või mis kõnetavad. Kui lugesed leiad, et tahaks seda jagada, et teisedki saaksid ehk kõnetatud. Ja nii mõnelgi puhul on olnud nii, et olen tõlkimist sahtlisse kas alustanud või siis isegi lõpule viinud, ja siis on edaspidi tulnud ka avaldamisvõimalus ja honorargi. Ja küllap siis on ikka lugejaid ka leidunud. Sügisel peaksid Virumaa Muuseumide väljaandel ilmuma Valentine von Krause (neiuna Eberhardt, 1920–2003) mälestused, mis hõlmavad perioodi 1920–1994. Lisaks lapse- ja noorpõlvele Rakveres käsitlevad need baltisakslaste Umsiedlung'it 1939, elu Warthegaus ning põgenemist Nõukogude vägede eest 1945. aastal. Eriliseks muudab sõjaaegse perioodi aga see, et autoril

õnnestus sokutada end tagasi Eestisse, kontoritööle. Tallinnas elab ta muu hulgas üle märtsipommitamise ja lahkub siit alles septembris 1944. Ring saab täis aga kahe kodumaa-reisikirjaga aastatel 1991 ja 1994. Leidsin nende käsikirjaliste mälestuste esimese, sõjaeelse osa Saksamaalt arhiivist ja see tundus huvitav. Ja nii hakkasin esimesel koroonakevadel seda tõlkima – oma tädile 90. sünnipäeva kingituseks. Sest mu tädi noorpõlvemaad Rakveres kattusid peaaegu üksüheselt Valentine omadega, ainult kümme aastat hilisematena – ja isetehtud kingitus on ju tore pealegi.

Hasso Krull: Rahvast valgustada ei ole võimalik. Suur osa rahvast tahab elada hämaras või pimedas, nii nagu enamik teisiigi elusolendeid, seda ei saa neile ette heita. Kuid on ka taimi, kes vajavad palju valgust, ja nemad peaksid seda saama, muidu läheb ühiskond rikki ja hakkab haisema. Mina olen alati just nende jaoks kirjutanud ja tõlkinud. Kellele siis veel, kui mitte teile, mu kallid kaimud. Kuid tõlkimisel on ka distsiplineeriv, rituaalne ja esteetiline funktsioon. Tõlkimine on rännak, mis muudab tõlkija elu, tagasi tulles pole sa enam endine. Rännaku jäljed jäävad teksti sisse püsima, nii nagu muistsete rituaalide jäljed ikka püsivad koopaseintel. Igaüks, kes tahab oma mõtted ja tunded kooskõlla viia, peaks vähemalt korra elus proovima midagi tõlkida, sest see on asendamatu kogemus.

Paar küsimust tõlkimise ja tõlkija väärtustamise kohta. Tõlkija jääb enamasti autori varju, kui ta just väga halva tõlkega pole maha saanud, nii et see endale tähelepanu tõmbab. Mõned kirjastused trükkivad tõlkija nime raamatukaanel ära. Kuidas sellesse praktikasse suhtute?

Kristi Viiding: Eks tõlkija (nagu ka tõlke toimetaja) ole nagu muusikateose interpret või näidendi lavastaja, kes annab oma valikutega ühele või teisele teosele võimaluse mõjutada vastuvõtva inimese või lausa põlvkonna mõtlemist, emotsioone ja väärtushinnanguid. Usun, et tõlkija väärib samasugust väärtustamist ja raamatukaanel nimetamist nagu mis tahes muu kunstiteose esitaja kavalehe pealdisel, sest ta on osa lugejat sõnaga mõjutavast tiimist.

Piret Kuusk: Kuna olen tõlkinud ainult täppisteadlaste tekste, mis on tõesti nii mõttetäpsed kui võimalik, siis tõlkimine tundub mulle pigem raamatu ümberkirjutamisena, nagu seda varasematel ajajärgudel oli üsna ohtrasti ka ühe keele piires.

Tiiu Hallap: Olen selle suhtes ükskõikne.

Tiina Randus: Kuulsus ja äranimetamine ei ole primaarne. Tähtsam on teadmine enda sees, et selle raamatu tõlkisin ma hästi ära. Mõne raamatu puhul ehk ei tahakski nime kaanele, mõne puhul oleks tore, aga samas on tõlkija eriala pigem selline introvertne. Ja veidralt kahetine, mitte päris liha ega ka kala, ei autor ega mitte ka tühipaljas vahendaja... Mulle isiklikult selline

ne määramatus meeldib. Kolleegide tunnustus on samas maiuspala.

Reet Bender: Eks see sõltub. Mõnel puhul kujunebki ehk tõlkija nimest juba omamoodi kaubamärk – et võib oodata kvaliteeti. Astrid Lindgren kahtlemata oli väga hea kirjanik, kuid Vladimir Beekmani tõlked tegid teksti eriti nauditavaks. Olen sirvinud saksa keelset „Pipit“ ja see ei mõju kaugegtki nii paeluvalt. Tõlkimisest ja toimetamisest sain teadlikuks kooli ajal, kui meie toonane eesti keele õpetaja, kes oli ilmselt kooli „ära eksinud“, tõi meie silmaringi avardamiseks tundi rääkima Lembe Hiedeli. Mul pole enam meeles, mida ta rääkis. Aga ehk ongi olulisem see, et meelde jäi, et rääkimas käis isiksus, ja see, et on olemas tõlkimine kui selline.

Hasso Krull: Kuni raamatutel on autorid, peaks ka tõlgetel olema autorid. Kui hakkab tõlget lugema, tahan ju teada, kellega koos ma rändan! Vähe-malt teejuhi nime tahaks teada, samuti nagu iga patsient tahab teada oma arsti nime. Saan küll aru, et mõned peavad tõlkijanime „kaanetamist“ elitaarseks, aga minu meelest on selline tõrjuv hoiak ümberpööratud snobism. Tõlkija on magnet. Olen ise lugenud mitmeid tõlkeid peamiselt sellepärast, et teksti on tõlkinud Andrus Saareste, Ilmar Laaban või Maarja Kangro – tahan ju näha, kuidas ta seda on teinud, kuidas keel tal elama hakkab.

Akadeemilises maailmas tõlkimist eriti ei väärtustata, seda ei võeta arvesse teaduspublikatsioonina. See on pigem miski, mida ülikooli töötaja peab tegema oma vabast ajast. Mis te sellest arvate? Kas tõlgete väiksem väärtus akadeemiliste tööde hierarhias on pidurdanud teie tõlkeaktiivsust?

Kristi Viiding: Mõttekirjanduse, eriti ajaloolise mõttekirjanduse tõlkimine vajab sageli sügavat ja mitmekülgsemat kogemust ja kompetentsi kui ilukirjandustõlke puhul. Mõttekirjanduse tõlkijaks on seepärast paratamatult erialaga seotud teadlased. Selge on see, et teadlasel, kes on tegelenud mõttekirjanduse tõlkimisega, on ka oma teadusallas suhtumine teistsugune kui sellel, kes ei ole püüdnud seda emakeeles täpselt vahendada. Minu meelest oleks seda vaja arvesse võtta ka teadusrahastuse jagamisel, ametikohtadele valimisel ja atesteerimisel, iseasi, millisesse kategooriasse see liigitada.

Piret Kuusk: Täppisteadustes saab tõlkeid hinnata ainult teaduse ajaloo seisukohalt. Ka nood Einsteini tõlke- raamatud ei ole mõeldud hoogustama praegust teadustegevust, vaid pigem näitama huvilistele, milline oli relatiivsusteooria sisu ja staatus eelmise sajandi algupoolel.

Reet Bender: Eks ta kuulub otsapidi sinna ühiskonna teenimise ja eriala populariseerimise juurde. Samas erialase tüviteksti kommenteeritud tõlge võiks ehk olla rohkem väärt kui 6.7. ehk „muu loome“.

Hasso Krull: Ülikoolid on tänapäeval tõsisel kriisis. Ühelt poolt lühike õpimisaeg ja kohustuslike ainete tihe raster, teiselt poolt väitekirjade infolatsioon, vajadus lõpetajaid „toota“. Õppejõudude koormus on sageli üle mõistuse, see ei too midagi head. Lühidalt öeldes: neoliberalism tapab. Kui aga keegi leiutab viisi, kuidas kõigest hoolimata ikkagi leida aega tõlkimiseks, siis on ta juba leidnud ka vahendi, millega seda süsteemi õõnestada, ja au talle selle eest!

Kuidas hindate tõlkeretseptiooni ja tõlkekriitika taset Eestis? Tundub, et väga palju seda just ei ole. Arvustused, eriti kui on tegu mõttekirjandusega, pööravad põhitähelepanu põhiliselt raamatu sisule, mitte tõlkele. Kas olete nõus ja kas tunnete tõlkekriitikast puudust või on seda piisavalt?

Kristi Viiding: Asjaliku ja väärt tõlkekriitika kirjutamiseks on vaja vähemalt sama sügavat kogemust ja ettevalmistust kui mõttekirjanduse tõlkimiseks. Eks mingeid algtõdesid saab sellegi puhul ju õppida. Võiks kaaluda, kas Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni suvises tõlkelaagris oleks mingi osana ka selline koolitus võimalik. Kuna viimastel kümnenditel vahendatud mõttekirjanduse diapason on avar, siis ei pääse paratamatult ka teoste sisu käsitlemisest, kuid otsest sisuturundust poleks kindlasti vaja juurde luua.

Piret Kuusk: Täppisteaduslike tekstide tõlked võiksid pakkuda huvi eesti-

keelse terminoloogia seisukohalt: kuidas on valitud võõrkeelsete terminite eestikeelsed vasted ning kas need on eri valdkondades ühesugused või on ka erinevusi.

Tiiu Hallap: Sellist asja nagu tõlkekriitika filosoofiatekstide puhul minu arvates ei saa olemas olla. Ma arvan, et seda pole ka vaja. Mida oleks vaja, on järgmine asi. Et kui filosoofiaprofessionaal, kes tõlgitud teksti loeb, märkab, et selles on mingi asi lahendatud teisiti, kui tema on harjunud, või isegi lausa halvasti, siis ta võtab vaevaks tõlkija meiliaadressi välja uurida ja läkitab talle sõbralik-asjaliku kirjakese. „Sa tegid A, aga kas oled kursis, et need ja need teevad B? Või et siin tuleksid kõne alla kaalutlused C? Meil siin selles seminaris tehakse D, ehkki mõned ütlevad, et variant oleks ka E. Mis su enda kaalutus täpselt oli?“ Tõesti poleks halb, kui saaks sellist konkreetset tagasisidet, kuna ka suure kogemuse korral mingid süsteemsed probleemid mõnede mõistetega tekiavad ja püsivad. Ja isegi põhjalik seda laadi kriitika oleks tegelikult kompliment ning tekitaks tunde, et oled olemas ja sinu tööd võetakse tõsiselt. Aga konkreetset head kriitikat saab anda ainult see, kes tegevust mõistab ja on piisava kogemusega selles, millised situatsioonid mingite terminitega on. Ja siis peaks ta veel konkreetse teose, niihästi originaali kui tõlke, detailselt läbi lugema. Ning võtma aega, et oma mõtteid ja ettepanekuid kirja panna. Seda kombinatsiooni sõbralikkusest,

asjalikkusest, kogemusest ja ohtrast jõudeajast minu arvates pole olemas. Pole see ajastu, pole need kombes.

Tiina Randus: Tõlkekriitika teeb häält enamasti siis, kui miski on valesti, muul ajal jääb tõlge nähtamatuks ning kriitika tegeleb sisuga. Seega on hea, kui mind ei mainita. Üksikutel juhtudel olen saanud ka „lugejakirju“, kus pahandatakse, miks ma tõlkisin nii ja mitte naa. Kuna neid on olnud tõesti vaid üksikuid, olen võtnud vabaduse kirjade autoritele ka vastata ja oma valikuid seletada. Ühel (minu jaoks) mälestusväärusel juhul sain aga retsensioonis sarjata sel puhul, et ajakirjanikust arvustaja piisavalt hästi keelt ei osanud ning mind ekslikult tõlkevigate tekitamises süüdistas. Ajas ikka närvi küll, mis tema ka teab... Küll aga loeksin suure huviga – ja hingevärinaga! –, kui keegi teine tõlkija võtaks mu töid analüüsida ja arutada. Asjatundlikku tagasisidet napib, aga just seda oleks väga vaja.

Reet Bender: Kritiseerida on kerge. Asjatundlik kriitika saab tulla isikult, kes on võimeline kritiseeritava teksti enam-vähem samal tasemel ära tõlkima. Goethel on epigramm „Retsensent“.

Hasso Krull: Tõlke keelелиsi omadusi peaks hindama ja kritiseerima enne tõlke ilmumist. Sellise töö puudujääke on vahel tõesti märgata, kuid ikkagi on ka palju tõlkeid, mida on õigel ajal hoolikalt üle loetud. Selline töö on nähtamatu, aga väga tähtis. Pärast tõlke ilmumist on kõige olulisem luua tekstile oma koht, leida see pesa, kus

ta tõeliselt toimima hakkab. Selles etapis minu meelest keelele keskendumine ei peaks, välja arvatud juhul, kui tõlkeprobleem ise on intrigeeriv ja avab uusi võimalusi teksti nägemiseks. Aga keelt võib jällegi esile tõsta kolmandas etapis, just vanemate ja tuntumate tõlgete puhul. Kui keegi osutab probleemidele maineka tõlkija loomingus, ei vähenda see veel nende tõlgete ajaloolist väärtust, vaid avab ukse, kust kaudu edasi minna.

Nimetage mõni mõttekirjanduse alane tekst, mille puudumine eesti keeles annab endast eriti tugevasti märku. Millist teksti mõttekirjanduse vallast tahaksite ise tulevikus kindlasti tõlkida? Miks?

Kristi Viiding: Paraku on endiselt väga palju tõlkimata antiikset, keskaegset ja varauusaegset ladinakeelset mõttekirjandust, sest tõlkijaid on vähe ja need vähesedki on koormatud muude väljakutsetega.

Mind köidaksid ehk enim ajaloolise ja retoorilise dimensiooniga mõttekirjanduse tekstid, näiteks mõned Rotterdami Erasmuse omad. On päris veider, et eesti keeles on Erasmusel olemas üksnes satiir „Narruse kiituseks“.

Piret Kuusk: Uusaegse täppis- ja loodusteaduse tüvitekste on palju, aga tõlkida soovijaid vähe. Seepärast ei hakka jagama soovunelmaid, mida kõike võiks tõlkida, vaid rõõmustan, et Ilmamaa loodab varsti avaldada Galilei peateose „Arutlusi ja matemaatilisi tõestuskäike kahe uue tea-

dusharu vallast, mehaanika ja väiksemate liikumiste alalt“ (Leiden, 1638), mille on itaalia keelest eesti keelde tõlkinud Mailis Põld; samas kirjastuses on toimetamisel matemaatiku ja füüsikateoreetiku Henri Poincaré esestlik kogumik „Teadus ja meetod“ (1914), tõlkijaks Anto Unt.

Tiiu Hallap: Antiikfilosoofia ja keskaegse filosoofia tõlgete ilmumine oleks väga rõõmustav. Neid oleks küll hea vahel riulist võtta. See mõtlemine on niivõrd teistmoodi, nihestav. Oma tõlgete osas ma ei tee praegu tulevikuplaane, keskendun pooleliolevatele töödele.

Tiina Randus: Seda uut bioloogiakal lakuga populaarteadust, mida mina oleksin valmis heal meelel tõlkima, on usumatult palju. Rohkem, kui ma jaksan. Teadus areneb maruliselt, hea meelega vahendan. Varem mainitud rahvavalgustuslikku alget ei saa siinkohal tõesti kõrvale jätta. Esoteerikalaine loksud meil kõrgelt ja sogselt, populaarteadus on kindlasti üks plank, mis aitab pinnal püsida.

Reet Bender: Siit kandi (seosega) mehi ja naisi võiks (rohkem) tõlkida – see on meile iseendast arusaamiseks vajalik. Nojah, varasemad põlvkonnad nende lugemiseks tõlkeid ei vajanud.

Hasso Krull: Ühes hiljutises vestluses filosoofidega tuli juttu Hegeli puudumisest eestikeelses tõlkeilmas. Tõepoolest, vähemalt „Vaimu fenomenoloogia“ võiks ju olla riulist võtta! Aga mina ise seda tõlkida ei tahaks. Üks, millele olen mõelnud, on Viveiros de

Castro „Kannibaalsed metafüüsikad“ (just sellise pealkirjaga!). Seal esitatud multinaturalismi-idee on täiesti originaalne ja avab väljavaateid, mida ma kuskilt mujalt pole leidnud.

ChatGPT ja teised tehisintellekti põhinevad tekstigeneraatorid lõövad praegu laineid. Nende abil on võimalik minutitega tõlkida tekste ka eesti keelde. Kas olete kaalunud tõlkimist tehisintellekti abiga? Kas võib juhtuda, et tulevikus võtavad tekstirobotid tõlkijatel leiva laualt?

Kristi Viiding: Arvan, et selles osas on muutused, mitte ehk niivõrd murrangud, tulemas esmalt muud laadi tekstide tõlgete puhul, mitte mõttekirjanduses. Kui võrrelda näiteks teise tehnilise abivahendi ehk Transkribuse programmiga, mille abil loeb ja dešifreerib arvutiprogramm lahti ka suhteliselt ebaselge käekirjaga üles tähendatud käsikirjalised tekstid mis tahes sajandist, nii et inimlugejale jääb pigem toimetaja ja tõlgendaja ülesanne, siis on tehnilised eeldused kindlasti olemas ka ChatGPT-l. Suurem osa keeli aga ilmselt veel nii korralikku ChatGPT tuge ei saa, et hiljemalt toimetamisstaadiumis ei peaks inimene masina tehtusse sekkuma.

Piret Kuusk: Pole küll tehisintellekti asjatundja, aga vähemalt seni, kuni pole selge teadvuse teke ajuprotsessides, pole mu meelest lootustki modelleerida inimese vaimseid võimeid mõne arvutiprogrammi vahendusel.

Tiiu Hallap: Ma ei kaalu tehisintellektiiga tööalast suhtlemist, ka meelelahu-

tuslikul tasandil väldin teda (seda). Tulevikus võib igasuguseid asju juhtuda, aga modaalsed võimalikkuslauseid (need, kus esineb sõna „võib“) on suhteliselt või isegi täielikult tähendustühjad. „Võib juhtuda, et homme vihma sajab“ – ükskõik kas sajab või mitte, ikka oli ütlejal õigus.

Tiina Randus: ChatGPT on praegu veel minu jaoks tore mänguasi. Usun, et konkurenti tehisintellektist päris ei saa, leiba suust ei võta – tema tekstid tuleb siiski alati üle toimetada, inimfaktor sisestada. Aga kui tõlkeabi-programmid on kasulik abivahend, miks ei peaks siis sellestki masinast tõlkijale abi olema. Nüri trükkimistö teeb ta heal meelel ära, jättes inimese teha toredamad asjad. Samas on lausa imeväärne, kui hästi ChatGPT uus versioon eesti keelt oskab. See on hea – sest kui mingil hetkel eestlased ise enam hästi eesti keelt ei oska, siis vähemalt keegi ikka oskab. Eesti keel ei sure välja.

Reet Bender: Tarbetekstide puhul on asjaks ikka, tõlkeabiprogramme kasutatakse ju juba ammu, nüüd on siis samm edasi. Mitte nii targa inimese jaoks muidugi tähendab kirves väljakutset, oskaja inimese kätes on see aga kuldaväärt tööriist. Küsimus on kunstmõistuse padaajamise väljafiltreerimises ja toimetamisfaasi kvaliteedis. Seniks-kuniks. Äsja Kirjanike Liidu romaanivõistluse võitnud Sven Mikser on perspektiivid kokku võtnud järgmiselt: „Inimesed loevad vähem, kirjutavad vähem, mõtlevad

vähem ja lühemates juppides kui mõni aeg tagasi. Elutempo on läinud kiireks, mõttekatked on jäänud väga fragmentaarseteks. Ma arvan, et see on päris tõsine probleem.“ Lõpuks oskabki ainult kunstmõistus lugeda ja kirjutada – lisaks iiri munkadele kuskil metsatagustes kloostrites. Läbi tumedate sajandite.

Hasso Krull: Kui robot võtab kellelgi leiva laualt, peab ta õppima seda ka sööma, ja mitte ainult sööma – ta peab õppima leiba küpsetama. Arvan, et on palju tehnilisi, juriidilisi ja instruktiivseid tekste, mida peakski tõlkima just tehisintellekt. Aga tõlkija ise peaks tõlkima seda, mida ta kõige rohkem tõlkida tahab. Abivahendeid tuleb alati kasutada. Ka sõnaraamat on teatavat tüüpi tehisintellekt, pealegi ökoloogiliselt healoomuline, erinevalt ChatGPTst. Küsimus tuleks sõnastada hoopis nõnda: kuidas ehitada robot, kes tõlkijale leiva lauale toob? Sellise roboti loomist tulebki nõuda.

Viimane küsimus sai esitatud ka ChatGPT-le, kes vastas eesti keeles järgmiselt (kirjaviis muutmata).

Tulevikus võivad tekstirobotid tekitada muutusi tõlkevaldkonnas, kuid see ei tähenda tingimata, et nad võtavad tõlkijatel leiva laualt. Siin on mõned aspektid, mida tasub kaaluda:

1. Automatiseeritud tõlkevahendid: Tekstirobotid ja tõlkealased automatiseeritud tööriistad on juba praegu olemas ning neid kasutatakse sageli tõlkimise abivahendina. Need tööriistad võivad aidata tõlkijatel tõlketööd tõhustada ja kiirendada, kuid need ei asenda täielikult inimestõlke oskust ega loovust. Inimese roll jääb endiselt oluliseks, eriti keerukamate tõlketööde ja kultuuriliste nüansside edastamisel.
2. Keele- ja kultuurinõuded: Tõlkimisel on sageli vaja mõista mitte ainult sõnade sõna-sõnalt tõlget, vaid ka keelelisi ja kultuurilisi kontekste. Inimtõlkijad omavad sügavamalt keele- ja kultuuriteadmist ning oskavad tõlkida konteksti arvestades, võttes arvesse kohalikke tavasid, kõneviisi ja kultuurilisi alatoonideid. See on valdkond, kus inimesed suudavad tõlkimisel tõeliselt hiilata.
3. Erinevad tõlketööde liigid: Tekstirobotid võivad olla kasulikud teatud tüüpi tõlketööde puhul, mis põhinevad suuresti tehnilistel või standardsetel tekstidel. Näiteks tehniliste dokumentide tõlkimine võib olla üsna mehaaniline protsess, kus robotid suudavad pakkuda head abi. Kuid näiteks kirjanduslikud tõlked, kunstitekstid või keerukad humanitaartekstid nõuavad sageli inimese loovust, interpretatsiooni ja kirjanduslikku tunnetust.
4. Kliendi eelistused: Mõned kliendid võivad eelistada

masinatõlgete kasutamist lihtsamate tõlketööde korral, kuna see võib olla kiirem ja odavam. Siiski on ka kliente, kes hindavad kõrgelt kvaliteetset inimtõlget ning soovivad kindlustunnet ja täpsust, mida ainult inimtõlk suudab pakkuda. Tõlkijatel võib olla võimalus spetsialiseeruda nendele klientidele, kes hindavad inimtõlke kvaliteeti.

Seega võib tõlkijate töö tulevikus muutuda, kuid see ei tähenda automaatselt, et tekstirobotid võtavad neilt leiva laualt. Pigem võib automatiseerimine ja tehisintellekti kasutamine tõlketöös olla abivahendiks, mis võimaldab tõlkijatel olla tõhusamad ja keskenduda keerulisematele ülesannetele. (OpenAI (2023). ChatGPT, 24. mai versioon)

AUGUST SANGA NIMELINE LUULETÕLKEAUHIND

ŽÜRII LIIKME **JULIUS ÜRDI** KOMMENTAAR

August Sanga nimeline luuletõlke auhind määratakse parima eestikeelse tõlkeluuletuse eest, mis on ilmunud August Sanga sünnikuupäevale, 27. juulile eelnenud aasta jooksul. 2022. aasta auhinna žürii koosseisus Peeter Sauter (esimees), Julius Ürt ja Maarja Helena Meriste otsustas esitada auhinna kandidaatideks järgmised teosed:

Vahur Aabrams – Toon Tellegen, „*** Mees võitleb inglisa –“
(ajakirjast Akadeemia 2021, nr 11; hollandi keelest)

Elo Viiding – Paavo Haavikko, „*** Linnu kisendus ei kosta lageduse lõppu“
(raamatust Paavo Haavikko, „Kogutud luuletused“; soome keelest)

Doris Kareva – Emily Brontë, „See selge öö toob sõnumeid“
(raamatust „Tiibade hääled“, Emily Brontë / Cesare Pavese / Doris Kareva; inglise keelest)

Mathura – Niillas Holmberg, „Koer“
(ajakirjast Akadeemia 2021, nr 10 ja raamatust Niillas Holmberg, „Tagasitee“; saami keelest)

Triin Paja – Donika Kelly, „Käsud“
(raamatust Donika Kelly, „Bestiarium“; inglise keelest)

Paul-Eerik Rummo – Paavo Haavikko, „Teine luuletus“
(ajakirjast Looming 2021, nr 8 ja raamatust Paavo Haavikko, „Kogutud luuletused“; soome keelest)

Joel Sang – Paavo Haavikko, „*** Haiseb camembert“
(raamatust Paavo Haavikko, „Kogutud luuletused“; soome keelest)

Kullo Vende – Robert Burns, „Anna, su võlu“
(raamatust Kullo Vende, „Luuletõlked, nii ilmunud kui ka seni avaldamata“; inglise keelest)

Auhind otsustati anda **Paul-Eerik Rummole**.

Žürri liige Julius Ürt selgitas otsust nii:

„Teine luuletus“ on pärit noorepoolse Paavo Haavikko soome modernistliku luule tippkogust „Talvepalee“ (1959), mille mõjuvälja Soomes on võrreldud T. S. Elioti „Ahermaa“ (1922) omaga Euroopa luules. Mõlemad nimetatud luuletused on tähendusrikkad Paul-Eerik Rummo tõlkijateel. Tsükli kannab püüd taibata ja kirjeldada luulemina toimekust, sõnataiu ülevust ja pidevust maailma segadikus. Kust leida korrastatust entroopia valitsemisajal? Kuidas astuda vastu kaose vohamisele? Kuidas pääseda iseenda juurde tahtlikult/tahtmatult süüdatud maailmas? Kuidagi peegeldub siin mitmik- või paralleelmaailmade idee, mis tollastel füüsikutelgi veel meeski ei mõlkunud. Võimalik üle- ja väljahüppamine olemasolevast, ilma et luule ja luulemina kaduma läheks. Tõlge on nõtke, loomutruu ja vormitundlik.

ALEKSANDER KURTNA

NIMELINE AUHIND

ŽÜRII OTSUS

Aleksander Kurtna nimeline tõlkeauhind antakse välja iga kahe aasta tagant näidenditõlgete eest, millest vähemalt ühte on lavastatud vaadeldaval ajavahe-
mikul. Auhinna saajalt eeldatakse pikaajalist draamatekstide tõlkimist.

2023. aasta žürii koosseisus Liina Jääts (esimees), Laur Kaunissaare, Ene Paaver, Anu Saluäär-Kall, Triin Sinissaar ja Triinu Tamm otsustas seekordse auhinna anda **Krista Kaerale**.

Žürii selgitas otsust nii:

Krista Kaer on iiri ja muu ingliskeelse näitekirjanduse paremiku kauaaegne vahendaja, paljude viimistletud tõlgete autor, kes tunneb hästi teoste kultuurikonteksti, tajub originaali huumorit ja keelemängu mõnu, väljendades seda rikkas emakeeles, ning on aastaid olnud teatrite usaldusväärne koostööpartner.

EDVIN JA LEMBE HIEDELI NIMELINE TOIMETAJAAUHIND

ŽÜRII PRESSITEADE

Edvin ja Lembe Hiedeli nimelise toimetajaauhinna laureaat 2022. aastal on **Krista Mõisnik**.

Žürii koosseisus Kadri Rahusaar (esimees), Heli Allik, Veronika Einberg ja Sirje Ratso valis 2022. aasta Edvin ja Lembe Hiedeli nimelise toimetajapremia laureaadiks Krista Mõisniku.

Krista Mõisnik (snd 1941) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti filoloogia erialal. Toimetajatööle pühendus ta pärast õpetajaametist pensionile jäämist aastal 2000. Sellest peale on Krista Mõisniku toimetajakäe alt ilmunud eri kirjastustes üle 150 teose, nii Eesti autorite loomingut kui ka tõlkeid vene, soome, inglise ja saksa keelest. Krista Mõisnik on laitmatu stiilitunnetusega peenetundeline toimetaja, kes süüvib nii teksti keelelisse poolde kui ka sisusse, andes suure panuse kvaliteetsesse emakeelsesse kirjavarasse. Tema väärtuslikud nõuanded on aidanud eriti algajatel tõlkijatel oma tööd mõtestada ja oskusi lihvida.

Edvin ja Lembe Hiedeli nimelise toimetajaauhinna eesmärk on juhtida tähelepanu toimetaja panusele ilukirjandusliku või filosoofilise teksti keelelisel ja sisulisel õnnestumisel ning tõsta esile teenekaid toimetajaid. Auhind antakse pikaajalise, viljaka ja tähelepanuväärse toimetamistöö eest. Esimese Edvin ja Lembe Hiedeli nimelise toimetajaauhinna pälvis 2015. aastal Maiga Varik, 2016. aastal oli laureaat Triin Kaalep, 2017. aastal Anu Saluäär, 2018. aastal Linda Targo, 2019. aastal Asta Põldmäe, 2020. aastal Kajar Pruul ja 2021. aastal Mart Orav.

2022. aasta auhind antakse üle 30. septembril 2022 rahvusvahelise tõlkijate päeva pidulikul tähistamisel Tartu Kirjanduse Majas (Vanemuise 19) kell 15.

Auhinnafondi toetab Eesti Kultuurkapital.

Kroonika

NOORTE TÕLKIJATE KOOLITAMINE VAHEARUANNE II

„Tõlkija hääle“ VIII numbris¹ tegi Triinu Tamm esimese vahearuanne kirjanike liidu tõlkijate sektsiooni noortele suunatud tegevustest. Tookordses ülevaates jäid kajastamata suvekoolide päevakavad-programmid, mis samuti tegelikult annavad aimu, kui põnevaid loenguid ja seminare on seal nüüd juba seitsme aasta jooksul noortele pakutud. Teiseks on vahepeal jõudnud päris oma tõlkeraamatuga valmis saada veel mitmed „sellid“, tõlkevõistlusigi on jõudnud toimuda veel kolm korda – niisiis tundus aeg olevat küps uueks vahearuandeks, sest seda rõõmustavat ja lootustandvat infot oleks patt vaka alla hoida.

Põhilises ei ole tõlkijate sektsiooni noorteprogrammid ei korralduslikust ega sisulisest küljest märkimisväärselt muutunud – ikka algab uus aasta tõlkevõistlusega, kus enamasti on võimalik tõlkida neljal eri keelesuunal; sellele järgneb kahepäevane suvekool, kus üheskoos juba süvitsi enne tõlgitud tekste analüüsitakse; mitmete sobilike asjaolude kokkulangemisel saab noorest tõlkijast lõpuks „sell“, kes kogenud „meistri“ abiga jõuab oma elu esimese tervikliku tõlkeraamatuni.

Kokku on tõlkevõistlusel selle algusest peale osalenud 815 noort tõlkijat ja tõlkida on saanud inglise (kordub ainsana igal aastal), prantsuse, vene, saksa, hispaania, itaalia, soome, rootsi, jaapani, ladina, vanakreeka, portugali, hiina, ungari, vanaheebrea, ukraina ja norra keelest eesti keelde ning eesti keelest vene ja seto keelde; 2023. aasta võistlusel oli üks võimalusi ka vabasuund, kus tõlgiti eesti keelde leedu, läti, korea, Liibanoni araabia, türgi, poola ja tšehhi keelest osalejate endi valitud tekste.² Tõlkevõistlusel võib minna nii ja naa, aga sellest ei järeldu tingimata midagi – uhkeid sellitöid on hiljem teinud ka need, kellele auhinnalist kohta osaks

¹ Vt Kroonika, „Tõlkija hääle VIII“. SA Kultuurileht 2020, lk 267–272.

² Täpsemat infot saab võistluse kohta huvi korral kirjanike liidu kodulehelt: <https://www.ekl.ee/tolkijad/category/tolkevoistlus/>.

ei saanud. Žüriid teevad oma tööd enamasti sellise lusti ja pühendumusega, et ka kõige panetunumatel küünikutel taastub hetkeks usk inimkonna tulevikku. 2023. aasta vabasuuna žürii liige Contra ütles näiteks ühe enda parandatud töö kohta: „Mõned parandused või parandusettepanekud on, aga selliseid tõlketekste, kus nii vähe millegi kallal norida oleks, satub mu kätte harva. Isegi enda tekste vist mitte, kui ma neid teist korda hakkam üle lugema.“ 2022. aasta inglise žürii – koosseisus Mirjam Parve, Liisi Rünkla, Katrin Kern – protokoll nägi aga välja niisugune: „Rõõmustavalt palju oli elegantseid, tähelepanelikke, loominguilisi tõlkeid, erinevaid leidlikke ja inspireerivaid lahendusi. Nendes tõlgetes on kõnelema pandud isikupärane hää, sealt paistab puhast keelerõõmu, kas või sellestki, kuidas iga tõlkija on valinud näiteid tekstis esitatud „paremate sõnade“ loetelusse (paremad sõnad, lugejale teadmiseks, on raamatus alati vasakul leheküljel): „pärlendas“, „siras“, „hiilgav“, „helendama“ või „helklema“; „hingeline“, „hatune“, „narmendav“, „elukas“, „elajas“, „puhmas“, „klimp“, „klomp“, „klump“, „kimp“, „kamakas“, „kobar“ või hoopis „metsatukk“ või „kiluvõileib“. Seega, kui uskuda, et tõlkija peab (kõige muu hulgas) sõnu armastama, siis oleme saanud kinnitust, et armastust jätkub, tõlkijaid kasvab.“ Ja kui tõlkijate seksioonil kunagi jaksu on, on ehk võimalik välja anda tõlkevõistluse tagasisidematerjalide põhjal tehtud õppematerjalegi.

Suvekoolides on nüüdseks osalenud kokku 135 noort. Suvekooli, nagu kõike muudki, jõudsid 2020. aasta septembris räsida ka COVIDi-tormituuled, aga operatiivsete lahenduste ja viimase hetke vangerdustega tulid nii noored kui vanad sellestki kangelaslikult välja. Muidugi sõltub osalemine suuresti ka sellest, mis keeled on olnud võistluskeeled – on selge, et vanakreeka, vanaheebrea, ungari või hiina rühmas pole nii palju huvilisi kui inglise omas. Aga rühma on mõtet pidada isegi ühe inimese pärast, sest võib-olla just tema on see, kes hakkab tõlkima. Ja kuigi noored on suvekooli lõpus väljendanud alati suurt rahulolu juhendajate tegevuse üle, pakuvad kontaktid palju rõõmu ja uusi impulsse ka vastupidisel suunal: „Oli tõeliselt rikastav. Väga vaimustavad noored olid – tagasiteel vestlesin paariga veel lähemalt ning nad avaldasid mulle väga muljet. Oli kindlasti huvitavam ja inspireerivam seminar (ka mulle endale) kui need, mida ma juuratudengitele annan :),“ ütles 2022. aastal inglise rühma juhendanud Heili Sepp.

Aga on selge, et võistelda on põnev, suvekoolis käia on lõbus – siiski on kõige tähtsam iseseisev tõlketöö. Praeguseks hetkeks, septembrikuuks 2023, on lõpetatud kokku tervelt 30 sellitööd (töö lõpetanud selle on veelgi rohkem, 34, sest on olnud ka üks kollektiivne töö ladina keelest). Töös või

lausa kohe-kohe ilmumas on hetkeseisuga 13 tõlget. Ja tundub, et noored hindavad sellitöö võimalust kõrgelt. Nagu lausus Paul Raud, kes tõlkis Malle Talveti juhendamisel itaalia keelest Tiziano Scarpa „Stabat mater’i“: „Ma pean ütleva, et Kirjanike Liidu toimekas tõlkijate sektsioon tervikuna on suutnud tõlkijate kogukonda ääretult ühendada ning muuta tõlkijaks olemise mingis mõttes väga ahvatlevaks ja lugupeetuks. „Meister-selli“ programm (ja noortele suunatud tõlkevõistlus!) on üks äärmiselt tänuväärne ettevõtmine, mis näitab võõrkeelehuvilisele ja noorele kirjarahvale, et nad on oodatud, et ka neid võetakse tõsiselt ning et neile pakutakse täiesti reaalselt tuge. Minul oli tohutu au ja õnn olla tõlkeselliks kogenud ja meisterlikule tõlkijale Malle Talvetile. Toimetaja ja juhendajana on Talvet leebe, ent otsekohene ning tõlke osas väga nõudlik, mis on mulle tohutult sümpaatsed omadused, kuivõrd ma püüdlen ka ise sellise oleku poole. Lisaks tunnen ma, et „Stabat Mater’i“ puhul täiendasime me tugevalt teineteist: Talveti teadmised muusikast (ka lausekõlast!) ja ajaloost toetasid minu puudujääke. Väga mitmed kohad kõlavad raamatus kaunilt just seepärast, et Talvet ei andnud järele ja käis peale, et ma püüaksin aina paremini. Tuhat tänu talle selle eest!“

Kõige tähtsam on aga see: tõlkijate sektsioonil puudub küll päris täpne statistika, kuid isegi väikeste võimalike ebatäpsustega räägib arv 34 ehk tõlgete hulk, mille sellid on teinud juba iseseisvalt kirjastuste tellimusel PÄRAST selliprogrammi lõppemist, enda eest. Kaks endist selli on jõudnud olla ka kultuurkapitali tõlkeauhindade nominendid. Kui arvestada, et laias laastus pool kogu Eestis ilmuvast kirjandusest on tõlkekirjandus ja et samal ajal ei õpetata ilukirjanduslikku tõlget täiserialana endiselt üheski ülikoolis, tundub, et kõik siin maakera peal ei ole sugugi halvasti.

Heli Allik

Vaata lisad pöördel

LISA 1

TÕLKEVÕISTLUSED

Nimekiri jätkub sealt, kus eelmine aruanne pooleli jäi.

2021

Keeled: inglise, prantsuse, portugali, hiina. Laekus 128 tööd: inglise keelest 69, prantsuse keelest 38, portugali keelest 9 ja hiina keelest 12 tööd.

Inglise-eesti suuna žürii koosseisus Eva Velsker, Tiina Randus ja Pille Kruus otsustas:

I koht Grethel Simonlatser, II koht Liisa Oks, III koht Anna Lotta Karu ja Madli Kullaste.

Prantsuse-eesti suuna žürii koosseisus Triinu Tamm ja Leena Tomasberg otsustas:

I koht Laura Christine Arba, II–III koht Anette Kütt ja Karet Eesmäe, äramärgimine Johanna Kiik ja Merit Laine.

Portugali-eesti suuna žürii koosseisus Indrek Koff ja Riina Roasto otsustas:

I koht Johanna Kiik, II koht Nele-Rita Pöldma, III koht Liina Soots ja Iris Rand.

Hiina-eesti suuna žürii koosseisus Märt Läänemets ja Margus Ott otsustas:

I koht Mirjam Ait, II koht Piret Kivi, III koht Sæde Liis Nelke, ergutusauhinnad Brita Lii Sei, Nils Neemre, Stefani Vladimira Semjonova.

2022

Keeled: inglise, vene, ungari, vanaheebrea. Laekus 121 tööd: inglise keelest 88, vene keelest 25, ungari keelest 3 ja vanaheebrea keelest 5 tööd.

Inglise-eesti suuna žürii koosseisus Katrin Kern, Mirjam Parve ja Liisi Rünkla otsustas:

I koht Liisa Ady Oks, II koht Paul Nurk, III kohta jagavad Eliise Allesfeld, Kaisa Siimann, Kerttu Piliste ja Emilia Kõiv.

Vene-eesti suuna žürii koosseisus Ilona Martson ja Ingrid Velbaum-Staub otsustas:

I koht Kadri Jürissaar, II koht Johanna Maria Kala, III koht Henrik Habicht.

Ungari-eesti suuna žürii koosseisus Lauri Eesmaa ja Siiri Kolka otsustas:
II koht Mihkel Rünkla, III koht Kadri Kosk.

Vanaheebrea-eesti suuna žürii koosseisus Kalle Kasemaa ja Anu Põldsam otsustas:

II koht Kristin Klaus, III koht Sirli Ellermäe, ergutusauhinnad Lily Naruski ja Piret Kivi.

2023

Keeled: inglise, ukraina, norra ja vabasuund, kus tõlgiti leedu, läti, korea, Liibanoni araabia, türgi, poola ja tšehhi keelest osalejate valitud tekste. Laekus 70 tööd: inglise keelest 53, ukraina keelest 3, norra keelest 3 ja vabasuuna kategoorias 11 tööd.

Ukraina-eesti žürii koosseisus Ellen Dovgan ja Ilona Martson otsustas: II koht Anna Simagina, III koht Vladlena Kotenko.

Inglise-eesti suuna žürii koosseisus Aet Varik, Triin Tael ja Heili Sepp otsustas:

II koht Silver Lilleväli, III koht Juuli Teder, Ester Pärn, Kirke Kits, Piret Saue.

Norra-eesti žürii koosseisus Sigrid Tooming ja Øyvind Rangøy otsustas: III koht Merilin Kaustel-Lehemets.

Vabasuuna žürii koosseisus Helen Geršman, Margus Alver, Küllike Tohver, Contra, Kruusa Kalju ja Tiiu Sandrak otsustas:

I koht (läti-eesti) Marite Uiho, II koht (tšehhi-eesti) Aigi Kivioja ja (leedu-eesti) Mihkel Rünkla, III koht (araabia-eesti) Katrin-Helen Uulits, (läti-eesti) Carmen Karabelnik, (türgi-eesti) Ivar Janson, (tšehhi-eesti) Matilde Kivisilla.

LISA 2

SUVEKOOLID

Suvekoolide korraldus on alates 2017. aastast olnud (olude sunnil tehtud väikeste eranditega) alati ühtmoodi: töö toimub nende keeltega, mis olid sama aasta kevadel tõlkevõistluse keelteks. Õppetöö maht on 8 akadeemilist tundi seminare pluss 8 akadeemilist tundi loenguid. Töö toimub keelerühmade kaupa, igal keelerühmal on oma juhendaja, kes valib välja tõlgitava ilukirjandusliku teksti; osaleja saab teksti kätte vähemalt kuu enne suvekooli ning teeb oma tõlkevariandi, mille saadab tagasi hiljemalt kaks nädalat enne suvekooli algust. Seminaril analüüsitakse tõlgitud teksti, sellega seonduvaid tõlkeprobleeme ja -lahendusi. Kõikide keelesuundade juhendajad peavad ka ühe nn üldloengu, mis on mõeldud kõigile suvekooli osalejatele.

2017

14.–16.6 Nelijärve puhkekeskus

Töö inglise, prantsuse, vene ja jaapani keele gruppides.

Kõigile osalejatele mõeldud ettekanded keelegruppide juhendajatelt:

„Usalda oma kõhutunnet: somaatilisusest tekstide tõlkimisel“ – Alari Allik (jaapani keel);

„Korduma kippuvad küsimused“ – Triinu Tamm (prantsuse keel);
„Tõlkija tööriistad ja abilised“ – Veronika Einberg (vene keel);
„Raamatu saamine: ideest saab trükis ja tõlkija osa selles“ – Mihkel Mõisnik (inglise keel).

2018

18.–20.8 Kallaste turismitalu

Töö inglise, hispaania, saksa ja ladina keele gruppides.

Kõigile osalejaile mõeldud ettekanded keelegruppide juhendajatelt:

„Huumori tõlkimisest“ – Maria-Kristiina Lotman (ladina keel);

„Tõlkija kui detektiiv: uuri, kaalutle ja kasuta halle ajurakke“ – Piret Pääsuke (saksa keel);

„Mida tõlkida? Tõlkimine kui mitmekesisuse alus“ – Ruth Sepp (hispaania keel);

„Tõlkija – masin või inimene?“ – Kätlin Kaldmaa (inglise keel).

2019

18.–20.8 Nelijärve puhkekeskus

Töö inglise, rootsi, soome ja eesti-vene suuna keelegruppides.

Kõigile osalejaile mõeldud ettekanded keelegruppide juhendajatelt:

„Lingvistikast ja poetikast“ – Anne Lange (inglise keel);

„*Nordic noir* – tõlkes leitud“ – Kadi-Riin Haasma (rootsi keel);

„Tõlkija tööriistad ja abilised“ – Veronika Einberg (eesti-vene suund);

„Raamatu saamine: ideest saab trükis ja tõlkija osa selles“ – Mihkel Mõisnik (soome keel).

2020

19.–20.9 Koolimäe puhkekeskus

Töö inglise, saksa ja vanakreeka keele gruppides.

Kõigile osalejaile mõeldud ettekanded keelegruppide juhendajatelt:

„Mis on õieti periooditõlge: soovitusi algajale tõlkijale“ – Kersti Unt (inglise keel);

„Homer, Perse ja teised: viitamine ja teiste kultuuride vahendamine tõlkimisel“ – Ivo Volt (vanakreeka keel);

„Tõlkija tööriistad ja abilised“ – Veronika Einberg (vene keel);

„Naljad ja tõlkimine Aristophanese komöödiate ja Theokritose idüllide näitel“ – Janika Päll (vanakreeka keel).

Interneti kaudu juhendas saksa keele grupi tööd Tiiu Relve.

2021

4.–5.9 Koolimäe puhkekeskus

Töö inglise, prantsuse, portugali ja hiina keele gruppides.

Kõigile osalejatele mõeldud ettekanded keelegruppide juhendajatelt:

„Tõlkija truudus, tõlke truudusetus“ – Carolina Pihelgas (inglise keel);

„Tõlkimine, kasutusjuhend. Näpunäiteid ja soovitusi noorele tõlkijale“ – Triinu Tamm (prantsuse keel);

„Nii ei tohi, aga nii võib. Jean-Pierre Minaudier’ „Grammatika ülistuse“ eestindamisest“ – Indrek Koff (portugali keel);

„Tõlkimine ja elu“ – Margus Ott (hiina keel).

2022

3.–4.9 Koolimäe puhkekeskus

Töö inglise, vene, ungari ja vanaheebrea keele gruppides.

Kõigile osalejatele mõeldud ettekanded keelegruppide juhendajatelt:

„Keel ja/kui vägivald. Dilemmasid ingliskeelse aafrika kirjanduse tõlkimisel“ – Heili Sepp (inglise keel);

„Pudemeid vene keelest tõlkija töölaualt: keerukad juhtumid ja nende lahendused“ – Ilona Martson ja Ingrid Velbaum (vene keel);

„*Kevert’ist összekevert* ehk need segadusse ajavad tõlkimatud väljendid...“ – Siiri Kolka (ungari keel);

„AbraKadabra ja hookuspookus ehk püha keele tõlgitavusest“ – Anu Põldsam (vanaheebrea keel).

2023

2.–3.9 Koolimäe puhkekeskus

Töö inglise ja norra keele gruppides pluss vabakeelte suund, kus tõlgiti haikusid.

Kõigile osalejatele mõeldud ettekanded keelegruppide juhendajatelt:

„Kinnise suuga laulupidu ehk kuidas tõlkida hääli. Romaanide „Tüdruk, naine, keegi teine“ ja „Kivineitsid“ tõlkimisest, aga mitte üksnes“ – Heili Sepp (inglise keel);

„Loodus ja olustik jaapani kirjanduse tõlgetes“ – Alari Allik (vabasuund);

„Mida tõlkida ja miks mitte (Norra näitel)“ – Øyvind Rangøy (norra keel; seminarides juhendas noori ka Sigrid Tooming);

„Näpunäiteid noorele tõlkijale“ – Heli Allik (vabasuund).

LISA 3

LÕPETATUD „SELLITÖÖD“

Nimekiri jätkub sealt, kus eelmine aruanne pooleli jäi.

2020

Maarja Pärtna: Margaret Atwood, „Tehingud surnutega. Kirjanik kirjutamisest“, juhendaja Eva Velsker (inglise).

2021

Anita Soovik: Anton Tšehhov, „Elu igavus ja teisi jutte“, juhendaja Katrin Hallas (vene).

Anu Lutsepp: Margaret Atwood, „Tantsutüdrukud“, juhendaja Aet Varik (inglise).

Reti Maria Vahtrik: Sally Rooney, „Normaalsed inimesed“, juhendaja Triin Tael (inglise).

Triin Paja: Donika Kelly, „Bestiaarium“, juhendaja Carolina Pihelgas (inglise).

2022

Paul Raud: Tiziano Scarpa, „Stabat mater“, juhendaja Malle Talvet (itaalia).

Paula Taberland: Patti Smith, „Pühendumine“, juhendaja Doris Kareva (inglise).

Linda Tarto: Deborah Levy, „Mees, kes nägi kõike“, juhendaja Kersti Unt (inglise).

Robert Varik: Nigel Warburton, „Väike filosoofia ajalugu“, juhendaja Märt Väljataga (inglise).

Hiie Tamman: Jessie Greengrass, „Kindlus“, juhendaja Anne Lange (inglise).

Anna Linda Tomp (Varik): Vanessa Springora, „Nõusolek“, juhendaja Indrek Koff (prantsuse).

Maarja Jaanits: Natsume Soseki, „Noorsand“, juhendaja Alari Allik (jaapani).

2023

Janela Tähepõld-Tammert: Kate Chopin, „Désirée laps ja teisi jutte“, juhendaja Krista Mits (inglise).

Joanna Liivak: John Mandel, „Klaashotell“, juhendaja Tiina Randus (inglise).

Kadi Kolk: Riad Sattouf, „Tuleviku araablane“, juhendaja Anti Saar (prantsuse).

Silvia Maine: Sigrid Nunez, „Mitz. Bloomsbury marmosett“, juhendaja Riina Jesmin (inglise).

Laura Christine Arba: Dominique Fortier, „Paberlinnad“, juhendaja Merike Riives (prantsuse).